C. IULII CAESARIS

DE BELLO GALLICO

LIBRI SEPTEM

CUM LIBRO OCTAVO A. HIRTII.

RECENSUIT

CODICES CONTULIT COMMENTATIONIBUS

INSTRUXIT

DR. ANDREAS FRIGELL

IN REG. ACAD. UPSAL. LINGU. LAT. DOC.

VOL. I.

UPSALAE

TYPIS DESCRIPSERUNT EDQUIST ET SOCII

MDCCCLXI.

PRAEFATIO.

Quo tempore veterum ingenii monumenta inventa arte typographica tutius litteris mandari coepta sunt, non purissima omnino aut electissima quaeque, sed ea fere, quae fors obtulerat, exempla eorum describebantur. Sed ut in ceteris rebus quod, quamvis vile sit, aliqua de causa semel invaluit atque usu receptum est, tarde cedit iis, quae meliora sunt, sic etiam cum in aliis antiquitatis scriptis praestantissimis tum in libris C. Iulii Caesaris typis exscribendis magno bonarum litterarum incommodo factum esse videmus. Iam in Italia aliquotiens valde mendose litterarum formulis descripti erant libri illius summi ducis praeclarissimique rerum a se gestarum scriptoris, cum trans Alpes aliter et quibusdam certe partibus rectius hi, qui bellum Gallicum continent, libri editi sunt: haec vero editio, quae, quia unde prodiisset incertum videbatur, incerta vocata est, sive in oblivionem mox venit sive in contemptionem, prae Italis valuit nihil. Etiam cum a pristina codicum classe magna ex parte descivissent editiones Italicae, hae inprimis in honore fuerunt, vel dicam tum multo magis, quippe quae ex doctissimorum Venetorum societate atque ex officina inclutissima profectae essent. In prima quidem editione Aldina Ioannes Iucundus Veronensis in prooemio, postquam commemoravit suam operam, "ex hoc", inquit, "effectum est, ut pauca admodum restent, quae in suum nitorem restituta non sint, sed et eas fortasse aliquis aliquando deterget, nobis id satis sit egisse, ut perpaucae omnino reliquae sint." Quod utinam hodie post trecentos fere et quinquaginta annos vere dici posset! Utcumque est, hoc tanto temporis intervallo, quamvis subinde alii alias aut fecerint aut factas voluerint mutationes, is re vera horum scriptorum habitus, qui a Venetis illis institutus est, in iis, quibus maxime res continetur, usque ad nostram memoriam est conservatus. In eo autem res praecipue vertitur, utrum deserenda sit omnino ista classis — secundam vero

hanc appellamus — in quam conquisitis, ut ipse ait, multis tota Gallia exemplaribus deflexit Ioannes Iucundus, nec ne. Nam ita in hac re versari oportere, ut ad tempus delectu adhibito modo hi modo illi codices praeferantur, ne ii quidem, quibus ea opportunissima fuit agendi ratio, facile contenderint. Reiiciendam hanc esse rationem nec numerandos codices, sed certo iudicio ponderandos summus ille Madvig aliique nostrae aetatis critici excellentissimi graviter monuerunt, atque ita fieri oportere iam satis inter omnes convenit. Aliud autem est verum agnoscere, aliud singulis in rebus perficere. Primum igitur opus est ut quo differant inter se codicum classes classiumque ordines plane cognoscas, deinde ex duabus de principatu certantibus utra utri praestet diiudices atque etiam qui potissimum codices classem ducant, tum, si ea, quam praestantiorem esse classem argumentis firmari potest, non omnibus partibus integra sit, quantum alteri detur constituas vel quae omnino huic malo inveniantur remedia excogites.

Classes codicum Caesarianorum nemo ante Carolum Nipperdeium, Professorem Ienensem celebratissimum, accurate distinxit. Is cum codicem Parisinum primum, quem conferendum curaverat, melioris notae esse intellexisset, permultis locis ex eo scripturam veram et germanam restituit, secundam vero classem constanter seiunxit. Qua quidem in distinguendi ratione minorem curam adhibuisse censeatur egregius ille Professor Vratislaviensis Car. Ern. Christ. Schneider, qui viginti amplius annos in ipsius auctoris verbis inlustrandis operae plurimum studiique consumpsit atque ad multas res explicandas mirum quantum contribuit. Complures ille codices Vindobonenses, Vratislavienses, Dresdenses, Gothanos, alios recentes vel recentissimos aut ipse contulit aut alios conferre iussit, unius antiqui, Bongarsiani primi (Amstelodamensis), collationem totam sibi comparavit. At plus iusto suis tribuens libris manu scriptis saepenumero inconsultius a prima classe recessisse nobis videtur [1]). Neque vero in illius usum Bongarsianus liber

[1]) Quod ne iniuste dictum videatur, sunt aliquot cum exemplo Schneideriano loci conferendi. 114, 35 aestimare. *aestimare debere.* 115, 4 praesidio. *et praesidio.* 117, 34 consumptum. *paene consumptum.* 117, 35 fuga. *hac fuga.* 119, 8 curreretur. *occurreretur.* 119, 23 per. *qui per.* 119, 30 ex parte. *parte.* 121, 25 patienda. *patienda et perferenda.* 121, 28 eas. *earum principes.* 123, 35 positis. *in monte positis.* 125, 4 multos. *omnes.* 125, 15 magnum. *Continuo magnum.* 127, 35 vagarentur. *pervagarentur.* 128, 4 munitionum. *ad munitionem.* 128, 31 legioni-

neque Parisinus Nipperdeio iubente ut par erat lecti sunt, quamobrem in scripturae discrepantia enarranda dubii saepe sunt aliorumque repugnantia adferentes testimonia dubios relinquunt eos qui legunt. Quam neglegenter egerint ii viri, qui istas legendi atque enotandi partes suscepissent, vel singulis exemplis inlustribus probare liceat. Refert Nipperdey (pag. 40) Parisinum primum partim nono partim duodecimo saeculo scriptum esse, verum se partem illam, quae duodecimo saeculo scripta sit, altera deteriorem non deprehendisse: ceterum, quaenam esset ista pars tribus saeculis recentior, non definivit. Quam rem equidem ita se habere adfirmaverim: sunt uno volumine comprehensi Caesaris belli Gallici et Iosephi antiquitatum Iudaicarum aliquot libri, de quibus universis haec habet catalogus: "Is codex partim nono, partim duodecimo saeculo exaratus videtur." Nam saeculo duodecimo exarati sunt libri Iosephi, Caesaris autem omnes si non tribus, certe duobus saeculis ante. Continentur hi quaternionibus sedecim a tribus vel, quod probabilius videtur, a quattuor librariis in vicem scripti, quo in opere faciundo non semper ad initia foliorum alius alium excepit; quae autem manus iam in extremo tertio quaternione atque in principio quarti comparet, ea ipsa in quaternn. 13—16 aperte agnoscitur. De Bongarsiano errasse arguitur Oudendorp (vid. Nipp. p. 39), qui in libro VIII, ubi posteriore tempore duo folia substituta sunt, inde a medio cap. 43 usque ad initium capitis 52 rursus apparere observaverat manum vetustam. Haec vero novem fere capita manu illa vetusta vere scripta esse ipse meis oculis vidi et pro certissimo statuere ausim. In ipsis autem conferendis his codicibus alia omissa esse alia commissa quicumque collationem nostram perscrutatus erit facile inveniet [2]). Quae in Parisino

que. *legionisque.* 128, 32 constituit. *constiterunt.* 131, 4 atque. *atque eo.* 131, 13 ipsos. *et ipsos.* 135, 9 Eodem conveniunt. *Conveniunt.* 141, 15 Ac. *Apud quos.* 144, 22 necessario. *necessarioque.*

[2]) De Parisino videas exempli causa hos locos apud Nipperdeium: 18, 17 Dum, 21, 6 eo, 35, 21 detrahenda, 38, 26 custodiam ex suis ac praesidium, 144, 24 Gaius Caninius, 147, 2 Ambivaretos, 162, 5 esse fluminis, 167, 8 in Belgio cum, 168, 10 praefecit togatae, 168, 18 adduci potuit, 169, 3 Pompeii, 169, 23 belligerandi. De Amstelodamensi, ut pauca exempli gratia ponam, ad haec nihil aut parum relatum est: 24, 36 terrerent, 33, 41 omittendum consilium, 43, 11 est, 135, 42 ex ipsa provincia, 143, 16 ii, 166, 19 per fidem inposita (quo quidem loco, quid super versum scriptum sit, memoratur,

primo deerant — nam sex omnino folia perierunt — ea in Parisino secundo (quem Thuaneum appello) conferri iussit Nipperdey, ceteris vero belli Gallici locis scripturas huius codicis ab Achaintrio enotatas, idque ut ipsi videtur neglegentissime, se posuisse commemorat (p. 43 et 50). Verum enim vero, ubi deerat Parisinus primus, non tam codicem secundae classis, quam alium aliquem, qui eiusdem generis esset, conferre e re erat. Praeterea de secunda classe ea tantum cognita habuit vir clarissimus, quae apud alios editores hic illic adnotata invenerat, nullum autem codicem totum exhibuit. Quo factum est, ut neque ipse hanc classem plane cognosceret neque aliis, quantopere fugienda esset, persuaderet. Itaque multa etiamnunc servantur eorum, quae a Iucundo inde importata sunt. Ex primae autem classis codicibus Amstelodamensem iusto pluris putavisse eum sine ulla dubitatione confirmaverim. De quo haec illius verba sunt (p. 39): "Hic codex omnium est praestantissimus. Nam et solus complura recte scripta servavit et saepe cum codicibus interpolatae familiae in iis scripturis consentit, quae necessario sunt sequendae." Exempla vero non subiunguntur. Servavit quidem Amstelodamensis solus recte scripta haud pauca, verum multo plura eiusmodi Parisinus et qui reliqui eiusdem ordinis sunt. Quod si quis vel minimis rebus computatis centum et quinquaginta locis praestare illum contenderit, ad calculos vocatus ducentos amplius et septuaginta locos, ubi hic antecellat, monstrabo. Rarissime sane Amstelodamensis cum codicibus interpolatae familiae consentit in iis scripturis, quae, ut nostra quidem fert opinio, praeferendae sint, saepe in iis, quae accuratiore iudicio facto adulterinae merito habeantur, neque hoc omnino magnopere commendatur Amstelodamensis noster, quod is, vel si qui huic simillimus sit, praeter ceteros consentiat cum interpolatis [3]. Ceterum id

quid in ipso versu, non item), ad haec autem falsum: 62, 12 utebantur, 63, 8 facturos esse, 80, 37 procurrerat, 82, 8 sese subsequi, 82, 15 se ad eam rem, 103, 16 laborem belli, 123, 37 civitatium, 151, 7 suorum, 157, 36 fuerat in hibernis.

[3]) Sequimur his locis paucissimis codices illos ATU consentientes: 84, 34 conanti, 103, 11 insulis, 128, 9 velit, 134, 29 cohortabatur (ubi in imperfecto saltem consentiunt), 145, 24 cohortatur, 162, 22 Bellovacis, 162, 34 qui ei omnia, quodammodo etiam 145, 41 undequadraginta (ubi in TU *una* in superiorem versum reiectum est). Quibus quidem in verbis sunt in PR leviores lapsus calami atque ex consuetudine quadam peccatum est. Quo more 165, 38 his non ante sed post confectis omissum esse

nobis constat neque tam antiquum eum esse, quam perhibent, neque in reliquis rebus tam integrum, quam eos, quibus priorem locum vindicandum existimavi, Parisinum atque Romanum. Nam et pluribus lacunis laborat et scriptura interdum mire depravata [4]). Quamobrem is codex, ut multo certe praestantior est, quam plerique, ita minime est omnium praestantissimus. Quod quidem, pace doctissimi viri dixerim, magnam movet dubitationem de tota illa recensendi regula, quam in his libris Caesaris sequendam statuit. Quae haec est (p. 48): "Prima omnium cura conferenda erit ad scripturam codicis archetypi inveniendam. Ea in libris de bello Gallico efficietur aut ex omnium codicum consensu aut in dissensu utriusque familiae ex integris aut denique ex consensu alterius integrorum partis et interpolatorum [5]). Apparet autem Bongarsianum primum

---

opinor, similiterque 69, 38 post circiter xxv ponendum esse dies fuerunt qui crediderint. 118, 16—19 in ATU cet. servata sunt verba, quae exciderunt in PR; contra autem factum est 134, 24. Reliquorum locorum, quibus consentiat A cum secunda classe, exempla in his verbis invenies: 15, 36 tamen, 18, 27 non magnum, 18, 34 miserabantur, 22, 13 ea, 29, 20 haec. Ubi, 59, 38 profectum, 70, 1 cognosceret, 74, 21 praefixis, 88, 42 satisfaciundi, 92, 37 legiones ad eum, 102, 41 atque, 105, 18 fortunatissimis, 122, 1 refecit, 125, 31 provideat, 128, 26 Nitiobrigum, 133, 33 Meloduno, 134, 29 Incerto, 134, 30 nunc etiam, 135, 42 ex ipsa provincia, 136, 38 non bis, 153, 39 Ita cum palude, 154, 4 Ibi, 158, 17 cum pars, 160, 1 hominum milibus ex fuga quinque, 162, 5 et 10 equites, 162, 22 relinquit, 162, 31 suis se, 165, 18 numquam adisset, 165, 26 M. Antonio, 165, 39 recipit hibernatque, 166, 18 suorum, 166, 19 per fidem inposita, 166, 35 obsidibus firmat, 167, 4 habet magno opere Galliae res gestas, 167, 32 commendaret. Cuius generis plura persequi licet, quibus patefiat, sive deperierit aliquid (ut 136, 38; 162, 5), sive in aperte falsum abierit (ut 29, 20; 166, 19), sive exstiterint formae magis usu tritae (ut 88, 42; 102, 41), sive commodior factus sit ordo verborum (ut 134, 30; 167, 4), sive quid liberius adiectum sit ac veluti ornatius (ut 165, 18; 166, 18), ea inprimis illis codicibus communia esse, quae recentiorum vulgo propria sint.

[4]) Erratis insignis est 105, 39; 115, 15; 122, 32, alibi, lacunis 39, 13; 74, 11; 128, 21. Ut alia nonnulla in hoc codice exciderunt, de quibus vid. vol. III pag. 18, sic pro compositis verbis exstant simplicia 19, 29 *moveret*, 56, 16 *turbaverunt*, 58, 2 *memoravi*, 62, 28 *hortati*, 69, 8 *paucos*, 77, 36 *missi*, 82, 9 *sequi*, 117, 36 *clamat*, 121, 35 *magnus*, 129, 23 *fatigati*, 144, 2 *venerant*, similiterque 4, 40 et 82, 9 *se* pro *sese*. Habet igitur signa quaedam et notas, quibus deteriores codices neglegentiusque simul ac licentius descripti noscantur.

[5]) Enumeravi supra in not. 3. quinque et triginta locos, quibus

eandem auctoritatem habere atque reliquos integros et deteriores ex eodem fonte ductos inter se consentientes, et propter ipsius codicis praestantiam paulo etiam maiorem." Integros ille primae classis codices appellat, interpolatos secundae, tertiae autem deteriores. Alterius integrorum partis, quam praestantiorem esse vult, Amstelodamensem solum cognovit, alterius autem primum Parisinum et Vossianum et Vratislaviensem, qui anno demum 1475 scriptus est, atque illum, qui quo pervenerit incertum est, Egmondanum, cuius in exemplari Fabriciano exstat quaedam collatio. Hic quoque recens est; namque an. 1345 scriptus esse fertur.

Cum singulari fortuna id mihi contigisset, ut publicis sumptibus per duos annos in Italia inprimis atque Gallia libros mss. tum Caesaris tum Livii quaererem et conlustrarem, ita eum laborem instituendum censui, ut antiquissimum quemque codicem plene conferrem atque ea quae primitus scripta essent quam diligentissime explorarem discerneremque ab iis, quae postea ad arbitrium passim adlevissent correctores. Ac Caesaris bellum Gallicum continentes libros et pridem adhibitos denuo perlustravi et latentes ignotosque produxi. Eorum ut Parisinum et Romanum ceteris integritate praestabiliores repperi, hos primae classis prioris ordinis esse constitui, posterioris vero Amstelodamensem et, quem Parisiis inveni, Moisiacensem. Nam Vossianus mixtus est, alius autem codex antiquissimus valde mutilus divulsisque tantum particulis confectus; recentes denique isti, quorum supra mentionem feci, prae illis parvi momenti esse iudicavi, eo magis cum ubi maxime opus esset raro aliquid de eorum scripturis relatum invenirem. In dissensu igitur utriusque ordinis, praesertim si per se aeque probabiles essent scriptiones, priorem illum sine ulla dubitatione praeferendum duxi, atque ad horum maxime amborum codicum normam restituendos esse hos libros Caesaris. Paulo quidem integrior est atque ob eam rem maioris fidei Parisinus, sed ubi hic iacturas fecit summae omnium auctoritatis est Romanus. Attamen cum his plerumque consentiunt Amstelodamensis et

---

cernitur hic consensus alterius integrorum partis et interpolatorum. Iam satis erit observavisse Nipperdeium, quod vel ignoraverit hos codices consentire vel reapse in verbis minus idoneis consentientes invenerit, ne uno quidem eorum locorum cum illis facere. Schneiderum contra, qui in universum non tantum isti consensioni tribuerit, nonnullis eorundem (ut 74, 21; 92, 37; 105, 18; 134, 30; 135, 42) ad hos libros scriptoris verba conformavisse reperimus.

qui reliqui huius generis sunt, discrepat vehementer secunda familia, et quidem multo magis quam tertiam omnino iis, quos inspexi, locis dissentientem inveni. Nihilo minus maxime interest secundae quoque classis codices penitus noscere, cum ut in his libris quam suspecti sint plane perspiciatur, tum ut libros de bello civili emendandi ratio certius ineatur. Ac cum philologos praestantissimos dubitantes audirem, an Thuaneus codex primus omnium habendus esset, hunc quanta maxima potui diligentia examinandum suscepi; qua quidem in re summa cautio erat adhibenda, nam in nullo alio codice primam et secundam manum tam vidi coniunctas inter sese atque implicatas. Peropportune igitur accidit quod illo libro in aedes, quas habitabam, asportare domique diligentissime excutere mihi licuit. Ursinianum iam ante Romae perlegeram. Hi, qui vetustate ceteris eiusdem familiae praestant et iam olim maximi aestimati fuerunt, verissime secundae classis imaginem exprimere optimo iure putentur, idque satis soli quibus in locis eandem produnt scripturam, ubi vero alter ab altero discrepat, Leidensem inprimis atque Hauniensem consulere oportere visum est. Tertiae denique classis nullo in codice bellum Gallicum totum legi, non quo id inutile omnino fore videretur, sed quia semper incertus eram, quinam praecipue tanto labore dignus esset: sero animadverti eligendum fuisse Iadrensem, qui ad similitudinem editionis principis proxime accederet. Quam ob causam hanc classem accuratius describere nequivi; esse autem Gottorpiensem, qui (ut alii nonnulli) solum bellum Gallicum continet, a ceteris seiungendum satis apparet; cui simillima est editio tertia, quam supra incertae nomine appellatam a reliquis vetustis maxime differre docui. In editionibus antiquissimis eos potissimum locos inquisivi, quibus aut opportuna subsidia comparanda esse viderentur aut ipsarum ratio facilius perspici posset. Sed neque omnes mihi simul et paucae (edd. 2. 5½. 9. 11. 14.) in universa collatione adornanda praesto fuerunt: plerisque Parisiis usus sum. Postremo ob easdem causas Aimoini, Flodoardi, Victorii lectiones subiunxi. Ad totam rem cognoscendam omnibus adiumentis opus est, ad verba Caesaris rite recensenda paucissimis. Tantum enim eminent hi, quos usurpavi, primae classis codices, ut reliqua multitudo quasi procul recedat. Verum tamen in iis ipsis est adhibenda ratio critica nec quicquid praebent aequi bonique faciendum. Qua de causa φθορολογίαν quandam paravi, quam voluminis tertii partem priorem feci. Ex apertis mendis ostendere conatus

sum, quemadmodum tollenda essent menda occultiora. Eorum haud pauca rhetores olim in suis libris prompte sustulerunt, eaque causa est, cur cum ad regulas quasdam et usum loquendi verba corrigamus, haec multis locis ad secundae classis normam emendare videamur. Fieri enim vix potuit, quin illi homines, qui neque ab ingenio neque ab litterarum scientia essent destituti, cum totum scriptum retractandi partes sibi sumpsissent, scripturae corruptelas nonnumquam recte acuteque emendarent. Sunt hi fere loci ita comparati, ut si statuatur illa Caesaris verba esse, quae sint in codicibus secundariis, ea, quae praebeant primarii, oriri potuisse apertum fiat, quod ipsum in omni emendandi conamine est respiciendum. Saepenumero autem in manifestis primariorum depravationibus ea tenent secundarii, quae quidem per se probanda sint, sed ab iis, quae illi ostendunt, certissimis indiciis abhorreant: haec omnia in suspicione sunt neque nisi omni spe certiora reperiendi abiecta admitti possunt. Ubi contra erravisse meliores neque scriptura per se aperte testatur nec cognita ulla ac perspecta ad menda proclivitate probatum est, sive ad alia amplectenda allectant cdd. secundarii sive sua ostentant sagacissime inventa homines magno ingenio praediti, haec, licet aptissima videantur, Caesari addicere nefas habemus. Cavendum est religiose ne praepropere ut intolerabilia removeamus difficiliora. Nam, ut exempla adferam, tolerari vix posset quod pag. 149 v. 15 habent cdd. *legiones XIIII et sextam*, si legionem quartam decimam legionemque sextam intellegeremus; sexta enim legio in Caesaris exercitu non facile fuit[6]); at ve-

[6]) Ratione habita earum legionum, quas populus Romanus ante habebat, Caesar suas, ut primis sex annis quaeque accessit, perpetua serie VII usque ad XV appellabat, et praeter has novem veterem, quae I vocabatur, ad eum Pompeius miserat. Itaque ea, quae extremo anno septimo conscripta ultima accessisse videtur, XVI nominanda fuit, nec ullam novimus causam, cur hanc vel verso ordine VI appellaret, quod quidem probatur editoribus, vel nullo prorsus ordine servato III, quam sententiam nuper protulit von Goeler, liber baro perinlustris, qui ob eximia sua in rem militarem Romanorum enucleandam merita dignus est, quem summo cum honore nominemus. Hoc tamen loco is *XIIII et I* legendum esse contendit, III autem cum Labieno in Sequanis fuisse; nam et 157, 36 et 169, 5 III legit pro XV. At verisimilius est eas legiones, quibus praefuisset Labienus, VII et XV (vid. 134, 24; 25), cum eo hiemasse (I autem cum Rebilo), et de VII quidem satis constat. Si, ut credit vir generosissimus, III et XV numeri inter se mutarentur, hoc facilius uno illo, quo nititur, belli civilis loco (lib. III cap. 88) quam belli Gallici pluribus factum esset. De locis duobus hic memoratis vid. vol. III pag. 53 extr.

reor, ne *x* ad utrumque pariter numerum pertineat, ita ut quartam (decimam) et sextam decimam illi efferendi sint. Quod 45, 41 in Parisino scriptum est *scopolis*, in ceteris *scopulis*, omnibus intolerandum visum est; significatam esse autem machinam, qua in navali proelio ad hostium naves corripiendas uterentur Romani, nemo non intellegit; quamobrem una dempta littera *copulis* hodie commendatur ab editoribus. At vocabulum *copulae* ita usurpatum, ut eiusmodi apprehendendi instrumentum significetur, in litteris latinis, quod sciam, non apparet. Neque vero is sum, qui negem esse ea, quae omnino in litteris, quae manserunt, Romanorum nusquam nisi singulis apud Caesarem locis inveniantur, immo arbitror id ipsum in *scopolis* usu venire. Nulla enim idonea causa reperiri potest, cur si *copulis* fuisset, hoc non solum in *scopulis* sed etiam in *scopolis*, quod quidem inauditum esset, in codice omnium integerrimo mutaretur[7]). Additur littera *s* longe alia ratione in libris manu scriptis, de qua re vid. vol. III p. 21 et 50; quo in libello omnino ea, quae emendanda esse existimaverim, perstrinxi. In verbis autem scriptoris litterarum formis describendis, quod ante, quam adornarentur ceterae partes, peragendum fuit, omnia constanter facere non potui, ac spero fore ut qui reputet, quam multis obstructa res sit difficultatibus, in malam partem id non interpretetur. Nonnulla igitur corrigenda reservavi. Ac timeo ne tenacior videar eorum, quae in PR legantur. Ex quibus etiamsi sint ea, quae accuratius examinata forsitan retineri non possint, tamen, cum per humanam imbecillitatem non liceat in omni re aequabilitatem servare, istiusmodi lectiones temptandas, ut ita dicam, stitisse minus sine dubio damnosum est minusque vituperandum quam nimia celeritate quae tradita essent reiecisse. Ad illas tuendas si quid conferre potero, id in alia parte operis (III. 2) exhibiturus sum. Prius tamen eam partem (II. 2), quae codicibus describendis ac diiudicandis dicta est, divulgare cogito.

---

[7]) An credas scopolum istud tam absurdum esse, ut lingua latina indignum sit? Difficillimum sane hoc erit probatu. E contrario, sive cognata verba respexeris (*scapus*, *scapulae*, *scopus*, i. e. scopio, cet.) sive inferiorum temporum consulueris monumenta litterarum, multa ut id nomen comprobetur suadebunt. Plurima certe istius generis erant instrumentorum nomina diversorum, harpagones, ferreae manus, corvi, unci, falces (vid. Muetzell ad Curt. IV, 16), manicae (quod exstat apud Lucanum). Facilius denique scopolis in scopulis, quippe quod notius esset, mutatum quam contra factum esse arbitramur. Plura de hac re in scholiis dabimus.

His praemonitis, ceteris autem rebus iis quae sequentur voluminibus relictis, quae, nisi omnis me spes in perpetuum frustrabitur, hoc et proximo anno publici iuris faciam, restat ut iis viris humanissimis, qui dum apud exteros eram studia mea et adiuverunt et foverunt, debitas grates publice agam. Quorum officia quo liberalius in me collata sunt, eo magis ego hac et temporis et loci excusatione utar, quod simpliciter tantum et paucis commemoro. Neque vero eorum animis operosa adfectataque gratiarum actio placeat.

A quo igitur initium faciam nisi ab illo viro amplissimo in litterisque primario qui in Daniae urbe nobilissima mihi iter ingredienti primus omnium erat consulendus. Nec tantum multa eaque exquisitissima me docuit Madvig multaque admonuit, sed etiam in bibliothecas publicas illius urbis deducere dignatus est. Ex iis autem viris doctissimis, qui in Germania in praeclara antiquitatis studia incumbunt, tum Berolini Gerhard, Zumpt, Keil, tum in aliis, quas adii, urbibus alii magnam mihi benevolentiam praestiterunt; id unum doleo quod Bonnam devertere mihi non licuit. Item Romae habitantes Henzen et Braun magnopere mihi faverunt. Italorum quoque compluribus multum me debere gratissimus profiteor: nam non modo bibliothecarum percelebrium praefecti, Vaticanae eminentissimus vir ac reverendissimus Alexander A. di San Marzano, Mediceo-Laurentianae Petrus Del Furia, Marcianae (Veneticae) Iosephus Valentinelli, Barberinianae (quae Romae est) Santius Pieralisi, viri plurimum reverendi, quantam in libris manu scriptis utendis libertatem dare fas erat, tantam mihi haud gravatim concesserunt, verum etiam alii viri ingenio doctrinaque morumque suavitate aeque conspicui, ex quibus Vincentius Castellini, B. G. de Rossi, Ios. Spezi, professores Romani, honoris causa nominentur, singulari favore mihi meisque studiis patrocinati sunt. Nec silentio praeteream reverendos hospitalesque monachos Florentinos ex ordine Dominicanorum, quorum in coenobio, cui Sancti Marci nomen est, codicem Livianum ex indicio Keilii inventum contuli. Venio ad Parisinae bibliothecae caesareae praefectos amplissimos clarissimosque, qui etiam domi codices legendi benigne potestatem fecerunt. Ceterum qui in hac bibliotheca celeberrima muneribus praepositi sunt Carolus Clementius Claude et Leopoldus Delisle insigni sua doctrina et benevolentia mihi in multis rebus profuerunt. Hoc loco non possum quin unius saltem Suecici hominis mentionem faciam. Vir enim excellentissimus comes generosissimus Ludovicus Manderstroem,

qui Regis Sueciae et Norvegiae eo tempore Parisiis legatus erat, nunc in rebus externis gerendis est administer, ut optimarum litterarum patronus est et classicarum, quae dicuntur, linguarum doctus atque intellegens existimator, ad mea studia quovis modo iuvanda promptissimus fuit. Postremo ad Hollandos me contuli. Ibi ut meum negotium brevissimo tempore confici posset, effecit amici eximia humanitas ac liberalitas. Guilielmus Nicolaus du Rieu, philosophiae doctor Leidensis, qui una mecum Parisiis iisdem litterarum studiis operam dedit, cum de incepto meo audisset atque ipse et Vossianum codicem et Amstelodamensem contulisset, nullo emolumento incitatus suas mihi collationes libere utendas dedit. In quibus cum curam non mediocrem adhibuisset, pauci tantum fuerunt loci a me retractandi, quos alios codices lustrans inprimis in Amstelodamensi praeter ceteros visendos esse animadverteram. Id etiam facilius eo factum est quod clarissimus vir senatorius H. J. Koenen, cui summa publicae Amstelodamensium bibliothecae cura demandata est, pretiosum illum codicem mihi in deversorio ex commodo spectandum officiose tradidit.

Postquam domum reverti in excerptionibus digerendis quotiens aut, num quid oculis praetermissum esset, dubium visum est aut in codicibus non plene collatis plures locos cognoscere opus fuit, Durieuium meum et Parisiis versantem et Romae et Lugduni Batavorum in patria urbe iterum iterumque per epistolas adii, numquam abnuentem inveni. Quomodo ut decet talis viri laudes et erga me merita praedicare? Pari fere modo egregiam operam alius mihi dedit amicus I. N. G. Forchhammer, philosophiae doctor Hauniensis, qui et suas ad libros de bello civili adnotationes mihi commodavit et locos aliquot in codice Gottorpiensi per H. A. Krarupium praestantissimum iuvenem me petente inspiciendos curavit. Partes codicum Moisiacensis et Iadrensis eruditissimus vir mihique amicissimus Petrus Franciscus Faillières Parisiensis, quae illius est singularis humanitas, rogatus contulit. Ad postremum etiam in Amstelodamensi codice verba quaedam restiterunt iterum intuenda, quod negotium D. Lodeesen, bibliothecarius Amstelodamensis doctissimus, perhumaniter suscepit.

Scr. Upsalae nonis Iuniis 1861.

EXPLICATIO SIGLORUM.

add. addidit, addiderunt.
cd. codex. *cd. mut.* codex mutilus.
cdd. codices, omnes sive ceteri codices.
cet. ceteri. *P cet.* Parisinus ceterique huic vulgo congruentes. Idem *P* significat ubicumque opponitur scriptioni codicum TU.
corr. correctus manu prima.
ed. editio. *edd.* editiones.
om. omisit, omiserunt.
scr. pr. scriptio prima (ubi eam postea correxit eadem manus).
sqq. sequentes.
test. Oud. teste Oudendorpio.

Litterarum compendio hi codices Schneideri et Nipperdeii aliquotiens commemorantur: ***Bongarsianus secundus***, ***Buslidianus***, ***Egmondanus***, ***Vindobonenses primus***, ***secundus***, ***nonus***, ***Vossianus secundus***, ***Vratislaviensis primus***. Ceterae codicum notae ex illa, quae secundo volumini adiuncta est, praevia notitia intelleguntur. Editiones plerumque solis numeris ibi statutis referuntur. Ad has accedit 5½ Tarvisiensis an. 1482 iis locis quibus primam Tarvisiensem non inspexeram.

Lineola directa verborum indicavi per binos versus seiunctionem.

Uncis inclusae sunt codicum notae quibus locis, quid scriptum esset, silentio conferentis significabatur.

Post scriptionem plurium librorum communiter propositam pars illius, si in uno alterove differt aliquantulum, cum nota codicis uncis inclusa est. Quod sicubi in levioribus rebus non est observatum de codicibus inferioris ordinis aut de editionibus, id in voluminis III parte altera, ubi etiam de singulorum verborum scribendi ratione agetur, summatim proponam. Quo in volumine item coniuncte dicetur de assimilatione quae vocatur in verbis compositis et de aliis rebus ortographicis optimorum codicum, quae neque in ipsa collatione neque in commentatione illa, quae de mendis codicum inscribitur, sunt commemoratae.

CORRIGENDA ET ADDENDA.

In vol. I.

Pag.	28	v.	32	pro	*Caletes*	scribe	*Caletos.*
„	36	„	14	„	*ab*	„	*e.*
„	52	„	37	„	*abduxerunt*	„	*adduxerunt.*
„	62	„	14	„	*est*	„	*erat.*
„	80	„	23	„	*pugnam*	„	*pugnandum.*
„	82	„	3	„	*lapsi*	„	*elapsi.*
„	90	„	28	„	*si-cut*	„	*sic-ut.*
„	95	„	23	„	*singulis*	„	*in singulis.*
„	105	„	18	„	*fortunatissimos*	„	*fortunatissimis.*
„	106	„	14	„	*castra iam*	„	*iam castra.*
„	120	„	33	„	*fuga*	„	*ex fuga.*
„	124	„	2	„	*periclitaretur*	„	*perspiceret.*
„	128	„	17	„	*huic*	„	*hic.*
„	128	„	32	„	*Ac*	„	*At.*
„	133	„	12	„	*e*	„	*ex.*
„	134	„	37	„	*victorumque*	„	*victorum.*
„	136	„	42	„	*primo*	„	*a primo.*
„	138	„	33	„	*mittit*	„	*emittit.*
„	142	„	35	dele	*non.*		
„	156	„	11	pro	*plus minus*	„	*passuum.*

In vol. II.

Pag. 64, ad pag. 110 v. 8 adde 8 ibi. *ubi* A.
„ 79, ad pag. 136 v. 38 pro *non AMLUH* scribe *non AMTUH.*
„ 90, ad pag. 153 v. 39 pro *dum diuider& PT* scribe *dum diuider& PM.*

Alia corrigenda vid. vol. II. pag. 103.

In vol. III.

Pag. 2 v. 2 pro *suorum* scribe *suarum*.
„ 2 vv. 13 et 14 pro *quod* scribe *quid*.
„ 2 v. 16 pro *manifeste* scribe *manifesto*.
„ 3 v. 5 a fine pro *videantur* scribe *viderentur*.
„ 7 v. 22 corrige *Palatina c subsequente q palatina*.
„ 17 v. 6 a fine post *exempla* adde: *168, 42 detrahunt M.*
„ 17 v. ult. pro *135, 10 videant* scribe *135, 30 videant*.
„ 19 v. 5 pro *de qua re vide pag. 13* scribe *de cuius classis adiectionibus vide pag. 13 sqq.*
„ 24 v. 9 a fine pro *151, 41 permaneret* scribe *150, 41 permaneret*.
„ 37 v. 1 pro *adorientur* scribe *adorirentur*.
„ 38 v. 10 dele *52, 37 adduxerunt A.*
„ 38 v. 18 adde 52, 37 *abduxerunt PR.*
„ 45 v. 13 a fine pro *intellectum* scribe *certum*.
„ 46 v. 8 a fine pro *codd.* scribe *cod.*
„ 50 vv. 16, 17 pro *non enim* &c. scribe *minus enim usui loquendi convenit salutis auxilium in cel. ponebat.*
„ 51 v. 19 pro *sustinuerint 53, 38* scribe *sustinuerint 53, 28.*
„ 51 v. 26 pro *scripto* scribe *scriptio*.
„ 56 v. 7 a fine pro *Livii VI*, 8 scribe *Livii VI, 18.*

LIBER I.

Gallia est omnis divisa in partes tres, quarum unam 1
incolunt Belgae, aliam Aquitani, tertiam qui ipsorum lingua Celtae, nostra Galli appellantur. Hi omnes lingua, institutis, legibus inter se differunt. Gallos ab Aquitanis Garumna flumen, a Belgis Matrona et Sequana dividit. Horum omnium fortissimi sunt Belgae, propterea quod a cultu atque humanitate provinciae longissime absunt, minimeque ad eos mercatores saepe commeant atque ea, quae ad effeminandos animos pertinent, important, proximique sunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, quibuscum continenter bellum gerunt. Qua de causa Helvetii quoque reliquos Gallos virtute praecedunt, quod fere quotidianis proeliis cum Germanis contendunt, cum aut suis finibus eos prohibent, aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt. Eorum una pars, quam Gallos obtinere dictum est, initium capit a flumine Rhodano; continetur Garumna flumine, Oceano, finibus Belgarum; attingit etiam ab Sequanis et Helvetiis flumen Rhenum; vergit ad septentriones. Belgae ab extremis Galliae finibus oriuntur, pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni, spectant in septentrionem et orientem solem. Aquitania a Garumna flumine ad Pyrenaeos montes et eam partem Oceani, quae est ad Hispaniam, pertinet; spectat inter occasum solis et septentriones.

Apud Helvetios longe nobilissimus fuit et ditissimus 2
Orgetorix. Is M. Messala et M. Pisone consulibus regni cupiditate inductus coniurationem nobilitatis fecit et civitati persuasit, ut de finibus suis cum omnibus copiis exirent: perfacile esse, cum virtute omnibus praestarent, totius Galliae imperio potiri. Id hoc facilius eis persuasit, quod undique loci natura Helvetii continentur: una ex parte flumine Rheno latissimo atque altissimo, qui agrum Helvetium a Germanis dividit; altera ex parte

monte Iura altissimo, qui est inter Sequanos et Helvetios; tertia lacu Lemanno et flumine Rhodano, qui provinciam nostram ab Helvetiis dividit. His rebus fiebat, ut et minus late vagarentur et minus facile finitimis bellum inferre possent; qua ex parte homines bellandi cupidi magno dolore adficiebantur. Pro multitudine autem hominum et pro gloria belli atque fortitudinis angustos se fines habere arbitrabantur, qui in longitudinem milia passuum CCXL, in latitudinem CLXXX patebant.

3 His rebus adducti et auctoritate Orgetorigis permoti constituerunt ea, quae ad proficiscendum pertinerent, comparare, iumentorum et carrorum quam maximum numerum coëmere, sementes quam maximas facere, ut in itinere copia frumenti suppeteret, cum proximis civitatibus pacem et amicitiam confirmare. Ad eas res conficiendas biennium sibi satis esse duxerunt; in tertium annum profectionem lege confirmant. Orgetorix sibi legationem ad civitates suscepit. In eo itinere persuadet Castico, Catamantaloedis filio, Sequano, cuius pater regnum in Sequanis multos annos obtinuerat et a senatu populi Romani amicus appellatus erat, ut regnum in civitate sua occuparet, quod pater ante habuerat; itemque Dumnorigi Aeduo, fratri Divitiaci, qui eo tempore principatum in civitate obtinebat ac maxime plebi acceptus erat, ut idem conaretur, persuadet eique filiam suam in matrimonium dat. Perfacile factu esse illis probat conata perficere, propterea quod ipse suae civitatis imperium obtenturus esset: non esse dubium, quin totius Galliae plurimum Helvetii possent; se suis copiis suoque exercitu illis regna conciliaturum confirmat. Hac oratione adducti inter se fidem et iusiurandum dant et regno occupato per tres potentissimos ac firmissimos populos totius Galliae sese potiri posse sperant.

4 Ea res est Helvetiis per indicium enuntiata. Moribus suis Orgetorigem ex vinculis causam dicere coëgerunt. Damnatum poenam sequi oportebat, ut igni cremaretur. Die constituta causae dictionis Orgetorix ad iudicium omnem suam familiam, ad hominum milia decem, undique coëgit et omnes clientes obaeratosque suos, quorum magnum numerum habebat, eodem conduxit; per eos, ne causam diceret, se eripuit. Cum civitas ob eam rem incitata armis ius suum exsequi conaretur multitudinemque hominum

ex agris magistratus cogerent, Orgetorix mortuus est; neque abest suspicio, ut Helvetii arbitrantur, quin ipse sibi mortem consciverit.

5 Post eius mortem nihilo minus Helvetii id, quod constituerant, facere conantur, ut e finibus suis exeant. Ubi iam se ad eam rem paratos esse arbitrati sunt, oppida sua omnia, numero ad duodecim, vicos ad quadringentos, reliqua privata aedificia incendunt, frumentum omne, praeterquam quod secum portaturi erant, comburunt, ut domum reditionis spe sublata paratiores ad omnia pericula subeunda essent; trium mensum molita cibaria sibi quemque domo efferre iubent. Persuadent Rauracis et Tulingis et Latobrigis finitimis, uti eodem usi consilio oppidis suis vicisque exustis una cum iis proficiscantur, Boiosque, qui trans Rhenum incoluerant et in agrum Noricum transierant Noreiamque oppugnarant, receptos ad se socios sibi adsciscunt.

6 Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent: unum per Sequanos, angustum et difficile, inter montem Iuram et flumen Rhodanum, vix qua singuli carri ducerentur, mons autem altissimus impendebat, ut facile perpauci prohibere possent; alterum per provinciam nostram, multo facilius atque expeditius, propterea quod inter fines Helvetiorum et Allobrogum, qui nuper pacati erant, Rhodanus fluit isque nonnullis locis vado transitur. Extremum oppidum Allobrogum est proximumque Helvetiorum finibus Genua. Ex eo oppido pons ad Helvetios pertinet. Allobrogibus sese vel persuasuros, quod nondum bono animo in populum Romanum viderentur, existimabant, vel vi coacturos, ut per suos fines eos ire paterentur. Omnibus rebus ad profectionem comparatis diem dicunt, qua die ad ripam Rhodani omnes conveniant. Is dies erat a. d. v. kal. Apr. L. Pisone, A. Gabinio consulibus.

7 Caesari cum id nuntiatum esset, eos per provinciam nostram iter facere conari, maturat ab urbe proficisci et quam maximis potest itineribus in Galliam ulteriorem contendit et ad Genuam pervenit. Provinciae toti quam maximum potest militum numerum imperat (erat omnino in Gallia ulteriore legio una); pontem, qui erat ad Genuam, iubet rescindi. Ubi de eius adventu Helvetii certiores facti sunt, legatos ad eum mittunt nobilissimos ci-

vitatis, cuius legationis Nammeius et Verucloetius principem locum obtinebant, qui dicerent sibi esse in animo sine ullo maleficio iter per provinciam facere, propterea quod aliud iter haberent nullum: rogare, ut eius voluntate id sibi facere liceat. Caesar, quod memoria tenebat L. Cassium consulem occisum exercitumque eius ab Helvetiis pulsum et sub iugum missum, concedendum non putabat, neque homines inimico animo data facultate per provinciam itineris faciundi temperaturos ab iniuria et maleficio existimabat. Tamen, ut spatium intercedere posset, dum milites, quos imperaverat, convenirent, legatis respondit diem se ad deliberandum sumpturum: si quid vellent, ad idus Apriles reverterentur.

8 Interea ea legione, quam secum habebat, militibusque, qui ex provincia convenerant, a lacu Lemanno, qui in flumen Rhodanum influit, ad montem Iuram, qui fines Sequanorum ab Helvetiis dividit, milia passuum decem et novem murum in altitudinem pedum sedecim fossamque perducit. Eo opere perfecto praesidia disponit, castella communit, quo facilius, si se invito transire conarentur, prohibere posset. Ubi ea dies, quam constituerat cum legatis, venit, et legati ad eum reverterunt, negat se more et exemplo populi Romani posse iter ulli per provinciam dare et, si vim facere conentur, prohibiturum ostendit.

Helvetii ea spe deiecti navibus iunctis ratibusque compluribus factis, alii vadis Rhodani, qua minima altitudo fluminis erat, nonnumquam interdiu, saepius noctu, si perrumpere possent, conati operis munitione et militum concursu et telis repulsi hoc conatu destiterunt.

9 Relinquebatur una per Sequanos via, qua Sequanis invitis propter angustias ire non poterant. His cum sua sponte persuadere non possent, legatos ad Dumnorigem Aeduum mittunt, ut eo deprecatore a Sequanis impetrarent. Dumnorix gratia et largitione apud Sequanos plurimum poterat et Helvetiis erat amicus, quod ex ea civitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat, et cupiditate regni adductus novis rebus studebat et quam plurimas civitates suo beneficio habere obstrictas volebat. Itaque rem suscipit et a Sequanis impetrat, ut per fines suos Helvetios ire patiantur, obsidesque uti inter sese dent perficit: Sequani, ne itinere Helvetios prohibeant; Helvetii, uti sine maleficio et iniuria transeant.

Caesari renuntiatur Helvetiis esse in animo per agrum 10 Sequanorum et Aeduorum iter in Santonum fines facere, qui non longe a Tolosatium finibus absunt, quae civitas est in provincia. Id si fieret, intellegebat magno cum periculo provinciae futurum, ut homines bellicosos, populi Romani inimicos, locis patentibus maximeque frumentariis finitimos haberet. Ob eas causas ei munitioni, quam fecerat, T. Labienum legatum praefecit; ipse in Italiam magnis itineribus contendit duasque ibi legiones conscribit et tres, quae circum Aquileiam hiemabant, ex hibernis educit et, qua proximum iter in ulteriorem Galliam per Alpes erat, cum iis quinque legionibus ire contendit. Ibi Centrones et Graioceli et Caturiges locis superioribus occupatis itinere exercitum prohibere conantur. Compluribus iis proeliis pulsis ab Ocelo, quod est citerioris provinciae extremum, in fines Vocontiorum ulterioris provinciae die septimo pervenit, inde in Allobrogum fines, ab Allobrogibus in Segusiavos exercitum ducit. Hi sunt extra provinciam trans Rhodanum primi.

Helvetii iam per angustias et fines Sequanorum suas 11 copias traduxerant et in Aeduorum fines pervenerant eorumque agros populabantur. Aedui, cum se suaque ab iis defendere non possent, legatos ad Caesarem mittunt rogatum auxilium: Ita se omni tempore de populo Romano meritos esse, ut paene in conspectu exercitus nostri agri vastari, liberi eorum in servitutem abduci, oppida expugnari non debuerint. Eodem tempore Aedui Ambarri, necessarii et consanguinei Aeduorum, Caesarem certiorem faciunt sese depopulatis agris non facile ab oppidis vim hostium prohibere. Item Allobroges, qui trans Rhodanum vicos possessionesque habebant, fuga se ad Caesarem recipiunt et demonstrant sibi praeter agri solum nihil esse reliqui. Quibus rebus adductus Caesar non exspectandum sibi statuit, dum omnibus fortunis sociorum consumptis in Santonos Helvetii pervenirent.

Flumen est Arar, quod per fines Aeduorum et Se- 12 quanorum in Rhodanum influit, incredibili lenitate, ita ut oculis, in utram partem fluat, iudicari non possit. Id Helvetii ratibus ac lintribus iunctis transibant. Ubi per exploratores Caesar certior factus est, tres iam partes copiarum Helvetios id flumen traduxisse, quartam fere partem citra flumen Ararim reliquam esse, de tertia vi-

gilia cum legionibus tribus e castris profectus ad eam partem pervenit, quae nondum flumen transierat. Eos impeditos et inopinantes adgressus magnam partem eorum concidit: reliqui sese fugae mandarunt atque in proximas silvas abdiderunt. Is pagus appellabatur Tigurinus; nam omnis civitas Helvetia in quattuor pagos divisa est. Hic pagus unus cum domo exisset patrum nostrorum memoria L. Cassium consulem interfecerat et eius exercitum sub iugum miserat. Ita sive casu sive consilio deorum immortalium quae pars civitatis Helvetiae insignem calamitatem populo Romano intulerat, ea princeps poenas persolvit. Qua in re Caesar non solum publicas, sed etiam privatas iniurias ultus est, quod eius soceri L. Pisonis avum, L. Pisonem legatum, Tigurini eodem proelio, quo Cassium, interfecerant.

13 Hoc proelio facto reliquas copias Helvetiorum ut consequi posset, pontem in Arare faciendum curat atque ita exercitum traducit. Helvetii repentino eius adventu commoti, cum id, quod ipsi diebus viginti aegerrime confecerant, ut flumen transirent, illum uno die fecisse intellegerent, legatos ad eum mittunt; cuius legationis Divico princeps fuit, qui bello Cassiano dux Helvetiorum fuerat. Is ita cum Caesare egit: Si pacem populus Romanus cum Helvetiis faceret, in eam partem ituros atque ibi futuros Helvetios, ubi eos Caesar constituisset atque esse voluisset; sin bello persequi perseveraret, reminisceretur et veteris incommodi populi Romani et pristinae virtutis Helvetiorum. Quod improviso unum pagum adortus esset, cum ii, qui flumen transissent, suis auxilium ferre non possent, ne ob eam rem aut suae magnopere virtuti tribueret, aut ipsos despiceret. Se ita a patribus maioribusque suis didicisse, ut magis virtute quam dolo contenderent aut insidiis niterentur. Quare ne committeret, ut is locus, ubi constitissent, ex calamitate populi Romani et internecione exercitus nomen
14 caperet aut memoriam proderet. His Caesar ita respondit: Eo sibi minus dubitationis dari, quod eas res, quas legati Helvetii commemorassent, memoria teneret, atque eo gravius ferre, quo minus merito populi Romani accidissent: qui si alicuius iniuriae sibi conscius fuisset, non fuisse difficile cavere; sed eo deceptum, quod neque commissum a se intellegeret, quare timeret, neque sine causa

timendum putaret. Quod si veteris contumeliae oblivisci vellet, num etiam recentium iniuriarum, quod eo invito iter per provinciam per vim temptassent, quod Aeduos, quod Ambarros, quod Allobrogas vexassent, memoriam deponere posse? Quod sua victoria tam insolenter gloriarentur quodque tam diu se impune iniurias tulisse admirarentur, eodem pertinere. Consuesse enim deos immortales, quo gravius homines ex commutatione rerum doleant, quos pro scelere eorum ulcisci velint, iis secundiores interdum res et diuturniorem impunitatem concedere. Cum ea ita sint, tamen, si obsides ab iis sibi dentur, uti ea, quae polliceantur, facturos intellegat, et si Aeduis de iniuriis, quas ipsis sociisque eorum intulerint, item si Allobrogibus satisfaciant, sese cum iis pacem esse facturum. Divico respondit: Ita Helvetios a maioribus suis institutos esse, uti obsides accipere, non dare consuerint: eius rei populum Romanum esse testem. Hoc responso dato discessit.

Postero die castra ex eo loco movent. Idem facit 15 Caesar equitatumque omnem, ad numerum quattuor milium, quem ex omni provincia et Aeduis atque eorum sociis coactum habebat, praemittit, qui videant, quas in partes hostes iter faciant. Qui cupidius novissimum agmen insecuti alieno loco cum equitatu Helvetiorum proelium committunt; et pauci de nostris cadunt. Quo proelio sublati Helvetii, quod quingentis equitibus tantam multitudinem equitum propulerant, audacius subsistere, nonnumquam ex novissimo agmine proelio nostros lacessere coeperunt. Caesar suos a proelio continebat ac satis habebat in praesentia hostem rapinis, pabulationibus populationibusque prohibere. Ita dies circiter quindecim iter fecerunt, uti inter novissimum hostium agmen et nostrum primum non amplius quinis aut senis milibus passuum interesset.

Interim quotidie Caesar Aeduos frumentum, quod es- 16 sent publice polliciti, flagitare. Nam propter frigora, quod Gallia sub septentrionibus, ut ante dictum est, posita est, non modo frumenta in agris matura non erant, sed ne pabuli quidem satis magna copia suppetebat. Eo autem frumento, quod flumine Arare navibus subvexerat, propterea uti minus poterat, quod iter ab Arare Helvetii averterant, a quibus discedere nolebat. Diem ex die

ducere Aedui: conferri, comportari, adesse dicere. Ubi se diutius duci intellexit et diem instare, quo die frumentum militibus metiri oporteret, convocatis eorum principibus, quorum magnam copiam in castris habebat, in his Divitiaco et Lisco, qui summo magistratui praeerat — quem vergobretum appellant Aedui, qui creatur annuus et vitae necisque in suos habet potestatem — graviter eos accusat, quod, cum neque emi neque ex agris sumi posset, tam necessario tempore, tam propinquis hostibus, ab iis non sublevetur, praesertim cum magna ex parte eorum precibus adductus bellum susceperit; multo etiam gravius, quod sit destitutus, queritur.

17 Tum demum Liscus oratione Caesaris adductus, quod antea tacuerat, proponit: Esse nonnullos, quorum auctoritas apud plebem plurimum valeat, qui privatim plus possint, quam ipsi magistratus. Hos seditiosa atque improba oratione multitudinem deterrere, ne frumentum conferant, quod praestare debeant. Si iam principatum Galliae obtinere non possint, Gallorum quam Romanorum imperia perferre, neque dubitare, quin, si Helvetios superaverint Romani, una cum reliqua Gallia Aeduis libertatem sint erepturi. Ab iisdem nostra consilia quaeque in castris gerantur hostibus enuntiari: hos a se coërceri non posse. Quin etiam, quod necessario rem coactus Caesari enuntiarit, intellegere sese, quanto id cum periculo fecerit, et ob eam causam, quam diu potuerit, tacuisse.

18 Caesar hac oratione Lisci Dumnorigem, Divitiaci fratrem, designari sentiebat, sed quod pluribus praesentibus eas res iactari nolebat, celeriter concilium dimittit, Liscum retinet. Quaerit ex solo ea, quae in conventu dixerat. Dicit liberius atque audacius. Eadem secreto ab aliis quaerit; reperit esse vera: Ipsum esse Dumnorigem, summa audacia, magna apud plebem propter liberalitatem gratia, cupidum rerum novarum. Complures annos portoria reliquaque omnia Aeduorum vectigalia parvo pretio redempta habere, propterea quod illo licente contra liceri audeat nemo. His rebus et suam rem familiarem auxisse et facultates ad largiendum magnas comparasse; magnum numerum equitatus suo sumptu semper alere et circum se habere, neque solum domi sed etiam apud finitimas civitates largiter posse, atque huius potentiae causa matrem in Biturigibus homini illic nobilissimo ac

potentissimo conlocasse, ipsum ex Helvetiis uxorem habere, sororem ex matre et propinquas suas nuptum in alias civitates conlocasse. Favere et cupere Helvetiis propter eam adfinitatem, odisse etiam suo nomine Caesarem et Romanos, quod eorum adventu potentia eius deminuta et Divitiacus frater in antiquum locum gratiae atque honoris sit restitutus. Si quid accidat Romanis, summam in spem per Helvetios regni obtinendi venire: imperio populi Romani non modo de regno, sed etiam de ea, quam habeat, gratia desperare. Reperiebat etiam in quaerendo Caesar, quod proelium equestre adversum paucis ante diebus esset factum, initium eius fugae factum a Dumnorige atque eius equitibus (nam equitatui, quem auxilio Caesari Aedui miserant, Dumnorix praeerat); eorum fuga reliquum esse equitatum perterritum.

19 Quibus rebus cognitis cum ad has suspiciones certissimae res accederent, quod per fines Sequanorum Helvetios traduxisset, quod obsides inter eos dandos curasset, quod ea omnia non modo iniussu suo et civitatis, sed etiam inscientibus ipsis fecisset, quod a magistratu Aeduorum accusaretur, satis esse causae arbitrabatur, quare in eum aut ipse animadverteret aut civitatem animadvertere iuberet. His omnibus rebus unum repugnabat, quod Divitiaci fratris summum in populum Romanum studium, summam in se voluntatem, egregiam fidem, iustitiam, temperantiam cognoverat: nam ne eius supplicio Divitiaci animum offenderet, verebatur. Itaque prius, quam quicquam conaretur, Divitiacum ad se vocari iubet et quotidianis interpretibus remotis per C. Valerium Procillum, principem Galliae provinciae; familiarem suum, cui summam omnium rerum fidem habebat, cum eo conloquitur: simul commonefacit, quae ipso praesente in concilio Gallorum de Dumnorige sint dicta, et ostendit, quae separatim quisque de eo apud se dixerit. Petit atque hortatur, ut sine eius offensione animi vel ipse de eo causa cognita statuat vel civitatem statuere iubeat.

20 Divitiacus multis cum lacrimis Caesarem complexus obsecrare coepit, ne quid gravius in fratrem statueret. Scire se illa esse vera, nec quemquam ex eo plus quam se doloris capere, propterea quod, cum ipse gratia plurimum domi atque in reliqua Gallia, ille minimum propter adolescentiam posset, per se crevisset; quibus opibus ac

nervis non solum ad minuendam gratiam, sed paene ad perniciem suam uteretur. Sese tamen et amore fraterno et existimatione vulgi commoveri. Quod si quid ei a Caesare gravius accidisset, cum ipse eum locum amicitiae apud eum teneret, neminem existimaturum non sua voluntate factum; qua ex re futurum, uti totius Galliae animi a se averterentur. Haec cum pluribus verbis flens a Caesare peteret, Caesar eius dextram prendit; consolatus rogat, finem orandi faciat; tanti eius apud se gratiam esse ostendit, uti et reipublicae, iniuriam et suum dolorem eius voluntati ac precibus condonet. Dumnorigem ad se vocat, fratrem adhibet; quae in eo reprehendat, ostendit, quae ipse intellegat, quae civitas queratur, proponit; monet, ut in reliquum tempus omnes suspiciones vitet; praeterita se Divitiaco fratri condonare dicit. Dumnorigi custodes ponit, ut, quae agat, quibuscum loquatur, scire possit.

21 Eodem die ab exploratoribus certior factus hostes sub monte consedisse milia passuum ab ipsius castris octo, qualis esset natura montis et qualis in circuitu ascensus, qui cognoscerent, misit. Renuntiatum est facilem esse. De tertia vigilia T. Labienum, legatum pro praetore, cum duabus legionibus et iis ducibus, qui iter cognoverant, summum iugum montis ascendere iubet; quid sui consilii sit, ostendit. Ipse de quarta vigilia eodem itinere, quo hostes ierant, ad eos contendit equitatumque omnem ante se mittit. P. Considius, qui rei militaris peritissimus habebatur et in exercitu L. Sullae et postea in M. Crassi
22 fuerat, cum exploratoribus praemittitur. Prima luce, cum summus mons a T. Labieno teneretur, ipse ab hostium castris non longius mille et quingentis passibus abesset, neque, ut postea ex captivis comperit, aut ipsius adventus aut Labieni cognitus esset, Considius equo admisso ad eum accurrit, dicit montem, quem a Labieno occupari voluerit, ab hostibus teneri: id se a Gallicis armis atque insignibus cognovisse. Caesar suas copias in proximum collem subducit, aciem instruit. Labienus, ut erat ei praeceptum a Caesare, ne proelium committeret, nisi ipsius copiae prope hostium castra visae essent, ut undique uno tempore in hostes impetus fieret, monte occupato nostros exspectabat proelioque abstinebat. Multo denique die per exploratores Caesar cognovit et montem

a suis teneri et Helvetios castra movisse et Considium
timore perterritum quod non vidisset pro viso sibi renun-
tiavisse. Eo die quo consuerat intervallo hostes sequitur
et milia passuum tria ab eorum castris castra ponit.

Postridie eius diei, quod omnino biduum supererat, 23
cum exercitui frumentum metiri oporteret, et quod a Bi-
bracte, oppido Aeduorum longe maximo et copiosissimo,
non amplius milibus passuum XVIII aberat, rei frumen-
tariae prospiciendum existimavit, iter ab Helvetiis aver-
tit ac Bibracte ire contendit. Ea res per fugitivos L.
Aemilii, decurionis equitum Gallorum, hostibus nuntiatur.
Helvetii, seu quod timore perterritos Romanos discedere
a se existimarent, eo magis, quod pridie superioribus lo-
cis occupatis proelium non commisissent, sive eo, quod
re frumentaria intercludi posse confiderent, commutato
consilio atque itinere converso nostros a novissimo agmine
insequi ac lacessere coeperunt. Postquam id animum ad- 24
vertit, copias suas Caesar in proximum collem subducit
equitatumque, qui sustineret hostium impetum, misit.
Ipse interim in colle medio triplicem aciem instruxit le-
gionum quattuor veteranorum, ita uti supra se in summo
iugo duas legiones, quas in Gallia citeriore proxime con-
scripserat, et omnia auxilia conlocaret ac totum montem
hominibus compleret. Inter ea sarcinas in unum locum
conferri et eum ab iis, qui in superiore acie constiterant,
muniri iussit. Helvetii cum omnibus suis carris secuti
impedimenta in unum locum contulerunt; ipsi confertis-
sima acie reiecto nostro equitatu phalange facta sub pri-
mam nostram aciem successerunt. Caesar primum suo, 25
deinde omnium ex conspectu remotis equis, ut aequato
omnium periculo spem fugae tolleret, cohortatus suos proe-
lium commisit. Milites e loco superiore pilis missis fa-
cile hostium phalangem perfregerunt. Ea disiecta gladiis
destrictis in eos impetum fecerunt. Gallis magno ad
pugnam erat impedimento, quod pluribus eorum scutis
uno ictu pilorum transfixis et conligatis, cum ferrum se
inflexisset, neque evellere neque sinistra impedita satis
commode pugnare poterant, multi ut diu iactato brachio
praeoptarent scutum manu emittere et nudo corpore pug-
nare. Tandem vulneribus defessi et pedem referre et,
quod mons suberat circiter mille passuum, eo se recipere
coeperunt. Capto monte et succedentibus nostris Boii et

Tulingi, qui hominum milibus circiter XV agmen hostium claudebant et novissimis praesidio erant, ex itinere nostros latere aperto adgressi circumvenire, et id conspicati Helvetii, qui in montem sese receperant, rursus instare et proelium redintegrare coeperunt. Romani conversa signa bipertito intulerunt: prima et secunda acies, ut victis ac summotis resisteret, tertia, ut venientes sustineret. 26 Ita ancipiti proelio diu atque acriter pugnatum est. Diutius cum sustinere nostrorum impetus non possent, alteri se, ut coeperant, in montem receperunt, alteri ad impedimenta et carros suos se contulerunt. Nam hoc toto proelio, cum ab hora septima ad vesperum pugnatum sit, abversum hostem videre nemo potuit. Ad multam noctem etiam ad impedimenta pugnatum est, propterea quod pro vallo carros obiecerant et e loco superiore in nostros venientes tela coniiciebant, et nonnulli inter carros rotasque mataras ac tragulas subiiciebant nostrosque vulnerabant. Diu cum esset pugnatum, impedimentis castrisque nostri potiti sunt. Ibi Orgetorigis filia atque unus e filiis captus est. Ex eo proelio circiter hominum milia CXXX superfuerunt eaque tota nocte continenter ierunt: nullam partem noctis itinere intermisso in fines Lingonum die quarto pervenerunt, cum et propter vulnera militum et propter sepulturam occisorum nostri triduum morati eos sequi non potuissent.

Caesar ad Lingonas litteras nuntiosque misit, ne eos frumento neve alia re iuvarent: qui si iuvissent, se eodem loco, quo Helvetios, habiturum. Ipse triduo intermisso 27 cum omnibus copiis eos sequi coepit. Helvetii omnium rerum inopia adducti legatos de deditione ad eum miserunt. Qui cum eum in itinere convenissent seque ad pedes proiecissent suppliciterque locuti flentes pacem petissent, atque eos in eo loco, quo tum essent, suum adventum exspectare iussisset, paruerunt. Eo postquam Caesar pervenit, obsides, arma, servos, qui ad eos perfugissent, poposcit. Dum ea conquiruntur et conferuntur, nocte intermissa circiter hominum milia sex eius pagi, qui Verbigenus appellatur, sive timore perterriti, ne armis traditis supplicio adficerentur, sive spe salutis inducti, quod in tanta multitudine dediticiorum suam fugam aut occultari aut omnino ignorari posse existimarent, prima nocte e castris Helvetiorum egressi ad Rhenum

finesque Germanorum contenderunt. Quod ubi Caesar 28 resciit, quorum per fines ierant, iis, uti conquirerent et reducerent, si sibi purgati esse vellent, imperavit: reductos in hostium numero habuit; reliquos omnes obsidibus, armis, perfugis traditis in deditionem accepit. Helvetios, Tulingos, Latobrigos in fines suos, unde erant profecti, reverti iussit, et quod omnibus frugibus amissis domi nihil erat, quo famem tolerarent, Allobrogibus imperavit, ut iis frumenti copiam facerent: ipsos oppida vicosque, quos incenderant, restituere iussit. Id ea maxime ratione fecit, quod noluit eum locum, unde Helvetii discesserant, vacare, ne propter bonitatem agrorum Germani, qui trans Rhenum incolunt, e suis finibus in Helvetiorum fines transirent et finitimi Galliae provinciae Allobrogibusque essent. Boios petentibus Aeduis, quod egregia virtute erant cogniti, ut in finibus suis conlocarent, concessit; quibus illi agros dederunt, quosque postea in parem iuris libertatisque condicionem, atque ipsi erant, receperunt.

In castris Helvetiorum tabulae repertae sunt litteris 29 Graecis confectae et ad Caesarem relatae, quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exisset eorum qui arma ferre possent, et item separatim pueri, senes mulieresque. Quarum omnium rerum summa erat capitum Helvetiorum milia CCLXIII, Tulingorum milia XXXVI, Latobrigorum XIIII, Rauracorum XXIII, Boiorum XXXII: ex his, qui arma ferre possent, ad milia LXXXXII. Summa omnium fuerunt ad milia CCCLXVIII. Eorum, qui domum redierunt, censu habito, ut Caesar imperaverat, repertus est numerus milium C et X.

Bello Helvetiorum confecto totius fere Galliae legati, 30 principes civitatum, ad Caesarem gratulatum convenerunt: Intellegere sese, tametsi pro veteribus Helvetiorum iniuriis populi Romani ab his poenas bello repetisset, tamen eam rem non minus ex usu terrae Galliae quam populi Romani accidisse, propterea quod eo consilio florentissimis rebus domos suas Helvetii reliquissent, uti toti Galliae bellum inferrent imperioque potirentur locumque domicilio ex magna copia deligerent, quem ex omni Gallia opportunissimum ac fructuosissimum iudicassent, reliquasque civitates stipendiarias haberent. Petierunt, uti sibi concilium totius Galliae in diem certam indicere idque Cae-

saris voluntate facere liceret: sese habere quasdam res, quas ex communi consensu ab eo petere vellent. Ea re permissa diem concilio constituerunt et iureiurando, ne
4 quis enuntiaret, nisi quibus communi consilio mandatum
31 esset, inter se sanxerunt. Eo concilio dimisso iidem principes civitatum, qui ante fuerant, ad Caesarem reverterunt petieruntque, uti sibi secreto de sua omniumque salute cum eo agere liceret. Ea re impetrata sese omnes flentes Caesari ad pedes proiecerunt: Non minus se id contendere et laborare, ne ea, quae dixissent, enuntiarentur, quam uti ea, quae vellent, impetrarent, propterea quod, si enuntiatum esset, summum in cruciatum se venturos viderent. Locutus est pro his Divitiacus Aeduus: Galliae totius factiones esse duas: harum alterius principatum tenere Aeduos, alterius Arvernos. Hi cum tantopere de potentatu inter se multos annos contenderent, factum esse, uti ab Arvernis Sequanisque Germani mercede arcesserentur. Horum primo circiter milia XV Rhenum transisse: posteaquam agros et cultum et copias Gallorum homines feri ac barbari adamassent, traductos plures: nunc esse in Gallia ad C et XX milium numerum. Cum his Aeduos eorumque clientes semel atque iterum armis contendisse; magnam calamitatem pulsos accepisse, omnem nobilitatem, omnem senatum, omnem equitatum amisisse. Quibus proeliis calamitatibusque fractos, qui et sua virtute et populi Romani hospitio atque amicitia plurimum ante in Gallia potuissent, coactos esse Sequanis obsides dare nobilissimos civitatis et iureiurando civitatem obstringere, sese neque obsides repetituros neque auxilium a populo Romano imploraturos neque recusaturos, quo minus perpetuo sub illorum dicione atque imperio essent. Unum se esse ex omni civitate Aeduorum, qui adduci non potuerit, ut iuraret aut liberos suos obsides daret. Ob eam rem se ex civitate profugisse et Romam ad senatum venisse auxilium postulatum, quod solus neque iureiurando neque obsidibus teneretur. Sed peius victoribus Sequanis quam Aeduis victis accidisse, propterea quod Ariovistus, rex Germanorum, in eorum finibus consedisset tertiamque partem agri Sequani, qui esset optimus totius Galliae, occupavisset et nunc de altera parte tertia Sequanos decedere iuberet, propterea quod paucis mensibus ante Harudum milia hominum XXIIII ad eum ve-

nissent, quibus locus ac sedes pararentur. Futurum esse paucis annis, uti omnes ex Galliae finibus pellerentur atque omnes Germani Rhenum transirent: neque enim conferendum esse Gallicum cum Germanorum agro, neque hanc consuetudinem victus cum illa comparandam. Ariovistum autem, ut semel Gallorum copias proelio vicerit, quod proelium factum sit Admagetobrigae, superbe et crudeliter imperare, obsides nobilissimi cuiusque liberos poscere et in eos omnia exempla cruciatusque edere, si qua res non ad nutum aut ad voluntatem eius facta sit. Hominem esse barbarum, iracundum, temerarium: non posse eius imperia diutius sustineri. Nisi si quid in Caesare populoque Romano sit auxilii, omnibus Gallis idem esse faciendum, quod Helvetii fecerint, ut domo emigrent, aliud domicilium, alias sedes, remotas a Germanis, petant fortunamque, quaecumque accidat, experiantur. Haec si enuntiata Ariovisto sint, non dubitare, quin de omnibus obsidibus, qui apud eum sint, gravissimum supplicium sumat. Caesarem vel auctoritate sua atque exercitus vel recenti victoria vel nomine populi Romani deterrere posse, ne maior multitudo Germanorum Rhenum traducatur, Galliamque omnem ab Ariovisti iniuria posse defendere. Hac oratione ab Divitiaco habita 32
omnes, qui aderant, magno fletu auxilium a Caesare petere coeperunt. Animadvertit Caesar unos ex omnibus Sequanos nihil earum rerum facere, quas ceteri facerent, sed tristes capite demisso terram intueri. Eius rei quae causa esset, miratus ex ipsis quaesiit. Nihil Sequani respondere, sed in eadem tristitia taciti permanere. Cum ab iis saepius quaereret neque ullam omnino vocem exprimere posset, idem Divitiacus Aeduus respondit: Hoc esse miseriorem et graviorem fortunam Sequanorum quam reliquorum, quod soli ne in occulto quidem queri neque auxilium implorare auderent absentisque Ariovisti crudelitatem, velut si coram adesset, horrerent, propterea quod reliquis tamen fugae facultas daretur, Sequanis vero, qui intra fines suos Ariovistum recepissent, quorum oppida omnia in potestate eius essent, omnes cruciatus essent perferendi.

His rebus cognitis Caesar Gallorum animos verbis 33
confirmavit pollicitusque est sibi eam rem curae futuram: 41
magnam se habere spem et beneficio suo et auctoritate

adductum Ariovistum finem iniuriis facturum. Hac oratione habita concilium dimisit. Et secundum ea multae res eum hortabantur, quare sibi eam rem cogitandam et suscipiendam putaret, inprimis quod Aeduos fratres consanguineosque saepenumero a senatu appellatos in servitute atque in dicione videbat Germanorum teneri eorumque obsides esse apud Ariovistum ac Sequanos intellegebat, quod in tanto imperio populi Romani turpissimum sibi et reipublicae esse arbitrabatur. Paulatim autem Germanos consuescere Rhenum transire et in Galliam magnam eorum multitudinem venire populo Romano periculosum videbat; neque sibi homines feros ac barbaros temperaturos existimabat, quin, cum omnem Galliam occupavissent, ut ante Cimbri Teutonique fecissent, in provinciam exirent atque inde in Italiam contenderent, praesertim cum Sequanos a provincia nostra Rhodanus divideret. Quibus rebus quam maturrime occurrendum putabat. Ipse autem Ariovistus tantos sibi spiritus, tantam
34 arrogantiam sumpserat, ut ferendus non videretur. Quam-
obrem placuit ei, ut ad Ariovistum legatos mitteret, qui ab eo postularent, uti aliquem locum medium utriusque conloquio deligeret: velle sese de re publica et summis utriusque rebus cum eo agere. Ei legationi Ariovistus respondit: Si quid ipsi a Caesare opus esset, sese ad eum venturum fuisse; si quid ille se velit, illum ad se venire oportere. Praeterea se neque sine exercitu in eas partes Galliae venire audere, quas Caesar possideret, neque exercitum sine magno commeatu atque emolumento in unum locum contrahere posse. Sibi autem mirum videri, quid in sua Gallia, quam bello vicisset, aut Caesari aut omnino populo Romano negotii esset.

35 His responsis ad Caesarem relatis iterum ad eum Caesar legatos cum his mandatis mittit: Quoniam tanto suo populique Romani beneficio adfectus, cum in consulatu suo rex atque amicus a senatu appellatus esset, hanc sibi populoque Romano gratiam referret, ut in conloquium venire invitatus gravaretur neque de communi re dicendum sibi et cognoscendum putaret, haec esse, quae ab eo postularet: primum, ne quam multitudinem hominum amplius trans Rhenum in Galliam traduceret; deinde obsides, quos haberet ab Aeduis, redderet, Sequanisque permitteret, ut, quos illi haberent, voluntate eius

reddere illis liceret; neve Aeduos iniuria lacesseret, neve his sociisque eorum bellum inferret. Si id ita fecisset, sibi populoque Romano perpetuam gratiam atque amicitiam cum eo futuram; si non impetraret, sese, quoniam M. Messala, M. Pisone consulibus senatus censuisset, uti, quicumque Galliam provinciam obtineret, quod commodo reipublicae facere posset, Aeduos ceterosque amicos populi Romani defenderet, sese Aeduorum iniurias non neglecturum. Ad haec Ariovistus respondit: Ius esse 36
belli, ut qui vicissent iis, quos vicissent, quemadmodum vellent imperarent; item populum Romanum victis non ad alterius praescriptum, sed ad suum arbitrium imperare consuesse. Si ipse populo Romano non praescriberet, quemadmodum suo iure uteretur, non oportere se a populo Romano in suo iure impediri. Aeduos sibi, quoniam belli fortunam temptassent et armis congressi ac superati essent, stipendiarios esse factos. Magnam Caesarem iniuriam facere, qui suo adventu vectigalia sibi deteriora faceret. Aeduis se obsides redditurum non esse, neque iis neque eorum sociis iniuria bellum inlaturum, si in eo manerent, quod convenisset, stipendiumque quotannis penderent; si id non fecissent, longe iis fraternum nomen populi Romani afuturum. Quod sibi Caesar denuntiaret, se Aeduorum iniurias non neglecturum, neminem secum sine sua pernicie contendisse. Cum vellet, congrederetur; intellecturum, quid invicti Germani, exercitatissimi in armis, qui inter annos XIIII tectum non subissent, virtute possent.

Haec eodem tempore Caesari mandata referebantur 37
et legati ab Aeduis et a Treveris veniebant: Aedui questum, quod Harudes, qui nuper in Galliam transportati essent, fines eorum popularentur; sese ne obsidibus quidem datis pacem Ariovisti redimere potuisse; Treveri autem, pagos centum Suevorum ad ripas Rheni consedisse, qui Rhenum transire conarentur. His praeesse Nasuam et Cimberium fratres. Quibus rebus Caesar vehementer commotus maturandum sibi existimavit, ne, si nova manus Suevorum cum veteribus copiis Ariovisti sese coniunxisset, minus facile resisti posset. Itaque re frumentaria quam celerrime potuit comparata magnis itineribus ad Ariovistum contendit.

38 Cum tridui viam processisset, nuntiatum est ei Ariovistum cum suis omnibus copiis ad occupandum Vesontionem, quod est oppidum maximum Sequanorum, contendere triduique viam a suis finibus profecisse. Id ne accideret, magno opere sibi praecavendum Caesar existimabat. Namque omnium rerum, quae ad bellum usui erant, summa erat in eo oppido facultas, idque natura loci sic muniebatur, ut magnam ad ducendum bellum daret facultatem, propterea quod flumen Dubis ut circino circumductum paene totum oppidum cingit; reliquum spatium, quod est non amplius pedum sexcentorum, qua flumen intermittit, mons continet magna altitudine, ita ut radices montis ex utraque parte ripae fluminis contingant. Hunc murus circumdatus arcem efficit et cum oppido coniungit. Huc Caesar magnis nocturnis diurnisque itineribus contendit occupatoque oppido ibi praesidium conlocat.

39 Dum paucos dies ad Vesontionem rei frumentariae commeatusque causa moratur, ex percontatione nostrorum vocibusque Gallorum ac mercatorum, qui ingenti magnitudine corporum Germanos, incredibili virtute atque exercitatione in armis esse praedicabant, — saepenumero sese cum his congressos ne vultum quidem atque aciem oculorum ferre potuisse —, tantus subito timor omnem exercitum occupavit, ut non mediocriter omnium mentes animosque perturbaret. Hic primum ortus est a tribunis militum, praefectis reliquisque, qui ex urbe amicitiae causa Caesarem secuti non magnum in re militari usum habebant: quorum alius alia causa inlata, quam sibi ad proficiscendum necessariam esse diceret, petebat, ut eius voluntate discedere liceret; nonnulli pudore adducti, ut timoris suspicionem vitarent, remanebant. Hi neque vultum fingere neque interdum lacrimas tenere poterant: abditi in tabernaculis aut suum fatum querebantur aut cum familiaribus suis commune periculum miserabantur. Vulgo totis castris testamenta obsignabantur. Horum vocibus ac timore paulatim etiam ii, qui magnum in castris usum habebant, milites centurionesque quique equitatui praeerant, perturbabantur. Qui se ex his minus timidos existimari volebant, non se hostem vereri, sed angustias itineris, magnitudinem silvarum, quae intercederent inter ipsos atque Ariovistum, aut rem frumentariam, ut satis commode supportari posset, timere dicebant. Nonnulli

etiam Caesari nuntiarant, cum castra moveri ac signa ferri iussisset, non fore dicto audientes milites neque propter timorem signa laturos.

40 Haec cum animadvertisset, convocato consilio omniumque ordinum ad id consilium adhibitis centurionibus vehementer eos incusavit: primum, quod, aut quam in partem aut quo consilio ducerentur, sibi quaerendum aut cogitandum putarent. Ariovistum se consule cupidissime populi Romani amicitiam adpetisse; cur hunc tam temere quisquam ab officio discessurum iudicaret? Sibi quidem persuaderi cognitis suis postulatis atque aequitate condicionum perspecta eum neque suam neque populi Romani gratiam repudiaturum. Quod si furore atque amentia impulsus bellum intulisset, quid tandem vererentur? aut cur de sua virtute aut de ipsius diligentia desperarent? Factum eius hostis periculum patrum nostrorum memoria, cum Cimbris et Teutonis a Gaio Mario pulsis non minorem laudem exercitus quam ipse imperator meritus videbatur; factum etiam nuper in Italia servili tumultu, quos tamen aliquid usus ac disciplina, quae a nobis accepissent, sublevarent. Ex quo iudicari posse, quantum haberet in se boni constantia, propterea quod, quos aliquamdiu inermos sine causa timuissent, hos postea armatos ac victores superassent. Denique hos esse eosdem, quibuscum saepenumero Helvetii congressi non solum in suis, sed etiam in illorum finibus plerumque superarint, qui tamen pares esse nostro exercitui non potuerint. Si quos adversum proelium et fuga Gallorum commoveret, hos, si quaererent, reperire posse diuturnitate belli defetigatis Gallis Ariovistum, cum multos menses castris se ac paludibus tenuisset neque sui potestatem fecisset, desperantes iam de pugna et dispersos subito adortum magis ratione et consilio quam virtute vicisse. Cui rationi contra homines barbaros atque imperitos locus fuisset, hac ne ipsum quidem sperare nostros exercitus capi posse. Qui suum timorem in rei frumentariae simulationem angustiasque itineris conferrent, facere arroganter, cum aut de officio imperatoris desperare aut praescribere viderentur. Haec sibi esse curae; frumentum Sequanos, Leucos, Lingones sumministrare, iamque esse in agris frumenta matura; de itinere ipsos brevi tempore iudicaturos. Quod non fore dicto audien-

tes neque signa laturi dicantur, nihil se ea re commoveri; scire enim, quibuscumque exercitus dicto audiens non fuerit, aut male re gesta fortunam defuisse aut aliquo facinore comperto avaritiam esse convictam. Suam innocentiam perpetua vita, felicitatem Helvetiorum bello esse perspectam. Itaque se, quod in longiorem diem conlaturus fuisset, repraesentaturum et proxima nocte de quarta vigilia castra moturum, ut quam primum intellegere posset, utrum apud eos pudor atque officium an timor valeret. Quod si praeterea nemo sequatur, tamen se cum sola decima legione iturum, de qua non dubitaret, sibique eam praetoriam cohortem futuram. Huic legioni Caesar et indulserat praecipue et propter virtutem confidebat maxime.

41 Hac oratione habita mirum in modum conversae sunt omnium mentes summaque alacritas et cupiditas belli gerendi innata est, princepsque decima legio per tribunos militum ei gratias egit, quod de se optimum iudicium fecisset, seque esse ad bellum gerendum paratissimam confirmavit. Deinde reliquae legiones cum tribunis militum et primorum ordinum centurionibus egerunt, uti Caesari satisfacerent: se nec umquam dubitasse neque timuisse neque de summa belli suum iudicium, sed imperatoris esse existimavisse. Eorum satisfactione accepta et itinere exquisito per Divitiacum, quod ex aliis ei maximam fidem habebat, ut milium amplius L circuitu locis apertis exercitum duceret, de quarta vigilia, ut dixerat, profectus est. Septimo die, cum iter non intermitteret, ab exploratoribus certior factus est Ariovisti copias a nostris milibus passuum quattuor et viginti abesse.

42 Cognito Caesaris adventu Ariovistus legatos ad eum mittit: quod antea de conloquio postulasset, id per se fieri licere, quoniam propius accessisset; seque id sine periculo facere posse existimare. Non respuit condicionem Caesar, iamque eum ad sanitatem reverti arbitrabatur, cum id, quod antea petenti denegasset, ultro polliceretur; magnamque in spem veniebat, pro suis tantis populique Romani in eum beneficiis cognitis suis postulatis fore, uti pertinacia desisteret. Dies conloquio dictus est ex eo die quintus. Interim saepe ultro citroque cum legati inter eos mitterentur, Ariovistus postulavit, ne quem peditem ad conloquium Caesar adduceret: vereri

se, ne per insidias ab eo circumveniretur: uterque cum equitatu veniret: alia ratione sese non esse venturum. Caesar, quod neque conloquium interposita causa tolli volebat neque salutem suam Gallorum equitatui committere audebat, commodissimnm esse statuit omnibus equis Gallis equitibus detractis eo legionarios milites legionis decimae, cui quam maxime confidebat, imponere, ut praesidium quam amicissimum, si quid opus facto esset, haberet. Quod cum fieret, non inridicule quidam ex militibus decimae legionis dixit: plus, quam pollicitus esset, Caesarem ei facere: pollicitum, se in cohortis praetoriae loco decimam legionem habiturum, ad equum rescribere.

Planities erat magna et in ea tumulus terrenus satis 43
grandis. Hic locus aequo fere spatio ab castris Ariovisti et Caesaris aberat. Eo, ut erat dictum, ad conloquium venerunt. Legionem Caesar, quam equis vexerat, passibus ducentis ab eo tumulo constituit. Item equites Ariovisti pari intervallo constiterunt. Ariovistus, ex equis ut conloquerentur et praeter se denos ut ad conloquium adducerent, postulavit. Ubi eo ventum est, Caesar initio orationis sua senatusque in eum beneficia commemoravit, quod rex appellatus esset a senatu, quod amicus, quod munera amplissime missa; quam rem et paucis contigisse et pro magnis hominum officiis consuesse tribui docebat; illum, cum neque aditum neque causam postulandi iustam haberet, beneficio ac liberalitate sua ac senatus ea praemia consecutum. Docebat etiam, quam veteres quamque iustae causae necessitudinis ipsis cum Aeduis intercederent, quae senatusconsulta quotiens quamque honorifica in eos facta essent, ut omni tempore totius Galliae principatum Aedui tenuissent, prius etiam quam nostram amicitiam adpetissent. Populi Romani hanc esse consuetudinem, ut socios atque amicos non modo sui nihil deperdere, sed gratia, dignitate, honore auctiores velit esse: quod vero ad amicitiam populi Romani attulissent, id iis eripi quis pati posset? Postulavit eadem, quae legatis in mandatis dederat, ne aut Aeduis aut eorum sociis bellum inferret; obsides redderet; si nullam partem Germanorum domum remittere posset, at ne quos amplius Rhenum transire pateretur.

Ariovistus ad postulata Caesaris pauca respondit, de 44
suis virtutibus multa praedicavit: Transisse Rhenum sese

non sua sponte, sed rogatum et accersitum a Gallis; non sine magna spe magnisque praemiis domum propinquosque reliquisse; sedes habere in Gallia ab ipsis concessas, obsides ipsorum voluntate datos; stipendium capere iure belli, quod victores victis imponere consuerint. Non sese Gallis, sed Gallos sibi bellum intulisse: omnes Galliae civitates ad se oppugnandum venisse ac contra se castra habuisse; eas omnes copias a se uno proelio pulsas ac superatas esse. Si iterum experiri velint, se iterum paratum esse decertare; si pace uti velint, iniquum esse de stipendio recusare, quod sua voluntate ad id tempus pependerint. Amicitiam populi Romani sibi ornamento et praesidio, non detrimento esse oportere, idque se ea spe petisse. Si per populum Romanum stipendium remittatur et dediticii subtrahantur, non minus libenter sese recusaturum populi Romani amicitiam quam adpetierit. Quod multitudinem Germanorum in Galliam traducat, id se sui muniendi, non Galliae impugnandae causa facere: eius rei testimonium esse, quod nisi rogatus non venerit et quod bellum non intulerit, sed defenderit. Se prius in Galliam venisse, quam populum Romanum. Numquam ante hoc tempus exercitum populi Romani Galliae provinciae finibus egressum. Quid sibi vellet, cur in suas possessiones veniret? Provinciam suam hanc esse Galliam, sicut illam nostram. Ut ipsi concedi non oporteret, si in nostros fines impetum faceret, sic item nos esse iniquos, qui in suo iure se interpellaremus. Quod fratres Aeduos appellatos diceret, non se tam barbarum neque tam imperitum esse rerum, ut non sciret neque bello Allobrogum proximo Aeduos Romanis auxilium tulisse neque ipsos in iis contentionibus, quas Aedui secum et cum Sequanis habuissent, auxilio populi Romani usos esse. Debere se suspicari simulata Caesarem amicitia, quod exercitum in Gallia habeat, sui opprimendi causa habere. Qui nisi decedat atque exercitum deducat ex his regionibus, sese illum non pro amico, sed hoste habiturum. Quod si eum interfecerit, multis sese nobilibus principibusque populi Romani gratum esse facturum: id se ab ipsis per eorum nuntios compertum habere, quorum omnium gratiam atque amicitiam eius morte redimere posset. Quod si discessisset et liberam possessionem Galliae sibi tradidisset, magno se illum praemio remune-

raturum et quaecumque bella geri vellet sine ullo eius labore et periculo confecturum.

45 Multa ab Caesare in eam sententiam dicta sunt, quare negotio desistere non posset: neque suam neque populi Romani consuetudinem pati, uti optime merentes socios desereret, neque se iudicare Galliam potius esse Ariovisti quam populi Romani. Bello superatos esse Arvernos et Rutenos ab Q. Fabio Maximo, quibus populus Romanus ignovisset neque in provinciam redegisset neque stipendium imposuisset. Quod si antiquissimum quodque tempus spectari oporteret, populi Romani iustissimum esse in Gallia imperium; si iudicium senatus observari oporteret, liberam debere esse Galliam, quam bello victam suis legibus uti voluisset.

46 Dum haec in conloquio geruntur, Caesari nuntiatum est equites Ariovisti propius tumulum accedere et ad nostros adequitare, lapides telaque in nostros coniicere. Caesar loquendi finem facit seque ad suos recepit suisque imperavit, ne quod omnino telum in hostes reiicerent. Nam etsi sine ullo periculo legionis delectae cum equitatu proelium fore videbat, tamen committendum non putabat, ut pulsis hostibus dici posset eos ab se per fidem in conloquio circumventos. Posteaquam in vulgus militum elatum est, qua arrogantia in conloquio Ariovistus usus omni Gallia Romanis interdixisset, impetumque in nostros eius equites fecissent, eaque res conloquium ut diremisset, multo maior alacritas studiumque pugnandi maius exercitui iniectum est.

47 Biduo post Ariovistus ad Caesarem legatos mittit: Velle se de iis rebus, quae inter eos agi coeptae neque perfectae essent, agere cum eo: uti aut iterum conloquio diem constitueret aut, si id minus vellet, e suis legatis aliquem ad se mitteret. Conloquendi Caesari causa visa non est, et eo magis, quod pridie eius diei Germani retineri non poterant, quin in nostros tela coniicerent. Legatum e suis sese magno cum periculo ad eum missurum et hominibus feris obiecturum existimabat. Commodissimum visum est Gaium Valerium Procillum, C. Valerii Caburi filium, summa virtute et humanitate adolescentem, cuius pater a Gaio Valerio Flacco civitate donatus erat, et propter fidem et propter linguae Gallicae scientiam, qua multa iam Ariovistus longinqua consuetudine ute-

batur, et quod in eo peccandi Germanis causa non esset, ad eum mittere, et Marcum Metium, qui hospitio Ariovisti utebatur. His mandavit, ut quae diceret Ariovistus cognoscerent et ad se referrent. Quos cum apud se in castris Ariovistus conspexisset, exercitu suo praesente conclamavit: Quid ad se venirent? an speculandi causa? Conantes dicere prohibuit et in catenas coniecit.

48 Eodem die castra promovit et milibus passuum VI a Caesaris castris sub monte consedit. Postridie eius diei praeter castra Caesaris suas copias traduxit et milibus passuum duobus ultra eum castra fecit eo consilio, uti frumento commeatuque, qui ex Sequanis et Aeduis supportaretur, Caesarem intercluderet. Ex eo die dies continuos V Caesar pro castris suas copias produxit et aciem instructam habuit, ut, si vellet Ariovistus proelio contendere, ei potestas non deesset. Ariovistus his omnibus diebus exercitum castris continuit, equestri proelio quotidie contendit. Genus hoc erat pugnae, quo se Germani exercuerant. Equitum milia erant VI, totidem numero pedites velocissimi ac fortissimi, quos ex omni copia singuli singulos suae salutis causa delegerant. Cum his in proeliis versabantur. Ad eos se equites recipiebant; hi, si quid erat durius, concurrebant, si qui graviore vulnere accepto equo deciderat, circumsistebant; si quo erat longius prodeundum aut celerius recipiendum, tanta erat horum exercitatione celeritas, ut iubis equorum sublevati cursum adaequarent.

49 Ubi eum castris se tenere Caesar intellexit, ne diutius commeatu prohiberetur, ultra eum locum, quo in loco Germani consederant, circiter passus sexcentos ab his, castris idoneum locum delegit acieque triplici instructa ad eum locum venit. Primam et secundam aciem in armis esse, tertiam castra munire iussit. Hic locus ab hoste circiter passus sexcentos, uti dictum est, aberat. Eo circiter hominum numero sedecim milia expedita cum omni equitatu Ariovistus misit, quae copiae nostros terrerent et munitione prohiberent. Nihilo setius Caesar, ut ante constituerat, duas acies hostem propulsare, tertiam opus perficere iussit. Munitis castris duas ibi legiones reliquit et partem auxiliorum, quattuor reliquas in castra maiora reduxit.

Proximo die instituto suo Caesar e castris utrisque 50
copias suas eduxit paulumque a maioribus castris progressus aciem instruxit, hostibus pugnandi potestatem fecit. Ubi ne tum quidem eos prodire intellexit, circiter meridiem exercitum in castra reduxit. Tum demum Ariovistus partem suarum copiarum, quae castra minora oppugnaret, misit. Acriter utrimque usque ad vesperum pugnatum est. Solis occasu suas copias Ariovistus multis et inlatis et acceptis vulneribus in castra reduxit. Cum ex captivis quaereret Caesar, quamobrem Ariovistus proelio non decertaret, hanc reperiebat causam, quod apud Germanos ea consuetudo esset, ut matresfamiliae eorum sortibus et vaticinationibus declararent, utrum proelium committi ex usu esset nec ne; eas ita dicere: non esse fas Germanos superare, si ante novam lunam proelio contendissent.

Postridie eius diei Caesar praesidium utrisque castris 51
quod satis esse visum est reliquit, omnes alarios in conspectu hostium pro castris minoribus constituit, quo minus multitudine militum legionariorum pro hostium numero valebat, ut ad speciem alariis uteretur; ipse triplici instructa acie usque ad castra hostium accessit. Tum demum necessario Germani suas copias castris eduxerunt generatimque constituerunt paribus intervallis Harudes, Marcomanos, Tribocos, Vangiones, Nemetes, Sedusios, Suevos, omnemque aciem suam redis et carris circumdederunt, ne qua spes in fuga relinqueretur. Eo mulieres imposuerunt, quae in proelium proficiscentes passis manibus flentes implorabant, ne se in servitutem Romanis traderent.

Caesar singulis legionibus singulos legatos et quaesto- 52
rem praefecit, uti eos testes suae quisque virtutis haberet; ipse a dextro cornu, quod eam partem minime firmam hostium esse animadverterat, proelium commisit. Ita nostri acriter in hostes signo dato impetum fecerunt, itaque hostes repente celeriterque procurrerunt, ut spatium pila in hostes coniiciendi non daretur. Reiectis pilis comminus gladiis pugnatum est. At Germani celeriter ex consuetudine sua phalange facta impetus gladiorum exceperunt. Reperti sunt complures nostri milites, qui in phalangas insilirent et scuta manibus revellerent et desuper vulnerarent. Cum hostium acies a sinistro cornu

pulsa atque in fugam conversa esset, a dextro cornu vehementer multitudine suorum nostram aciem premebant. Id cum animadvertisset P. Crassus adolescens, qui equitatui praeerat, quod expeditior erat quam ii, qui inter aciem versabantur, tertiam aciem laborantibus nostris sub-
53 sidio misit. Ita proelium restitutum est, atque omnes hostes terga verterunt neque prius fugere destiterunt, quam ad flumen Rhenum milia passuum ex eo loco circiter quinque pervenerunt. Ibi perpauci aut viribus confisi tranare contenderunt aut lintribus inventis sibi salutem reppererunt. In his fuit Ariovistus, qui naviculam deligatam ad ripam nactus ea profugit. Reliquos omnes equitatu consecuti nostri interfecerunt. Duae fuerunt Ariovisti uxores, una Sueva natione, quam domo secum duxerat, altera Norica, regis Voccionis soror, quam in Gallia duxerat a fratre missam: utraeque in ea fuga perierunt. Duae filiae harum, altera occisa, altera capta est. Gaius Valerius Procillus, cum a custodibus in fuga trinis catenis vinctus traheretur, in ipsum Caesarem hostes equitatu persequentem incidit. Quae quidem res Caesari non minorem quam ipsa victoria voluptatem attulit, quod hominem honestissimum provinciae Galliae, suum familiarem et hospitem, ereptum e manibus hostium sibi restitutum viderat, neque eius calamitate de tanta voluptate et gratulatione quicquam fortuna deminuerat. Is se praesente de se ter sortibus consultum dicebat, utrum igni statim necaretur, an in aliud tempus reservaretur: sortium beneficio se esse incolumem. Item Marcus Metius repertus et ad eum reductus est.

54 Hoc proelio trans Rhenum nuntiato Suevi, qui ad ripas Rheni venerant, domum reverti coeperunt; quos ubi qui proximi Rhenum incolunt perterritos senserunt, insecuti magnum ex iis numerum occiderunt. Caesar una aestate duobus maximis bellis confectis maturius paulo, quam tempus anni postulabat, in hiberna in Sequanos exercitum deduxit. Hibernis Labienum praeposuit, ipse in citeriorem Galliam ad conventus agendos profectus est.

LIBER II.

Cum esset Caesar in citeriore Gallia in hibernis, ita 1
uti supra demonstravimus, crebri ad eum rumores adferebantur litterisque item Labieni certior fiebat omnes Belgas, quam tertiam esse Galliae partem dixeramus, contra populum Romanum coniurare obsidesque inter se dare. Coniurandi has esse causas: primum, quod vererentur, ne omni pacata Gallia ad eos exercitus noster adduceretur; deinde, quod ab nonnullis Gallis sollicitarentur, partim qui, ut Germanos diutius in Gallia versari noluerant, ita populi Romani exercitum hiemare atque inveterascere in Gallia moleste ferebant, partim qui mobilitate et levitate animi novis imperiis studebant, ab nonnullis etiam, quod in Gallia a potentioribus atque iis, qui ad conducendos homi[illegible]cultates habebant, vulgo regna occupabantur, qui [illegible] facile eam rem imperio nostro consequi poterant.

His nuntiis litterisque c[illegible]otus Caesar duas legiones 2
in citeriore Gallia novas conscripsit et inita aestate in interiorem Galliam qui deduceret Q. Pedium legatum misit. Ipse, cum primum pabuli copia esse inciperet, ad exercitum venit. Dat negotium Senonibus reliquisque Gallis, qui finitimi Belgis erant, uti ea, quae apud eos gerantur, cognoscant seque de his rebus certiorem faciant. Hi constanter omnes nuntiaverunt manus cogi, exercitum in unum locum conduci. Tum vero dubitandum non existimavit, quin ad eos proficisceretur. Re frumentaria comparata castra movet diebusque circiter quindecim ad fines Belgarum pervenit.

Eo cum de improviso celeriusque omni opinione ve- 3
nisset, Remi, qui proximi Galliae ex Belgis sunt, ad eum legatos Iccium et Andecumborium, primos civitatis, miserunt, qui dicerent se suaque omnia in fidem atque in potestatem populi Romani permittere, neque se cum Belgis reliquis consensisse neque contra populum Romanum coniurasse, paratosque esse et obsides dare et imperata facere et oppidis recipere et frumento ceterisque rebus iuvare; reliquos omnes Belgas in armis esse, Germanosque, qui cis Rhenum incolant, sese cum his coniunxisse, tantumque esse eorum omnium furorem, ut ne

Suessiones quidem, fratres consanguineosque suos, qui eodem iure et iisdem legibus utantur, unum imperium unumque magistratum cum ipsis habeant, deterrere potuerint, quin cum his consentirent.

4 Cum ab his quaereret, quae civitates quantaeque in armis essent et quid in bello possent, sic reperiebat: plerosque Belgas esse ortos ab Germanis Rhenumque antiquitus traductos propter loci fertilitatem ibi consedisse Gallosque, qui ea loca incolerent, expulisse solosque esse, qui patrum nostrorum memoria omni Gallia vexata Teutonos Cimbrosque intra fines suos ingredi prohibuerint; qua ex re fieri, uti earum rerum memoria magnam sibi auctoritatem magnosque spiritus in re militari sumerent. De numero eorum omnia se habere explorata Remi dicebant, propterea quod propinquitatibus adfinitatibusque coniuncti, quantam quisque multitudinem in communi Belgarum concilio ad id b[illegible]pollicitus sit, cognoverint. Plurimum inter eos Be[illegible] et virtute et auctoritate et hominum numero va[illegible]os posse conficere armata milia centum, pollicitos ex eo numero electa sexaginta, totiusque belli imperium sibi postulare. Suessiones suos esse finitimos, latissimos feracissimosque agros possidere. Apud eos fuisse regem nostra etiam memoria Divitiacum, totius Galliae potentissimum, qui cum magnae partis harum regionum tum etiam Britanniae imperium obtinuerit: nunc esse regem Galbam: ad hunc propter iustitiam prudentiamque suam totius belli summam omnium voluntate deferri; oppida habere numero XII, polliceri milia armata L; totidem Nervios, qui maxime feri inter ipsos habeantur longissimeque absint; XV milia Atrebates, Ambianos X milia, Morinos XXV milia, Menapios VII milia; Caletes X milia, Veliocasses et Veromanduos totidem, Aduatucos X et VIIII milia; Condrusos, Eburones, Caeroesos, Paemanos, qui uno nomine Germani appellantur, arbitrari ad XL milia.

5 Caesar Remos cohortatus liberaliterque oratione prosecutus omnem senatum ad se convenire principumque liberos obsides ad se adduci iussit. Quae omnia ab his diligenter ad diem facta sunt. Ipse Divitiacum Aeduum magnopere cohortatus docet, quanto opere rei publicae communisque salutis intersit manus hostium distineri, ne cum tanta multitudine uno tempore confligendum sit. Id

fieri posse, si suas copias Aedui in fines Bellovacorum introduxerint et eorum agros populari coeperint. His mandatis eum ab se dimittit. Postquam omnes Belgarum copias in unum locum coactas ad se venire vidit neque iam longe abesse ab iis, quos miserat, exploratoribus et ab Remis cognovit, flumen Axonam, quod est in extremis Remorum finibus, exercitum traducere maturavit atque ibi castra posuit. Quae res et latus unum castrorum ripis fluminis muniebat et post eum quae essent tuta ab hostibus reddebat et commeatus ab Remis reliquisque civitatibus ut sine periculo ad eum portari possent, efficiebat. In eo flumine pons erat. Ibi praesidium ponit et in altera parte fluminis Q. Titurium Sabinum legatum cum sex cohortibus relinquit; castra in altitudinem pedum XII vallo fossaque duodeviginti pedum muniri iubet.

Ab his castris oppidum Remorum nomine Bibrax abe- 6
rat milia passuum octo. Id ex itinere magno impetu Belgae oppugnare coeperunt. Aegre eo die sustentatum est. Gallorum eadem atque Belgarum oppugnatio est haec. Ubi circumiecta multitudine hominum totis moenibus undique in murum lapides iaci coepti sunt murusque defensoribus nudatus est, testudine facta portas succendunt murumque subruunt. Quod tum facile fiebat. Nam cum tanta multitudo lapides ac tela coniicerent, in muro consistendi potestas erat nulli. Cum finem oppugnandi nox fecisset, Iccius Remus, summa nobilitate et gratia inter suos, qui tum oppido praefuerat, unus ex iis, qui legati de pace ad Caesarem venerant, nuntium ad eum mittit: nisi subsidium sibi submittatur, sese diutius sustinere non posse. Eo de media nocte Caesar iisdem 7
ducibus usus, qui nuntii ab Iccio venerant, Numidas et Cretas sagittarios et funditores Baleares subsidio oppidanis mittit; quorum adventu et Remis cum spe defensionis studium propugnandi accessit et hostibus eadem de causa spes potiundi oppidi discessit. Itaque paulisper apud oppidum morati agrosque Remorum depopulati omnibus vicis aedificiisque, quos adire potuerant, incensis ad castra Caesaris omnibus copiis contenderunt et ab milibus passuum minus duobus castra posuerunt, quae castra, ut fumo atque ignibus significabatur, amplius milibus passuum octo in latitudinem patebant.

8 Caesar primo et propter multitudinem hostium et propter eximiam opinionem virtutis proelio supersedere statuit; quotidie tamen equestribus proeliis, quid hostis virtute posset et quid nostri auderent, periclitabatur. Ubi nostros non esse inferiores intellexit, loco pro castris ad aciem instruendam natura opportuno atque idoneo, quod is collis, ubi castra posita erant, paululum ex planitie editus tantum adversus in latitudinem patebat, quantum loci acies instructa occupare poterat, atque ex utraque parte lateris deiectus habebat et in frontem leniter fastigatus paulatim ad planitiem redibat, ab utroque latere eius collis transversam fossam obduxit circiter passuum quadringentorum et ad extremas fossas castella constituit ibique tormenta conlocavit, ne, cum aciem instruxisset, hostes, quod tantum multitudine poterant, ab lateribus pugnantes suos circumvenire possent. Hoc facto duabus legionibus, quas proxime conscripserat, in castris relictis, ut, si quo opus esset, subsidio duci possent, reliquas sex legiones pro castris in acie constituit. Hostes item suas copias ex castris eductas instruxerant.

9 Palus erat non magna inter nostrum atque hostium exercitum. Hanc si nostri transirent, hostes exspectabant; nostri autem, si ab illis initium transeundi fieret, ut impeditos adgrederentur, parati in armis erant. Interim proelio equestri inter duas acies contendebatur. Ubi neutri transeundi initium faciunt, secundiore equitum proelio nostris Caesar suos in castra reduxit. Hostes protinus ex eo loco ad flumen Axonam contenderunt, quod esse post nostra castra demonstratum est. Ibi vadis repertis partem suarum copiarum traducere conati sunt, eo consilio, ut, si possent, castellum, cui praeerat Q. Titurius legatus, expugnarent pontemque interscinderent; si minus potuissent, agros Remorum popularentur, qui magno nobis usui ad bellum gerendum erant, commeatuque nostros prohiberent.

10 Certior factus ab Titurio Caesar omnem equitatum et levis armaturae Numidas, funditores sagittariosque pontem traducit atque ad eos contendit. Acriter in eo loco pugnatum est. Hostes impeditos nostri in flumine adgressi magnum eorum numerum occiderunt; per eorum corpora reliquos audacissime transire conantes multitudine telorum reppulerunt; primos, qui transierant, equitatu

circumventos interfecerunt. Hostes, ubi et de expugnando oppido et de flumine transeundo spem se fefellisse intellexerunt neque nostros in locum iniquiorem progredi pugnandi causa viderunt, atque ipsos res frumentaria deficere coepit, consilio convocato constituerunt optimum esse domum suam quemque reverti et, quorum in fines primum Romani exercitum introduxissent, ad eos defendendos undique convenirent, ut potius in suis quam in alienis finibus decertarent et domesticis copiis rei frumentariae uterentur. Ad eam sententiam cum reliquis causis haec quoque ratio eos deduxit, quod Divitiacum atque Aeduos finibus Bellovacorum adpropinquare cognoverant. His persuaderi, ut diutius morarentur neque suis auxilium ferrent, non poterat.

Ea re constituta secunda vigilia magno cum strepitu 11
ac tumultu castris egressi nullo certo ordine neque imperio, cum sibi quisque primum itineris locum peteret et domum pervenire properaret, fecerunt, ut consimilis fugae profectio videretur. Hac re statim Caesar per speculatores cognita insidias veritus, quod, qua de causa discederent, nondum perspexerat, exercitum equitatumque castris continuit. Prima luce confirmata re ab exploratoribus omnem equitatum, qui novissimum agmen moraretur, praemisit. His Quintum Pedium et Lucium Aurunculeium Cottam legatos praefecit. Titum Labienum legatum cum legionibus tribus subsequi iussit. Hi novissimos adorti et multa milia passuum prosecuti magnam multitudinem eorum fugientium conciderunt, cum ab extremo agmine, ad quos ventum erat, consisterent fortiterque impetum nostrorum militum sustinerent, priores, quod abesse a periculo viderentur neque ulla necessitate neque imperio continerentur, exaudito clamore perturbatis ordinibus omnes in fuga sibi praesidium ponerent. Ita sine ullo periculo tantam eorum multitudinem nostri interfecerunt, quantum fuit diei spatium, sub occasumque solis destiterunt seque in castra, ut erat imperatum, receperunt.

Postridie eius diei Caesar, priusquam se hostes ex 12
terrore ac fuga reciperent, in fines Suessionum, qui proximi Remis erant, exercitum duxit, et magno itinere confecto ad oppidum Noviodunum contendit. Id ex itinere oppugnare conatus, quod vacuum ab defensoribus esse

audiebat, propter latitudinem fossae murique altitudinem paucis defendentibus expugnare non potuit. Castris munitis vineas agere quaeque ad oppugnandum usui erant comparare coepit. Interim omnis ex fuga Suessionum multitudo in oppidum proxima nocte convenit. Celeriter vineis ad oppidum actis, aggere iacto turribusque constitutis magnitudine operum, quae neque viderant ante Galli neque audierant, et celeritate Romanorum permoti legatos ad Caesarem de deditione mittunt et petentibus Remis,
13 ut conservarentur, impetrant. Caesar obsidibus acceptis primis civitatis atque ipsius Galbae regis duobus filiis armisque omnibus ex oppido traditis in deditionem Suessiones accepit exercitumque in Bellovacos ducit. Qui cum se suaque omnia in oppidum Bratuspantium contulissent, atque ab eo oppido Caesar cum exercitu circiter milia passuum quinque abesset, omnes maiores natu ex oppido egressi manus ad Caesarem tendere et voce significare coeperunt sese in eius fidem ac potestatem venire neque contra populum Romanum armis contendere. Item, cum ad oppidum accessisset castraque ibi poneret, pueri mulieresque ex muro passis manibus suo more pacem ab
14 Romanis petierunt. Pro his Divitiacus — nam post discessum Belgarum dimissis Aeduorum copiis ad eum reverterat — facit verba: Bellovacos omni tempore in fide atque amicitia civitatis Aeduae fuisse; impulsos ab suis principibus, qui dicerent Aeduos ab Caesare in servitutem redactos omnes indignitates contumeliasque perferre, et ab Aeduis defecisse et populo Romano bellum intulisse. Qui eius consilii principes fuissent, quod intellegerent, quantam calamitatem civitati intulissent, in Britanniam profugisse. Petere non solum Bellovacos, sed etiam pro his Aeduos, ut sua clementia ac mansuetudine in eos utatur. Quod si fecerit, Aeduorum auctoritatem apud omnes Belgas amplificaturum, quorum auxiliis atque opibus, si qua bella inciderint, sustentare con-
15 suerint. Caesar honoris Divitiaci atque Aeduorum causa sese eos in fidem recepturum et conservaturum dixit; quod erat civitas magna inter Belgas auctoritate atque hominum multitudine praestabat, sexcentos obsides poposcit. His traditis omnibusque armis ex oppido conlatis ab eo loco in fines Ambianorum pervenit; qui se suaque omnia sine mora dediderunt.

Eorum fines Nervii attingebant. Quorum de natura moribusque Caesar cum quaereret, sic reperiebat: Nullum aditum esse ad eos mercatoribus, nihil pati vini reliquarumque rerum inferri, quod iis rebus relanguescere animos eorum et remitti virtutem existimarent; esse homines feros magnaeque virtutis, increpitare atque incusare reliquos Belgas, qui se populo Romano dedidissent patriamque virtutem proiecissent; confirmare sese neque legatos missuros neque ullam condicionem pacis accepturos.

Cum per eorum fines triduum iter fecisset, inveniebat 16 ex captivis Sabim flumen ab castris suis non amplius milia passuum decem abesse; trans id flumen omnes Nervios consedisse adventumque ibi Romanorum exspectare una cum Atrebatibus et Veromanduis, finitimis suis (nam his utrisque persuaserant, uti eandem belli fortunam experirentur); exspectari etiam ab iis Aduatucorum copias atque esse in itinere; mulieres quique per aetatem ad pugnam inutiles viderentur in eum locum coniecisse, quo propter paludes exercitui aditus non esset.

His rebus cognitis exploratores centurionesque prae- 17 mittit, qui locum idoneum castris deligant. Cum ex dediticiis Belgis reliquisque Gallis complures Caesarem secuti una iter facerent, quidam ex his, ut postea ex captivis cognitum est, eorum dierum consuetudine itineris nostri exercitus perspecta nocte ad Nervios pervenerunt atque iis demonstrarunt inter singulas legiones impedimentorum magnum numerum intercedere, neque esse quicquam negotii, cum prima legio in castra venisset reliquaeque legiones magnum spatium abessent, hanc sub sarcinis adoriri; qua pulsa impedimentisque direptis futurum, ut reliquae contra consistere non auderent. Adiuvabat etiam eorum consilium, qui rem deferebant, quod Nervii antiquitus, cum equitatu nihil possent (neque enim ad hoc tempus ei rei student, sed, quicquid possunt, pedestribus valent copiis), quo facilius finitimorum equitatum, si praedandi causa ad eos venisset, impedirent, teneris arboribus incisis atque in latitudinem ramis enatis et rubis sentibusque interiectis effecerant, ut instar muri hae saepes munimentis praeberent, quo non modo intrari, sed ne perspici quidem posset. His rebus cum iter agminis nostri impediretur, non omittendum consilium Nervii existimaverunt.

18 Loci natura erat haec, quem locum nostri castris delegerant. Collis ab summo aequaliter declivis ad flumen Sabim, quod supra nominavimus, vergebat. Ab eo flumine pari acclivitate collis nascebatur, adversus huic et contrarius, passus circiter ducentos infimus apertus, ab superiore parte silvestris, ut non facile introrsus perspici posset. Intra eas silvas hostes in occulto sese continebant: in aperto loco secundum flumen paucae stationes equitum videbantur. Fluminis erat altitudo pedum circiter trium.

19 Caesar equitatu praemisso subsequebatur omnibus copiis; sed ratio ordoque agminis aliter se habebat ac Belgae ad Nervios detulerant. Nam quod hostibus adpropinquabat, consuetudine sua Caesar sex legiones expeditas ducebat; post eas totius exercitus impedimenta conlocarat; inde duae legiones, quae proxime conscriptae erant, totum agmen claudebant praesidioque impedimentis erant. Equites nostri cum funditoribus sagittariisque flumen transgressi cum hostium equitatu proelium commiserunt. Cum se illi identidem in silvas ad suos reciperent ac rursus ex silva in nostros impetum facerent neque nostri longius, quam quem ad finem porrecta loca pertinebant, cedentes insequi auderent, interim legiones sex, quae primae venerant, opere dimenso castra munire coeperunt.

Ubi prima impedimenta nostri exercitus ab iis, qui in silvas abditi latebant, visa sunt, quod tempus inter eos committendi proelii convenerat, ut intra silvas aciem ordinesque constituerant atque ipsi sese confirmaverant, subito omnibus copiis provolaverunt impetumque in nostros equites fecerunt. His facile pulsis ac proturbatis incredibili celeritate ad flumen decucurrerunt, ut paene uno tempore et ad silvas et in flumine et iam in manibus nostris hostes viderentur. Eadem autem celeritate adverso colle ad nostra castra atque eos, qui in opere occupati erant, contenderunt.

20 Caesari omnia uno tempore erant agenda: vexillum proponendum, quod erat insigne, cum ad arma concurri oporteret, signum tuba dandum, ab opere revocandi milites, qui paulo longius aggeris petendi causa processerant, arcessendi, acies instruenda, milites cohortandi, signum dandum. Quarum rerum magnam partem temporis bre-

vitas et successus hostium impediebat. His difficultatibus duae res erant subsidio, scientia atque usus militum, quod superioribus proeliis exercitati, quid fieri oporteret, non minus commode ipsi sibi praescribere quam ab aliis doceri poterant, et quod ab opere singulisque legionibus singulos legatos Caesar discedere nisi munitis castris vetuerat. Hi propter propinquitatem et celeritatem hostium nihil iam Caesaris imperium exspectabant, sed per se quae videbantur administrabant.

21 Caesar necessariis rebus imperatis ad cohortandos milites, quam in partem fors obtulit, decucurrit et ad legionem decimam devenit. Milites non longiore oratione cohortatus, quam uti suae pristinae virtutis memoriam retinerent neu perturbarentur animo hostiumque impetum fortiter sustinerent, quod non longius hostes aberant quam quo telum adiici posset, proelii committendi signum dedit. Atque in alteram partem item cohortandi causa profectus pugnantibus occurrit. Temporis tanta fuit exiguitas hostiumque tam paratus ad dimicandum animus, ut non modo ad insignia accommodanda, sed etiam ad galeas induendas scutisque tegimenta detrahenda tempus defuerit. Quam quisque ab opere in partem casu devenit quaeque prima signa conspexit, ad haec constitit, ne in quaerendis suis pugnandi tempus dimitteret.

22 Instructo exercitu magis ut loci natura deiectusque collis et necessitas temporis quam ut rei militaris ratio atque ordo postulabat, cum diversis legionibus aliae alia in parte hostibus resisterent, saepibusque densissimis, ut ante demonstravimus, interiectis prospectus impediretur, neque certa subsidia conlocari neque, quid in quaque parte opus esset, provideri neque ab uno omnia imperia administrari poterant. Itaque in tanta rerum iniquitate fortunae quoque eventus varii sequebantur. 23 Legionis nonae et decimae milites, ut in sinistra parte acie constiterant, pilis emissis cursu ac lassitudine exanimatos vulneribusque confectos Atrebates — nam iis ea pars obvenerat — celeriter ex loco superiore in flumen compulerunt et transire conantes insecuti gladiis magnam partem eorum impeditam interfecerunt. Ipsi transire flumen non dubitaverunt et in locum iniquum progressi rursus resistentes hostes redintegrato proelio in fugam coniecerunt. Item alia in parte diversae duae legiones, undecima et

octava, profligatis Veromanduis, quibuscum erant congressi, ex loco superiore in ipsis fluminis ripis proeliabantur. At totis fere a fronte et ab sinistra parte nudatis castris, cum in dextro cornu legio duodecima et non magno ab ea intervallo septima constitisset, omnes Nervii confertissimo agmine duce Boduognato, qui summam imperii tenebat, ad eum locum contenderunt; quorum pars aperto latere legiones circumvenire, pars summum castrorum locum petere coepit.

24 Eodem tempore equites nostri levisque armaturae pedites, qui cum iis una fuerant, quos primo hostium impetu pulsos dixeram, cum se in castra reciperent, adversis hostibus occurrebant ac rursus aliam in partem fugam petebant, et calones, qui ab decumana porta ac summo iugo collis nostros victores flumen transire conspexerant, praedandi causa egressi, cum respexissent et hostes in nostris castris versari vidissent, praecipites fugae sese mandabant. Simul eorum, qui cum impedimentis veniebant, clamor fremitusque oriebatur aliique aliam in partem perterriti ferebantur. Quibus omnibus rebus permoti equites Treveri, quorum inter Gallos virtutis opinio est singularis, qui auxilii causa ab civitate ad Caesarem missi venerant, cum multitudine hostium castra compleri, nostras legiones premi et paene circumventas teneri, calones, equites, funditores, Numidas diversos dissipatosque in omnes partes fugere vidissent, desperatis nostris rebus domum contenderunt; Romanos pulsos superatosque, castris impedimentisque eorum hostes potitos civitati renuntiaverunt.

25 Caesar ab decimae legionis cohortatione ad dextrum cornu profectus, ubi suos urgeri signisque in unum locum conlatis duodecimae legionis confertos milites sibi ipsos ad pugnam esse impedimento vidit, quartae cohortis omnibus centurionibus occisis signiferoque interfecto, signo amisso, reliquarum cohortium omnibus fere centurionibus aut vulneratis aut occisis, in his primipilo P. Sextio Baculo, fortissimo viro, multis gravibusque vulneribus confecto, ut iam se sustinere non posset, reliquos esse tardiores, et nonnullos ab novissimis desertos proelio excedere ac tela vitare, hostes neque a fronte ex inferiore loco subeuntes intermittere et ab utroque latere instare, et rem esse in angusto vidit, neque ullum esse

subsidium, quod summitti posset, scuto ab novissimis uni militi detracto, quod ipse eo sine scuto venerat, in primam aciem processit centurionibusque nominatim appellatis reliquos cohortatus milites signa inferre et manipulos laxare iussit, quo facilius gladiis uti possent. Cuius adventu spe inlata militibus ac redintegrato animo, cum pro se quisque in conspectu imperatoris etiam in extremis suis rebus operam navare cuperet, paulum hostium impetus tardatus est.

Caesar, cum septimam legionem, quae iuxta consti- 26
terat, item urgueri ab hoste vidisset, tribunos militum monuit, ut paulatim sese legiones coniungerent et conversa signa in hostes inferrent. Quo facto cum alius alii subsidium ferret, neque timerent, ne aversi ab hoste circumvenirentur, audacius resistere ac fortius pugnare coeperunt. Interim milites legionum duarum, quae in novissimo agmine praesidio impedimentis fuerant, proelio nuntiato cursu incitato in summo colle ab hostibus conspiciebantur, et T. Labienus castris hostium potitus et ex loco superiore, quae res in nostris castris gererentur, conspicatus decimam legionem subsidio nostris misit. Qui cum ex equitum et calonum fuga, quo in loco res esset, quantoque in periculo et castra et legiones et imperator versaretur, cognovissent, nihil ad celeritatem sibi reliqui fecerunt. Horum adventu tanta rerum commutatio est 27
facta, ut nostri etiam qui vulneribus confecti procubuissent scutis innixi proelium redintegrarent. Tum calones perterritos hostes conspicati etiam inermes armatis occurrerunt; equites vero, ut turpitudinem fugae virtute delerent, omnibus in locis pugnant, quo se legionariis militibus praeferrent. At hostes etiam in extrema spe salutis tantam virtutem praestiterunt, ut, cum primi eorum cecidissent, proximi iacentibus insisterent atque ex eorum corporibus pugnarent; his deiectis et coacervatis cadaveribus qui superessent ut ex tumulo tela in nostros coniicerent et pila intercepta remitterent: ut non nequicquam tantae virtutis homines iudicari deberet ausos esse transire latissimum flumen, ascendere altissimas ripas, subire iniquissimum locum; quae facilia ex difficillimis animi magnitudo redegerat.

Hoc proelio facto et prope ad internecionem gente ac 28
nomine Nerviorum redacto maiores natu, quos una cum

pueris mulieribusque in aestuaria ac paludes coniectos dixeramus, hac pugna nuntiata, cum victoribus nihil impeditum, victis nihil tutum arbitrarentur, omnium, qui supererant, consensu legatos ad Caesarem miserunt seque ei dediderunt et in commemoranda civitatis calamitate ex sexcentis ad tres senatores, ex hominum milibus LX vix ad quingentos, qui arma ferre possent, sese redactos esse dixerunt. Quos Caesar, ut in miseros ac supplices usus misericordia videretur, diligentissime conservavit suisque finibus atque oppidis uti iussit et finitimis imperavit, ut ab iniuria et maleficio se suosque prohiberent.

29 Aduatuci, de quibus supra scripsimus, cum omnibus copiis auxilio Nerviis venirent, hac pugna nuntiata ex itinere domum reverterunt; cunctis oppidis castellisque desertis sua omnia in unum oppidum egregie natura munitum contulerunt. Quod cum ex omnibus in circuitu partibus altissimas rupes despectusque haberet, una ex parte leniter acclivis aditus in latitudinem non amplius ducentorum pedum relinquebatur; quem locum duplici altissimo muro munierant: tum magni ponderis saxa et praeacutas trabes in muro conlocabant. Ipsi erant ex Cimbris Teutonisque prognati, qui, cum iter in provinciam nostram atque Italiam facerent, iis impedimentis, quae secum agere ac portare non poterant, citra flumen Rhenum depositis custodiam ex suis ac praesidium sex milia hominum una reliquerunt. Hi post eorum obitum multos annos a finitimis exagitati, cum alias bellum inferrent, alias inlatum defenderent, consensu eorum omnium pace facta hunc sibi domicilio locum delegerunt.

30 Ac primo adventu exercitus nostri crebras ex oppido excursiones faciebant parvulisque proeliis cum nostris contendebant; postea vallo passuum in circuitu quindecim milium crebrisque castellis circummuniti oppido sese continebant. Ubi vineis actis aggere exstructo turrim procul constitui viderunt, primum inridere ex muro atque increpitare vocibus, quod tanta machinatio ab tanto spatio instrueretur; quibusnam manibus aut quibus viribus praesertim homines tantulae staturae — nam plerumque omnibus Gallis prae magnitudine corporum suorum brevitas nostra contemptui est — tanti oneris turrim in muro
31 sese conlocare confiderent? Ubi vero moveri et adpro-

pinquare moenibus viderunt, nova atque inusitata specie commoti legatos ad Caesarem de pace miserunt, qui ad hunc modum locuti: non existimare Romanos sine ope divina bellum gerere, qui tantae altitudinis machinationes tanta celeritate promovere possent; se suaque omnia eorum potestati permittere dixerunt. Unum petere ac deprecari: si forte pro sua clementia ac mansuetudine, quam ipsi ab aliis audirent, statuisset Aduatucos esse conservandos, ne se armis despoliaret. Sibi omnes fere finitimos esse inimicos ac suae virtuti invidere; a quibus se defendere traditis armis non possent. Sibi praestare, si in eum casum deducerentur, quamvis fortunam a populo Romano pati, quam ab iis per cruciatum interfici, inter quos dominari consuessent. Ad haec Caesar respondit: 32
Se magis consuetudine sua quam merito eorum civitatem conservaturum, si prius, quam murum aries attigisset, se dedidissent; sed deditionis nullam esse condicionem nisi armis traditis. Se id, quod in Nervios fecisset, facturum finitimisque imperaturum, ne quam dediticiis populi Romani iniuriam inferrent. Re nuntiata ad suos, quae imperarentur, facere dixerunt. Armorum magna multitudine de muro in fossam, quae erat ante oppidum, iacta, sic ut prope summam muri aggerisque altitudinem acervi armorum adaequarent, et tamen circiter parte tertia, ut postea perspectum est, celata atque in oppido retenta portis patefactis eo die pace sunt usi. Sub ves- 33
perum Caesar portas claudi militesque ex oppido exire iussit, ne quam noctu oppidani ab militibus iniuriam acciperent. Illi ante inito, ut intellectum est, consilio, quod deditione facta nostros praesidia deducturos aut denique indiligentius servaturos crediderant, partim cum iis, quae retinuerant et celaverant, armis, partim scutis ex cortice factis aut viminibus intextis, quae subito, ut temporis exiguitas postulabat, pellibus induxerant, tertia vigilia, qua minime arduus ad nostras munitiones ascensus videbatur, omnibus copiis repentino ex oppido eruptionem fecerunt. Celeriter, ut ante Caesar imperarat, ignibus significatione facta ex proximis castellis eo concursum est, pugnatumque ab hostibus ita acriter est, ut a viris fortibus in extrema spe salutis iniquo loco contra eos, qui ex vallo turribusque tela iacerent, pugnari debuit, cum in una virtute omnis spes salutis consisteret.

Occisis ad hominum milibus quattuor reliqui in oppidum reiecti sunt. Postridie eius diei refractis portis, cum iam defenderet nemo, atque intromissis militibus nostris sectionem eius oppidi universam Caesar vendidit. Ab iis, qui emerant, capitum numerus ad eum relatus est milium quinquaginta trium.

34 Eodem tempore a Publio Crasso, quem cum legione una miserat ad Venetos, Unellos, Osismos, Curiosolitas, Esuvios, Aulercos, Redones, quae sunt maritimae civitates Oceanumque attingunt, certior factus est omnes eas civitates in deditionem potestatemque populi Romani esse redactas.

35 His rebus gestis omni Gallia pacata tanta huius belli ad barbaros opinio perlata est, uti ab iis nationibus, quae trans Rhenum incolerent, mitterentur legati ad Caesarem, qui se obsides daturas, imperata facturas pollicerentur. Quas legationes Caesar, quod in Italiam Illyricumque properabat, inita proxima aestate ad se reverti iussit. Ipse in Carnutes, Andes, Turones, quaeque civitates propinquae iis locis erant, ubi bellum gesserat, legionibus in hibernacula deductis in Italiam profectus est. Ob easque res ex litteris Caesaris dierum quindecim supplicatio decreta est, quod ante id tempus accidit nulli.

LIBER III.

1 Cum in Italiam proficisceretur Caesar, Servium Galbam cum legione duodecima et parte equitatus in Nantuates, Veragros Sedunosque misit, qui ab finibus Allobrogum et lacu Lemanno et flumine Rhodano ad summas Alpes pertinent. Causa mittendi fuit, quod iter per Alpes, quo magno cum periculo magnisque cum portoriis mercatores ire consuerant, patefieri volebat. Huic permisit, si opus esse arbitraretur, uti in his locis legionem hiemandi causa conlocaret. Galba secundis aliquot proeliis factis castellisque compluribus eorum expugnatis missis ad eum undique legatis obsidibusque datis et pace facta constituit cohortes duas in Nantuatibus conlocare et ipse cum reliquis eius legionis cohortibus in vico Veragrorum, qui appellatur Octodurus, hiemare; qui vicus

positus in valle non magna adiecta planitie, altissimis montibus undique continetur. Cum hic in duas partes flumine divideretur, alteram partem eius vici Gallis ad hiemandum concessit, alteram vacuam ab his relictam cohortibus attribuit. Eum locum vallo fossaque munivit.

2 Cum dies hibernorum complures transissent frumentumque eo comportari iussisset, subito per exploratores certior factus est ex ea parte vici, quam Gallis concesserat, omnes noctu discessisse, montesque, qui impenderent, a maxima multitudine Sedunorum et Veragrorum teneri. Id aliquot de causis acciderat, ut subito Galli belli renovandi legionisque opprimendae consilium caperent: primum, quod legionem neque eam plenissimam detractis cohortibus duabus et compluribus singillatim, qui commeatus petendi causa missi erant, propter paucitatem despiciebant; tum etiam, quod propter iniquitatem loci, cum ipsi ex montibus in vallem decurrerent et tela coniicerent, ne primum quidem posse impetum suum sustineri existimabant. Accedebat, quod suos ab se liberos abstractos obsidum nomine dolebant et Romanos non solum itinerum causa, sed etiam perpetuae possessionis, culmina Alpium occupare conari et ea loca finitima provinciae adiungere sibi persuasum habebant.

3 His nuntiis acceptis Galba, cum neque opus hibernorum munitionesque plene essent perfectae neque de frumento reliquoque commeatu satis esset provisum, quod deditione facta obsidibusque acceptis nihil de bello timendum existimaverat, consilio celeriter convocato sententias exquirere coepit. Quo in consilio, cum tantum repentini periculi praeter opinionem accidisset, ac iam omnia fere superiora loca multitudine armatorum completa conspicerentur, neque subsidio veniri neque commeatus supportari interclusis itineribus possent, prope iam desperata salute nonnullae huiusmodi sententiae dicebantur, ut impedimentis relictis eruptione facta iisdem itineribus, quibus eo pervenissent, ad salutem contenderent. Maiori tamen parti placuit hoc reservato ad extremum consilio interim rei eventum experiri et castra defendere.

4 Brevi spatio interiecto, vix ut iis rebus, quas constituissent, conlocandis atque administrandis tempus daretur, hostes ex omnibus partibus signo dato decurrere, lapides gaesaque in vallum coniicere. Nostri primo inte-

gris viribus fortiter repugnare neque ullum frustra telum ex loco superiore mittere, ut quaeque pars castrorum nudata defensoribus premi videbatur, eo occurrere et auxilium ferre, sed hoc superari, quod diuturnitate pugnae hostes defessi proelio excedebant, alii integris viribus succedebant; quarum rerum a nostris propter paucitatem fieri nihil poterat, ac non modo defesso ex pugna excedendi, sed ne saucio quidem eius loci, ubi constiterat,
5 relinquendi ac sui recipiendi facultas dabatur. Cum iam amplius horis sex continenter pugnaretur ac non solum vires, sed etiam tela nostros deficerent atque hostes acrius instarent languidioribusque nostris vallum scindere et fossas complere coepissent, resque esset iam ad extremum perducta casum, Publius Sextius Baculus, primi pili centurio, quem Nervico proelio compluribus confectum vulneribus diximus, et item Gaius Volusenus, tribunus militum, vir et consilii magni et virtutis, ad Galbam accurrunt atque unam esse spem salutis docent, si eruptione facta extremum auxilium experirentur. Itaque convocatis centurionibus celeriter milites certiores facit, paulisper intermitterent proelium ac tantummodo tela missa exciperent seque ex labore reficerent, post dato signo ex castris erumperent atque omnem spem salutis in virtute
6 ponerent. Quod iussi sunt, faciunt ac subito omnibus portis eruptione facta neque cognoscendi, quid fieret, neque sui colligendi hostibus facultatem relinquunt. Ita commutata fortuna eos, qui in spem potiundorum castrorum venerant, undique circumventos interficiunt et ex hominum milibus amplius triginta, quem numerum barbarorum ad castra venisse constabat, plus tertia parte interfecta reliquos perterritos in fugam coniiciunt ac ne in locis quidem superioribus consistere patiuntur. Sic omnibus hostium copiis fusis armisque exutis se in castra munitionesque suas recipiunt.

Quo proelio facto, quod saepius fortunam temptare Galba nolebat atque alio se in hiberna consilio venisse meminerat, aliis occurrisse rebus viderat, maxime frumenti commeatusque inopia permotus postero die omnibus eius vici aedificiis incensis in provinciam reverti contendit ac nullo hoste prohibente aut iter demorante incolumem legionem in Nantuates, inde in Allobroges perduxit ibique hiemavit.

His rebus gestis cum omnibus de causis Caesar paca- 7
tam Galliam existimaret, superatis Belgis, expulsis Germanis, victis in Alpibus Sedunis, atque ita inita hieme in Illyricum profectus esset, quod eas quoque nationes adire et regiones cognoscere volebat, subitum bellum in Gallia coortum est. Eius belli haec fuit causa. Publius Crassus adolescens cum legione septima proximus mare Oceanum in Andibus hiemarat. Is, quod in his locis inopia frumenti erat, praefectos tribunosque militum complures in finitimas civitates frumenti causa dimisit; quo in numero est Titus Terrasidius missus in Esuvios, Marcus Trebius Gallus in Curiosolitas, Quintus Velanius cum
Tito Silio in Venetos. Huius est civitatis longe amplis- 8
sima auctoritas omnis orae maritimae regionum earum, quod et naves habent Veneti plurimas, quibus in Britanniam navigare consuerunt, et scientia atque usu nauticarum rerum reliquos antecedunt et in magno impetu maris atque aperto paucis portibus interiectis, quos tenent ipsi, omnes fere, qui eo mari uti consuerunt, habent vectigales. Ab his fit initium retinendi Silii atque Velanii, quod per eos suos se obsides, quos Crasso dedissent, reciperaturos existimabant. Horum auctoritate finitimi adducti, ut sunt Gallorum subita et repentina consilia, eadem de causa Trebium Terrasidiumque retinent et celeriter missis legatis per suos principes inter se coniurant, nihil nisi communi consilio acturos eundemque omnis fortunae exitum esse laturos, reliquasque civitates sollicitant, ut in ea libertate, quam a maioribus acceperint, permanere quam Romanorum servitutem perferre mallent. Omni ora maritima celeriter ad suam sententiam perducta communem legationem ad P. Crassum mittunt: si velit suos recipere, obsides sibi remittat.

Quibus de rebus Caesar ab Crasso certior factus, 9
quod ipse aberat longius, naves interim longas aedificari in flumine Ligere, quod influit in Oceanum, remiges ex provincia institui, nautas gubernatoresque comparari iubet. His rebus celeriter administratis ipse, cum primum per anni tempus potuit, ad exercitum contendit.

Veneti reliquaeque item civitates cognito Caesaris adventu, simul quod, quantum in se facinus admisissent, intellegebant, legatos, quod nomen ad omnes nationes sanctum inviolatumque semper fuisset, retentos ab se et in

vincula coniectos, pro magnitudine periculi bellum parare et maxime ea, quae ad usum navium pertinent, providere instituunt, hoc maiore spe, quod multum natura loci confidebant. Pedestria esse itinera concisa aestuariis, navigationem impeditam propter inscientiam locorum paucitatemque portuum sciebant, neque nostros exercitus propter frumenti inopiam diutius apud se morari posse confidebant; ac iam ut omnia contra opinionem acciderent, tamen se plurimum navibus posse, Romanos neque ullam facultatem habere navium neque eorum locorum, ubi bellum gesturi essent, vada, portus, insulas novisse; ac longe aliam esse navigationem in concluso mari atque in vastissimo Oceano perspiciebant. His initis consiliis oppida muniunt, frumenta ex agris in oppida comportant, naves in Venetiam, ubi Caesarem primum esse bellum gesturum constabat, quam plurimas possunt cogunt. Socios sibi ad id bellum Osismos, Lexovios, Namnetes, Ambivaritos, Morinos, Diablintres, Menapios adsciscunt; auxilia ex Britannia, quae contra eas regiones posita est, arcessunt.

10 Erant eae difficultates belli gerendi, quas supra ostendimus, sed multa Caesarem tamen ad id bellum incitabant: iniuriae retentorum equitum Romanorum, rebellio facta post deditionem, defectio datis obsidibus, tot civitatum coniuratio, in primis ne hac parte neglecta reliquae nationes sibi idem licere arbitrarentur. Itaque cum intellegeret omnes fere Gallos novis rebus studere et ad bellum mobiliter celeriterque excitari, omnes autem homines natura libertati studere et condicionem servitutis odisse, priusquam plures civitates conspirarent, partiendum
11 sibi ac latius distribuendum exercitum putavit. Itaque Titum Labienum legatum in Treveros, qui proximi flumini Rheno sunt, cum equitatu mittit. Huic mandat, Remos reliquosque Belgas adeat atque in officio contineat Germanosque, qui auxilio a Belgis arcessiti dicebantur, si per vim navibus flumen transire conentur, prohibeat. P. Crassum cum cohortibus legionariis duodecim et magno numero equitatus in Aquitaniam proficisci iubet, ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur ac tantae nationes coniungantur. Quintum Titurium Sabinum legatum cum legionibus tribus in Unellos, Curiosolites Lexoviosque mittit, qui eam manum distinendam curet. Deci-

mum Brutum adolescentem classi Gallicisque navibus,
quas ex Pictonibus et Santonis reliquisque pacatis re-
gionibus convenire iusserat, praeficit et, cum primum pos-
set, in Venetos proficisci iubet. Ipse eo pedestribus co-
piis contendit.

Erant eiusmodi fere situs oppidorum, ut posita in ex- 12
tremis lingulis promuntoriisque neque pedibus aditum ha-
berent, cum ex alto se aestus incitavisset, quod iterum
accidit semper horarum XII spatio, neque navibus, quod
rursus minuente aestu naves in vadis adflictarentur. Ita
utraque re oppidorum oppugnatio impediebatur; ac si
quando magnitudine operis forte superati, extruso mari
aggere ac molibus atque his oppidi moenibus adaequatis,
suis fortunis desperare coeperant, magno numero navium
adpulso, cuius rei summam facultatem habebant, sua de-
portabant omnia seque in proxima oppida recipiebant;
ibi se rursus iisdem opportunitatibus loci defendebant.
Haec eo facilius magnam partem aestatis faciebant, quod
nostrae naves tempestatibus detinebantur summaque erat
vasto atque aperto mari, magnis aestibus, raris ac prope
nullis portibus, difficultas navigandi. Namque ipsorum 13
naves ad hunc modum factae armataeque erant: carinae
aliquanto planiores quam nostrarum navium, quo facilius
vada ac decessum aestus excipere possent; prorae admo-
dum erectae atque item puppes ad magnitudinem fluctuum
tempestatumque accommodatae; naves totae factae ex ro-
bore ad quamvis vim et contumeliam perferendam; tran-
stra pedalibus in altitudinem trabibus confixa clavis fer-
reis digiti pollicis crassitudine; ancorae pro funibus fer-
reis catenis revinctae; pelles pro velis alutaeque tenuiter
confectae, sive propter lini inopiam atque eius usus in-
scientiam, sive eo, quod est magis verisimile, quod tan-
tas tempestates Oceani tantosque impetus ventorum sus-
tineri ac tanta onera navium regi velis non satis com-
mode posse arbitrabantur. Cum his navibus nostrae classi
eiusmodi congressus erat, ut una celeritate et pulsu re-
morum praestaret, reliqua pro loci natura, pro vi tem-
pestatum illis essent aptiora et accommodatiora. Neque
enim his nostrae rostro nocere poterant — tanta in iis
erat firmitudo — neque propter altitudinem facile telum
adiiciebatur, et eadem de causa minus commode scopolis
continebantur. Accedebat, ut, cum saevire ventus coe-

pisset, et tempestatem ferrent facilius et in vadis consisterent tutius et ab aestu relictae nihil saxa et cautes timerent; quarum rerum omnium nostris navibus casus erat extimescendus.

14 Compluribus expugnatis oppidis Caesar ubi intellexit frustra tantum laborem sumi neque hostium fugam captis oppidis reprimi neque iis noceri posse, statuit exspectandam classem. Quae ubi convenit ac primum ab hostibus visa est, circiter CCXX naves eorum paratissimae atque omni genere armorum ornatissimae profectae ex portu nostris adversae constiterunt; neque satis Bruto, qui classi praeerat, vel tribunis militum centurionibusque, quibus singulae naves erant attributae, constabat, quid agerent aut quam rationem pugnae insisterent. Rostro enim noceri non posse cognoverant; turribus autem excitatis tamen has altitudo puppium ex barbaris navibus superabat, ut neque ex inferiore loco satis commode tela adiici possent et missa ab Gallis gravius acciderent. Una erat magno usui res praeparata a nostris, falces praeacutae insertae adfixaeque longuriis, non absimili forma muralium falcium. His cum funes, qui antemnas ad malos destinabant, comprehensi adductique erant, navigio remis incitato praerumpebantur. Quibus abscisis antemnae necessario concidebant, ut, cum omnis Gallicis navibus spes in velis armamentisque consisteret, his ereptis omnis usus navium uno tempore eriperetur. Reliquum erat certamen positum in virtute, qua nostri milites facile superabant, atque eo magis, quod in conspectu Caesaris atque omnis exercitus res gerebatur, ut nullum paulo fortius factum latere posset; omnes enim colles ac loca superiora, unde erat propinquus despectus in mare, ab exercitu tenebantur.

15 Disiectis, ut diximus, antemnis cum singulas binae aut ternae naves circumsteterant, milites summa vi transcendere in hostium naves contendebant. Quod postquam barbari fieri animadverterunt, expugnatis compluribus navibus, cum ei rei nullum reperiretur auxilium, fuga salutem petere contenderunt. Ac iam conversis in eam partem navibus, quo ventus ferebat, tanta subito malacia ac tranquillitas exstitit, ut se ex loco commovere non possent. Quae quidem res ad negotium conficiendum maxime fuit opportuna; nam singulas nostri consectati expugnaverunt, ut perpaucae ex omni numero noctis inter-

ventu ad terram pervenerint, cum ab hora fere quarta usque ad solis occasum pugnaretur.

Quo proelio bellum Venetorum totiusque orae mari- 16 timae confectum est. Nam cum omnis iuventus, omnes etiam gravioris aetatis, in quibus aliquid consilii aut dignitatis fuit, eo convenerant, tum navium quod ubique fuerat in unum locum coëgerant; quibus amissis reliqui neque quo se reciperent neque quemadmodum oppida defenderent habebant. Itaque se suaque omnia Caesari dediderunt. In quos eo gravius Caesar vindicandum statuit, quo diligentius in reliquum tempus a barbaris ius legatorum conservaretur. Itaque omni senatu necato reliquos sub corona vendidit.

Dum haec in Venetis geruntur, Q. Titurius Sabinus 17 cum iis copiis, quas a Caesare acceperat, in fines Unellorum pervenit. Iis praeerat Viridovix ac summam imperii tenebat earum omnium civitatum, quae defecerant, ex quibus exercitum magnasque copias coëgerat. Atque iis paucis diebus Aulerci Eburovices Lexoviique senatu suo interfecto, quod auctores belli esse nolebant, portas clauserunt seque cum Viridovice coniunxerunt; magnaque praeterea multitudo undique ex Gallia perditorum hominum latronumque convenerat, quos spes praedandi studiumque bellandi ab agricultura et quotidiano labore revocabat.

Sabinus idoneo omnibus rebus loco castris sese tenebat, cum Viridovix contra eum duum milium spatio consedisset quotidieque productis copiis pugnandi potestatem faceret, ut iam non solum hostibus in contemptionem Sabinus veniret, sed etiam nostrorum militum vocibus nonnihil carperetur; tantamque opinionem timoris praebuit, ut iam ad vallum castrorum hostes accedere auderent. Id ea de causa faciebat, quod cum tanta multitudine hostium, praesertim eo absente, qui summam imperii teneret, nisi aequo loco aut opportunitate aliqua data legato dimicandum non existimabat. Hac confirmata opinione 18 timoris idoneum quendam hominem et callidum delegit, Gallum, ex iis, quos auxilii causa secum habebat. Huic magnis praemiis pollicitationibusque persuadet, uti ad hostes transeat et, quid fieri velit, edocet. Qui ubi pro perfuga ad eos venit, timorem Romanorum proponit, quibus angustiis ipse Caesar a Venetis prematur, docet, neque longius abesse, quin proxima nocte Sabinus clam ex

castris exercitum educat et ad Caesarem auxilii ferendi causa proficiscatur. Quod ubi auditum est, conclamant omnes occasionem negotii bene gerendi amittendam non esse, ad castra iri oportere. Multae res ad hoc consilium Gallos hortabantur: superiorum dierum Sabini cunctatio, perfugae confirmatio, inopia cibariorum, cui rei parum diligenter ab his erat provisum, spes Venetici belli, et quod fere libenter homines id, quod volunt, credunt. His rebus adducti non prius Viridovicem reliquosque duces ex concilio dimittunt, quam ab his sit concessum, arma uti capiant et ad castra contendant. Qua re concessa laeti ut explorata victoria sarmentis virgultisque collectis, quibus fossas Romanorum compleant,
19 ad castra pergunt. Locus erat castrorum editus et paulatim ab imo acclivis circiter passus mille. Huc magno cursu contenderunt, ut quam minimum spatii ad se colligendos armandosque Romanis daretur, exanimatique pervenerunt. Sabinus suos hortatus cupientibus signum dat. Impeditis hostibus propter ea, quae ferebant, onera subito duabus portis eruptionem fieri iubet. Factum est opportunitate loci, hostium inscientia ac defetigatione, virtute militum et superiorum pugnarum exercitatione, ut ne unum quidem nostrorum impetum ferrent ac statim terga verterent. Quos impeditos integris viribus milites nostri consecuti magnum numerum eorum occiderunt; reliquos equites consectati paucos, qui ex fuga evaserant, reliquerunt. Sic uno tempore et de navali pugna Sabinus et de Sabini victoria Caesar est certior factus, civitatesque omnes se statim Titurio dediderunt. Nam ut ad bella suscipienda Gallorum alacer ac promptus est animus, sic mollis ac minime resistens ad calamitates perferendas mens eorum est.

20 Eodem fere tempore P. Crassus cum in Aquitaniam pervenisset, quae pars, ut ante dictum est, et regionum latitudine et multitudine hominum ex tertia parte Galliae est aestimanda, cum intellegeret in iis locis sibi bellum gerendum, ubi paucis ante annis L. Valerius Praeconinus legatus exercitu pulso interfectus esset, atque unde L. Mallius proconsul impedimentis amissis profugisset, non mediocrem sibi diligentiam adhibendam intellegebat. Itaque re frumentaria provisa, auxiliis equitatuque comparato, multis praeterea viris fortibus Tolosa et Narbone,

quae sunt civitates Galliae provinciae finitimae his regio-
nibus, nominatim evocatis in Sontiatum fines exercitum
introduxit. Cuius adventu cognito Sontiates magnis co-
piis coactis equitatuque, quo plurimum valebant, in iti-
nere agmen nostrum adorti primum equestre proelium
commiserunt, deinde equitatu suo pulso atque insequenti-
bus nostris subito pedestres copias, quas in convalle in
insidiis conlocaverant, ostenderunt. Ii nostros disiectos
adorti proelium renovarunt. Pugnatum est diu atque 21
acriter, cum Sontiates superioribus victoriis freti in sua
virtute totius Aquitaniae salutem positam putarent, no-
stri autem, quid sine imperatore et sine reliquis legioni-
bus adolescentulo duce efficere possent, perspici cuperent:
tamen confecti vulneribus hostes terga vertere. Quorum
magno numero interfecto Crassus ex itinere oppidum Son-
tiatum oppugnare coepit. Quibus fortiter resistentibus
vineas turresque egit. Illi alias eruptione temptata, alias
cuniculis ad aggerem vineasque actis (cuius rei sunt longe
peritissimi Aquitani, propterea quod multis locis apud
eos aerariae secturaeque sunt), ubi diligentia nostrorum
nihil his rebus profici posse intellexerunt, legatos ad Cras-
sum mittunt seque in deditionem ut recipiat petunt. Qua
re impetrata arma tradere iussi faciunt. Atque in ea 22
re omnium nostrorum intentis animis alia ex parte op-
pidi Adiatunnus, qui summam imperii tenebat, cum DC
devotis, quos illi soldurios appellant, — quorum haec
est condicio, ut omnibus in vita commodis una cum iis
fruantur, quorum se amicitiae dediderint, si quid iis per
vim accidat, aut eundem casum una ferant aut sibi mor-
tem consciscant; neque adhuc hominum memoria repertus
est quisquam, qui eo interfecto, cuius se amicitiae devo-
visset, mori recusaret, — cum his Adiatunnus eruptio-
nem facere conatus, clamore ab ea parte munitionis sub-
lato cum ad arma milites concurrissent vehementerque ibi
pugnatum esset, repulsus in oppidum tamen uti eadem
deditionis condicione uteretur, ab Crasso impetravit.

Armis obsidibusque acceptis Crassus in fines Vocatium 23
et Tarusatium profectus est. Tum vero barbari com-
moti, quod oppidum et natura loci et manu munitum pau-
cis diebus, quibus eo ventum erat, expugnatum cogno-
verant, legatos quoquoversum dimittere, coniurare, obsi-
des inter se dare, copias parare coeperunt. Mittuntur

etiam ad eas civitates legati, quae sunt citerioris Hispaniae finitimae Aquitaniae: inde auxilia ducesque arcessuntur. Quorum adventu magna cum auctoritate et magna cum hominum multitudine bellum gerere conantur. Duces vero ii deliguntur, qui una cum Q. Sertorio omnes annos fuerant summamque scientiam rei militaris habere existimabantur. Hi consuetudine populi Romani loca capere, castra munire, commeatibus nostros intercludere instituunt. Quod ubi Crassus animadvertit, suas copias propter exiguitatem non facile diduci, hostem et vagari et vias obsidere et castris satis praesidii relinquere, ob eam causam minus commode frumentum commeatumque sibi supportari, in dies hostium numerum augeri, non cunctandum existimavit, quin pugna decertaret. Hac re ad consilium delata ubi omnes idem sentire intellexit, poste-
24 rum diem pugnae constituit. Prima luce productis omnibus copiis duplici acie instituta, auxiliis in mediam aciem coniectis, quid hostes consilii caperent, exspectabat. Illi, etsi propter multitudinem et veterem belli gloriam paucitatemque nostrorum se tuto dimicaturos existimabant, tamen tutius esse arbitrabantur obsessis viis commeatu intercluso sine ullo vulnere victoria potiri et, si propter inopiam rei frumentariae Romani sese recipere coepissent, impeditos in agmine et sub sarcinis infirmiore animo adoriri cogitabant. Hoc consilio probato ab ducibus productis Romanorum copiis sese castris tenebant. Hac re perspecta Crassus, cum sua cunctatione atque opinione timoris hostes nostros milites alacriores ad pugnandum effecissent, atque omnium voces audirentur, exspectari diutius non oportere, quin ad castra iretur, cohortatus suos
25 omnibus cupientibus ad hostium castra contendit. Ibi cum alii fossas complerent, alii multis telis coniectis defensores vallo munitionibusque depellerent, auxiliaresque, quibus ad pugnam non multum Crassus confidebat, lapidibus telisque subministrandis et ad aggerem caespitibus comportandis speciem atque opinionem pugnantium praeberent, cum item ab hostibus constanter ac non timide pugnaretur telaque ex loco superiore missa non frustra acciderent, equites circumitis hostium castris Crasso renuntiaverunt non eadem esse diligentia ab decumana porta
26 castra munita facilemque aditum habere. Crassus equitum praefectos cohortatus, ut magnis praemiis pollicita-

tionibusque suos excitarent, quid fieri velit, ostendit. Illi, ut erat imperatum, eductis iis cohortibus, quae praesidio castris relictae intritae ab labore erant, et longiore itinere circumductis, ne ex hostium castris conspici possent, omnium oculis mentibusque ad pugnam intentis celeriter ad eas, quas diximus, munitiones pervenerunt atque his prorutis prius in hostium castris constiterunt, quam plane ab iis videri aut, quid rei gereretur, cognosci posset. Tum vero clamore ab ea parte audito nostri redintegratis viribus, quod plerumque in spe victoriae accidere consuevit, acrius impugnare coeperunt. Hostes undique circumventi desperatis omnibus rebus se per munitiones deiicere et fuga salutem petere intenderunt. Quos equitatus apertissimis campis consectatus ex milium quinquaginta numero, quae ex Aquitania Cantabrisque convenisse constabat, vix quarta parte relicta multa nocte se in castra recepit.

27 Hac audita pugna maxima pars Aquitaniae sese Crasso dedidit obsidesque ultro misit; quo in numero fuerunt Tarbelli, Bigerriones, Ptianii, Vocates, Tarusates, Elusates, Gates, Ausci, Garumni, Sibuzates, Cocosates. Paucae ultimae nationes anni tempore confisae, quod hiems suberat, hoc facere neglexerunt.

28 Eodem fere tempore Caesar, etsi prope exacta iam aestas erat, tamen, quod omni Gallia pacata Morini Menapiique supererant, qui in armis essent neque ad eum umquam legatos de pace misissent, arbitratus id bellum celeriter confici posse eo exercitum adduxit. Qui longe alia ratione ac reliqui Galli bellum gerere coeperunt. Nam quod intellegebant maximas nationes, quae proelio contendisssent, pulsas superatasque esse, continentesque silvas ac paludes habebant, eo se suaque omnia contulerunt. Ad quarum initium silvarum cum Caesar pervenisset castraque munire instituisset neque hostis interim visus esset, dispersis in opere nostris subito ex omnibus partibus silvae evolaverunt et in nostros impetum fecerunt. Nostri celeriter arma ceperunt eosque in silvas reppulerunt et compluribus interfectis longius impeditioribus locis secuti paucos ex suis deperdiderunt. 29 Reliquis deinceps diebus Caesar silvas caedere instituit, et, ne quis inermibus imprudentibusque militibus ab latere impetus fieri posset, omnem eam materiam, quae erat caesa, conversam ad

hostem conlocabat et pro vallo ad utrumque latus exstruebat. Incredibili celeritate magno spatio paucis diebus confecto cum iam pecus atque extrema impedimenta ab nostris tenerentur, ipsi densiores silvas peterent, eiusmodi sunt tempestates consecutae, uti opus necessario intermitteretur et continuatione imbrium diutius sub pellibus milites contineri non possent. Itaque vastatis omnibus eorum agris, vicis aedificiisque incensis Caesar exercitum reduxit et in Aulercis Lexoviisque, reliquis item civitatibus, quae maxime bellum fecerant, in hibernis conlocavit.

LIBER IIII.

1 Ea, quae secuta est, hieme, qui fuit annus Gneo Pompeio, Marco Crasso consulibus, Usipetes Germani et item Tencteri magna cum multitudine hominum flumen Rhenum transierunt non longe a mari, quo Rhenus influit. Causa transeundi fuit, quod ab Suevis complures annos exagitati bello premebantur et agricultura prohibebantur.

Suevorum gens est longe maxima et bellicosissima Germanorum omnium. Hi centum pagos habere dicuntur, ex quibus quotannis singula milia armatorum bellandi causa ex finibus educunt. Reliqui, qui domi manserunt, se atque illos alunt. Hi rursus in vicem anno post in armis sunt, illi domi remanent. Sic neque agricultura nec ratio atque usus belli intermittitur. Sed privati ac separati agri apud eos nihil est, neque longius anno remanere uno in loco incolendi causa licet. Neque multum frumento, sed maximam partem lacte atque pecore vivunt multumque sunt in venationibus; quae res et cibi genere et quotidiana exercitatione et libertate vitae, quod a pueris nullo officio aut disciplina adsuefacti nihil omnino contra voluntatem faciant, et vires alit et immani corporum magnitudine homines efficit. Atque in eam se consuetudinem abduxerunt, ut locis frigidissimis neque vestitus praeter pelles habeant quicquam, quarum propter exiguitatem magna est corporis pars aperta, et lavantur in flu-
2 minibus. Mercatoribus est aditus magis eo, ut quae bello
ceperint, quibus vendant, habeant, quam quo ullam rem
ad se importari desiderent. Quin etiam iumentis, quibus

maxime Galli delectantur quaeque impenso parant pretio, Germani importatis non utuntur, sed quae sunt apud eos nata, prava atque deformia, haec quotidiana exercitatione summi ut sint laboris efficiunt. Equestribus proeliis saepe ex equis desiliunt ac pedibus proeliantur equosque eodem remanere vestigio adsuefecerunt, ad quos se celeriter, cum usus est, recipiunt; neque eorum moribus turpius quicquam aut inertius habetur quam ephippiis uti. Itaque ad quemvis numerum ephippiatorum equitum quamvis pauci adire audent. Vinum ad se omnino importari non sinunt, quod ea re ad laborem ferendum remollescere homines atque effeminari arbitrantur. Publice maximam 3
putant esse laudem quam latissime a suis finibus vacare agros: hac re significari magnum numerum civitatum suam vim sustinere non posse. Itaque una ex parte a Suevis circiter milia passuum sexcenta agri vacare dicuntur. Ad alteram partem succedunt Ubii, quorum fuit civitas ampla atque florens, ut est captus Germanorum, et paulo, quam eiusdem generis ceteri, sunt humaniores, propterea quod Rhenum attingunt multumque ad eos mercatores ventitant, et ipsi propter propinquitatem Gallicis sunt moribus adsuefacti. Hos cum Suevi multis saepe bellis experti propter amplitudinem gravitatemque civitatis finibus expellere non potuissent, tamen vectigales sibi fecerunt ac multo humiliores infirmioresque redegerunt.

In eadem causa fuerunt Usipetes et Tencteri, quos 4
supra diximus, qui complures annos Suevorum vim sustinuerunt; ad extremum tamen agris expulsi et multis locis Germaniae triennium vagati ad Rhenum pervenerunt; quas regiones Menapii incolebant et ad utramque ripam fluminis agros, aedificia vicosque habebant; sed tantae multitudinis aditu perterriti ex iis aedificiis, quae trans flumen habuerant, demigraverunt et cis Rhenum dispositis praesidiis Germanos transire prohibebant. Illi omnia experti, cum neque vi contendere propter inopiam navium neque clam transire propter custodias Menapiorum possent, reverti se in suas sedes regionesque simulaverunt et tridui viam progressi rursus reverterunt atque omni hoc itinere una nocte equitatu confecto inscios inopinantesque Menapios oppresserunt, qui de Germanorum discessu per exploratores certiores facti sine metu trans Rhenum in

suos vicos remigraverant. His interfectis navibusque eorum occupatis, priusquam ea pars Menapiorum, quae citra Rhenum erat, certior fieret, flumen transierunt atque omnibus eorum aedificiis occupatis reliquam partem hiemis se eorum copiis aluerunt.

5 His de rebus Caesar certior factus et infirmitatem Gallorum veritus, quod sunt in consiliis capiendis mobiles et novis plerumque rebus student, nihil his committendum existimavit. Est autem hoc Gallicae consuetudinis, uti et viatores etiam invitos consistere cogant et quod quisque eorum de quaque re audierit aut cognoverit quaerant, et mercatores in oppidis vulgus circumsistat quibusque ex regionibus veniant quasque ibi res cognoverint pronuntiare cogant. His rebus atque auditionibus permoti de summis saepe rebus consilia ineunt, quorum eos in vestigio poenitere necesse est, cum incertis rumoribus serviant et plerique ad voluntatem eorum ficta respondeant.

6 Qua consuetudine cognita Caesar, ne graviori bello occurreret, maturius quam consuerat ad exercitum proficiscitur. Eo cum venisset, ea, quae fore suspicatus erat, facta cognovit: missas legationes ab nonnullis civitatibus ad Germanos invitatosque eos, uti ab Rheno discederent, omniaque, quae postulassent, ab se fore parata. Qua spe adducti Germani latius vagabantur et in fines Eburonum et Condrusorum, qui sunt Treverorum clientes, pervenerant. Principibus Galliae evocatis Caesar ea, quae cognoverat, dissimulanda sibi existimavit, eorumque animis permulsis et confirmatis equitatuque imperato bellum cum Germanis gerere constituit.

7 Re frumentaria comparata equitibusque delectis iter in ea loca facere coepit, quibus in locis esse Germanos audiebat. A quibus cum paucorum dierum iter abesset, legati ab iis venerunt, quorum haec fuit oratio: Germanos neque priores populo Romano bellum inferre neque tamen recusare, si lacessantur, quin armis contendant, quod Germanorum consuetudo haec sit a maioribus tradita, quicumque bellum inferant, resistere neque deprecari. Haec tamen dicere: venisse invitos, eiectos domo; si suam gratiam Romani velint, posse iis utiles esse amicos; vel sibi agros attribuant vel patiantur eos tenere, quos armis possederint: sese unis Suevis conce-

dere, quibus ne dii quidem immortales pares esse pos-
sent: reliquum quidem in terris esse neminem, quem non
superare possint. Ad haec quae visum est Caesar re- 8
spondit; sed exitus fuit orationis: Sibi nullam cum his
amicitiam esse posse, si in Gallia remanerent; neque ve-
rum esse, qui suos fines tueri non potuerint, alienos oc-
cupare; neque ullos in Gallia vacare agros, qui dari tan-
tae praesertim multitudini sine iniuria possint; sed licere,
si velint, in Ubiorum finibus considere, quorum sint le-
gati apud se et de Suevorum iniuriis querantur et a se
auxilium petant: hoc se Ubiis imperaturum. Legati haec 9
se ad suos relaturos dixerunt et re deliberata post diem
tertium ad Caesarem reversuros; interea ne propius se
castra moveret, petierunt. Ne id quidem Caesar ab se
impetrari posse dixit. Cognoverat enim magnam partem
equitatus ab iis aliquot diebus ante praedandi frumen-
tandique causa ad Ambivaritos trans Mosam missam:
hos exspectari equites atque eius rei causa moram inter-
poni arbitrabatur.

Mosa profluit ex monte Vosego, qui est in finibus 10
Lingonum, et parte quadam ex Rheno recepta, quae ap-
pellatur Vacalus insulamque efficit Batavorum, in Ocea-
num influit, neque longius ab Oceano milibus passuum
LXXX in Rhenum influit. Rhenus autem oritur ex Le-
pontiis, qui Alpes incolunt, et longo spatio per fines
Nantuatium, Helvetiorum, Sequanorum, Mediomatricum,
Tribocorum, Treverorum citatus fertur et, ubi Oceano
adpropinquavit, in plures defluit partes multis ingenti-
busque insulis effectis, quarum pars magna a feris barba-
risque nationibus incolitur, ex quibus sunt qui piscibus
atque ovis avium vivere existimantur, multisque capiti-
bus in Oceanum influit.

Caesar cum ab hoste non amplius passuum XII mili- 11
bus abesset, ut erat constitutum, ad eum legati rever-
tuntur; qui in itinere congressi magnopere, ne longius
progrederetur, orabant. Cum id non impetrassent, pete-
bant, uti ad eos equites, qui agmen antecessissent, prae-
mitteret eosque pugna prohiberet, sibique ut potestatem
faceret in Ubios legatos mittendi: quorum si principes ac
senatus sibi iureiurando fidem fecissent, ea condicione,
quae a Caesare ferretur, se usuros ostendebant: ad has
res conficiendas sibi tridui spatium daret. Haec omnia

Caesar eodem illo pertinere arbitrabatur, ut tridui mora interposita equites eorum, qui abessent, reverterentur; tamen sese non longius milibus passuum quattuor aquationis causa processurum eo die dixit: huc postero die quam frequentissimi convenirent, ut de eorum postulatis cognosceret. Interim ad praefectos, qui cum omni equitatu antecesserant, mittit qui nuntiarent, ne hostes proelio lacesserent et, si ipsi lacesserentur, sustinerent, quoad ipse cum exercitu propius accessisset.

12 At hostes, ubi primum nostros equites conspexerunt, quorum erat V milium numerus, cum ipsi non amplius octingentos equites haberent, quod ii, qui frumentandi causa ierant trans Mosam, nondum redierant, nihil timentibus nostris, quod legati eorum paulo ante a Caesare discesserant atque is dies indutiis erat ab his petitus, impetu facto celeriter nostros perturbaverunt. Rursus resistentibus consuetudine sua ad pedes desiluerunt, subfossis equis compluribusque nostris deiectis reliquos in fugam coniecerunt atque ita perterritos egerunt, ut non prius fuga desisterent, quam in conspectum agminis nostri venissent. In eo proelio ex equitibus nostris interficiuntur quattuor et septuaginta, in iis vir fortissimus Piso Aquitanus, amplissimo genere natus, cuius avus in civitate sua regnum obtinuerat amicus ab senatu nostro appellatus. Hic cum fratri intercluso ab hostibus auxilium ferret, illum ex periculo eripuit, ipse equo vulnerato deiectus, quoad potuit, fortissime restitit. Cum circumventus multis vulneribus acceptis cecidisset, atque id frater, qui iam proelio excesserat, procul animadvertisset, incitato equo se hostibus obtulit atque interfectus est.

13 Hoc facto proelio Caesar neque iam sibi legatos audiendos neque condiciones accipiendas arbitrabatur ab iis, qui per dolum atque insidias petita pace ultro bellum intulissent. Exspectare vero, dum hostium copiae augerentur equitatusque reverteretur, summae dementiae esse iudicabat, et cognita Gallorum infirmitate, quantum iam apud eos hostes uno proelio auctoritatis essent consecuti, sentiebat; quibus ad consilia capienda nihil spatii dandum existimabat. His constitutis rebus et consilio cum legatis et quaestore communicato, ne quem diem pugnae praetermitteret, opportunissima res accidit, quod postridie eius diei mane eadem et perfidia et simulatione

usi Germani frequentes omnibus principibus maioribusque natu adhibitis ad eum in castra venerunt, simul, ut dicebatur, sui purgandi causa, quod contra atque esset dictum et ipsi petissent, proelium pridie commisissent, simul ut, si quid possent, de indutiis fallendo impetrarent. Quos sibi Caesar oblatos gavisus illos retineri iussit; ipse omnes copias castris eduxit equitatumque, quod recenti proelio perterritum esse existimabat, agmen subsequi iussit.

Acie triplici instituta et celeriter octo milium itinere 14
confecto prius ad hostium castra pervenit, quam, quid ageretur, Germani sentire possent. Qui omnibus rebus subito perterriti, et celeritate adventus nostri et discessu suorum, neque consilii habendi neque arma capiendi spatio dato perturbantur, copiasne adversus hostem ducere, an castra defendere, an fuga salutem petere praestaret. Quorum timor cum fremitu et concursu significaretur, milites nostri pristini diei perfidia incitati in castra inruperunt. Quo loco, qui celeriter arma capere potuerunt, paulisper nostris restiterunt atque inter carros impedimentaque proelium commiserunt; at reliqua multitudo puerorum mulierumque — nam cum omnibus suis domo excesserant Rhenumque transierant — passim fugere coepit; ad quos consectandos Caesar equitatum misit.

Germani post tergum clamore audito, cum suos inter- 15
fici viderent, armis abiectis signisque militaribus relictis se ex castris eiecerunt et cum ad confluentem Mosae et Rheni pervenissent, reliqua fuga desperata magno numero interfecto reliqui se in flumen praecipitaverunt atque ibi timore, lassitudine, vi fluminis oppressi perierunt. Nostri ad unum omnes incolumes perpaucis vulneratis ex tanti belli timore, cum hostium numerus capitum CCCCXXX milium fuisset, se in castra receperunt. Caesar iis, quos in castris retinuerat, discedendi potestatem fecit. Illi supplicia cruciatusque Gallorum veriti, quorum agros vexaverant, remanere se apud eum velle dixerunt. His Caesar libertatem concessit.

Germanico bello confecto multis de causis Caesar sta- 16
tuit sibi Rhenum esse transeundum; quarum illa fuit iustissima, quod, cum videret Germanos tam facile impelli, ut in Galliam venirent, suis quoque rebus eos timere voluit, cum intellegerent et posse et audere populi Romani exercitum Rhenum transire. Accessit etiam,

quod illa pars equitatus Usipetum et Tencterorum, quam supra commemoravi praedandi frumentandique causa Mosam transisse neque proelio interfuisse, post fugam suorum se trans Rhenum in fines Sugambrorum receperat seque cum iis coniunxerat. Ad quos cum Caesar nuntios misisset, qui postularent, eos, qui sibi Galliaeque bellum intulissent, sibi dederent, responderunt: Populi Romani imperium Rhenum finire; si se invito Germanos in Galliam transire non aequum existimaret, cur sui quicquam esse imperii aut potestatis trans Rhenum postularet? Ubii autem, qui uni ex transrhenanis ad Caesarem legatos miserant, amicitiam fecerant, obsides dederant, magnopere orabant, ut sibi auxilium ferret, quod graviter ab Suevis premerentur; vel, si id facere occupationibus populi Romani prohiberetur, exercitum modo Rhenum transportaret: id sibi ad auxilium spemque reliqui temporis satis futurum. Tantum esse nomen atque opinionem eius exercitus Ariovisto pulso et hoc novissimo proelio facto etiam ad ultimas Germanorum nationes, uti opinione et amicitia populi Romani tuti esse possint. Navium magnam copiam ad transportandum exercitum pollicebantur.

17 Caesar his de causis, quas commemoravi, Rhenum transire decreverat; sed navibus transire neque satis tutum esse arbitrabatur, neque suae neque populi Romani dignitatis esse statuebat. Itaque, etsi summa difficultas faciendi pontis proponebatur propter latitudinem, rapiditatem altitudinemque fluminis, tamen id sibi contendendum aut aliter non traducendum exercitum existimabat. Rationem pontis hanc instituit. Tigna bina sesquipedalia, paulum ab imo praeacuta, dimensa ad altitudinem fluminis, intervallo pedum duorum inter se iungebat. Haec cum machinationibus immissa in flumen defixerat fistucisque adegerat non sublicae modo directe ad perpendiculum, sed prone ac fastigate, ut secundum naturam fluminis procumberent, his item contraria duo ad eundem modum iuncta intervallo pedum quadragenum ab inferiore parte contra vim atque impetum fluminis conversa statuebat. Haec utraque insuper bipedalibus trabibus immissis, quantum eorum tignorum iunctura distabat, binis utrimque fibulis ab extrema parte destinabantur; quibus disclusis atque in contrariam partem revinctis tanta erat

operis firmitudo atque ea rerum natura, ut, quo maior vis aquae se incitavisset, hoc artius inligata tenerentur. Haec directa materia iniecta contexebantur ac longuriis cratibusque consternebantur; ac nihilo setius sublicae et ad inferiorem partem fluminis oblique agebantur, quae pro ariete subiectae et cum omni opere coniunctae vim fluminis exciperent, et aliae item supra pontem mediocri spatio, ut, si arborum trunci sive naves deiiciendi operis essent a barbaris missae, his defensoribus earum rerum vis minueretur, neu ponti nocerent.

Diebus decem, quibus materia coepta erat comportari, 18
omni opere effecto exercitus traducitur. Caesar ad utramque partem pontis firmo praesidio relicto in fines Sugambrorum contendit. Interim a compluribus civitatibus ad eum legati veniunt; quibus pacem atque amicitiam petentibus liberaliter respondit obsidesque ad se adduci iubet. Sugambri ex eo tempore, quo pons institui coeptus est, fuga comparata hortantibus iis, quos ex Tencteris atque Usipetibus apud se habebant, finibus suis excesserant suaque omnia exportaverant seque in solitudinem ac silvas abdiderant.

Caesar paucos dies in eorum finibus moratus omnibus 19
vicis aedificiisque incensis frumentisque succisis se in fines Ubiorum recepit, atque iis auxilium suum pollicitus, si ab Suevis premerentur, haec ab iis cognovit: Suevos, posteaquam per exploratores pontem fieri comperissent, more suo concilio habito nuntios in omnes partes dimisisse, uti de oppidis demigrarent, liberos, uxores suaque omnia in silvis deponerent atque omnes, qui arma ferre possent, unum in locum convenirent: hunc esse delectum medium fere regionum earum, quas Suevi obtinerent: hic Romanorum adventum exspectare atque ibi decertare constituisse. Quod ubi Caesar comperit, omnibus rebus iis confectis, quarum rerum causa traducere exercitum constituerat, ut Germanis metum iniiceret, ut Sugambros ulcisceretur, ut Ubios obsidione liberaret, diebus omnino decem et octo trans Rhenum consumptis satis et ad laudem et ad utilitatem profectum arbitratus se in Galliam recepit pontemque rescidit.

Exigua parte aestatis reliqua Caesar, etsi in his lo- 20
cis, quod omnis Gallia ad septemtrionem vergit, maturae sunt hiemes, tamen in Britanniam proficisci contendit,

quod omnibus fere Gallicis bellis hostibus nostris inde sumministrata auxilia intellegebat, et, si tempus anni ad bellum gerendum deficeret, tamen magno sibi usui fore arbitrabatur, si modo insulam adisset, genus hominum perspexisset, loca, portus, aditus cognovisset; quae omnia fere Gallis erant incognita. Neque enim temere praeter mercatores illo adiit quisquam, neque iis ipsis quicquam praeter oram maritimam atque eas regiones, quae sunt contra Gallias, notum est. Itaque vocatis ad se undique mercatoribus neque quanta esset insulae magnitudo, neque quae aut quantae nationes incolerent, neque quem usum belli haberent aut quibus institutis uterentur, neque qui essent ad maiorum navium multitudinem
21 idonei portus, reperire poterat. Ad haec cognoscenda, priusquam periculum faceret, idoneum esse arbitratus Gaium Volusenum cum navi longa praemittit. Huic mandat, ut exploratis omnibus rebus ad se quam primum revertatur. Ipse cum omnibus copiis in Morinos proficiscitur, quod inde erat brevissimus in Britanniam traiectus. Huc naves undique ex finitimis regionibus et quam superiore aestate ad Veneticum bellum effecerat classem iubet convenire. Interim consilio eius cognito et per mercatores perlato ad Britannos a compluribus insulae civitatibus ad eum legati veniunt, qui polliceantur obsides dare atque imperio populi Romani obtemperare. Quibus auditis liberaliter pollicitus hortatusque, ut in ea sententia permanerent, eos domum remittit, et cum iis una Commium, quem ipse Atrebatibus superatis regem ibi constituerat, cuius et virtutem et consilium probabat et quem sibi fidelem esse arbitrabatur, cuiusque auctoritas in his regionibus magni habebatur, mittit. Huic imperat, quas possit, adeat civitates horteturque, ut populi Romani fidem sequantur, seque celeriter eo venturum nuntiet. Volusenus perspectis regionibus omnibus, quantum ei facultatis dari potuit, qui navi egredi ac se barbaris committere non auderet, quinto die ad Caesarem revertitur quaeque ibi perspexisset renuntiat.

22 Dum in iis locis Caesar navium parandarum causa moratur, ex magna parte Morinorum ad eum legati venerunt, qui se de superioris temporis consilio excusarent, quod homines barbari et nostrae consuetudinis imperiti bellum populo Romano fecissent, seque ea, quae im-

perasset, facturos pollicerentur. Hoc sibi Caesar satis opportune accidisse arbitratus, quod neque post tergum hostem relinquere volebat neque belli gerendi propter anni tempus facultatem habebat neque has tantularum rerum occupationes Britanniae anteponendas iudicabat, magnum iis numerum obsidum imperat. Quibus adductis eos in fidem recepit. Navibus circiter LXXX onerariis coactis, quod satis esse ad duas transportandas legiones existimabat, quod praeterea navium longarum habebat, quaestori, legatis praefectisque distribuit. Huc accedebant XVIII onerariae naves, quae ex eo loco ab milibus passuum octo vento tenebantur, quo minus in eundem portum venire possent: has equitibus distribuit. Reliquum exercitum Quinto Titurio Sabino et Lucio Aurunculeio Cottae legatis in Menapios atque in eos pagos Morinorum, ab quibus ad eum legati non venerant, ducendum dedit; Publium Sulpicium Rufum legatum cum eo praesidio, quod satis esse arbitrabatur, portum tenere iussit.

His constitutis rebus nactus idoneam ad navigandum 23
tempestatem tertia fere vigilia solvit equitesque in ulteriorem portum progredi et naves conscendere et se sequi iussit. A quibus cum paulo tardius esset administratum, ipse hora circiter diei quarta cum primis navibus Britanniam attigit atque ibi in omnibus collibus expositas hostium copias armatas conspexit. Cuius loci haec erat natura, atque ita montibus angustis mare continebatur, uti ex locis superioribus in litus telum adigi posset. Hunc ad egrediendum nequaquam idoneum locum arbitratus, dum reliquae naves eo convenirent, ad horam nonam in ancoris exspectavit. Interim legatis tribunisque militum convocatis et quae ex Voluseno cognosset et quae fieri vellet ostendit monuitque, ut rei militaris ratio, maxime ut maritimae res postularent, ut quae celerem atque instabilem motum haberent, ad nutum et ad tempus omnes res ab iis administrarentur. His dimissis et ventum et aestum uno tempore nanctus secundum dato signo et sublatis ancoris circiter milia passuum septem ab eo loco progressus est ac plano litore naves constituit.

At barbari consilio Romanorum cognito praemisso 24
equitatu et essedariis, quo plerumque genere in proeliis uti consuerunt, reliquis copiis subsecuti nostros navibus

egredi prohibebant. Erat ob has causas summa difficultas, quod naves propter magnitudinem nisi in alto constitui non poterant, militibus autem ignotis locis, impeditis manibus magno et gravi onere armorum oppressis simul et de navibus desiliendum et in fluctibus consistendum et cum hostibus erat pugnandum, cum illi aut ex arido aut paulum in aquam progressi omnibus membris expediti notissimis locis audacter tela coniicerent et equos insuefactos incitarent. Quibus rebus nostri perterriti atque huius omnino generis pugnae imperiti non eadem alacritate ac studio, quo in pedestribus uti proeliis consuerant, utebantur.

25 Quod ubi Caesar animadvertit, naves longas, quarum et species est barbaris inusitatior et motus ad usum expeditior, paulum removeri ab onerariis navibus et remis incitari et ad latus apertum hostium constitui atque inde fundis, sagittis, tormentis hostes propelli ac summoveri iussit; quae res magno usui nostris fuit. Nam et navium figura et remorum motu et inusitato genere tormentorum permoti barbari constiterunt ac paulum modo pedem rettulerunt. Atque nostris militibus cunctantibus, maxime propter altitudinem maris, qui decimae legionis aquilam ferebat, contestatus deos, ut ea res legioni feliciter eveniret, Desilite, inquit, milites, nisi vultis aquilam hostibus prodere: ego certe meum reipublicae atque imperatori officium praestitero. Hoc cum voce magna dixisset, se ex navi proiecit atque in hostes aquilam ferre coepit. Tum nostri cohortati inter se, ne tantum dedecus admitteretur, universi ex navi desiluerunt. Hos item ex proximis primis navibus cum conspexissent, subsecuti ho-
26 stibus adpropinquarunt. Pugnatum est ab utrisque acriter. Nostri tamen, quod neque ordines servare neque firmiter insistere neque signa subsequi poterant, atque alius alia ex navi quibuscumque signis occurrerat se adgregabat, magnopere perturbabantur; hostes vero notis omnibus vadis, ubi ex litore aliquos singulares ex navi egredientes conspexerant, incitatis equis impeditos adoriebantur, plures paucos circumsistebant, alii ab latere aperto in universos tela coniiciebant. Quod cum animadvertisset Caesar, scaphas longarum navium, item speculatoria navigia militibus compleri iussit et, quos laborantes conspexerat, his subsidia submittebat. Nostri, simul in arido

constiterunt, suis omnibus consecutis in hostes impetum fecerunt atque eos in fugam dederunt, neque longius prosequi potuerunt, quod equites cursum tenere atque insulam capere non potuerant. Hoc unum ad pristinam fortunam Caesari defuit.

Hostes proelio superati, simul atque se ex fuga rece- 27
perunt, statim ad Caesarem legatos de pace miserunt, obsides daturos quaeque imperasset facturos esse polliciti sunt. Una cum his legatis Commius Atrebas venit, quem supra demonstraveram a Caesare in Britanniam praemissum. Hunc illi e navi egressum, cum ad eos oratoris modo Caesaris mandata deferret, comprehenderant atque in vincula coniecerant; tum proelio facto remiserunt. In petenda pace eius rei culpam in multitudinem coniecerunt et, propter imprudentiam ut ignosceretur, petiverunt. Caesar questus, quod, cum ultro in continentem legatis missis pacem ab se petissent, bellum sine causa intulissent, ignoscere imprudentiae dixit obsidesque imperavit; quorum illi partem statim dederunt, partem ex longinquioribus locis accersitam paucis diebus sese daturos dixerunt. Interea suos remigrare in agros iusserunt, principesque undique convenire et se civitatesque suas Caesari commendare coeperunt.

His rebus pace confirmata post diem quartum, quam 28
est in Britanniam ventum, naves XVIII, de quibus supra demonstratum est, quae equites sustulerant, ex superiore portu leni vento solverunt. Quae cum adpropinquarent Britanniae et ex castris viderentur, tanta tempestas subito coorta est, ut nulla earum cursum tenere posset, sed aliae eodem, unde erant profectae, referrentur, aliae ad inferiorem partem insulae, quae est propius solis occasum, magno sui cum periculo deiicerentur; quae tamen ancoris iactis cum fluctibus complerentur, necessario adversa nocte in altum provectae continentem petierunt.

Eadem nocte accidit, ut esset luna plena, qui dies 29
maritimos aestus maximos in Oceano efficere consuevit, nostrisque id erat incognitum. Ita uno tempore et longas naves, quibus Caesar exercitum transportandum curaverat quasque in aridum subduxerat, aestus compleverat, et onerarias, quae ad ancoras erant deligatae, tempestas adflictabat, neque ulla nostris facultas aut administrandi aut auxiliandi dabatur. Compluribus navibus fractis reli-

quae cum essent funibus, ancoris reliquisque armamentis amissis ad navigandum inutiles, magna, id quod necesse erat accidere, totius exercitus perturbatio facta est. Neque enim naves erant aliae, quibus reportari possent, et omnia deerant, quae ad reficiendas naves erant usui, et, quod omnibus constabat hiemari in Gallia oportere, frumentum his in locis in hiemem provisum non erat.

30 Quibus rebus cognitis principes Britanniae, qui post proelium ad Caesarém convenerant, inter se conlocuti, cum equites et naves et frumentum Romanis deesse intellegerent et paucitatem militum ex castrorum exiguitate cognoscerent, quae hoc erant etiam angustiora, quod sine impedimentis Caesar legiones transportaverat, optimum factum esse duxerunt rebellione facta frumento commeatuque nostros prohibere et rem in hiemem producere, quod iis superatis aut reditu interclusis neminem postea belli inferendi causa in Britanniam transiturum confidebant. Itaque rursus coniuratione facta paulatim ex castris discedere ac suos clam ex agris deducere coeperunt.

31 At Caesar, etsi nondum eorum consilia cognoverat, tamen et ex eventu navium suarum et ex eo, quod obsides dare intermiserant, fore id, quod accidit, suspicabatur. Itaque ad omnes casus subsidia comparabat. Nam et frumentum ex agris quotidie in castra conferebat et quae gravissime adflictae erant naves, earum materia atque aere ad reliquas reficiendas utebatur et quae ad eas res erant usui ex continenti comportari iubebat. Itaque, cum summo studio a militibus administraretur, XII navibus amissis, reliquis ut navigari commode posset, effecit.

32 Dum ea geruntur, legione ex consuetudine una frumentatum missa, quae appellabatur septima, neque ulla ad id tempus belli suspicione interposita, cum pars hominum in agris remaneret, pars etiam in castra ventitaret, ii, qui pro portis castrorum in statione erant, Caesari nuntiaverunt pulverem maiorem, quam consuetudo ferret, in ea parte videri, quam in partem legio iter fecisset. Caesar id, quod erat, suspicatus, aliquid novi a barbaris initum consilii, cohortes, quae in stationibus erant, secum in eam partem proficisci, ex reliquis duas in stationem cohortes succedere, reliquas armari et confestim sese subsequi iussit. Cum paulo longius a castris processisset, suos ab hostibus premi atque aegre sustinere

et conferta legione ex omnibus partibus tela coniici animadvertit. Nam quod omni ex reliquis partibus demesso frumento pars una erat reliqua, suspicati hostes huc nostros esse venturos, noctu in silvis delituerant; tum dispersos depositis armis in metendo occupatos subito adorti paucis interfectis reliquos incertis ordinibus perturbaverant, simul equitatu atque essedis circumdederant.

Genus hoc est ex essedis pugnae. Primo per omnes 33
partes perequitant et tela coniiciunt atque ipso terrore equorum et strepitu rotarum ordines plerumque perturbant, et cum se inter equitum turmas insinuaverunt, ex essedis desiliunt et pedibus proeliantur. Aurigae interim paulatim ex proelio excedunt atque ita currus conlocant, ut, si illi a multitudine hostium premantur, expeditum ad suos receptum habeant. Ita mobilitatem equitum, stabilitatem peditum in proeliis praestant, ac tantum usu quotidiano et exercitatione efficiunt, uti in declivi ac praecipiti loco incitatos equos sustinere et brevi moderari ac flectere et per temonem percurrere et in iugo insistere et se inde in currus citissime recipere consuerint.

Quibus rebus perturbatis nostris novitate pugnae tem- 34
pore opportunissimo Caesar auxilium tulit. Namque eius adventu hostes constiterunt, nostri se ex timore receperunt. Quo facto ad lacessendum et ad committendum proelium alienum esse tempus arbitratus suo se loco continuit et brevi tempore intermisso in castra legiones reduxit. Dum haec geruntur, nostris omnibus occupatis qui erant in agris reliqui discesserunt. Secutae sunt continuos complures dies tempestates, quae et nostros in castris continerent et hostem a pugna prohiberent. Interim barbari nuntios in omnes partes dimiserunt paucitatemque nostrorum militum suis praedicaverunt et, quanta praedae faciendae atque in perpetuum sui liberandi facultas daretur, si Romanos castris expulissent, demonstraverunt. His rebus celeriter magna multitudine peditatus equitatusque coacta ad castra venerunt.

Caesar, etsi idem, quod superioribus diebus acciderat, 35
fore videbat, ut, si essent hostes pulsi, celeritate periculum effugerent, tamen nanctus equites circiter XXX, quos Commius Atrebas, de quo ante dictum est, secum transportaverat, legiones in acie pro castris constituit. Commisso proelio diutius nostrorum militum impetum hostes

ferre non potuerunt ac terga verterunt. Quos tanto spatio secuti, quantum cursu et viribus efficere potuerunt, complures ex iis occiderunt, deinde omnibus longe lateque aedificiis incensis se in castra receperunt.

36 Eodem die legati ab hostibus missi ad Caesarem de
pace venerunt. His Caesar numerum obsidum, quem ante
imperaverat, duplicavit eosque in continentem adduci ius-
sit, quod propinqua die aequinoctii infirmis navibus hiemi
navigationem subiiciendam non existimabat. Ipse ido-
neam tempestatem nanctus paulo post mediam noctem
naves solvit; quae omnes incolumes ad continentem per-
venerunt; sed ex iis onerariae duae eosdem, quos reli-
qui, portus capere non potuerunt et paulo infra delatae
37 sunt.* Quibus ex navibus cum essent expositi milites cir-
citer trecenti atque in castra contenderent, Morini, quos
Caesar in Britanniam proficiscens pacatos reliquerat, spe
praedae adducti primo non ita magno suorum numero cir-
cumsteterunt ac, si sese interfici nollent, arma ponere
iusserunt. Cum illi orbe facto sese defenderent, celeriter
ad clamorem hominum circiter milia sex convenerunt. Qua
re nuntiata Caesar omnem ex castris equitatum suis auxi-
lio misit. Interim nostri milites impetum hostium susti-
nuerunt atque amplius horis quattuor fortissime pugna-
verunt et paucis vulneribus acceptis complures ex his oc-
ciderunt. Postea vero quam equitatus noster in conspec-
tum venit, hostes abiectis armis terga verterunt magnus-
que eorum numerus est occisus.

38 Caesar postero die Titum Labienum legatum cum iis legionibus, quas ex Britannia reduxerat, in Morinos, qui rebellionem fecerant, misit. Qui cum propter siccitates paludum, quo se reciperent, non haberent, quo superiore anno perfugio fuerant usi, omnes fere in potestatem Labieni pervenerunt. At Q. Titurius et L. Cotta legati, qui in Menapiorum fines legiones duxerant, omnibus eorum agris vastatis, frumentis succisis, aedificiis incensis, quod Menapii se omnes in densissimas silvas abdiderant, se ad Caesarem receperunt. Caesar in Belgis omnium legionum hiberna constituit. Eo duae omnino civitates ex Britannia obsides miserunt: reliquae neglexerunt. His rebus gestis ex litteris Caesaris dierum viginti supplicatio a senatu decreta est.

LIBER V.

L. Domitio, Ap. Claudio consulibus discedens ab hi- 1
bernis Caesar in Italiam, ut quotannis facere consuerat, legatis imperat, quos legionibus praefecerat, uti quam plurimas possent hieme naves aedificandas veteresque reficiendas curarent. Earum modum formamque demonstrat. Ad celeritatem onerandi subductionesque paulo facit humiliores, quam quibus in nostro mari uti consuevimus, atque id eo magis, quod propter crebras commutationes aestuum minus magnos ibi fluctus fieri cognoverat; ad onera ac multitudinem iumentorum transportandam paulo latiores, quam quibus in reliquis utimur maribus. Has omnes actuarias imperat fieri, quam ad rem multum humilitas adiuvat. Ea, quae sunt usui ad armandas naves, ex Hispania adportari iubet. Ipse conventibus Galliae citerioris peractis in Illyricum proficiscitur, quod a Pirustis finitimam partem provinciae incursionibus vastari audiebat. Eo cum venisset, civitatibus milites imperat certumque in locum convenire iubet. Qua re nuntiata Pirustae legatos ad eum mittunt, qui doceant nihil earum rerum publico factum consilio, seseque paratos esse demonstrant omnibus rationibus de iniuriis satisfacere. Percepta oratione eorum Caesar obsides imperat eosque ad certam diem adduci iubet; nisi ita fecerint, sese bello civitatem persecuturum demonstrat. Iis ad diem adductis ut imperaverat, arbitros inter civitates dat, qui litem aestiment poenamque constituant.

Iis confectis rebus conventibusque peractis in citerio- 2
rem Galliam revertitur atque inde ad exercitum proficiscitur. Eo cum venisset, circuitis omnibus hibernis singulari militum studio in summa omnium rerum inopia circiter sexcentas eius generis, cuius supra demonstravimus, naves et longas XXVIII invenit instructas, neque multum abesse ab eo, quin paucis diebus deduci possent. Conlaudatis militibus atque iis, qui negotio praefuerant, quid fieri velit, ostendit atque omnes ad portum Itium convenire iubet, quo ex portu commodissimum in Britanniam traiectum esse cognoverat, circiter milium passuum XXX transmissum a continenti. Huic rei quod satis esse visum est militum reliquit. Ipse cum legionibus expeditis IIII et

equitibus DCCC in fines Treverorum proficiscitur, quod hi neque ad concilia veniebant neque imperio parebant Germanosque transrhenanos sollicitare dicebantur.

3 Haec civitas longe plurimum totius Galliae equitatu valet magnasque habet copias peditum, Rhenumque, ut supra demonstravimus, tangit. In ea civitate duo de principatu inter se contendebant, Indutiomarus et Cingetorix; e quibus alter, simul atque de Caesaris legionumque adventu cognitum est, ad eum venit, se suosque omnes in officio futuros neque ab amicitia populi Romani defecturos confirmavit quaeque in Treveris gererentur ostendit. At Indutiomarus equitatum peditatumque cogere iisque, qui per aetatem in armis esse non poterant, in silvam Arduennam abditis, quae ingenti magnitudine per medios fines Treverorum a flumine Rheno ad initium Remorum pertinet, bellum parare instituit. Sed posteaquam nonnulli principes ex ea civitate et familiaritate Cingetorigis adducti et adventu nostri exercitus perterriti ad Caesarem venerunt et de suis privatim rebus ab eo petere coeperunt, quoniam civitati consulere non possent, veritus, ne ab omnibus desereretur, Indutiomarus legatos ad Caesarem mittit: Sese idcirco ab suis discedere atque ad eum venire noluisse, quo facilius civitatem in officio contineret, ne omnis nobilitatis discessu plebs propter imprudentiam laberetur. Itaque esse civitatem in sua potestate, seseque, si Caesar permitteret, ad eum in castra venturum, suas civitatisque fortunas eius fidei permissurum.

4 Caesar, etsi intellegebat, qua de causa ea dicerentur quaeque eum res ab instituto consilio deterreret, tamen, ne aestatem in Treveris consumere cogeretur omnibus ad Britannicum bellum rebus comparatis, Indutiomarum ad se cum ducentis obsidibus venire iussit. His adductis, in iis filio propinquisque eius omnibus, quos nominatim evocaverat, consolatus Indutiomarum hortatusque est, uti in officio maneret; nihilo tamen setius principibus Treverorum ad se convocatis hos singillatim Cingetorigi conciliavit, quod cum merito eius a se fieri intellegebat, tum magni interesse arbitrabatur, eius auctoritatem inter suos quam plurimum valere, cuius tam egregiam in se voluntatem perspexisset. Id tulit factum graviter Indutiomarus, suam gratiam inter suos minui, et, qui iam ante inimico in nos animo fuisset, multo gravius hoc dolore exarsit.

5 His rebus constitutis Caesar ad portum Itium cum legionibus pervenit. Ibi cognoscit LX naves, quae in Meldis factae erant, tempestate reiectas cursum tenere non potuisse atque eodem, unde erant profectae, revertisse; reliquas paratas ad navigandum atque omnibus rebus instructas invenit. Eodem equitatus totius Galliae convenit numero milium quattuor principesque ex omnibus civitatibus; ex quibus perpaucos, quorum in se fidem perspexerat, relinquere in Gallia, reliquos obsidum loco secum ducere decreverat, quod, cum ipse abesset, motum Galliae verebatur.

6 Erat una cum ceteris Dumnorix Aeduus, de quo ante ab nobis dictum est. Hunc secum habere inprimis constituerat, quod eum cupidum rerum novarum, cupidum imperii, magni animi, magnae inter Gallos auctoritatis cognoverat. Accedebat huc, quod in concilio Aeduorum Dumnorix dixerat sibi a Caesare regnum civitatis deferri; quod dictum Aedui graviter ferebant, neque recusandi aut deprecandi causa legatos ad Caesarem mittere audebant. Id factum ex suis hospitibus Caesar cognoverat. Ille omnibus primo precibus petere contendit, ut in Gallia relinqueretur, partim quod insuetus navigandi mare timeret, partim quod religionibus impediri sese diceret. Posteaquam id obstinate sibi negari vidit, omni spe impetrandi adempta principes Galliae sollicitare, sevocare singulos hortarique coepit, uti in continenti remanerent; metu territare: non sine causa fieri, ut Gallia omni nobilitate spoliaretur: id esse consilium Caesaris, ut, quos in conspectu Galliae interficere vereretur, hos omnes in Britanniam traductos necaret; fidem reliquis interponere, iusiurandum poscere, ut, quod esse ex usu Galliae intellexissent, communi consilio administrarent. Haec a compluribus ad Caesarem deferebantur.

7 Qua re cognita Caesar, quod tantum civitati Aeduae dignitatis tribuebat, coërcendum atque deterrendum quibuscumque rebus posset Dumnorigem statuebat; quod longius eius amentiam progredi videbat, prospiciendum, ne quid sibi ac reipublicae nocere posset. Itaque dies circiter XXV in eo loco commoratus, quod corus ventus navigationem impediebat, qui magnam partem omnis temporis in iis locis flare consuevit, dabat operam, ut in officio Dumnorigem contineret, nihilo tamen setius omnia

eius consilia cognosceret; tandem idoneam nactus tempestatem milites equitesque conscendere in naves iubet. At omnium impeditis animis Dumnorix cum equitibus Aeduorum a castris insciente Caesare domum discedere coepit. Qua re nuntiata Caesar intermissa profectione atque omnibus rebus postpositis magnam partem equitatus ad eum insequendum mittit retrahique imperat; si vim faciat neque pareat, interfici iubet, nihil hunc se absente pro sano facturum arbitratus, qui praesentis imperium neglexisset. Ille autem revocatus resistere ac se manu defendere suorumque fidem implorare coepit saepe clamitans liberum se liberaeque esse civitatis. Illi, ut erat imperatum, circumsistunt hominem atque interficiunt; at equites Aedui ad Caesarem omnes revertuntur.

8 His rebus gestis Labieno in continenti cum tribus legionibus et equitum milibus duobus relicto, ut portus tueretur et rem frumentariam provideret quaeque in Gallia gererentur cognosceret consiliumque pro tempore et pro re caperet, ipse cum quinque legionibus et pari numero equitum, quem in continenti reliquerat, ad solis occasum naves solvit et leni Africo provectus media circiter nocte vento intermisso cursum non tenuit et longius delatus aestu orta luce sub sinistra Britanniam relictam conspexit. Tum rursus aestus commutationem secutus remis contendit, ut eam partem insulae caperet, qua optimum esse egressum superiore aestate cognoverat. Qua in re admodum fuit militum virtus laudanda, qui vectoriis gravibusque navigiis non intermisso remigandi labore longarum navium cursum adaequarunt. Accessum est ad Britanniam omnibus navibus meridiano fere tempore, neque in eo loco hostis est visus, sed, ut postea Caesar ex captivis cognovit, cum magnae manus eo convenissent, multitudine navium perterritae, quae cum annotinis privatisque, quas sui quisque commodi fecerat, amplius octingentae uno erant visae tempore, a litore discesserant ac se in superiora loca abdiderant.

9 Caesar exposito exercitu et loco castris idoneo capto, ubi ex captivis cognovit, quo in loco hostium copiae consedissent, cohortibus decem ad mare relictis et equitibus trecentis, qui praesidio navibus essent, de tertia vigilia ad hostes contendit eo minus veritus navibus, quod in litore molli atque aperto deligatas ad ancoram relinque-

bat, et praesidio navibus Q. Atrium praefecit. Ipse noctu progressus milia passuum circiter XII hostium copias conspicatus est. Illi equitatu atque essedis ad flumen progressi ex loco superiore nostros prohibere et proelium committere coeperunt. Repulsi ab equitatu se in silvas abdiderunt, locum nancti egregie et natura et opere munitum, quem domestici belli, ut videbatur, causa iam ante praeparaverant: nam crebris arboribus succisis omnes introitus erant praeclusi. Ipsi ex silvis rari propugnabant nostrosque intra munitiones ingredi prohibebant. At milites legionis septimae testudine facta et aggere ad munitiones adiecto locum ceperunt eosque ex silvis expulerunt paucis vulneribus acceptis. Sed eos fugientes longius Caesar prosequi vetuit, et quod loci naturam ignorabat, et quod magna parte diei consumpta munitioni castrorum tempus relinqui volebat.

Postridie eius diei mane tripertito milites equitesque 10
in expeditionem misit, ut eos, qui fugerant, persequerentur. Iis aliquantum itineris progressis, cum iam extremi essent in prospectu, equites a Q. Atrio ad Caesarem venerunt, qui nuntiarent superiore nocte maxima coorta tempestate prope omnes naves adflictas atque in litus eiectas esse, quod neque ancorae funesque subsisterent neque nautae gubernatoresque vim tempestatis pati possent: itaque ex eo concursu navium magnum esse incommodum acceptum. His rebus cognitis Caesar legio- 11
nes equitatumque revocari atque in itinere resistere iubet, ipse ad naves revertitur; eadem fere, quae ex nuntiis litterisque cognoverat, coram perspicit, sic ut amissis circiter XL navibus reliquae tamen refici posse magno negotio viderentur. Itaque ex legionibus fabros deligit et ex continenti alios arcessi iubet; Labieno scribit, ut quam plurimas posset iis legionibus, quae sunt apud eum, naves instituat. Ipse, etsi res erat multae operae ac laboris, tamen commodissimum esse statuit omnes naves subduci et cum castris una munitione coniungi. In his rebus circiter dies X consumit ne nocturnis quidem temporibus ad laborem militum intermissis. Subductis navibus castrisque egregie munitis easdem copias, quas ante, praesidio navibus reliquit; ipse eodem, unde redierat, proficiscitur. Eo cum venisset, maiores iam undique in eum locum copiae Britannorum convenerant summa imperii bellique

administrandi communi consilio permissa Cassivellauno, cuius fines a maritimis civitatibus flumen dividit, quod appellatur Tamesis, a mari circiter milia passuum LXXX. Huic superiore tempore cum reliquis civitatibus continentia bella intercesserant; sed nostro adventu permoti Britanni hunc toti bello imperioque praefecerant.

12 Britanniae pars interior ab iis incolitur, quos natos in insula ipsi memoria proditum dicunt, maritima pars ab iis, qui praedae ac belli inferendi causa ex Belgio transierunt (qui omnes fere iis nominibus civitatum appellantur, quibus orti ex civitatibus eo pervenerunt) et bello inlato ibi permanserunt atque agros colere coeperunt. Hominum est infinita multitudo creberrimaque aedificia fere Gallicis consimilia, pecorum magnus numerus. Utuntur aut aere aut taleis ferreis ad certum pondus examinatis pro nummo. Nascitur ibi plumbum album in mediterraneis regionibus, in maritimis ferrum, sed eius exigua est copia; aere utuntur importato. Materia cuiusque generis ut in Gallia est praeter fagum atque abietem. Leporem et gallinam et anserem gustare fas non putant: haec tamen alunt animi voluptatisque causa. Loca sunt temperatiora quam in Gallia remissioribus frigoribus.

13 Insula natura triquetra, cuius unum latus est contra Galliam. Huius lateris alter angulus, qui est ad Cantium, quo fere omnes ex Gallia naves adpelluntur, ad orientem solem, inferior ad meridiem spectat. Hoc pertinet circiter milia passuum quingenta. Alterum vergit ad Hispaniam atque occidentem solem; qua ex parte est Hibernia, dimidio minor, ut existimatur, quam Britannia, sed pari spatio transmissus atque ex Gallia est in Britanniam. In hoc medio cursu est insula, quae appellatur Mona. Complures praeterea minores obiectae insulae existimantur, de quibus insulis nonnulli scripserunt dies continuos XXX sub bruma esse noctem. Nos nihil de eo percontationibus reperiebamus, nisi certis ex aqua mensuris breviores esse quam in continenti noctes videbamus. Huius est longitudo lateris, ut fert illorum opinio, septingentorum milium. Tertium est contra septentriones; cui parti nulla est obiecta terra, sed eius angulus lateris maxime ad Germaniam spectat. Hoc milia passuum octingenta in longitudinem esse existimatur. Ita omnis insula est in circuitu vicies centum milium passuum.

Ex iis omnibus longe sunt humanissimi qui Cantium 14
incolunt, quae regio est maritima omnis, neque multum a Gallica differunt consuetudine. Interiores plerique frumenta non serunt, sed lacte et carne vivunt pellibusque sunt vestiti. Omnes vero se Britanni vitro inficiunt, quod caeruleum efficit colorem, atque hoc horridiores sunt in pugna aspectu; capilloque sunt promisso atque omni parte corporis rasa praeter caput et labrum superius. Uxores habent deni duodenique inter se communes, et maxime fratres cum fratribus parentesque cum liberis; sed si qui sunt ex iis nati, eorum habentur liberi, quo primum virgo quaeque deducta est.

Equites hostium essedariique acriter proelio cum equi- 15
tatu nostro in itinere conflixerunt, tamen ut nostri omnibus partibus superiores fuerint atque omnes in silvas collesque compulerint; sed compluribus interfectis cupidius insecuti nonnullos ex suis amiserunt. At illi intermisso spatio imprudentibus nostris atque occupatis in munitione castrorum subito se ex silvis eiecerunt impetuque in eos facto, qui erant in statione pro castris conlocati, acriter pugnaverunt, duabusque missis subsidio cohortibus a Caesare atque iis primis legionum duarum, cum hae perexiguo intermisso loci spatio inter se constitissent, novo genere pugnae perterritis nostris per medios audacissime perruperunt seque inde incolumes receperunt. Eo die Q. Laberius Durus tribunus militum interficitur. Illi pluribus submissis cohortibus repelluntur.

Toto hoc in genere pugnae, cum sub oculis omnium 16
ac pro castris dimicaretur, intellectum est nostros propter gravitatem armorum, quod neque insequi cedentes possent neque ab signis discedere auderent, minus aptos esse ad huius generis hostem, equites autem magno cum periculo proelio dimicare, propterea quod illi etiam consulto plerumque cederent et, cum paulum ab legionibus nostros removissent, ex essedis desilirent et pedibus dispari proelio contenderent. Equestris autem proelii ratio et cedentibus et insequentibus par atque idem periculum inferebat. Accedebat huc, ut numquam conferti, sed rari magnisque intervallis proeliarentur stationesque dispositas haberent atque alios alii deinceps exciperent integrique et recentes defetigatis succederent.

17 Postero die procul a castris hostes in collibus constiterunt rarique se ostendere et lenius quam pridie nostros equites proelio lacessere coeperunt. Sed meridie, cum Caesar pabulandi causa tres legiones atque omnem equitatum cum Gaio Trebonio legato misisset, repente ex omnibus partibus ad pabulatores advolaverunt, sic uti ab signis legionibusque non absisterent. Nostri acriter in eos impetu facto reppulerunt neque finem sequendi fecerunt, quoad subsidio confisi equites, cum post legiones viderent, praecipites hostes egerunt, magnoque eorum numero interfecto neque sui colligendi neque consistendi aut ex essedis desiliendi facultatem dederunt. Ex hac fuga protinus quae undique convenerant auxilia discesserunt, neque post id tempus umquam summis nobiscum copiis hostes contenderunt.

18 Caesar cognito consilio eorum ad flumen Tamesim in fines Cassivellauni exercitum duxit, quod flumen uno omnino loco pedibus, atque hoc aegre, transiri potest. Eo cum venisset, animum advertit ad alteram fluminis ripam magnas esse copias hostium instructas. Ripa autem erat acutis sudibus praefixis munita, eiusdemque generis sub aqua defixae sudes flumine tegebantur. Iis rebus cognitis a captivis perfugisque Caesar praemisso equitatu confestim legiones subsequi iussit. Sed ea celeritate atque eo impetu milites ierunt, cum capite solo ex aqua exstarent, ut hostes impetum legionum atque equitum sustinere non possent ripasque dimitterent ac se fugae mandarent.

19 Cassivellaunus, ut supra demonstravimus, omni deposita spe contentionis dimissis amplioribus copiis, milibus circiter quattuor essedariorum relictis, itinera nostra servabat paulumque ex via excedebat locisque impeditis ac silvestribus sese occultabat atque iis regionibus, quibus nos iter facturos cognoverat, pecora atque homines ex agris in silvas compellebat et, cum equitatus noster liberius praedandi vastandique causa se in agros eiecerat, omnibus viis semitisque essedarios ex silvis emittebat et magno cum periculo nostrorum equitum cum iis confligebat atque hoc metu latius vagari prohibebat. Relinquebatur, ut neque longius ab agmine legionum discedi Caesar pateretur, et tantum in agris vastandis incendiisque faciendis hostibus noceretur, quantum labore atque itinere legionarii milites efficere poterant.

20 Interim Trinobantes, prope firmissima earum regionum civitas, ex qua Mandubratius adolescens Caesaris fidem secutus ad eum in continentem Galliam venerat, — cuius pater in ea civitate regnum obtinuerat interfectusque erat a Cassivellauno; ipse fuga mortem vitaverat, — legatos ad Caesarem mittunt pollicenturque sese ei dedituros atque imperata facturos; petunt, ut Mandubratium ab iniuria Cassivellauni defendat atque in civitatem mittat, qui praesit imperiumque obtineat. Iis Caesar imperat obsides XL frumentumque exercitui, Mandubratiumque ad eos mittit. Illi imperata celeriter fecerunt, obsides ad numerum frumentumque miserunt.

21 Trinobantibus defensis atque ab omni militum iniuria prohibitis Cenimagni, Segontiaci, Ancalites, Bibroci, Cassi legationibus missis sese Caesari dedunt. Ab iis cognoscit non longe ex eo loco oppidum Cassivellauni abesse silvis paludibusque munitum, quo satis magnus hominum pecorisque numerus convenerit. Oppidum autem Britanni vocant, cum silvas impeditas vallo atque fossa munierunt, quo incursionis hostium vitandae causa convenire consuerunt. Eo proficiscitur cum legionibus; locum reperit egregie natura atque opere munitum; tamen hunc duabus ex partibus oppugnare contendit. Hostes paulisper morati militum nostrorum impetum non tulerunt seseque alia ex parte oppidi eiecerunt. Magnus ibi numerus pecoris repertus, multique in fuga sunt comprehensi atque interfecti.

22 Dum haec in iis locis geruntur, Cassivellaunus ad Cantium, quod esse ad mare supra demonstravimus, quibus regionibus quattuor reges praeerant, Cingetorix, Carvilius, Taximagulus, Segovax, nuntios mittit atque iis imperat, uti coactis omnibus copiis castra navalia de improviso adoriantur atque oppugnent. Ii cum ad castra venissent, nostri eruptione facta multis eorum interfectis, capto etiam nobili duce Lugotorige, suos incolumes reduxerunt. Cassivellaunus hoc proelio nuntiato tot detrimentis acceptis, vastatis finibus, maxime etiam permotus defectione civitatum, legatos per Atrebatem Commium de deditione ad Caesarem mittit. Caesar, cum constituisset hiemare in continenti propter repentinos Galliae motus, neque multum aestatis superesset atque id facile extrahi posse intellegeret, obsides imperat et, quid in annos sin-

gulos vectigalis populo Romano Britannia penderet, constituit; interdicit atque imperat Cassivellauno, ne Mandubratio neu Trinobantibus noceat.

23 Obsidibus acceptis exercitum reducit ad mare, naves invenit refectas. His deductis, quod et captivorum magnum numerum habebat, et nonnullae tempestate deperierant naves, duobus commeatibus exercitum reportare instituit. Ac sic accidit, uti ex tanto navium numero tot navigationibus neque hoc neque superiore anno ulla omnino navis, quae milites portaret, desideraretur; at ex iis, quae inanes ex continenti ad eum remitterentur, et prioris commeatus expositis militibus et quas postea Labienus faciendas curaverat numero LX, perpaucae locum caperent, reliquae fere omnes reiicerentur. Quas cum aliquamdiu Caesar frustra exspectasset, ne anni tempore a navigatione excluderetur, quod aequinoctium suberat, necessario angustius milites conlocavit ac summa tranquillitate consecuta, secunda inita cum solvisset vigilia, prima luce terram attigit omnesque incolumes naves perduxit.

24 Subductis navibus concilioque Gallorum Samarobrivae peracto, quod eo anno frumentum in Gallia propter siccitates angustius provenerat, coactus est aliter ac superioribus annis exercitum in hibernis conlocare legionesque in plures civitates distribuere. Ex quibus unam in Morinos ducendam Gaio Fabio legato dedit, alteram in Nervios Q. Ciceroni, tertiam in Esuvios L. Roscio, quartam in Remis cum T. Labieno in confinio Treverorum hiemare iussit; tres in Belgis conlocavit: iis M. Crassum quaestorem et L. Munatium Plancum et Gaium Trebonium legatos praefecit. Unam legionem, quam proxime trans Padum conscripserat, et cohortes V in Eburones, quorum pars maxima est inter Mosam ac Rhenum, qui sub imperio Ambiorigis et Catuvolci erant, misit. His militibus Q. Titurium Sabinum et L. Aurunculeium Cottam legatos praeesse iussit. Ad hunc modum distributis legionibus facillime inopiae frumentariae sese mederi posse existimavit. Atque harum tamen omnium legionum hiberna, praeter eam, quam L. Roscio in pacatissimam et quietissimam partem ducendam dederat, milibus passuum centum continebantur. Ipse interea, quoad legiones conlocatas munitaque hiberna cognovisset, in Gallia morari constituit.

25 Erat in Carnutibus summo loco natus Tasgetius (huius maiores in sua civitate regnum obtinuerant): huic Caesar pro eius virtute atque in se benevolentia, quod in omnibus bellis singulari eius opera fuerat usus, maiorum locum restituerat. Tertium iam hunc annum regnantem inimici multis palam ex civitate auctoribus eum interfecerunt. Defertur ea res ad Caesarem. Ille veritus, quod ad plures pertinebat, ne civitas eorum impulsu deficeret, L. Plancum cum legione ex Belgio celeriter in Carnutes proficisci iubet ibique hiemare, quorumque opera cognoverit Tasgetium interfectum, hos comprehensos ad se mittere. Interim ab omnibus legatis quaestoreque, quibus legiones tradiderat, certior factus est in hiberna perventum locumque hibernis esse munitum.

26 Diebus circiter quindecim, quibus in hiberna ventum est, initium repentini tumultus ac defectionis ortum est ab Ambiorige et Catuvolco; qui, cum ad fines regni sui Sabino Cottaeque praesto fuissent frumentumque in hiberna comportavissent, Indutiomari Treveri nuntiis impulsi suos concitaverunt subitoque oppressis lignatoribus magna manu ad castra oppugnatum venerunt. Cum celeriter nostri arma cepissent vallumque ascendissent atque una ex parte Hispanis equitibus emissis equestri proelio superiores fuissent, desperata re hostes suos ab oppugnatione reduxerunt. Tum suo more conclamaverunt, uti aliqui ex nostris ad conloquium prodiret: habere sese quae de re communi dicere vellent, quibus rebus controversias minui posse sperarent. 27 Mittitur ad eos conloquendi causa C. Arpineius, eques Romanus, familiaris Q. Titurii, et Q. Iunius ex Hispania quidam, qui iam ante missu Caesaris ad Ambiorigem ventitare consuerat. Apud quos Ambiorix ad hunc modum locutus est: Sese pro Caesaris in se beneficiis plurimum ei confiteri debere, quod eius opera stipendio liberatus esset, quod Aduatucis finitimis suis pendere consuesset, quodque ei et filius et fratris filius ab Caesare remissi essent, quos Aduatuci obsidum numero missos apud se in servitute et catenis tenuissent; neque id, quod fecerit de oppugnatione castrorum, aut iudicio aut voluntate sua fecisse, sed coactu civitatis, suaque esse eiusmodi imperia, ut non minus haberet iuris in se multitudo quam ipse in multitudinem. Civitati porro hanc fuisse belli causam, quod repentinae

Gallorum coniurationi resistere non potuerit. Id se facile ex humilitate sua probare posse, quod non adeo sit imperitus rerum, ut suis copiis populum Romanum superari posse confidat. Sed esse Galliae commune consilium: omnibus hibernis Caesaris oppugnandis hunc esse dictum diem, ne qua legio alterae legioni subsidio venire posset. Non facile Gallos Gallis negare potuisse, praesertim cum de recuperanda communi libertate consilium initum videretur. Quibus quoniam pro pietate satisfecerit, habere nunc se rationem officii pro beneficiis Caesaris: monere, orare Titurium pro hospitio, ut suae ac militum saluti consulat. Magnam manum Germanorum conductam Rhenum transisse; hanc adfore biduo. Ipsorum esse consilium, velintne prius, quam finitimi sentiant, eductos ex hibernis milites aut ad Ciceronem aut ad Labienum deducere, quorum alter milia passuum circiter quinquaginta, alter paulo amplius ab iis absit. Illud se polliceri et iureiurando confirmare, tutum iter per fines daturum. Quod cum faciat, et civitati sese consulere, quod hibernis levetur, et Caesari pro eius meritis gratiam referre. Hac oratione habita discedit Ambiorix.

28 Arpineius et Iunius quae audierant ad legatos deferunt. Illi repentina re perturbati, etsi ab hoste ea dicebantur, tamen non neglegenda existimabant, maximeque hac re permovebantur, quod civitatem ignobilem atque humilem Eburonum sua sponte populo Romano bellum facere ausam vix erat credendum. Itaque ad consilium rem deferunt, magnaque inter eos exsistit controversia. L. Aurunculeius compluresque tribuni militum et primorum ordinum centuriones nihil temere agendum neque ex hibernis iniussu Caesaris discedendum existimabant: quantasvis copias Germanorum sustineri posse munitis hibernis docebant: rem esse testimonio, quod primum hostium impetum multis ultro vulneribus inlatis fortissime sustinuerint; re frumentaria non premi; interea et ex proximis hibernis et a Caesare conventura subsidia; postremo quid esse levius aut turpius, quam auctore hoste de summis
29 rebus capere consilium? Contra ea Titurius sero facturos clamitabat, cum maiores manus hostium adiunctis Germanis convenissent, aut cum aliquid calamitatis in proximis hibernis esset acceptum. Brevem consulendi esse occasionem. Caesarem arbitrari profectum in Italiam; ne-

que aliter Carnutes interficiundi Tasgetii consilium fuisse capturos, neque Eburones, si ille adesset, tanta contemptione nostri ad castra venturos esse. Non hostem auctorem, sed rem spectare: subesse Rhenum; magno esse Germanis dolori Ariovisti mortem et superiores nostras victorias; ardere Galliam tot contumeliis acceptis sub populi Romani imperium redactam superiore gloria rei militaris exstincta. Postremo quis hoc sibi persuaderet, sine certa re Ambiorigem ad eiusmodi consilium descendisse? Suam sententiam in utramque partem esse tutam: si nihil esset durius, nullo cum periculo ad proximam legionem perventuros; si Gallia omnis cum Germanis consentiret, unam esse in celeritate positam salutem. Cottae quidem atque eorum, qui dissentirent, consilium quem habere exitum? in quo si non praesens periculum, at certe longinqua obsidione fames esset timenda.

30 Hac in utramque partem disputatione habita cum a Cotta primisque ordinibus acriter resisteretur, Vincite, inquit, si ita vultis, Sabinus, et id clariore voce, ut magna pars militum exaudiret; neque is sum, inquit, qui gravissime ex vobis mortis periculo terrear; hi sapient; si gravius quid acciderit, abs te rationem reposcent; qui, si per te liceat, perendino die cum proximis hibernis coniuncti communem cum reliquis belli casum sustineant, non reiecti et relegati longe ab ceteris aut ferro aut fame intereant.

31 Consurgitur ex consilio; comprehendunt utrumque et orant, ne sua dissensione et pertinacia rem in summum periculum deducant: facilem esse rem, seu maneant, seu proficiscantur, si modo unum omnes sentiant ac probent; contra in dissensione nullam se salutem perspicere. Res disputatione ad mediam noctem perducitur. Tandem dat Cotta permotus manus: superat sententia Sabini. Pronuntiatur prima luce ituros. Consumitur vigiliis reliqua pars noctis, cum sua quisque miles circumspiceret, quid secum portare posset, quid ex instrumento hibernorum relinquere cogeretur. Omnia excogitantur, quare nec sine periculo maneatur et languore militum et vigiliis periculum augeatur. Prima luce sic ex castris proficiscuntur, ut quibus esset persuasum non ab hoste, sed ab homine amicissimo Ambiorige consilium datum, longissimo agmine maximisque impedimentis.

32 At hostes posteaquam ex nocturno fremitu vigiliisque de profectione eorum senserunt, conlocatis insidiis bipertito in silvis opportuno atque occulto loco a milibus passuum circiter duobus Romanorum adventum exspectabant, et, cum se maior pars agminis in magnam convallem demisisset, ex utraque parte eius vallis subito se ostenderunt novissimosque premere et primos prohibere ascensu atque iniquissimo nostris loco proelium committere coeperunt.

33 Tum demum Titurius, qui nihil ante providisset, trepidare et concursare cohortesque disponere, haec tamen ipsa timide atque ut eum omnia deficere viderentur; quod plerumque iis accidere consuevit, qui in ipso negotio consilium capere coguntur. At Cotta, qui cogitasset haec posse in itinere accidere atque ob eam causam profectionis auctor non fuisset, nulla in re communi saluti deerat et in appellandis cohortandisque militibus imperatoris et in pugna militis officia praestabat. Cum propter longitudinem agminis minus omnia per se obire et, quid quoque loco faciendum esset, providere possent, iusserunt pronuntiari, ut impedimenta relinquerent atque in orbem consisterent. Quod consilium etsi in eiusmodi casu reprehendendum non est, tamen incommode accidit: nam et nostris militibus spem minuit et hostes ad pugnam alacriores effecit, quod non sine summo timore et desperatione id factum videbatur. Praeterea accidit, quod fieri necesse erat, ut vulgo milites ab signis discederent quaeque quisque eorum carissima haberet ab impedimentis petere atque arripere properaret, clamore et fletu omnia complerentur.

34 At barbaris consilium non defuit. Nam duces eorum tota acie pronuntiari iusserunt, ne quis ab loco discederet: illorum esse praedam atque illis reservari quaecumque Romani reliquissent: proinde omnia in victoria posita existimarent. Erant et virtute et numero pugnandi pares nostri. Tametsi ab duce et a fortuna deserebantur, tamen omnem spem salutis in virtute ponebant, et quotiens quaeque cohors procurrerat, ab ea parte magnus numerus hostium cadebat. Qua re animadversa Ambiorix pronuntiari iubet, ut procul tela coniiciant neu propius accedant et, quam in partem Romani impetum fecerint, cedant: levitate armorum et quotidiana exercitatione nihil iis noceri posse: rursus se ad signa recipientes insequantur.

Quo praecepto ab iis diligentissime observato, cum quae- 35
piam cohors ex orbe excesserat atque impetum fecerat, hostes velocissime refugiebant. Interim eam partem nudari necesse erat et ab latere aperto tela recipi. Rursus cum in eum locum, unde erant egressi, reverti coeperant, et ab iis, qui cesserant, et ab iis, qui proximi steterant, circumveniebantur; sin autem locum tenere vellent, nec virtuti locus relinquebatur, neque ab tanta multitudine coniecta tela conferti vitare poterant. Tamen tot incommodis conflictati multis vulneribus acceptis resistebant et magna parte diei consumpta, cum a prima luce ad horam octavam pugnaretur, nihil, quod ipsis esset indignum, committebant. Tum T. Balventio, qui superiore anno primum pilum duxerat, viro forti et magnae auctoritatis, utrumque femur tragula traiicitur; Q. Lucanius, eiusdem ordinis, fortissime pugnans, dum circumvento filio subvenit, interficitur; L. Cotta legatus omnes cohortes ordinesque adhortans in adversum os funda vulneratur.

His rebus permotus Q. Titurius, cum procul Ambiori- 36
gem suos cohortantem conspexisset, interpretem suum Gneum Pompeium ad eum mittit rogatum, ut sibi militibusque parcat. Ille appellatus respondit: Si velit secum conloqui, licere; sperare a multitudine impetrari posse, quod ad militum salutem pertineat; ipsi vero nihil nocitum iri, inque eam rem se suam fidem interponere. Ille cum Cotta saucio communicat, si videatur, pugna ut excedant et cum Ambiorige una conloquantur: sperare ab eo de sua ac militum salute impetrari posse. Cotta se ad armatum hostem iturum negat atque in eo perseverat.
Sabinus quos in praesentia tribunos militum circum se 37
habebat et primorum ordinum centuriones se sequi iubet et, cum propius Ambiorigem accessisset, iussus arma abiicere imperatum facit suisque, ut idem faciant, imperat. Interim dum de condicionibus inter se agunt longiorque consulto ab Ambiorige instituitur sermo, paulatim circumventus interficitur. Tum vero suo more victoriam conclamant atque ululatum tollunt impetuque in nostros facto ordines perturbant. Ibi L. Cotta pugnans interficitur cum maxima parte militum. Reliqui se in castra recipiunt, unde erant egressi. Ex quibus L. Petrosidius aquilifer, cum magna multitudine hostium premeretur, aquilam intra vallum proiecit, ipse pro castris fortissime

pugnans occiditur. Illi aegre ad noctem oppugnationem sustinent; noctu ad unum omnes desperata salute se ipsi interficiunt. Pauci ex proelio lapsi incertis itineribus per silvas ad T. Labienum legatum in hiberna perveniunt atque eum de rebus gestis certiorem faciunt.

38 Hac victoria sublatus Ambiorix statim cum equitatu in Aduatucos, qui erant eius regno finitimi, proficiscitur; neque noctem neque diem intermittit peditatumque sese subsequi iubet. Re demonstrata Aduatucisque concitatis postero die in Nervios pervenit hortaturque, ne sui in perpetuum liberandi atque ulciscendi Romanos pro iis, quas acceperint, iniuriis occasionem dimittant: interfectos esse legatos duos magnamque partem exercitus interisse demonstrat; nihil esse negotii subito oppressam legionem, quae cum Cicerone hiemet, interfici; se ad eam rem profitetur adiutorem. Facile hac oratione Nerviis persuadet.

39 Itaque confestim dimissis nuntiis ad Centrones, Grudios, Levacos, Pleumoxios, Geidumnos, qui omnes sub eorum imperio sunt, quam maximas manus possunt cogunt et de improviso ad Ciceronis hiberna advolant, nondum ad eum fama de Titurii morte perlata. Huic quoque accidit, quod fuit necesse, ut nonnulli milites, qui lignationis munitionisque causa in silvas discessissent, repentino equitum adventu interciperentur. Iis circumventis magna manu Eburones, Nervii, Aduatuci atque horum omnium socii et clientes legionem oppugnare incipiunt. Nostri celeriter ad arma concurrunt, vallum conscendunt. Aegre is dies sustentatur, quod omnem spem hostes in celeritate ponebant atque hanc adepti victoriam in perpetuum se
40 fore victores confidebant. Mittuntur ad Caesarem confestim ab Cicerone litterae magnis propositis praemiis, si pertulissent: obsessis omnibus viis missi intercipiuntur. Noctu ex materia, quam munitionis causa comportaverant, turres admodum CXX excitantur incredibili celeritate; quae deesse operi videbantur, perficiuntur. Hostes postero die multo maioribus coactis copiis castra oppugnant, fossam complent. Eadem ratione, qua pridie, ab nostris resistitur. Hoc idem reliquis deinceps fit diebus. Nulla pars nocturni temporis ad laborem intermittitur; non aegris, non vulneratis facultas quietis datur. Quaecumque ad proximi diei oppugnationem opus sunt, noctu comparantur; multae praeustae sudes, magnus muralium pilorum

numerus instituitur; turres contabulantur, pinnae loricaeque ex cratibus attexuntur. Ipse Cicero, cum tenuissima valetudine esset, ne nocturnum quidem sibi tempus ad quietem relinquebat, ut ultro militum concursu ac vocibus sibi parcere cogeretur.

41 Tunc duces principesque Nerviorum, qui aliquem sermonis aditum causamque amicitiae cum Cicerone habebant, conloqui sese velle dicunt. Facta potestate eadem, quae Ambiorix cum Titurio egerat, commemorant: Omnem esse in armis Galliam; Germanos Rhenum transisse; Caesaris reliquorumque hiberna oppugnari. Addunt etiam de Sabini morte: Ambiorigem ostentant fidei faciundae causa. Errare eos dicunt, si quicquam ab iis praesidii sperent, qui suis rebus diffidant; sese tamen hoc esse in Ciceronem populumque Romanum animo, ut nihil nisi hiberna recusent atque hanc inveterascere consuetudinem nolint: licere illis incolumibus per se ex hibernis discedere et, quascumque in partes velint, sine metu proficisci. Cicero ad haec unum modo respondit: Non esse consuetudinem populi Romani accipere ab hoste armato condicionem: si ab armis discedere velint, se adiutore utantur legatosque ad Caesarem mittant; sperare pro eius iustitia quae petierint impetraturos.

42 Ab hac spe repulsi Nervii vallo pedum IX et fossa pedum XV hiberna cingunt. Haec et superiorum annorum consuetudine ab nobis cognoverant et, quos clam de exercitu habebant captivos, ab iis docebantur; sed nulla ferramentorum copia, quae esset ad hunc usum idonea, gladiis caespites circumcidere, manibus sagulisque terram exhaurire videbantur. Qua quidem ex re hominum multitudo cognosci potuit: nam minus horis tribus milium passuum XV in circuitum munitionem perfecerunt, reliquisque diebus turres ad altitudinem valli, falces testudinesque, quas iidem captivi docuerant, parare ac facere coeperunt.

43 Septimo oppugnationis die maximo coorto vento ferventes fusili ex argilla glandes fundis et fervefacta iacula in casas, quae more Gallico stramentis erant tectae, iacere coeperunt. Hae celeriter ignem comprehenderunt et venti magnitudine in omnem locum castrorum distulerunt. Hostes maximo clamore sicuti parta iam atque explorata victoria turres testudinesque agere et scalis vallum ascendere coeperunt. At tanta militum virtus atque ea prae-

sentia animi fuit, ut, cum ubique flamma torrerentur maximaque telorum multitudine premerentur suaque omnia impedimenta atque omnes fortunas conflagrare intellegerent, non modo demigrandi causa de vallo decederet nemo, sed paene ne respiceret quidem quisquam, ac tum omnes acerrime fortissimeque pugnarent. Hic dies nostris longe gravissimus fuit; sed tamen hunc habuit eventum, ut eo die maximus numerus hostium vulneraretur atque interficeretur, ut se sub ipso vallo constipaverant recessumque primis ultimi non dabant. Paulum quidem intermissa flamma et quodam loco turri adacta et contingente vallum tertiae cohortis centuriones ex eo, quo stabant, loco recesserunt suosque omnes removerunt, nutu vocibusque hostes, si introire vellent, vocare coeperunt; quorum progredi ausus est nemo. Tum ex omni parte lapidibus coniectis deturbati, turrisque succensa est.

44 Erant in ea legione fortissimi viri centuriones, qui primis iam ordinibus adpropinquarent, T. Pulio et L. Vorenus. Hi perpetuas inter se controversias habebant, quinam anteferretur, omnibusque annis de locis summis simultatibus contendebant. Ex his Pulio, cum acerrime ad munitiones pugnaretur, Quid dubitas, inquit, Vorene? aut quem locum tuae pro laude virtutis spectas? Hic dies de nostris controversiis iudicabit. Haec cum dixisset, procedit extra munitiones quaeque pars hostium confertissima est visa, inrumpit. Ne Vorenus quidem sese vallo continet, sed omnium veritus existimationem subsequitur. Tum mediocri spatio relicto Pulio pilum in hostes immittit atque unum ex multitudine procurrentem traiicit; quo percusso et exanimato hunc scutis protegunt, in hostem tela universi coniiciunt neque dant regrediendi facultatem. Transfigitur scutum Pulioni et verutum in balteo defigitur. Avertit hic casus vaginam et gladium educere conanti dextram moratur manum, impeditumque hostes circumsistunt. Succurrit inimicus illi Vorenus et laboranti subvenit. Ad hunc se confestim a Pulione omnis multitudo convertit; illum vero opinantur occisum. Gladio comminus rem gerit Vorenus atque uno interfecto reliquos paulum propellit; dum cupidius instat, in locum deiectus inferiorem occidit. Huic rursus circumvento fert subsidium Pulio, atque ambo incolumes compluribus interfectis summa cum laude sese intra munitiones reci-

piunt. Sic fortuna in contentione et certamine utrumque versavit, ut alter alteri inimicus auxilio salutique esset neque diiudicari posset, uter utri virtute anteferendus videretur.

45 Quanto erat in dies gravior atque asperior oppugnatio, et maxime quod magna parte militum confecta vulneribus res ad paucitatem defensorum pervenerat, tanto crebriores litterae nuntiique ad Caesarem mittebantur; quorum pars deprehensa in conspectu nostrorum militum cum cruciatu necabatur. Erat unus intus Nervius nomine Vertico, loco natus honesto, qui a prima obsidione ad Ciceronem perfugerat suamque ei fidem praestiterat. Hic servo spe libertatis magnisque persuadet praemiis, ut litteras ad Caesarem deferat. Has ille in iaculo inligatas effert et Gallus inter Gallos sine ulla suspicione versatus ad Caesarem pervenit. Ab eo de periculis Ciceronis legionisque cognoscitur.

46 Caesar acceptis litteris hora circiter undecima diei statim nuntium in Bellovacos ad M. Crassum quaestorem mittit, cuius hiberna aberant ab eo milia passuum XXV, iubet media nocte legionem proficisci celeriterque ad se venire. Exiit cum nuntio Crassus. Alterum ad Gaium Fabium legatum mittit, ut in Atrebatum fines legionem adducat, qua sibi sit iter faciendum. Scribit Labieno, si reipublicae commodo facere possit, cum legione ad fines Nerviorum veniat. Reliquam partem exercitus, quod paulo aberat longius, non putat exspectandam; equites circiter quadringentos ex proximis hibernis colligit.

47 Hora circiter tertia ab antecursoribus de Crassi adventu certior factus eo die milia passuum XX procedit. Crassum Samarobrivae praefecit legionemque attribuit, quod ibi impedimenta exercitus, obsides civitatum, litteras publicas frumentumque omne, quod eo tolerandae hiemis causa devexerat, relinquebat. Fabius, ut imperatum erat, non ita multum moratus in itinere cum legione occurrit. Labienus interitu Sabini et caede cohortium cognita, cum omnes ad eum Treverorum copiae venissent, veritus, ne, ex hibernis fugae si similem profectionem fecisset, hostium impetum sustinere non posset, praesertim quos recenti victoria efferri sciret, litteras Caesari remittit, quanto cum periculo legionem ex hibernis educturus esset; rem gestam in Eburonibus perscribit, docet omnes

peditatus equitatusque copias Treverorum tria milia passuum longe ab suis castris consedisse.

48 Caesar consilio eius probato, etsi opinione trium legionum deiectus ad duas redierat, tamen unum communi saluti auxilium in celeritate ponebat. Venit magnis itineribus in Nerviorum fines. Ibi ex captivis cognoscit, quae apud Ciceronem gerantur quantoque in periculo res sit. Tum cuidam ex equitibus Gallis magnis praemiis persuadet, uti ad Ciceronem epistolam deferat. Hanc Graecis conscriptam litteris mittit, ne intercepta epistola nostra ab hostibus consilia cognoscantur. Si adire non possit, monet, ut tragulam cum epistola ad amentum deligata intra munitionem castrorum abiiciat. In litteris scribit se cum legionibus profectum celeriter adfore; hortatur, ut pristinam virtutem retineat. Gallus periculum veritus, ut erat praeceptum, tragulam mittit. Haec casu ad turrim adhaesit neque ab nostris biduo animadversa tertio die a quodam milite conspicitur, dempta ad Ciceronem defertur. Ille perlectam in conventu militum recitat maximaque omnes laetitia adficit. Tum fumi incendiorum procul videbantur, quae res omnem dubitationem adventus legionum expulit.

49 Galli re cognita per exploratores obsidionem relinquunt, ad Caesarem omnibus copiis contendunt. Hae erant armatae circiter milia LX. Cicero data facultate Gallum ab eodem Verticone, quem supra demonstravimus, repetit, qui litteras ad Caesarem deferat. Hunc admonet, iter caute diligenterque faciat. Perscribit in litteris hostes ab se discessisse omnemque ad eum multitudinem convertisse. Quibus litteris circiter media nocte Caesar allatis suos facit certiores eosque ad dimicandum animo confirmat. Postero die luce prima movet castra et circiter milia passuum quattuor progressus trans vallem et rivum multitudinem hostium conspicatur. Erat magni periculi res tantulis copiis iniquo loco dimicare; tum, quoniam obsidione liberatum Ciceronem sciebat, aequo animo remittendum de celeritate existimabat: consedit et quam aequissimo loco potest castra communit atque haec, etsi erant exigua per se, vix hominum milium septem, praesertim nullis cum impedimentis, tamen angustiis viarum quam maxime potest contrahit, eo consilio, ut in summam contemptionem hostibus veniat. In-

terim speculatoribus in omnes partes dimissis explorat, quo commodissime itinere valles transiri possit.

Eo die parvulis equestribus proeliis ad aquam factis 50
utrique sese suo loco continent: Galli, quod ampliores copias, quae nondum convenerant, exspectabant; Caesar, si forte timoris simulatione hostes in suum locum elicere posset, ut citra vallem pro castris proelio contenderet; si id efficere non posset, ut exploratis itineribus minore cum periculo vallem rivumque transiret. Prima luce hostium equitatus ad castra accedit proeliumque cum nostris equitibus committit. Caesar consulto equites cedere seque in castra recipere iubet; simul ex omnibus partibus castra altiore vallo muniri portasque obstrui atque in his administrandis rebus quam maxime concursari et cum simulatione agi timoris iubet. Quibus omnibus rebus ho- 51
stes invitati copias traducunt aciemque iniquo loco constituunt; nostris vero etiam de vallo deductis propius accedunt et tela intra munitionem ex omnibus partibus coniiciunt praeconibusque circummissis pronuntiari iubent, seu quis Gallus seu Romanus velit ante horam tertiam ad se transire, sine periculo licere; post id tempus non fore potestatem: ac sic nostros contempserunt, ut obstructis in speciem portis singulis ordinibus caespitum, quod ea non posse introrumpere videbantur, alii vallum manu scindere, alii fossas complere inciperent. Tum Caesar omnibus portis eruptione facta equitatuque emisso celeriter hostes in fugam dat, sic uti omnino pugnandi causa resisteret nemo, magnumque ex eis numerum occidit atque omnes armis exuit.

Longius prosequi veritus, quod silvae paludesque in- 52
tercedebant neque etiam parvulo detrimento illorum locum relinqui videbat, omnibus suis incolumibus copiis eodem die ad Ciceronem pervenit. Institutas turres, testudines munitionesque hostium admiratur; legione producta cognoscit non decimum quemque esse reliquum militem sine vulnere. Ex iis omnibus iudicat rebus, quanto cum periculo et quanta cum virtute res sint administratae. Ciceronem pro eius merito legionemque conlaudat; centuriones singillatim tribunosque militum appellat, quorum egregiam fuisse virtutem testimonio Ciceronis cognoverat. De casu Sabini et Cottae certius ex captivis cognoscit. Postero die contione habita rem gestam proponit, milites conso-

latur et confirmat: quod detrimentum culpa et temeritate legati sit acceptum, hoc aequiore animo ferundum docet, quod beneficio deorum immortalium et virtute eorum expiato incommodo neque hostibus diutina laetatio neque ipsis longior dolor relinquatur.

53 Interim ad Labienum per Remos incredibili celeritate de victoria Caesaris fama perfertur, ut, cum ab hibernis Ciceronis milia passuum abesset circiter LX, eoque post horam nonam diei Caesar pervenisset, ante mediam noctem ad portas castrorum clamor oreretur, quo clamore significatio victoriae gratulatioque ab Remis Labieno fieret. Hac fama ad Treveros perlata Indutiomarus, qui postero die castra Labieni oppugnare decreverat, noctu profugit copiasque omnes in Treveros reducit.

Caesar Fabium cum sua legione remittit in hiberna, ipse cum tribus legionibus circum Samarobrivam trinis hibernis hiemare constituit et, quod tanti motus Galliae exstiterant, totam hiemem ipse ad exercitum manere decrevit. Nam illo incommodo de Sabini morte perlato omnes fere Galliae civitates de bello consultabant, nuntios legationesque in omnes partes dimittebant et, quid reliqui consilii caperent atque unde initium belli fieret, explorabant nocturnaque in locis desertis concilia habebant. Neque ullum fere totius hiemis tempus sine sollicitudine Caesaris intercessit, quin aliquem de consiliis ac motu Gallorum nuntium acciperet. In his ab L. Roscio, quem legioni tertiae decimae praefecerat, certior factus est magnas Gallorum copias earum civitatum, quae Armoricae appellantur, oppugnandi sui causa convenisse neque longius milia passuum octo ab hibernis suis afuisse, sed nuntio allato de victoria Caesaris discessisse, adeo
54 ut fugae similis discessus videretur. At Caesar principibus cuiusque civitatis ad se evocatis alias territando, cum se scire quae fierent denuntiaret, alias cohortando magnam partem Galliae in officio tenuit. Tamen Senones, quae est civitas inprimis firma et magnae inter Gallos auctoritatis, Cavarinum, quem Caesar apud eos regem constituerat (cuius frater Moritasgus adventu in Galliam Caesaris cuiusque maiores regnum obtinuerant), interficere publico consilio conati, cum ille praesensisset ac profugisset, usque ad fines insecuti regno domoque expulerunt et missis ad Caesarem satisfaciundi causa lega-

tis, cum is omnem ad se senatum venire iussisset, dicto audientes non fuerunt. Tantum apud homines barbaros valuit esse aliquos repertos principes inferendi belli tantamque omnibus voluntatum commutationem attulit, ut praeter Aeduos et Remos, quos praecipuo semper honore Caesar habuit, alteros pro vetere ac perpetua erga populum Romanum fide, alteros pro recentibus Gallici belli officiis, nulla fere civitas fuerit non suspecta nobis. Idque adeo haud scio mirandumne sit cum compluribus aliis de causis, tum maxime, quod ei, qui virtute belli omnibus gentibus praeferebantur, tantum se eius opinionis deperdidisse, ut a populo Romano imperia perferrent, gravissime dolebant.

Treveri vero atque Indutiomarus totius hiemis nullum 55 tempus intermiserunt, quin trans Rhenum legatos mitterent, civitates sollicitarent, pecunias pollicerentur, magna parte exercitus nostri interfecta multo minorem superesse dicerent partem. Neque tamen ulli civitati Germanorum persuaderi potuit, ut Rhenum transiret, cum se bis expertos dicerent, Ariovisti bello et Tencterorum transitu: non esse amplius fortunam temptaturos. Hac spe lapsus Indutiomarus nihilo minus copias cogere, exercere, a finitimis equos parare, exsules damnatosque tota Gallia magnis praemiis ad se allicere coepit. Ac tantam sibi iam his rebus in Gallia auctoritatem comparaverat, ut undique ad eum legationes concurrerent, gratiam atque amicitiam publice privatimque peterent. Ubi intellexit 56 ultro ad se veniri, altera ex parte Senones Carnutesque conscientia facinoris instigari, altera Nervios Aduatucosque bellum Romanis parare, neque sibi voluntariorum copias defore, si ex finibus suis progredi coepisset, armatum concilium indicit. Hoc more Gallorum est initium belli, quo lege communi omnes puberes armati convenire consuerunt; qui ex iis novissimus convenit, in conspectu multitudinis omnibus cruciatibus adfectus necatur. In eo concilio Cingetorigem, alterius principem factionis, generum suum, quem supra demonstravimus Caesaris secutum fidem ab eo non discessisse, hostem iudicat bonaque eius publicat. His rebus confectis in concilio pronuntiat arcessitum se a Senonibus et Carnutibus aliisque compluribus Galliae civitatibus huc iturum per fines Remorum eorumque agros populaturum ac prius,

quam id faciat, castra Labieni oppugnaturum. Quae fieri velit, praecipit.

57 Labienus, cum et loci natura et manu munitissimis castris sese teneret, de suo ac legionis periculo nihil timebat; ne quam occasionem rei bene gerendae dimitteret, cogitabat. Itaque a Cingetorige atque eius propinquis oratione Indutiomari cognita, quam in concilio habuerat, nuntios mittit ad finitimas civitates equitesque undique evocat; his certam diem conveniendi dicit. Interim prope quotidie cum omni equitatu Indutiomarus sub castris eius vagabatur, alias ut situm castrorum cognosceret, alias conloquendi aut territandi causa; equites plerumque omnes tela intra vallum coniiciebant. Labienus suos intra munitionem continebat timorisque opinionem quibuscumque poterat rebus augebat.

58 Cum maiore in dies contemptione Indutiomarus ad castra accederet, nocte una intromissis equitibus omnium finitimarum civitatum, quos accersendos curaverat, tanta diligentia omnes suos custodiis intra castra continuit, ut nulla ratione ea res enuntiari aut ad Treveros perferri posset. Interim ex consuetudine quotidiana Indutiomarus ad castra accedit atque ibi magnam partem diei consumit; equites tela coniiciunt et magna cum contumelia verborum nostros ad pugnam evocant. Nullo ab nostris dato responso, ubi visum est, sub vesperum dispersi ac dissipati discedunt. Subito Labienus duabus portis omnem equitatum emittit; praecipit atque interdicit, proterritis hostibus atque in fugam coniectis — quod fore, sicut accidit, videbat — unum omnes peterent Indutiomarum, neu quis quem prius vulneret, quam illum interfectum viderit, quod mora reliquorum spatium nactum illum effugere nolebat; magna proponit iis, qui occiderint, praemia; summittit cohortes equitibus subsidio. Comprobat hominis consilium fortuna, et cum unum omnes peterent, in ipso fluminis vado deprehensus Indutiomarus interficitur, caputque eius refertur in castra; redeuntes equites quos possunt consectantur atque occidunt. Hac re cognita omnes Eburonum et Nerviorum quae convenerant copiae discedunt, pauloque habuit post id factum Caesar quietiorem Galliam.

LIBER VI.

1 Multis de causis Caesar maiorem Galliae motum exspectans per Marcum Silanum, Gaium Antistium Reginum, Titum Sextium legatos dilectum habere instituit; simul ab Gneo Pompeio proconsule petit, quoniam ipse ad urbem cum imperio reipublicae causa remaneret, quos ex cisalpina Gallia consulis sacramento rogavisset, ad signa convenire et ad se proficisci iuberet, magni interesse etiam in reliquum tempus ad opinionem Galliae existimans tantas videri Italiae facultates, ut, si quid esset in bello detrimenti acceptum, non modo id brevi tempore resarciri, sed etiam maioribus augeri copiis posset. Quod cum Pompeius et reipublicae et amicitiae tribuisset, celeriter confecto per suos dilectu tribus ante exactam hiemem et constitutis et adductis legionibus duplicatoque earum cohortium numero, quas cum Q. Titurio amiserat, et celeritate et copiis docuit, quid populi Romani disciplina atque opes possent.

2 Interfecto Indutiomaro, ut docuimus, ad eius propinquos a Treveris imperium defertur. Illi finitimos Germanos sollicitare et pecuniam polliceri non desistunt. Cum ab proximis impetrare non possent, ulteriores temptant. Inventis nonnullis civitatibus iureiurando inter se confirmant obsidibusque de pecunia cavent; Ambiorigem sibi societate et foedere adiungunt. Quibus rebus cognitis Caesar, cum undique bellum parari videret, Nervios, Aduatucos ac Menapios adiunctis cisrhenanis omnibus Germanis esse in armis, Senones ad imperatum non venire et cum Carnutibus finitimisque civitatibus consilia communicare, a Treveris Germanos crebris legationibus sollicitari, maturius sibi de bello cogitandum putavit. 3 Itaque nondum hieme confecta proximis quattuor coactis legionibus de improviso in fines Nerviorum contendit et, priusquam illi aut convenire aut profugere possent, magno pecoris atque hominum numero capto atque ea praeda militibus concessa vastatisque agris in deditionem venire atque obsides sibi dare coëgit. Eo celeriter confecto negotio rursus in hiberna legiones reduxit.

Concilio Galliae primo vere, ut instituerat, indicto, cum reliqui praeter Senones, Carnutes, Treverosque ve-

nissent, initium belli ac defectionis hoc esse arbitratus, ut omnia postponere videretur, concilium Lutetiam Parisiorum transfert. Confines erant hi Senonibus civitatemque patrum memoria coniunxerant, sed ab hoc consilio afuisse existimabantur. Hac re pro suggestu pronuntiata eodem die cum legionibus in Senones proficiscitur mag-
4 nisque itineribus eo pervenit. Cognito eius adventu Acco, qui princeps eius consilii fuerat, iubet in oppida multitudinem convenire. Conantibus, priusquam id effici posset, adesse Romanos nuntiatur. Necessario sententia desistunt legatosque deprecandi causa ad Caesarem mittunt. Adeunt per Aeduos, quorum antiquitus erat in fide civitas. Libenter Caesar petentibus Aeduis dat veniam excusationemque accipit, quod aestivum tempus instantis belli, non quaestionis esse arbitrabatur. Obsidibus imperatis centum hos Aeduis custodiendos tradit. Eodem Carnutes legatos obsidesque mittunt usi deprecatoribus Remis, quorum erant in clientela; eadem ferunt responsa. Peragit concilium Caesar equitesque imperat civitatibus.

5 Hac parte Galliae pacata totus et mente et animo in bellum Treverorum et Ambiorigis insistit. Cavarinum cum equitatu Senonum secum proficisci iubet, ne quis aut ex huius iracundia aut ex eo, quod meruerat, odio civitatis motus exsistat. His rebus constitutis, quod pro explorato habebat Ambiorigem proelio non esse concertaturum, reliqua eius consilia animo circumspiciebat. Erant Menapii propinqui Eburonum finibus, perpetuis paludibus silvisque muniti, qui uni ex Gallia de pace ad Caesarem legatos numquam miserant. Cum his esse hospitium Ambiorigi sciebat; item per Treveros venisse Germanis in amicitiam cognoverat. Haec prius illi detrahenda auxilia existimabat, quam ipsum bello lacesseret, ne desperata salute aut se in Menapios abderet aut cum transrhenanis congredi cogeretur. Hoc inito consilio totius exercitus impedimenta ad Labienum in Treveros mittit duasque legiones ad eum proficisci iubet; ipse cum legionibus expeditis quinque in Menapios proficiscitur. Illi nulla coacta manu loci praesidio freti in silvas paludes-
6 que confugiunt suaque eodem conferunt. Caesar partitis copiis cum Gaio Fabio legato et M. Crasso quaestore celeriterque effectis pontibus adiit tripertito, aedificia vicos-

que incendit, magno pecoris atque hominum numero potitur. Quibus rebus coacti Menapii legatos ad eum pacis petendae causa mittunt. Ille obsidibus acceptis hostium se habiturum numero confirmat, si aut Ambiorigem aut eius legatos finibus suis recepissent. His confirmatis rebus Commium Atrebatem cum comitatu custodis loco in Menapiis relinquit, ipse in Treveros proficiscitur.

Dum haec a Caesare geruntur, Treveri magnis coac- 7
tis peditatus equitatusque copiis Labienum cum una legione, quae in eorum finibus hiemaverat, adoriri parabant, iamque ab eo non longius bidui via aberant, cum duas venisse legiones missu Caesaris cognoscunt. Positis castris a milibus passuum quindecim auxilia Germanorum exspectare constituunt. Labienus hostium cognito consilio sperans temeritate eorum fore aliquam dimicandi facultatem praesidio quinque cohortium impedimentis relicto cum XXV cohortibus magnoque equitatu contra hostem proficiscitur et mille passuum intermisso spatio castra communit. Erat inter Labienum atque hostem difficili transitu flumen ripisque praeruptis. Hoc neque ipse transire habebat in animo neque hostes transituros existimabat. Augebatur auxiliorum quotidie spes. Loquitur in consilio palam, quoniam Germani adpropinquare dicantur, sese suas exercitusque fortunas in dubium non devocaturum et postero die prima luce castra moturum. Celeriter haec ad hostes deferuntur, ut ex magno Gallorum equitum numero nonnullos Gallorum rebus favere natura cogebat. Labienus noctu tribunis militum primisque ordinibus convocatis, quid sui sit consilii, proponit et, quo facilius hostibus timoris det suspicionem, maiore strepitu et tumultu, quam populi Romani fert consuetudo, castra moveri iubet. His rebus fugae similem profectionem effecit. Haec quoque per exploratores ante lucem in tanta propinquitate castrorum ad hostes deferuntur.

Vix agmen novissimum extra munitiones processerat, 8
cum Galli cohortati inter se, ne speratam praedam ex manibus dimitterent —: longum esse perterritis Romanis Germanorum auxilium exspectare, neque suam pati dignitatem, ut tantis copiis tam exiguam manum praesertim fugientem atque impeditam adoriri non audeant, — flumen transire et iniquo loco committere proelium non du-

bitant. Quae fore suspicatus Labienus, ut omnes citra flumen eliceret, eadem usus simulatione itineris placide progrediebatur. Tum praemissis paulum impedimentis atque in tumulo quodam conlocatis, Habetis, inquit, milites, quam petistis, facultatem: hostem impedito atque iniquo loco nactis: praestate eandem nobis ducibus virtutem, quam saepenumero imperatori praestitistis, atque illum adesse et haec coram cernere existimate. Simul signa ad hostem converti aciemque dirigi iubet et paucis turmis praesidio ad impedimenta dimissis reliquos equites ad latera disponit. Celeriter nostri clamore sublato pila in hostes immittunt. Illi, ubi praeter spem quos fugere credebant infestis signis ad se ire viderunt, impetum modo ferre non potuerunt ac primo concursu in fugam coniecti proximas silvas petiverunt. Quos Labienus equitatu consectatus magno numero interfecto, compluribus captis paucis post diebus civitatem recepit. Nam Germani, qui auxilio veniebant, percepta Treverorum fuga sese domum receperunt. Cum his propinqui Indutiomari, qui defectionis auctores fuerant, comitati eos ex civitate excesserunt. Cingetorigi, quem ab initio permansisse in officio demonstravimus, principatus atque imperium est traditum.

9 Caesar, postquam ex Menapiis in Treveros venit, duabus de causis Rhenum transire constituit; quarum una erat, quod auxilia contra se Treveris miserant, altera, ne ad eos Ambiorix receptum haberet. His constitutis rebus paulum supra eum locum, quo ante exercitum traduxerat, facere pontem instituit. Nota atque instituta ratione magno militum studio paucis diebus opus efficitur. Firmo in Treveris ad pontem praesidio relicto, ne quis ab his subito motus oreretur, reliquas copias equitatumque traducit. Ubii, qui ante obsides dederant atque in deditionem venerant, purgandi sui causa ad eum legatos mittunt, qui doceant neque auxilia ex sua civitate in Treveros missa neque ab se fidem laesam: petunt atque orant, ut sibi parcat, ne communi odio Germanorum innocentes pro nocentibus poenas pendant; si amplius obsidum velit, dare pollicentur. Cognita Caesar causa reperit ab Suevis auxilia missa esse; Ubiorum satisfactionem accipit, aditus viasque in Suevos perquirit.

10 Interim paucis post diebus fit ab Ubiis certior Suevos omnes in unum locum copias cogere atque iis nationibus,

quae sub eorum sint imperio, denuntiare, ut auxilia peditatus equitatusque mittant. His cognitis rebus rem frumentariam providet, castris idoneum locum deligit; Ubiis imperat, ut pecora deducant suaque omnia ex agris in oppida conferant, sperans barbaros atque imperitos homines inopia cibariorum adductos ad iniquam pugnandi condicionem posse deduci; mandat, ut crebros exploratores in Suevos mittant quaeque apud eos gerantur cognoscant. Illi imperata faciunt et paucis diebus intermissis referunt Suevos omnes, posteaquam certiores nuntii de exercitu Romanorum venerint, cum omnibus suis sociorumque copiis, quas coëgissent, penitus ad extremos fines se recepisse; silvam esse ibi infinita magnitudine, quae appellatur Bacenis; hanc longe introrsus pertinere et pro nativo muro obiectam Cheruscos ab Suevis Suevosque ab Cheruscis iniuriis incursionibusque prohibere; ad eius initium silvae Suevos adventum Romanorum exspectare constituisse.

Quoniam ad hunc locum perventum est, non alienum 11 esse videtur de Galliae Germaniaeque moribus et quo differant hae nationes inter sese proponere.

In Gallia non solum in omnibus civitatibus atque in omnibus pagis, sed paene etiam singulis domibus factiones sunt, earumque factionum principes sunt qui summam auctoritatem eorum iudicio habere existimantur, quorum ad arbitrium iudiciumque summa omnium rerum consiliorumque redeat. Itaque eius rei causa antiquitus institutum videtur, ne quis ex plebe contra potentiorem auxilii egeret: suos enim quisque opprimi et circumveniri non patitur, neque, aliter si faciat, ullam inter suos habet auctoritatem. Haec eadem ratio est in summa totius Galliae: namque omnes civitates in partes divisae sunt duas.

12 Cum Caesar in Galliam venit, alterius factionis principes erant Aedui, alterius Sequani. Hi cum per se minus valerent, quod summa auctoritas antiquitus erat in Aeduis magnaeque eorum erant clientelae, Germanos atque Ariovistum sibi adiunxerant eosque ad se magnis iacturis pollicitationibusque perduxerant. Proeliis vero compluribus factis secundis atque omni nobilitate Aeduorum interfecta tantum potentia antecesserant, ut magnam partem clientium ab Aeduis ad se transducerent obsidesque ab iis principum filios acciperent et publice iurare

cogerent, nihil se contra Sequanos consilii inituros, et partem finitimi agri per vim occupatam possiderent Galliaeque totius principatum obtinerent. Qua necessitate adductus Divitiacus auxilii petendi causa Romam ad senatum profectus imperfecta re redierat. Adventu Caesaris facta commutatione rerum obsidibus Aeduis redditis, veteribus clientelis restitutis, novis per Caesarem comparatis, quod ii, qui se ad eorum amicitiam adgregaverant, meliore condicione atque aequiore imperio se uti videbant, reliquis rebus eorum gratia dignitateque amplificata Sequani principatum dimiserant. In eorum locum Remi successerant; quos quod adaequare apud Caesarem gratia intellegebatur, ii, qui propter veteres inimicitias nullo modo cum Aeduis coniungi poterant, se Remis in clientelam dicabant. Hos illi diligenter tuebantur. Ita et novam et repente collectam auctoritatem tenebant. Eo tum statu res erat, ut longe principes haberentur Aedui, secundum locum dignitatis Remi obtinerent.

13 In omni Gallia eorum hominum, qui aliquo sunt numero atque honore, genera sunt duo. Nam plebes paene servorum habetur loco, quae nihil habet per se, nullo adhibetur consilio. Plerique, cum aut aere alieno aut magnitudine tributorum aut iniuria potentiorum premuntur, sese in servitutem dicant nobilibus. In hos eadem omnia sunt iura, quae dominis in servos. Sed de his duobus generibus alterum est druidum, alterum equitum. Illi rebus divinis intersunt, sacrificia publica ac privata procurant, religiones interpretantur. Ad hos magnus adolescentium numerus disciplinae causa concurrit, magnoque hi sunt apud eos honore. Nam fere de omnibus controversiis publicis privatisque constituunt et, si quod est admissum facinus, si caedes facta, si de hereditate, de finibus controversia est, iidem decernunt; praemia poenasque constituunt; si qui aut privatus aut populus eorum decreto non stetit, sacrificiis interdicunt. Haec poena apud eos est gravissima. Quibus ita est interdictum, hi numero impiorum ac sceleratorum habentur, his omnes decedunt, aditum sermonemque defugiunt, ne quid ex contagione incommodi accipiant, neque his petentibus ius redditur neque honos ullus communicatur. His autem omnibus druidibus praeest unus, qui summam inter eos

habet auctoritatem. Hoc mortuo aut, si qui ex reliquis excellit dignitate, succedit, aut, si sunt plures pares, suffragio druidum, nonnumquam etiam armis de principatu contendunt. Hi certo anni tempore in finibus Carnutum, quae regio totius Galliae media habetur, considunt in loco consecrato. Huc omnes undique, qui controversias habent, conveniunt eorumque decretis iudiciisque parent. Disciplina in Britannia reperta atque inde in Galliam translata esse existimatur, et nunc, qui diligentius eam rem cognoscere volunt, plerumque illo discendi causa proficiscuntur.

Druides a bello abesse consuerunt neque tributa una 14
cum reliquis pendunt: militiae vacationem omniumque rerum habent immunitatem. Tantis excitati praemiis et sua sponte multi in disciplinam conveniunt et a parentibus propinquisque mittuntur. Magnum ibi numerum versuum ediscere dicuntur. Itaque annos nonnulli XX in disciplina permanent. Neque fas esse existimant ea litteris mandare, cum in reliquis fere rebus, publicis privatisque rationibus, Graecis litteris utantur. Id mihi duabus de causis instituisse videntur, quod neque in vulgum disciplinam efferri velint neque eos, qui discunt, litteris confisos minus memoriae studere; quod fere plerisque accidit, ut praesidio litterarum diligentiam in perdiscendo ac memoriam remittant. Inprimis hoc volunt persuadere, non interire animas, sed ab aliis post mortem transire ad alios, atque hoc maxime ad virtutem excitari putant metu mortis neglecto. Multa praeterea de sideribus atque eorum motu, de mundi ac terrarum magnitudine, de rerum natura, de deorum immortalium vi ac potestate disputant et iuventuti tradunt.

Alterum genus est equitum. Hi, cum est usus atque 15
aliquod bellum incidit (quod fere ante Caesaris adventum quotannis accidere solebat, uti aut ipsi iniurias inferrent aut inlatas propulsarent), omnes in bello versantur, atque eorum ut quisque est genere copiisque amplissimus, ita plurimos circum se ambactos clientesque habet. Hanc unam gratiam potentiamque noverunt.

Natio est omnis Gallorum admodum dedita religioni- 16
bus, atque ob eam causam qui sunt adfecti gravioribus morbis quique in proeliis periculisque versantur aut pro victimis homines immolant aut se immolaturos vovent

administrisque ad ea sacrificia druidibus utuntur, quod, pro vita hominis nisi vita hominis reddatur, non posse deorum immortalium numen placari arbitrantur, publiceque eiusdem generis habent instituta sacrificia. Alii immani magnitudine simulacra habent, quorum contexta viminibus membra vivis hominibus complent, quibus succensis circumventi flamma exanimantur homines. Supplicia eorum, qui in furto aut in latrocinio aut aliqua noxa sint comprehensi, gratiora diis immortalibus esse arbitrantur; sed cum eius generis copia defecit, etiam ad innocentium supplicia descendunt.

17 Deum maxime Mercurium colunt. Huius sunt plurima simulacra. Hunc omnium inventorem artium ferunt, hunc viarum atque itinerum ducem, hunc ad quaestus pecuniae mercaturasque habere vim maximam arbitrantur. Post hunc Apollinem et Martem et Iovem et Minervam. De his eandem fere quam reliquae gentes habent opinionem: Apollinem morbos depellere, Minervam operam atque artificiorum initia tradere, Iovem imperium caelestium tenere, Martem bella regere. Huic, cum proelio dimicare constituerunt, ea, quae bello ceperint, plerumque devovent: cum superaverunt, animalia capta immolant reliquasque res in unum locum conferunt. Multis in civitatibus harum rerum exstructos tumulos locis consecratis conspicari licet, neque saepe accidit, ut neglecta quispiam religione aut capta apud se occultare aut posita tollere auderet, gravissimumque ei rei supplicium cum cruciatu constitutum est.

18 Galli se omnes ab Dite patre prognatos praedicant idque ab druidibus proditum dicunt. Ob eam causam spatia omnis temporis non numero dierum, sed noctium finiunt; dies natales et mensum et annorum initia sic observant, ut noctem dies subsequatur. In reliquis vitae institutis hoc fere ab reliquis differunt, quod suos liberos, nisi cum adoleverunt, ut munus militiae sustinere possint, palam ad se adire non patiuntur filiumque puerili aetate in publico in conspectu patris adsistere turpe ducunt.

19 Viri, quantas pecunias ab uxoribus dotis nomine acceperunt, tantas ex suis bonis aestimatione facta cum dotibus communicant. Huius omnis pecuniae coniunctim ratio habetur fructusque servantur: uter eorum vita su-

peravit, ad eum pars utriusque cum fructibus superiorum temporum pervenit. Viri in uxores sicuti in liberos vitae necisque habent potestatem, et cum paterfamiliae inlustriore loco natus decessit, eius propinqui conveniunt et, de morte si res in suspicionem venit, de uxoribus in servilem modum quaestionem habent et, si compertum est, igni atque omnibus tormentis excruciatas interficiunt. Funera sunt pro cultu Gallorum magnifica et sumptuosa, omniaque, quae vivis cordi fuisse arbitrantur, in ignem inferunt, etiam animalia, ac paulo supra hanc memoriam servi et clientes, quos ab iis dilectos esse constabat, iustis funeribus confectis una cremabantur.

20 Quae civitates commodius suam rem publicam administrare existimantur, habent legibus sanctum, si quisquid de re publica a finitimis rumore ac fama acceperit, uti ad magistratum deferat neve cum quo alio communicet, quod saepe homines temerarios atque imperitos falsis rumoribus terreri et ad facinus impelli et de summis rebus consilium capere cognitum est. Magistratus quae visa sunt occultant quaeque esse ex usu iudicaverunt multitudini produnt. De re publica nisi per concilium loqui non conceditur.

21 Germani multum ab hac consuetudine differunt. Nam neque druides habent, qui rebus divinis praesint, neque sacrificiis student. Deorum numero eos solos ducunt, quos cernunt et quorum aperte opibus iuvantur, Solem et Vulcanum et Lunam; reliquos ne fama quidem acceperunt. Vita omnis in venationibus atque in studiis rei militaris consistit; ab parvulis labori ac duritiae student. Qui diutissime impuberes permanserunt, maximam inter suos ferunt laudem: hoc ali staturam, ali vires nervosque confirmari putant. Intra annum vero vicesimum feminae notitiam habuisse in turpissimis habent rebus; cuius rei nulla est occultatio, quod et promiscue in fluminibus perluuntur et pellibus aut parvis renonum tegumentis utuntur magna corporis parte nuda.

22 Agriculturae non student, maiorque pars eorum victus in lacte, caseo, carne consistit. Neque quisquam agri modum certum aut fines habet proprios, sed magistratus ac principes in annos singulos gentibus cognationibusque hominum, qui communiter coierunt, quantum et quo loco visum est agri attribuunt atque anno post alio transire

cogunt. Eius rei multas adferunt causas: ne adsidua consuetudine capti studium belli gerendi agricultura commutent; ne latos fines parare studeant potentioresque humiliores possessionibus expellant; ne accuratius ad frigora atque aestus vitandos aedificent; ne qua oriatur pecuniae cupiditas, qua ex re factiones dissensionesque nascuntur; ut animi aequitate plebem contineant, cum suas quisque opes cum potentissimis aequari videat.

23 Civitatibus maxima laus est quam latissime circum se vastatis finibus solitudines habere. Hoc proprium virtutis existimant, expulsos agris finitimos cedere neque quemquam prope audere consistere; simul hoc se fore tutiores arbitrantur repentinae incursionis timore sublato. Cum bellum civitas aut inlatum defendit aut infert, magistratus, qui ei bello praesint, ut vitae necisque habeant potestatem, deliguntur. In pace nullus est communis magistratus, sed principes regionum atque pagorum inter suos ius dicunt controversiasque minuunt. Latrocinia nullam habent infamiam, quae extra fines cuiusque civitatis fiunt, atque ea iuventutis exercendae ac desidiae minuendae causa fieri praedicant. Atque ubi quis ex principibus in concilio dixit se ducem fore, qui sequi velint, profiteantur, consurgunt ii, qui et causam et hominem probant, suumque auxilium pollicentur atque ab multitudine conlaudantur: qui ex his secuti non sunt, in desertorum ac proditorum numero ducuntur, omniumque his rerum postea fides derogatur. Hospitem violare fas non putant: qui quaqua de causa ad eos venerunt, ab iniuria prohibent, sanctos habent, hisque omnium domus patent victusque communicatur.

24 Ac fuit antea tempus, cum Germanos Galli virtute superarent, ultro bella inferrent, propter hominum multitudinem agrique inopiam trans Rhenum colonias mitterent. Itaque ea quae fertilissima Germaniae sunt loca circum Hercyniam silvam (quam Eratostheni et quibusdam Graecis fama notam esse video, quam illi Orcyniam appellant) Volcae Tectosages occupaverunt atque ibi consederunt; quae gens ad hoc tempus his sedibus sese continet summamque habet iustitiae et bellicae laudis opinionem. Nunc quod in eadem inopia, egestate, patientia, qua Germani, permanent, eodem victu et cultu corporis utuntur. Gallis autem provinciarum propinquitas et trans-

marinarum rerum notitia multa ad copiam atque usus largitur. Paulatim adsuefacti superari multisque victi proeliis ne se quidem ipsi cum illis virtute comparant.

25 Huius Hercyniae silvae, quae supra demonstrata est, latitudo novem dierum iter expedito patet: non enim aliter finiri potest, neque mensuras itinerum noverunt. Oritur ab Helvetiorum et Nemetum et Rauracorum finibus rectaque fluminis Danubii regione pertinet ad fines Dacorum et Anartium; hinc se flectit sinistrorsus diversis ab flumine regionibus multarumque gentium fines propter magnitudinem attingit; neque quisquam est huius Germaniae, qui se aut adisse ad initium eius silvae dicat, cum dierum iter LX processerit, aut, quo ex loco oriatur, acceperit; multaque in ea genera ferarum nasci constat, quae reliquis in locis visa non sint; ex quibus quae maxime differant ab ceteris et memoriae prodenda videantur, haec sunt.

26 Est bos cervi figura, cuius a media fronte inter aures unum cornu exsistit excelsius magisque directum his, quae nobis nota sunt, cornibus. Ab eius summo sicut palmae ramique late diffunduntur. Eadem est feminae marisque natura, eadem forma magnitudoque cornuum.

27 Sunt item quae appellantur alces. Harum est consimilis capris figura et varietas pellium, sed magnitudine paulo antecedunt mutilaeque sunt cornibus et crura sine nodis articulisque habent neque quietis causa procumbunt neque, si quo adflictae casu conciderunt, erigere sese aut sublevare possunt. His sunt arbores pro cubilibus: ad eas se adplicant atque ita paulum modo reclinatae quietem capiunt. Quarum ex vestigiis cum est animadversum a venatoribus, quo se recipere consuerint, omnes eo loco aut ab radicibus subruunt aut accidunt arbores tantum, ut summa species earum stantium relinquatur. Huc cum se consuetudine reclinaverunt, infirmas arbores pondere adfligunt atque una ipsae concidunt.

28 Tertium est genus eorum, qui uri appellantur. Hi sunt magnitudine paulo infra elephantos, specie et colore et figura tauri. Magna vis eorum est et magna velocitas; neque homini neque ferae, quam conspexerunt, parcunt. Hos studiose foveis captos interficiunt. Hoc se labore durant adolescentes atque hoc genere venationis exercent, et qui plurimos ex his interfecerunt, relatis in

publicum cornibus, quae sint testimonio, magnam ferunt laudem. Sed adsuescere ad homines et mansueti fieri ne parvuli quidem excepti possunt. Amplitudo cornuum et figura et species multum a nostrorum boum cornibus differt. Haec studiose conquisita ab labris argento circumcludunt atque in amplissimis epulis pro poculis utuntur.

29 Caesar, postquam per Ubios exploratores comperit Suevos sese in silvas recepisse, inopiam frumenti veritus, quod, ut supra demonstravimus, minime omnes Germani agriculturae student, constituit non progredi longius; sed, ne omnino metum reditus sui barbaris tolleret atque ut eorum auxilia tardaret, reducto exercitu partem ultimam pontis, quae ripas Ubiorum contingebat, in longitudinem pedum ducentorum rescindit atque in extremo ponte turrim tabulatorum quattuor constituit praesidiumque cohortium duodecim pontis tuendi causa ponit magnisque eum locum munitionibus firmat.

Ei loco praesidioque Gaium Volcatium Tullum adolescentem praefecit; ipse, cum maturescere frumenta inciperent, ad bellum Ambiorigis profectus per Arduennam silvam, quae est totius Galliae maxima atque ab ripis Rheni finibusque Treverorum ad Nervios pertinet milibusque amplius quingentis in longitudinem patet, L. Minucium Basilum cum omni equitatu praemittit, si quid celeritate itineris atque opportunitate temporis proficere posset; monet, ut ignes in castris fieri prohibeat, ne qua eius adventus procul significatio fiat: sese confestim sub-
30 sequi dicit. Basilus ut imperatum est facit: celeriter contraque omnium opinionem confecto itinere multos in agris inopinantes deprehendit; eorum indicio ad ipsum Ambiorigem contendit, quo in loco cum paucis equitibus esse dicebatur. Multum cum in omnibus rebus tum in re militari potest fortuna. Nam magno ut accidit casu, ut in ipsum incautum etiam atque imparatum incideret, priusque eius adventus ab hominibus videretur, quam fama ac nuntius adferretur, sic magnae fuit fortunae omni militari instrumento, quod circum se habebat, erepto, redis equisque comprehensis ipsum effugere mortem. Sed hoc quoque factum est, quod aedificio circumdato silva, ut sunt fere domicilia Gallorum, qui vitandi aestus causa plerumque silvarum atque fluminum petunt propinquitates, comites familiaresque eius angusto in loco paulisper

equitum nostrorum vim sustinuerunt. His pugnantibus illum in equum quidam ex suis intulit; fugientem silvae texerunt. Sic et ad subeundum periculum et ad vitandum multum fortuna valuit.

31 Ambiorix copias suas iudicione non conduxerit, quod proelio dimicandum non existimarit, an tempore exclusus et repentino equitum adventu prohibitus, cum reliquum exercitum subsequi crederet, dubium est; sed certe dimissis per agros nuntiis sibi quemque consulere iussit. Quorum pars in Arduennam silvam, pars in continentes paludes profugit; qui proximi Oceano fuerunt, hi insulis sese occultaverunt, quas aestus efficere consuerunt; multi ex suis finibus egressi se suaque omnia alienissimis crediderunt. Catuvolcus, rex dimidiae partis Eburonum, qui una cum Ambiorige consilium inierat, aetate iam confectus cum laborem belli aut fugae ferre non posset, omnibus precibus detestatus Ambiorigem, qui eius consilii auctor fuisset, taxo, cuius magna in Gallia Germaniaque copia est, se exanimavit.

32 Segni Condrusique ex gente et numero Germanorum, qui sunt inter Eburones Treverosque, legatos ad Caesarem miserunt oratum, ne se in hostium numero duceret neve omnium Germanorum, qui essent citra Rhenum, unam esse causam iudicaret: nihil se de bello cogitavisse, nulla Ambiorigi auxilia misisse. Caesar explorata re quaestione captivorum, si qui ad eos Eburones ex fuga convenissent, ad se ut reducerentur imperavit: si ita fecissent, fines eorum se violaturum negavit. Tum copiis in tres partes distributis impedimenta omnium legionum Aduatucam contulit. Id castelli nomen est. Hoc fere est in mediis Eburonum finibus, ubi Titurius atque Aurunculeius hiemandi causa consederant. Hunc cum reliquis rebus locum probarat, tum quod superioris anni munitiones integrae manebant, ut militum laborem sublevaret. Praesidio impedimentis legionem quartam decimam reliquit, unam ex his tribus, quas proxime conscriptas ex Italia traduxerat. Ei legioni castrisque Q. Tullium Ciceronem praeficit ducentosque equites attribuit.

33 Partito exercitu T. Labienum cum legionibus tribus ad Oceanum versus in eas partes, quae Menapios attingunt, proficisci iubet; G. Trebonium cum pari legionum numero ad eam regionem, quae ad Aduatucos adiacet,

depopulandam mittit; ipse cum reliquis tribus ad flumen Scaldem, quod influit in Mosam, extremasque Arduennae partes ire constituit, quo cum paucis equitibus profectum Ambiorigem audiebat. Discedens post diem septimum sese reversurum confirmat; quam ad diem ei legioni, quae in praesidio relinquebatur, deberi frumentum sciebat. Labienum Treboniumque hortatur, si reipublicae commodo facere possint, ad eum diem revertantur, ut rursus communicato consilio exploratisque hostium rationibus aliud initium belli capere possent.

34 Erat, ut supra demonstravimus, manus certa nulla, non oppidum, non praesidium, quod se armis defenderet, sed in omnes partes dispersa multitudo. Ubicumque aut valles abdita aut locus silvestris aut palus impedita spem praesidii aut salutis aliquam offerebat, consederant. Haec loca vicinitatibus erant nota, magnamque res diligentiam requirebat non in summa exercitus tuenda (nullum enim poterat universis ab perterritis ac dispersis periculum accidere), sed in singulis militibus conservandis; quae tamen ex parte res ad salutem exercitus pertinebat. Nam et praedae cupiditas multos longius evocabat, et silvae incertis occultisque itineribus confertos adire prohibebant. Si negotium confici stirpemque hominum sceleratorum interfici vellent, dimittendae plures manus diducendique erant milites; si continere ad signa manipulos vellent, ut instituta ratio et consuetudo exercitus Romani postulabat, locus ipse erat praesidio barbaris, neque ex occulto insidiandi et dispersos circumveniendi singulis deerat audacia. Ut in eiusmodi difficultatibus, quantum diligentia provideri poterat, providebatur, ut potius in nocendo aliquid praetermitteretur, etsi omnium animi ad ulciscendum ardebant, quam cum aliquo militum detrimento noceretur. Dimittit ad finitimas civitates nuntios Caesar: omnes ad se vocat spe praedae ad diripiendos Eburones, ut potius in silvis Gallorum vita quam legionarius miles periclitetur, simul ut magna multitudine circumfusa pro tali facinore stirps ac nomen civitatis tollatur. Magnus undique numerus celeriter convenit.

35 Haec in omnibus Eburonum partibus gerebantur, diesque adpetebat septimus, quem ad diem Caesar ad impedimenta legionemque reverti constituerat. Hic, quantum in bello fortuna possit et quantos adferat casus, cognosci

potuit. Dissipatis ac perterritis hostibus, ut demonstravimus, manus erat nulla, quae parvam modo causam timoris adferret. Trans Rhenum ad Germanos pervenit fama, diripi Eburones atque ultro omnes ad praedam evocari. Cogunt equitum duo milia Sugambri, qui sunt proximi Rheno, a quibus receptos ex fuga Tencteros atque Usipetes supra docuimus. Transeunt ii Rhenum navibus ratibusque triginta milibus passuum infra eum locum, ubi pons erat perfectus praesidiumque ab Caesare relictum; primos Eburonum fines adeunt, multos ex fuga dispersos excipiunt, magno pecoris numero, cuius sunt cupidissimi barbari, potiuntur. Invitati praeda longius procedunt: non hos palus in bello latrociniisque natos, non silvae morantur. Quibus in locis sit Caesar, ex captivis quaerunt; profectum longius reperiunt omnemque exercitum discessisse cognoscunt. Atque unus ex captivis, Quid vos, inquit, hanc miseram ac tenuem sectamini praedam, quibus licet iam esse fortunatissimos? Tribus horis Aduatucam venire potestis; huc omnes suas fortunas exercitus Romanorum contulit; praesidii tantum est, ut ne murus quidem cingi possit, neque quisquam egredi extra munitiones audeat. Oblata spe Germani quam nacti erant praedam in occulto relinquunt; ipsi Aduatucam contendunt usi eodem duce, cuius haec indicio cognoverant.

36 Cicero, qui omnes superiores dies praeceptis Caesaris cum summa diligentia milites in castris continuisset ac ne calonem quidem quemquam extra munitionem egredi passus esset, septimo die diffidens de numero dierum Caesarem fidem servaturum, quod longius progressum audiebat neque ulla de reditu eius fama adferebatur, simul eorum permotus vocibus, qui illius patientiam paene obsessionem appellabant, siquidem ex castris egredi non liceret, nullum eiusmodi casum exspectans, quo novem oppositis legionibus maximoque equitatu, dispersis ac paene deletis hostibus, in milibus passuum tribus offendi posset, quinque cohortes frumentatum in proximas segetes mittit, quas inter et castra unus omnino collis intererat. Complures erant ex legionibus aegri relicti, ex quibus qui hoc spatio dierum convaluerant circiter trecenti sub vexillo una mittuntur; magna praeterea multitudo calonum, magna vis iumentorum, quae in castris subsederant, facta potestate sequitur.

37 Hoc ipso tempore et casu Germani equites interveniunt protinusque eodem illo, quo venerant, cursu ab decumana porta in castra inrumpere conantur, nec prius sunt visi obiectis ab ea parte silvis, quam castris adpropinquarent, usque eo ut qui sub vallo tenderent mercatores recipiendi sui facultatem non haberent. Inopinantes nostri re nova perturbantur ac vix primum impetum cohors in statione sustinet. Circumfunduntur ex reliquis hostes partibus, si quem aditum reperire possent. Aegre portas nostri tuentur; reliquos aditus locus ipse per se munitioque defendit. Totis trepidatur castris atque alius ex alio causam tumultus quaerit; neque quo signa ferantur neque quam in partem quisque conveniat provident. Alius castra iam capta pronuntiat, alius deleto exercitu atque imperatore victores barbaros venisse contendit, plerique novas sibi ex loco religiones fingunt Cottaeque et Titurii calamitatem, qui in eodem occiderint castello, ante oculos ponunt. Tali timore omnibus perterritis confirmatur opinio barbaris, ut ex captivo audierant, nullum esse intus praesidium. Perrumpere nituntur seque ipsi adhortantur, ne tantam fortunam ex manibus dimittant.

38 Erat aeger in praesidio relictus P. Sextius Baculus, qui primum pilum apud Caesarem duxerat, cuius mentionem superioribus proeliis fecimus, ac diem iam quintum cibo caruerat. Hic diffisus suae atque omnium saluti inermis ex tabernaculo prodit, videt imminere hostes atque in summo esse rem discrimine, capit arma a proximis atque in porta consistit. Consequuntur hunc centuriones eius cohortis, quae in statione erat; paulisper una proelium sustinent. Relinquit animus Sextium gravibus acceptis vulneribus; aegre per manus tractus servatur. Hoc spatio interposito reliqui sese confirmant tantum, ut in munitionibus consistere audeant speciemque defensorum praebeant.

39 Interim confecta frumentatione milites nostri clamorem exaudiunt; praecurrunt equites, quanto res sit in periculo cognoscunt. Hic vero nulla munitio est, quae perterritos recipiat: modo conscripti atque usus militaris imperiti ad tribunum militum centurionesque ora convertunt; quid ab his praecipiatur exspectant. Nemo tam est fortis, quin rei novitate perturbetur. Barbari signa procul conspicati oppugnatione desistunt; redisse primo le-

giones credunt, quas longius discessisse ex captivis cognoverant; postea despecta paucitate ex omnibus partibus impetum faciunt. Calones in proximum tumulum pro- 40
currunt; hinc celeriter deiecti se in signa manipulosque coniiciunt: eo magis timidos perterrent milites. Alii, cuneo facto ut celeriter perrumpant, censent, quoniam tam propinqua sint castra, et si pars aliqua circumventa ceciderit, at reliquos servari posse confidunt; alii, ut in iugo consistant atque eundem omnes ferant casum. Hoc veteres non probant milites, quos sub vexillo una profectos docuimus. Itaque inter se cohortati duce Gaio Trebonio, equite Romano, qui eis erat praepositus, per medios hostes perrumpunt incolumesque ad unum omnes in castra perveniunt. Hos subsecuti calones equitesque eodem impetu militum virtute servantur. At ii, qui in iugo constiterant, nullo etiamnunc usu rei militaris percepto neque in eo, quod probaverant, consilio permanere, ut se loco superiore defenderent, neque eam quam prodesse aliis vim celeritatemque viderant imitari potuerunt, sed se in castra recipere conati iniquum in locum demiserunt. Centuriones, quorum nonnulli ex inferioribus ordinibus reliquarum legionum virtutis causa in superiores erant ordines huius legionis traducti, ne ante partam rei militaris laudem amitterent, fortissime pugnantes conciderunt. Militum pars horum virtute summotis hostibus praeter spem incolumis in castra pervenit, pars a barbaris circumventa periit.

Germani desperata expugnatione castrorum, quod no- 41
stros iam constitisse in munitionibus videbant, cum ea praeda, quam in silvis deposuerant, trans Rhenum sese receperunt. At tantus fuit etiam post discessum hostium terror, ut ea nocte, cum Gaius Volusenus missus cum equitatu ad castra venisset, fidem non faceret adesse cum incolumi Caesarem exercitu. Sic omnino animos timor praeoccupaverat, ut paene alienata mente deletis omnibus copiis equitatum se ex fuga recepisse dicerent neque incolumi exercitu Germanos castra oppugnaturos fuisse contenderent. Quem timorem Caesaris adventus sustulit.

Reversus ille eventus belli non ignorans unum, quod 42
cohortes ex statione et praesidio essent emissae, questus — ne minimo quidem casu locum relinqui debuisse — multum fortunam in repentino hostium adventu potuisse

iudicavit, multo etiam amplius, quod paene ab ipso vallo portisque castrorum barbaros avertisset. Quarum omnium rerum maxime admirandum videbatur, quod Germani, qui eo consilio Rhenum transierant, ut Ambiorigis fines depopularentur, ad castra Romanorum delati optatissimum Ambiorigi beneficium obtulerunt.

43 Caesar rursus ad vexandos hostes profectus magno coacto numero ex finitimis civitatibus in omnes partes dimittit. Omnes vici atque omnia aedificia, quae quisque conspexerat, incendebantur; praeda ex omnibus locis agebatur; frumenta non solum tanta multitudine iumentorum atque hominum consumebantur, sed etiam anni tempore atque imbribus procubuerant, ut, si qui etiam in praesentia se occultassent, tamen his deducto exercitu rerum omnium inopia pereundum videretur. Ac saepe in eum locum ventum est tanto in omnes partes diviso equitatu, ut modo visum ab se Ambiorigem in fuga circumspicerent captivi nec plane etiam abisse ex conspectu contenderent, ut spe consequendi inlata atque infinito labore suscepto, qui se summam ab Caesare gratiam inituros putarent, paene naturam studio vincerent, semperque paulum ad summam felicitatem defuisse videretur, atque ille latebris aut saltibus se eriperet et noctu occultatus alias regiones partesque peteret non maiore equitum praesidio quam quattuor, quibus solis vitam suam committere audebat.

44 Tali modo vastatis regionibus exercitum Caesar duarum cohortium damno Durocortorum Remorum reducit, concilioque in eum locum Galliae indicto de coniuratione Senonum et Carnutum quaestionem habere instituit et de Accone, qui princeps eius consilii fuerat, graviore sententia pronuntiata more maiorum supplicium sumpsit. Nonnulli iudicium veriti profugerunt. Quibus cum aqua atque igni interdixisset, duas legiones ad fines Treverorum, duas in Lingonibus, sex reliquas in Senonum finibus Agedinci in hibernis conlocavit frumentoque exercitui proviso, ut instituerat, in Italiam ad conventus agendos profectus est.

LIBER VII.

Quieta Gallia Caesar, ut constituerat, in Italiam ad 1
conventus agendos proficiscitur. Ibi cognoscit de Clodii
caede, de senatusque consulto certior factus, ut omnes
iuniores Italiae coniurarent, dilectum tota provincia ha-
bere instituit. Eae res in Galliam transalpinam celeri-
ter perferuntur. Addunt ipsi et adfingunt rumoribus Galli
quod res poscere videbatur: retineri urbano motu Cae-
sarem neque in tantis dissensionibus ad exercitum venire
posse. Hac impulsi occasione, qui iam ante se populi
Romani imperio subiectos dolerent, liberius atque auda-
cius de bello consilia inire incipiunt. Indictis inter se
principes Galliae conciliis silvestribus ac remotis locis
queruntur de Acconis morte; posse hunc casum ad ipsos
recidere demonstrant; miserantur communem Galliae for-
tunam; omnibus pollicitationibus ac praemiis deposcunt,
qui belli initium faciant et sui capitis periculo Galliam
in libertatem vindicent. Inprimis rationem esse haben-
dam dicunt, priusquam eorum clandestina consilia efferan-
tur, ut Caesar ab exercitu intercludatur. Id esse facile,
quod neque legiones audeant absente imperatore ex hi-
bernis egredi, neque imperator sine praesidio ad legiones
pervenire possit. Postremo in acie praestare interfici
quam non veterem belli gloriam libertatemque, quam a
maioribus acceperint, recuperare. His rebus agitatis pro- 2
fitentur Carnutes se nullum periculum communis salutis
causa recusare principesque ex omnibus bellum facturos
pollicentur et, quoniam in praesentia obsidibus cavere
inter se non possint, ne res efferatur, ut iureiurando ac
fide sanciatur petunt conlatis militaribus signis, quo more
eorum gravissima caerimonia continetur, ne facto initio
belli ab reliquis deserantur. Tum conlaudatis Carnutibus
dato iureiurando ab omnibus, qui aderant, tempore eius
rei constituto ab concilio disceditur.

Ubi ea dies venit, Carnutes Cotuato et Conconeto- 3
dumno ducibus, desperatis hominibus, Genabum signo
dato concurrunt civesque Romanos, qui negotiandi causa
ibi constiterant, in his Gaium Fufium Citam, honestum
equitem Romanum, qui rei frumentariae iussu Caesaris
praeerat, interficiunt bonaque eorum diripiunt. Celeriter

ad omnes Galliae civitates fama perfertur. Nam ubi quae maior atque inlustrior incidit res, clamore per agros regionesque significant; hunc alii deinceps excipiunt et proximis tradunt; ut tum accidit. Nam quae Genabi oriente sole gesta essent, ante primam confectam vigiliam in finibus Arvernorum audita sunt, quod spatium est milium passuum circiter CLX.

4 Simili ratione ibi Vercingetorix, Celtilli filius, Arvernus, summae potentiae adolescens, cuius pater principatum Galliae totius obtinuerat et ob eam causam, quod regnum adpetebat, ab civitate erat interfectus, convocatis suis clientibus facile incendit. Cognito eius consilio ad arma concurritur. Prohibetur ab Gobannitione, patruo suo, reliquisque principibus, qui hanc temptandam fortunam non existimabant, expellitur ex oppido Gergovia; non destitit tamen atque in agris habet dilectum egentium ac perditorum. Hac coacta manu, quoscumque adit ex civitate, ad suam sententiam perducit; hortatur, ut communis libertatis causa arma capiant, magnisque coactis copiis adversarios suos, a quibus paulo ante erat eiectus, expellit ex civitate. Rex ab suis appellatur. Dimittit quoquoversus legationes; obtestatur, ut in fide maneant. Celeriter sibi Senones, Parisios, Pictones, Cadurcos, Turonos, Aulercos, Lemovices, Andos reliquosque omnes, qui Oceanum attingunt, adiungit; omnium consensu ad eum defertur imperium. Qua oblata potestate omnibus his civitatibus obsides imperat; certum numerum militum ad se celeriter adduci iussit. Armorum quantum quaeque civitas domi quodque ante tempus efficiat constituit; inprimis equitatui studet. Summae diligentiae summam imperii severitatem addit; magnitudine supplicii dubitantes cogit. Nam maiore commisso delicto igne atque omnibus tormentis necat, leviore de causa auribus desectis aut singulis effossis oculis domum remittit, ut sint reliquis documento et magnitudine poenae perterreant alios.

5 His suppliciis celeriter coacto exercitu Lucterium Cadurcum, summae hominem audaciae, cum parte copiarum in Rutenos mittit; ipse in Bituriges proficiscitur. Eius adventu Bituriges ad Aeduos, quorum erant in fide, legatos mittunt subsidium rogatum, quo facilius hostium copias sustinere possint. Aedui de consilio legatorum, quos Caesar ad exercitum reliquerat, copias equitatus pe-

ditatusque subsidio Biturigibus mittunt. Qui cum ad flumen Ligerim venissent, quod Bituriges ab Aeduis dividit, paucos dies ibi morati neque flumen transire ausi domum revertuntur legatisque nostris renuntiant, se Biturigum perfidiam veritos revertisse quibus id consilii fuisse cognoverint, ut, si flumen transissent, una ex parte ipsi, altera Arverni se circumsisterent. Id eane de causa, quam legatis pronuntiarunt, an perfidia adducti fecerint, quod nihil nobis constat, non videtur pro certo esse ponendum. Bituriges eorum discessu statim cum Arvernis iunguntur.

6 His rebus in Italiam Caesar nuntiatis, cum iam ille urbanas res virtute Cn. Pompeii commodiorem in statum pervenisse intellegeret, in transalpinam Galliam profectus est. Eo cum venisset, magna difficultate adficiebatur, qua ratione ad exercitum pervenire posset. Nam si legiones in provinciam arcesseret, se absente in itinere proelio dimicaturas intellegebat; si ipse ad exercitum contenderet, ne iis quidem eo tempore qui quieti viderentur suam salutem recte committi videbat.

7 Interim Lucterius Cadurcus in Rutenos missus eam civitatem Arvernis conciliat. Progressus in Nitiobriges et Gabalos ab utrisque obsides accipit et magna coacta manu in provinciam Narbonem versus eruptionem facere contendit. Qua re nuntiata Caesar omnibus consiliis antevertendum existimavit, ut Narbonem proficisceretur. Eo cum venisset, timentes confirmat, praesidia in Rutenis provincialibus, Volcis Arecomicis, Tolosatibus circumque Narbonem, quae loca hostibus erant finitima, constituit; partem copiarum ex provincia supplementumque, quod ex Italia adduxerat, in Helvios, qui fines Arvernorum contingunt, convenire iubet.

8 His rebus comparatis represso iam Lucterio et remoto, quod intrare intra praesidia periculosum putabat, in Helvios proficiscitur. Etsi Cevenna, qui Arvernos ab Helviis discludit, durissimo tempore anni altissima nive iter impediebat, tamen discussa nive sex in altitudinem pedum atque ita viis patefactis summo militum sudore ad fines Arvernorum pervenit. Quibus oppressis inopinantibus, quod se Cevenna ut muro munitos existimabant, ac ne singulari quidem umquam homini eo tempore anni semitae patuerant, equitibus imperat, ut quam latissime

possint vagentur et quam maximum hostibus terrorem inferant. Celeriter haec fama ac nuntiis ad Vercingetorigem perferuntur; quem perterriti omnes Arverni circumsistunt atque obsecrant, ut suis fortunis consulat, neve ab hostibus diripiantur, praesertim cum videat omne ad se bellum translatum. Quorum ille precibus permotus castra ex Biturigibus movet Arvernos versus.

9 At Caesar biduum in his locis moratus, quod haec de Vercingetorige usu ventura opinione praeceperat, per causam supplementi equitatusque cogendi ab exercitu discedit, Brutum adolescentem his copiis praeficit; hunc monet, ut in omnes partes equites quam latissime pervagentur: daturum se operam, ne longius triduo ab castris absit. His constitutis rebus suis inopinantibus quam maximis potest itineribus Viennam pervenit. Ibi nanctus recentem equitatum, quem multis ante diebus eo praemiserat, neque diurno neque nocturno itinere intermisso per fines Aeduorum in Lingones contendit, ubi duae legiones hiemabant, ut, si quid etiam de sua salute ab Aeduis iniretur consilii, celeritate praecurreret. Eo cum pervenisset, ad reliquas legiones mittit priusque omnes in unum locum cogit, quam de eius adventu Arvernis nuntiari posset. Hac re cognita Vercingetorix rursus in Bituriges exercitum reducit atque inde profectus Gorgobinam, Boiorum oppidum, quos ibi Helvetico proelio victos Caesar conlocaverat Aeduisque attribuerat, oppugnare instituit.

10 Magnam haec res Caesari difficultatem ad consilium capiendum adferebat: si reliquam partem hiemis uno loco legiones contineret, ne stipendiariis Aeduorum expugnatis cuncta Gallia deficeret, quod nullum amicis in eo praesidium videretur positum esse; si maturius ex hibernis educeret, ne ab re frumentaria duris subvectionibus laboraret. Praestare visum est tamen omnes difficultates perpeti, quam tanta contumelia accepta omnium suorum voluntates alienare. Itaque cohortatus Aeduos de supportando commeatu praemittit ad Boios, qui de suo adventu doceant hortenturque, ut in fide maneant atque hostium impetum magno animo sustineant. Duabus Agedinci legionibus atque impedimentis totius exercitus relictis ad Boios proficiscitur.

Altero die cum ad oppidum Senonum Vellaunodunum 11
venisset, ne quem post se hostem relinqueret, quo expeditiore re frumentaria uteretur, oppugnare instituit idque biduo circumvallavit: tertio die missis ex oppido legatis de deditione arma conferri, iumenta produci, sexcentos obsides dari iubet. Ea qui conficeret, C. Trebonium legatum relinquit. Ipse, ut quam primum iter faceret, Genabum Carnutum proficiscitur, qui tum primum allato nuntio de oppugnatione Vellaunoduni, cum longius eam rem ductum iri existimarent, praesidium Genabi tuendi causa quod inmitterent, comparabant. Huc biduo pervenit. Castris ante oppidum positis diei tempore exclusus in posterum oppugnationem differt quaeque ad eam rem usui sint, militibus imperat et, quod oppidum Genabum pons fluminis Ligeris contingebat, veritus, ne noctu ex oppido profugerent, duas legiones in armis excubare iubet. Genabenses paulo ante mediam noctem silentio ex oppido egressi flumen transire coeperunt. Qua re per exploratores nuntiata Caesar legiones, quas expeditas esse iusserat, portis incensis intromittit atque oppido potitur perpaucis ex hostium numero desideratis, quin cuncti caperentur, quod pontis atque itinerum angustiae multitudinis fugam intercluserant. Oppidum diripit atque incendit, praedam militibus donat, exercitum Ligerem traducit atque in Biturigum fines pervenit.

Vercingetorix, ubi de Caesaris adventu cognovit, op- 12
pugnatione destitit atque obviam Caesari proficiscitur. Ille oppidum Noviodunum oppugnare instituerat. Quo ex oppido cum legati ad eum venissent oratum, ut sibi ignosceret suaeque vitae consuleret, ut celeritate reliquas res conficeret, qua pleraque erat consecutus, arma conferri, equos produci, obsides dari iubet. Parte iam obsidum tradita cum reliqua administrarentur, centurionibus et paucis militibus intromissis, qui arma iumentaque conquirerent, equitatus hostium procul visus est, qui agmen Vercingetorigis antecesserat. Quem simulatque oppidani conspexerunt atque in spem auxilii venerunt, clamore sublato arma capere, portas claudere, murum complere coeperunt. Centuriones in oppido, cum ex significatione Gallorum novi aliquid ab iis iniri consilii intellexissent, gladiis destrictis portas occupaverunt suosque omnes incolumes receperunt.

13 Caesar ex castris equitatum educi iubet, proelium equestre committit: laborantibus iam suis Germanos equites circiter CCCC summittit, quos ab initio habere secum instituerat. Eorum impetum Galli sustinere non potuerunt atque in fugam coniecti multis amissis se ad agmen receperunt. Quibus profligatis rursus oppidani perterriti comprehensos eos, quorum opera plebem concitatam existimabant, ad Caesarem produxerunt seseque ei dediderunt. Quibus rebus confectis Caesar ad oppidum Avaricum, quod erat maximum munitissimumque in finibus Biturigum atque agri fertilissima regione, profectus est, quod eo oppido recepto, civitatem Biturigum se in potestatem redacturum confidebat.

14 Vercingetorix tot continuis incommodis Vellaunoduni, Genabi, Novioduni acceptis suos ad concilium convocat. Docet longe alia ratione esse bellum gerendum atque antea gestum sit: omnibus modis huic rei studendum, ut pabulatione ac commeatu Romani prohibeantur. Id esse facile, cum equitatu ipsi abundent et quod anni tempore subleventur. Pabulum secari non posse; necessario dispersos hostes ex aedificiis petere: hos omnes quotidie ab equitibus deleri posse. Praeterea salutis causa rei familiaris commoda neglegenda: vicos atque aedificia incendi oportere hoc spatio a Boia quoquoversus, quo pabulandi causa adire posse videantur. Harum ipsis rerum copiam suppetere, quod, quorum in finibus bellum geratur, eorum opibus subleventur: Romanos aut inopiam non laturos aut magno cum periculo longius ab castris processuros; neque interesse, ipsosne interficiant impedimentisne exuant, quibus amissis bellum geri non possit. Praeterea oppida incendi oportere, quae non munitione et loci natura ab omni sint periculo tuta, neu suis sint ad detrectandam militiam receptacula, neu Romanis proposita ad copiam commeatus praedamque tollendam. Haec si gravia aut acerba videantur, multo illa gravius aestimare, liberos, coniuges in servitutem abstrahi, ipsos interfici; quae sit necesse accidere victis.

15 Omnium consensu hac sententia probata uno die amplius XX urbes Biturigum incenduntur. Hoc idem in reliquis fit civitatibus. In omnibus partibus incendia conspiciuntur; quae etsi magno cum dolore omnes ferebant, tamen hoc sibi solatii proponebant, explorata victoria ce-

leriter amissa reciperaturos. Confligebant de Avarico in communi concilio, incendi placeret an defendi. Procumbunt omnibus Gallis ad pedes Bituriges, ne pulcherrimam prope totius Galliae urbem, quae praesidio et ornamento sit civitati, suis manibus succendere cogerentur: facile se loci natura defensuros dicunt, quod prope ex omnibus partibus flumine et palude circumdata unum habeat et perangustum aditum. Datur petentibus venia dissuadente primo Vercingetorige, post concedente et precibus ipsorum et misericordia vulgi. Defensores oppido idonei deliguntur.

16 Vercingetorix minoribus Caesarem itineribus subsequitur et locum castris deligit paludibus silvisque munitum ab Avarico longe milia passuum XVI. Ibi per certos exploratores in singula diei tempora, quae ad Avaricum agerentur, cognoscebat et, quid fieri vellet, imperabat. Omnes nostras pabulationes frumentationesque observabat dispersosque, cum longius necessario procederent, adoriebatur magnoque incommodo adficiebat, etsi, quantum ratione provideri poterat, ab nostris occurrebatur, ut incertis temporibus diversisque itineribus iretur.

17 Castris ad eam partem oppidi positis Caesar, quae intermissa a flumine et a paludibus aditum, ut supra diximus, angustum habebat, aggerem apparare, vineas agere, turres duas constituere coepit: nam circumvallare loci natura prohibebat. De re frumentaria Boios atque Aeduos adhortari non destitit; quorum alteri, quod nullo studio agebant, non multum adiuvabant, alteri non magnis facultatibus, quod civitas erat exigua et infirma, celeriter, quod habuerunt, consumpserunt. Summa difficultate rei frumentariae adfecto exercitu tenuitate Boiorum, indiligentia Aeduorum, incendiis aedificiorum, usque eo ut complures dies frumento milites caruerint et pecore ex longinquioribus vicis adacto extremam famem sustentarent, nulla tamen vox est ab iis audita populi Romani maiestate et superioribus victoriis indigna. Quin etiam Caesar cum in opere singulas legiones appellaret et, si acerbius inopiam ferrent, se dimissurum oppugnationem diceret, universi ab eo, ne id faceret, petebant: sic se complures annos illo imperante meruisse, ut nullam ignominiam acciperent, nusquam incepta re discederent: hoc se ignominiae laturos loco, si inceptam oppugnationem

reliquissent: praestare omnes perferre acerbitates, quam non civibus Romanis, qui Genabi perfidia Gallorum interissent, parentarent. Haec eadem centurionibus tribunisque militum mandabant, ut per eos ad Caesarem deferrentur.

18 Cum iam muro turres adpropinquassent, ex captivis Caesar cognovit Vercingetorigem consumpto pabulo castra movisse propius Avaricum atque ipsum cum equitatu expeditisque, qui inter equites proeliari consuessent, insidiarum causa eo profectum, quo nostros postero die pabulatum venturos arbitraretur. Quibus rebus cognitis media nocte silentio profectus ad hostium castra mane pervenit. Illi celeriter per exploratores adventu Caesaris cognito carros impedimentaque sua in artiores silvas abdiderunt, copias omnes in loco edito atque aperto instruxerunt. Qua re nuntiata Caesar celeriter sarcinas conferri, arma expediri iussit.

19 Collis erat leniter ab infimo acclivis. Hunc ex omnibus fere partibus palus difficilis atque impedita cingebat non latior pedibus quinquaginta. Hoc se colle interruptis pontibus Galli fiducia loci continebant generatimque distributi in civitates omnia vada ac saltus eius paludis obtinebant sic animo parati, ut, si eam paludem Romani perrumpere conarentur, haesitantes premerent ex loco superiore; ut, qui propinquitatem loci videret, paratos prope aequo Marte ad dimicandum existimaret, qui iniquitatem condicionis perspiceret, inani simulatione sese ostentare cognosceret. Indignantes milites Caesar, quod conspectum suum hostes perferre possent tantulo spatio interiecto, et signum proelii exposcentes edocet, quanto detrimento et quot virorum fortium morte necesse sit constare victoriam; quos cum sic animo paratos videat, ut nullum pro sua laude periculum recusent, summae se iniquitatis condemnari debere, nisi eorum vitam sua salute habeat cariorem. Sic milites consolatus eodem die reducit in castra reliquaque, quae ad oppugnationem pertinebant oppidi, administrare instituit.

20 Vercingetorix, cum ad suos redisset, proditionis insimulatus, quod castra propius Romanos movisset, quod cum omni equitatu discessisset, quod sine imperio tantas copias reliquisset, quod eius discessu Romani tanta opportunitate et celeritate venissent: non haec omnia

fortuito aut sine consilio accidere potuisse; regnum illum Galliae malle Caesaris concessu quam ipsorum habere beneficio — tali modo accusatus ad haec respondit: Quod castra movisset, factum inopia pabuli, etiam ipsis hortantibus; quod propius Romanos accessisset, persuasum loci opportunitate, qui se ipsum munitione defenderet: equitum vero operam neque in loco palustri desiderari debuisse et illic fuisse utilem, quo sint profecti. Summam imperii se consulto nulli discedentem tradidisse, ne is multitudinis studio ad dimicandum impelleretur; cui rei propter animi mollitiem studere omnes videret, quod diutius laborem ferre non possent. Romani si casu intervenerint, fortunae, si alicuius indicio vocati, huic habendam gratiam, quod et paucitatem eorum ex loco superiore cognoscere et virtutem despicere potuerint, qui dimicare non ausi turpiter se in castra receperint. Imperium se ab Caesare per proditionem nullum desiderare, quod habere victoria posset, quae iam esset sibi atque omnibus Gallis explorata; quin etiam ipsis remittere, si sibi magis honorem tribuere quam ab se salutem accipere videantur. Haec ut intellegatis, inquit, a me sincere pronuntiari, audite Romanos milites. Producit servos, quos in pabulatione paucis ante diebus exceperat et fame vinculisque excruciaverat. Hi iam ante edocti, quae interrogati pronuntiarent, milites se esse legionarios dicunt; fame et inopia adductos clam ex castris exisse, si quid frumenti aut pecoris in agris reperire possent; simili omnem exercitum inopia premi nec iam vires sufficere cuiusquam nec ferre operis laborem posse; itaque statuisse imperatorem, si nihil in oppugnatione oppidi profecissent, triduo exercitum deducere. Haec, inquit, a me, Vercingetorix, beneficia habetis, quem proditionis insimulatis; cuius opera sine vestro sanguine tantum exercitum victorem fame consumptum videtis; quem turpiter se ex fuga recipientem ne qua civitas suis finibus recipiat, a me provisum est.

21 Conclamat omnis multitudo et suo more armis concrepat, quod facere in eo consuerunt, cuius orationem adprobant: summum esse Vercingetorigem ducem, nec de eius fide dubitandum nec maiore ratione bellum administrari posse. Statuunt, ut decem milia hominum delecta ex omnibus locis in oppidum mittantur, nec solis Biturigibus communem salutem

committendam censent, quod penes eos, si id oppidum retinuissent, summam victoriae constare intellegebant.

22 Singulari militum nostrorum virtuti consilia cuiusque modi Gallorum occurrebant, ut est summae genus sollertiae atque ad omnia imitanda et efficienda, quae ab quoque traduntur, aptissimum. Nam et laqueis falces avertebant, quas cum destinaverant, tormentis introrsus reducebant, et aggerem cuniculis subtrahebant, eo scientius, quod apud eos magnae sunt ferrariae atque omne genus cuniculorum notum atque usitatum est. Totum autem murum ex omni parte turribus contabulaverant atque has coriis intexerant. Tum crebris diurnis nocturnisque eruptionibus aut aggeri ignem inferebant aut milites occupatos in opere adoriebantur et nostrarum turrium altitudinem, quantum has quotidianus agger expresserat, commissis suarum turrium malis adaequabant et apertos cuniculos praeusta et praeacuta materia et pice fervefacta et maximi ponderis saxis morabantur moenibusque adpropinquare prohibebant.

23 Muri autem omnes Gallici hac fere forma sunt. Trabes directae perpetuae in longitudinem paribus intervallis, distantes inter se binos pedes, in solo conlocantur. Hae revinciuntur introrsus et multo aggere vestiuntur; ea autem, quae diximus, intervalla grandibus in fronte saxis effarciuntur. His conlocatis et coagmentatis alius insuper ordo additur, ut idem illud intervallum servetur neque inter se contingant trabes, sed paribus intermissae spatiis singulae singulis saxis interiectis arte contineantur. Sic deinceps omne opus contexitur, dum iusta muri altitudo expleatur. Hoc cum in speciem varietatemque opus deforme non est alternis trabibus ac saxis, quae rectis lineis suos ordines servant, tum ad utilitatem et defensionem urbium summam habet opportunitatem, quod et ab incendio lapis et ab ariete materia defendit, quae perpetuis trabibus pedes quadragenos plerumque introrsus revincta neque perrumpi neque distrahi potest.

24 His tot rebus impedita oppugnatione milites, cum toto tempore frigore et adsiduis imbribus tardarentur, tamen continenti labore omnia haec superaverunt et diebus XXV aggerem latum pedes CCCXXX, altum pedes LXXX exstruxerunt. Cum is murum hostium paene contingeret et Caesar ad opus consuetudine excubaret militesque horta-

retur, ne quod omnino tempus ab opere intermitteretur, paulo ante tertiam vigiliam est animadversum fumare aggerem, quem cuniculo hostes succenderant, eodemque tempore toto muro clamore sublato duabus portis ab utroque latere turrium eruptio fiebat. Alii faces atque aridam materiem de muro in aggerem eminus iaciebant, picem reliquasque res, quibus ignis excitari potest, fundebant, ut, quo primum curreretur aut cui rei ferretur auxilium, vix ratio iniri posset. Tamen, quod instituto Caesaris semper duae legiones pro castris excubabant pluresque partitis temporibus erant in opere, celeriter factum est, ut alii eruptionibus resisterent, alii turres reducerent aggeremque interscinderent, omnis vero ex castris multitudo ad restinguendum concurreret.

Cum in omnibus locis consumpta iam reliqua parte 25 noctis pugnaretur semperque hostibus spes victoriae redintegraretur, eo magis, quod deustos pluteos turrium videbant nec facile adire apertos ad auxiliandum animadvertebant, semperque ipsi recentes defessis succederent omnemque Galliae salutem in illo vestigio temporis positam arbitrarentur, accidit inspectantibus nobis quod dignum memoria visum praetereundum non existimavimus. Quidam ante portam oppidi Gallus per manus sevi ac picis traditas glebas in ignem e regione turris proiiciebat: scorpione ab latere dextro traiectus exanimatusque concidit. Hunc ex proximis unus iacentem transgressus eodem illo munere fungebatur; eadem ratione ictu scorpionis exanimato alteri successit tertius et tertio quartus, nec prius ille est a propugnatoribus vacuus relictus locus, quam restincto aggere atque omni ex parte summotis hostibus finis est pugnandi factus.

Omnia experti Galli, quod res nulla successerat, 26 postero die consilium ceperunt ex oppido profugere hortante et iubente Vercingetorige. Id silentio noctis conati non magna iactura suorum sese effecturos sperabant, propterea quod neque longe ab oppido castra Vercingetorigis aberant, et palus, quae perpetua intercedebat, Romanos ad insequendum tardabat. Iamque hoc facere noctu apparabant, cum matresfamiliae repente in publicum procurrerunt flentesque proiectae ad pedes suorum omnibus precibus petierunt, ne se et communes liberos hostibus ad supplicium dederent, quos ad capiendam fu-

gam naturae et virium infirmitas impediret. Ubi eos in sententia perstare viderunt, quod plerumque in summo periculo timor misericordiam non recipit, conclamare et significare de fuga Romanis coeperunt. Quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu Romanorum viae praeoccuparentur, consilio destiterunt.

27 Postero die Caesar promota turri directisque operibus, quae facere instituerat, magno coorto imbre non inutilem hanc ad capiendum consilium tempestatem arbitratus est, quod paulo incautius custodias in muro dispositas videbat, suosque languidius in opere versari iussit et, quid fieri vellet, ostendit. Legionibusque intra vineas in occulto expeditis cohortatus, ut aliquando pro tantis laboribus fructum victoriae perciperent, iis, qui primi murum ascendissent, praemia proposuit militibusque signum dedit. Illi subito ex omnibus partibus evolaverunt murumque celeriter compleverunt.

28 Hostes re nova perterriti muro turribusque deiecti in foro ac locis patentioribus cuneatim constiterunt hoc animo, ut, si qua ex parte obviam veniretur, acie instructa depugnarent. Ubi neminem in aequum locum sese demittere, sed toto undique muro circumfundi viderunt, veriti, ne omnino spes fugae tolleretur, abiectis armis ultimas oppidi partes continenti impetu petiverunt, parsque ibi, cum angusto exitu portarum se ipsi premerent, a militibus, pars iam egressa portis ab equitibus est interfecta. Nec fuit quisquam, qui praedae studeret. Sic et Genabi caede et labore operis incitati non aetate confectis, non mulieribus, non infantibus pepercerunt. Denique ex omni numero, qui fuit circiter milium XL, vix DCCC, qui primo clamore audito se ex oppido eiecerant, incolumes ad Vercingetorigem pervenerunt. Quos ille multa iam nocte silentio fuga excepit veritus, ne qua in castris ex eorum concursu et misericordia vulgi seditio oreretur, ut procul in via dispositis familiaribus suis principibusque civitatum disparandos deducendosque ad suos curaret, quae cuique civitati pars castrorum ab initio obvenerat.

29 Postero die concilio convocato consolatus cohortatusque est, ne se admodum animo demitterent, ne perturbarentur incommodo. Non virtute neque in acie vicisse Romanos, sed artificio quodam et scientia oppugnationis,

cuius rei fuerint ipsi imperiti. Errare, si qui in bello omnes secundos rerum proventus exspectent. Sibi numquam placuisse Avaricum defendi, cuius rei testes ipsos haberet, sed factum imprudentia Biturigum et nimia obsequentia reliquorum, uti hoc incommodum acciperetur. Id tamen se celeriter maioribus commodis sanaturum. Nam quae ab reliquis Gallis civitates dissentirent, has sua diligentia adiuncturum atque unum consilium totius Galliae effecturum, cuius consensui ne orbis quidem terrarum possit obsistere; idque se prope iam effectum habere. Interea aequum esse ab iis communis salutis causa impetrari, ut castra munire instituerent, quo facilius repentinos hostium impetus sustinerent.

30 Fuit haec oratio non ingrata Gallis, et maxime quod ipse animo non defecerat tanto accepto incommodo neque se in occultum abdiderat et conspectum multitudinis fugerat; plusque animo providere et praesentire existimabatur, quod re integra primo incendendum Avaricum, post deserendum censuerat. Itaque ut reliquorum imperatorum res adversae auctoritatem minuunt, sic huius ex contrario dignitas incommodo accepto in dies augebatur. Simul in spem veniebant eius adfirmatione de reliquis adiungendis civitatibus; primumque eo tempore Galli castra munire instituerunt et sic sunt animo consternati homines insueti laboris, ut omnia, quae imperarentur, sibi patienda existimarent. 31 Nec minus, quam est pollicitus, Vercingetorix animo laborabat, ut reliquas civitates adiungeret, atque eas bonis pollicitationibus alliciebat. Huic rei idoneos homines deligebat, quorum quisque aut oratione subdola aut amicitia facillime posset. Qui Avarico expugnato refugerant, armandos vestiendosque curat. Simul, ut deminutae copiae redintegrarentur, imperat certum numerum militum civitatibus, quem et quam ante diem in castra adduci velit, sagittariosque omnes, quorum erat permagnus numerus in Gallia, conquiri et ad se mitti iubet. His rebus celeriter id, quod Avarici deperierat, expletur. Interim Teutomatus, Olloviconis filius, rex Nitiobrigum, cuius pater ab senatu nostro amicus erat appellatus, cum magno equitum suorum numero et quos ex Aquitania conduxerat ad eum pervenit.

32 Caesar Avarici complures dies commoratus summamque ibi copiam frumenti et reliqui commeatus nanctus ex-

ercitum ex labore atque inopia refecit. Iam prope hieme confecta cum ipso anni tempore ad gerendum bellum vocaretur et ad hostem proficisci constituisset, sive eum ex paludibus silvisque elicere sive obsidione premere posset, legati ad eum principes Aeduorum veniunt oratum, ut maxime necessario tempore civitati subveniat: summo esse in periculo rem, quod, cum singuli magistratus antiquitus creari atque regiam potestatem annum obtinere consuessent, duo magistratum gerant et se uterque eorum legibus creatum esse dicat. Horum esse alterum Convictolitavem, florentem et inlustrem adolescentem, alterum Cotum, antiquissima familia natum atque ipsum hominem summae potentiae et magnae cognationis, cuius frater Valetiacus proximo anno eundem magistratum gesserit. Civitatem esse omnem in armis, divisum senatum, divisum populum, suas cuiusque eorum clientelas. Quod si diutius alatur controversia, fore uti pars cum parte civitatis confligat. Id ne accidat, positum in eius diligentia atque auctoritate.

33 Caesar, etsi a bello atque hoste discedere detrimentosum esse existimabat, tamen non ignorans, quanta ex dissensionibus incommoda oriri consuessent, ne tanta et tam coniuncta populo Romano civitas, quam ipse semper aluisset omnibusque rebus ornasset, ad vim atque arma descenderet, atque ea pars, quae minus confideret, auxilia a Vercingetorige arcesseret, huic rei praevertendum existimavit et, quod legibus Aeduorum iis, qui summum magistratum obtinerent, excedere ex finibus non liceret, ne quid de iure aut de legibus eorum deminuisse videretur, ipse in Aeduos proficisci statuit senatumque omnem et quos inter controversia esset ad se Decetiam evocavit. Cum prope omnis civitas eo convenisset, docereturque paucis clam convocatis alio loco, alio tempore, atque oportuerit, fratrem ex fratre renuntiatum, cum leges duo ex una familia vivo utroque non solum magistratus creari vetarent, sed etiam in senatu esse prohiberent, Cotum imperium deponere coëgit, Convictolitavem, qui per sacerdotes more civitatis intermissis magistratibus esset creatus, potestatem obtinere iussit.

34 Hoc decreto interposito cohortatus Aeduos, ut controversiarum ac dissensionis obliviscerentur atque omnibus omissis his rebus huic bello servirent eaque, quae meru-

issent, praemia ab se devicta Gallia exspectarent equitatumque omnem et peditum milia x sibi celeriter mitterent, quae in praesidiis rei frumentariae causa disponeret, exercitum in duas partes divisit: quattuor legiones in Senones Parisiosque Labieno ducendas dedit, sex ipse in Arvernos ad oppidum Gergoviam secundum flumen Elaver duxit; equitatus partem illi attribuit, partem sibi reliquit. Qua re cognita Vercingetorix omnibus interruptis eius fluminis pontibus ab altera fluminis parte iter facere coepit.

35 Cum uterque utrimque exisset exercitus, in conspectu fereque e regione castris castra ponebant. Dispositis exploratoribus, necubi effecto ponte Romani copias traducerent, erat in magnis Caesaris difficultatibus res, ne maiorem aestatis partem flumine impediretur, quod non fere ante autumnum Elaver vado transiri solet. Itaque, ne id accideret, silvestri loco castris positis e regione unius eorum pontium, quos Vercingetorix rescindendos curaverat, postero die cum duabus legionibus in occulto restitit; reliquas copias cum omnibus impedimentis, ut consueverat, misit captis quibusdam cohortibus, uti numerus legionum constare videretur. His quam longissime possent egredi iussis, cum iam ex diei tempore coniecturam ceperat in castra perventum, iisdem sublicis, quarum pars inferior integra remanebat, pontem reficere coepit. Celeriter effecto opere legionibusque traductis et loco castris idoneo delecto reliquas copias revocavit. Vercingetorix re cognita, ne contra suam voluntatem dimicare cogeretur, magnis itineribus antecessit.

36 Caesar ex eo loco quintis castris Gergoviam pervenit equestrique eo die proelio levi facto perspecto urbis situ, quae posita in altissimo monte omnes aditus difficiles habebat, de expugnatione desperavit, de obsessione non prius agendum constituit, quam rem frumentariam expedisset. At Vercingetorix castris prope oppidum positis mediocribus circum se intervallis separatim singularum civitatium copias conlocaverat, atque omnibus eius iugi collibus occupatis, qua despici poterat, horribilem speciem praebebat, principesque earum civitatium, quos sibi ad consilium capiendum delegerat, prima luce quotidie ad se convenire iubebat, seu quid communicandum seu quid administrandum videretur, neque ullum fere diem inter-

mittebat, quin equestri proelio interiectis sagittariis, quid in quoque esset animi ac virtutis suorum, periclitaretur. Erat e regione oppidi collis sub ipsis radicibus montis egregie munitus atque ex omni parte circumcisus, quem si tenerent nostri, et aquae magna parte et pabulatione libera prohibituri hostes videbantur. Sed is locus praesidio ab his non nimis firmo tenebatur. Tamen silentio noctis Caesar ex castris egressus, priusquam subsidio ex oppido veniri posset, deiecto praesidio potitus loco duas ibi legiones conlocavit fossamque duplicem duodenum pedum a maioribus castris ad minora perduxit, ut tuto ab repentino hostium incursu etiam singuli commeare possent.

37 Dum haec ad Gergoviam geruntur, Convictolitavis Aeduus, cui magistratum adiudicatum a Caesare demonstravimus, sollicitatus ab Arvernis pecunia cum quibusdam adolescentibus conloquitur, quorum erat princeps Litaviccus atque eius fratres, amplissima familia nati adolescentes. Cum his praemium communicat hortaturque, ut se liberos et imperio natos meminerint: unam esse Aeduorum civitatem, quae certissimam Galliae victoriam distineat; eius auctoritate reliquas contineri; qua traducta locum consistendi Romanis in Gallia non fore. Esse nonnullo se Caesaris beneficio adfectum, sic tamen, ut iustissimam apud eum causam obtinuerit; sed plus communi libertati tribuere. Cur enim potius Aedui de suo iure et de legibus ad Caesarem disceptatorem, quam Romani ad Aeduos veniant? Celeriter adolescentibus et oratione magistratus et praemio deductis, cum se vel principes eius consilii fore profiterentur, ratio perficiendi quaerebatur, quod civitatem temere ad suscipiendum bellum adduci posse non confidebant. Placuit, ut Litaviccus decem illis milibus, quae Caesari ad bellum mitterentur, praeficeretur atque ea ducenda curaret, fratresque eius ad Caesarem praecurrerent. Reliqua qua ratione agi
38 placeat, constituunt. Litaviccus accepto exercitu, cum milia passuum circiter XXX ab Gergovia abesset, convocatis subito militibus lacrimans, Quo proficiscimur, inquit, milites? Omnis noster equitatus, omnis nobilitas interiit; principes civitatis, Eporedorix et Viridomarus, insimulati proditionis ab Romanis indicta causa interfecti sunt. Haec ab ipsis cognoscite, qui ex ipsa caede fugerunt; nam ego fratribus atque omnibus meis propinquis

interfectis dolore prohibeor quae gesta sunt pronuntiare. Producuntur ii, quos ille edocuerat, quae dici vellet, atque eadem, quae Litaviccus pronuntiaverat, multitudini exponunt: multos equites Aeduorum interfectos, quod conlocuti cum Arvernis dicerentur; ipsos se inter multitudinem militum occultasse atque ex media caede fugisse. Conclamant Aedui et Litaviccum obsecrant, ut sibi consulat. Quasi vero, inquit ille, consilii sit res, ac non necesse sit nobis Gergoviam contendere et cum Arvernis nosmet coniungere. An dubitamus, quin nefario facinore admisso Romani iam ad nos interficiendos concurrant? Proinde, si quid in nobis animi est, persequamur eorum mortem, qui indignissime interierunt, atque hos latrones interficiamus. Ostendit cives Romanos, qui eius praesidii fiducia una erant; magnum numerum frumenti commeatusque diripit, ipsos crudeliter excruciatos interficit. Nuntios tota civitate Aeduorum dimittit, eodem mendacio de caede equitum et principum permovet; hortatur, ut simili ratione, atque ipse fecerit, suas iniurias persequantur.

Eporedorix Aeduus, summo loco natus adolescens et 39
summae domi potentiae, et una Viridomarus, pari aetate et gratia, sed genere dispari, quem Caesar ab Divitiaco sibi traditum ex humili loco ad summam dignitatem perduxerat, in equitum numero convenerant nominatim ab eo evocati. His erat inter se de principatu contentio, et in illa magistratuum controversia alter pro Convictolitavi, alter pro Coto summis opibus pugnaverant. Ex his Eporedorix cognito Litavicci consilio media fere nocte rem ad Caesarem defert; orat, ne patiatur civitatem pravis adolescentium consiliis ab amicitia populi Romani deficere; quod futurum provideat, si se tot hominum milia cum hostibus coniunxerint, quorum salutem neque propinqui neglegere neque civitas levi momento aestimare posset. Magna adfectus sollicitudine hoc nuntio Caesar, quod 40
semper Aeduorum civitati praecipue indulserat, nulla interposita dubitatione legiones expeditas quattuor equitatumque omnem ex castris educit. Nec fuit spatium tali tempore ad contrahenda castra, quod res posita in celeritate videbatur. Fabium legatum cum legionibus duabus castris praesidio relinquit. Fratres Litavicci cum comprehendi iussisset, paulo ante reperit ad hostes fugisse. Adhortatus milites, ne necessario tempore itineris labore

permoveantur, cupidissimis omnibus progressus milia passuum XXV agmen Aeduorum conspicatus immisso equitatu iter eorum moratur atque impedit interdicitque omnibus, ne quemquam interficiant. Eporedorigem et Viridomarum, quos illi interfectos existimabant, inter equites versari suosque appellare iubet. His cognitis et Litavicci fraude perspecta Aedui manus tendere, deditionem significare et proiectis armis mortem deprecari incipiunt. Litaviccus cum suis clientibus, quibus more Gallorum nefas est etiam in extrema fortuna deserere patronos, Gergoviam profugit.

41 Caesar nuntiis ad civitatem Aeduorum missis, qui suo beneficio conservatos docerent, quos iure belli interficere potuisset, tribusque horis noctis exercitui ad quietem datis castra ad Gergoviam movit. Medio fere itinere equites a Fabio missi, quanto res in periculo fuerit, exponunt. Summis copiis castra oppugnata demonstrant, cum crebro integri defessis succederent nostrosque adsiduo labore defatigarent, quibus propter magnitudinem castrorum perpetuo esset iisdem in vallo permanendum; multitudine sagittarum atque omnis generis telorum multos vulneratos; ad haec sustinenda magno usui fuisse tormenta; Fabium discessu eorum duabus relictis portis obstruere ceteras pluteosque vallo addere et se in posterum diem similemque casum apparare. Iis rebus cognitis Caesar summo studio militum ante ortum solis in castra pervenit.

42 Dum haec ad Gergoviam geruntur, Aedui primis nuntiis ab Litavicco acceptis nullum sibi ad cognoscendum spatium relinquunt. Impellit alios avaritia, alios iracundia et temeritas, quae maxime illi hominum generi est innata, ut levem auditionem habeant pro re comperta. Bona civium Romanorum diripiunt, caedes faciunt, in servitutem abstrahunt. Adiuvat rem proclinatam Convictolitavis plebemque ad furorem impellit, ut facinore admisso ad sanitatem reverti pudeat. M. Aristium, tribunum militum, iter ad legionem facientem fide data ex oppido Cavillono educunt; idem facere cogunt eos, qui negotiandi causa ibi constiterant. Hos continuo in itinere adorti omnibus impedimentis exuunt; repugnantes diem noctemque obsident; multis utrimque interfectis maiorem multitudinem armatorum concitant.

43 Interim nuntio allato, omnes eorum milites in potestate Caesaris teneri, concurrunt ad Aristium, nihil publico factum consilio demonstrant; quaestionem de bonis direptis decernunt, Litavicci fratrumque bona publicant, legatos ad Caesarem sui purgandi gratia mittunt. Haec faciunt reciperandorum suorum causa; sed contaminati facinore et capti compendio ex direptis bonis, quod ea res ad multos pertinebat, timore poenae exterriti consilia clam de bello inire incipiunt civitatesque reliquas legationibus sollicitant. Quae tametsi Caesar intellegebat, tamen quam mitissime potest legatos appellat: nihil se propter inscientiam levitatemque vulgi gravius de civitate iudicare neque de sua in Aeduos benevolentia deminuere. Ipse maiorem Galliae motum exspectans, ne ab omnibus civitatibus circumsisteretur, consilia inibat, quemadmodum a Gergovia discederet ac rursus omnem exercitum contraheret, ne profectio nata ab timore defectionis similis fugae videretur.

44 Haec cogitanti accidere visa est facultas bene rei gerendae. Nam cum in minora castra operis perspiciendi causa venisset, animadvertit collem, qui ab hostibus tenebatur, nudatum hominibus, qui superioribus diebus vix prae multitudine cerni poterat. Admiratus quaerit ex perfugis causam, quorum magnus ad eum quotidie numerus confluebat. Constabat inter omnes, quod iam ipse Caesar per exploratores cognoverat, dorsum esse eius iugi prope aequum, sed hunc silvestrem et angustum, qua esset aditus ad alteram partem oppidi; vehementer huic illos loco timere nec iam aliter sentire, uno colle ab Romanis occupato si alterum amisissent, quin paene circumvallati atque omni exitu et pabulatione interclusi viderentur: ad hunc muniendum omnes a Vercingetorige evocatos. Hac re cognita Caesar mittit complures equitum 45 turmas; eis de media nocte imperat, ut paulo tumultuosius omnibus locis vagarentur. Prima luce magnum numerum impedimentorum ex castris mulorumque produci atque iis stramenta detrahi mulionesque cum cassidibus equitum specie ac simulatione collibus circumvehi iubet. His paucos addit equites, qui latius ostentationis causa vagarentur. Longo circuitu easdem omnes iubet petere regiones. Haec procul ex oppido videbantur, ut erat a Gergovia despectus in castra, neque tanto spatio, certi

quid esset, explorari poterat. Legionem unam eodem iugo mittit et paulum progressam inferiore constituit loco silvisque occultat. Augetur Gallis suspicio atque omnes illo munitionum copiae traducuntur. Vacua castra hostium Caesar conspicatus tectis insignibus suorum occultatisque signis militaribus raros milites, ne ex oppido animadverterentur, ex maioribus castris in minora traducit legatisque, quos singulis legionibus praefecerat, quid fieri velit, ostendit; inprimis monet, ut contineant milites, ne studio pugnandi aut spe praedae longius progrediantur; quid iniquitas loci habeat incommodi, proponit: hoc una celeritate posse mutari; occasionis esse rem, non proelii. His rebus expositis signum dat et ab dextra parte alio ascensu eodem tempore Aeduos mittit.

46 Oppidi murus ab planitie atque initio ascensus recta regione, si nullus amfractus intercederet, MCC passus aberat: quicquid huic circuitus ad molliendum clivum accesserat, id spatium itineris augebat. A medio fere colle in longitudinem, ut natura montis ferebat, ex grandibus saxis sex pedum murum, qui nostrorum impetum tardaret, praeduxerant Galli atque inferiore omni spatio vacuo relicto superiorem partem collis usque ad murum oppidi densissimis castris compleverant. Milites dato signo celeriter ad munitionem perveniunt eamque transgressi trinis castris potiuntur. Ac tanta fuit in castris capiendis celeritas, ut Teutomatus, rex Nitiobrigum, subito in tabernaculo oppressus, ut meridie conquieverat, superiore corporis parte nudata, vulnerato equo vix se ex manibus praedantium militum eriperet.

47 Consecutus id, quod animo proposuerat, Caesar receptui cani iussit legionique decimae, quacum erat, contionatus signa constituit. Ac reliquarum legionum milites non exaudito sono tubae, quod satis magna valles intercedebat, tamen ab tribunis militum legatisque, ut erat a Caesare praeceptum, retinebantur. Sed elati spe celeris victoriae et hostium fuga et superiorum temporum secundis proeliis nihil adeo arduum sibi esse existimaverunt, quod non virtute consequi possent, neque finem prius sequendi fecerunt, quam muro oppidi portisque adpropinquarunt. Tum vero ex omnibus urbis partibus orto clamore qui longius aberant, repentino tumultu perterriti, cum hostem intra portas esse existimarent, sese ex op-

pido eiecerunt. Matresfamiliae de muro vestem argentumque iactabant et pectore nudo prominentes passis manibus obtestabantur Romanos, ut sibi parcerent neu, sicut Avarici fecissent, ne a mulieribus quidem atque infantibus abstinerent. Nonnullae de muris per manus demissae sese militibus tradebant. L. Fabius, centurio legionis VIII, quem inter suos eo die dixisse constabat, excitari se Avaricensibus praemiis neque commissurum, ut prius quisquam murum ascenderet, tres suos nactus manipulares atque ab iis sublevatus murum ascendit. Hos ipse rursus singulos exceptans in murum extulit.

48 Interim ii, qui ad alteram partem oppidi, ut supra demonstravimus, munitionis causa convenerant, primo exaudito clamore, inde etiam crebris nuntiis incitati, oppidum a Romanis teneri, praemissis equitibus magno concursu eo contenderunt. Eorum ut quisque primus venerat, sub muro consistebat suorumque pugnantium numerum augebat. Quorum cum magna multitudo convenisset, matresfamiliae, quae paulo ante Romanis de muro manus tendebant, suos obtestari et more Gallico passum capillum ostentare liberosque in conspectum proferre coeperunt. Erat Romanis nec loco nec numero aequa contentio; simul et cursu et spatio pugnae defatigati non facile recentes atque integros sustinebant.

49 Caesar, cum iniquo loco pugnari hostiumque augeri copias videret, praemetuens suis ad T. Sextium legatum, quem minoribus castris praesidio reliquerat, misit, ut cohortes ex castris celeriter educeret et sub infimo colle ab dextro latere hostium constitueret, ut, si nostros loco depulsos vidisset, quo minus libere hostes insequerentur, terreret. Ipse paulum ex eo loco cum legione progressus, ubi constiterat, eventum pugnae exspectabat.

50 Cum acerrime comminus pugnaretur, hostes loco et numero, nostri virtute confiderent, subito sunt Aedui visi ab latere nostris aperto, quos Caesar ab dextra parte alio ascensu manus distinendae causa miserat. Hi similitudine armorum vehementer nostros perterruerunt, ac tametsi dextris humeris exsertis animadvertebantur, quod insigne pacatum esse consuerat, tamen id ipsum sui fallendi causa milites ab hostibus factum existimabant. Eodem tempore L. Fabius centurio quique una murum ascenderant circumventi atque interfecti de muro praecipita-

bantur. M. Petronius, eiusdem legionis centurio, cum portas excidere conatus esset, a multitudine oppressus ac sibi desperans multis iam vulneribus acceptis manipularibus suis, qui illum secuti erant, Quoniam, inquit, me una vobiscum servare non possum, vestrae quidem certe vitae prospiciam, quos cupiditate gloriae adductus in periculum deduxi. Vos data facultate vobis consulite. Simul in medios hostes inrupit duobusque interfectis reliquos a porta paulum summovit. Conantibus auxiliari suis, Frustra, inquit, meae vitae subvenire conamini, quem iam sanguis viresque deficiant. Proinde abite, dum est facultas, vosque ad legionem recipite. Ita pugnans post paulum concidit ac suis saluti fuit.

51 Nostri, cum undique premerentur, XLVI centurionibus amissis deiecti sunt loco. Sed intolerantius Gallos insequentes legio decima tardavit, quae pro subsidio paulo aequiore loco constiterat. Hanc rursus XIII legionis cohortes exceperunt, quae ex castris minoribus eductae cum T. Sextio legato ceperant locum superiorem. Legiones, ubi primum planitiem attigerunt, infestis contra hostes signis constiterunt. Vercingetorix ab radicibus collis suos intra munitiones reduxit. Eo die milites sunt paulo minus septingenti desiderati.

52 Postero die Caesar contione advocata temeritatem cupiditatemque militum reprehendit, quod sibi ipsi iudicavissent, quo procedendum aut quid agendum videretur, neque signo recipiendi dato constitissent neque ab tribunis militum legatisque retineri potuissent. Exposuit, quid iniquitas loci posset, quid ipse ad Avaricum sensisset, cum sine duce et sine equitatu deprehensis hostibus exploratam victoriam dimisisset, ne parvum modo detrimentum in contentione propter iniquitatem loci accideret. Quanto opere eorum animi magnitudinem admiraretur, quos non castrorum munitiones, non altitudo montis, non murus oppidi tardare potuisset, tanto opere licentiam arrogantiamque reprehendere, quod plus se quam imperatorem de victoria atque exitu rerum sentire existimarent; nec minus se ab milite modestiam et continentiam quam
53 virtutem atque animi magnitudinem desiderare. Hac ha-
bita contione et ad extremam orationem confirmatis militibus, ne ob hanc causam animo permoverentur neu, quod iniquitas loci attulisset, id virtuti hostium tribu-

erent, eadem de profectione cogitans, quae ante senserat, legiones ex castris eduxit aciemque idoneo loco constituit. Cum Vercingetorix nihilo magis in aequum locum descenderet, levi facto equestri proelio atque secundo in castra exercitum reduxit. Cum hoc idem postero die fecisset, satis ad Gallicam ostentationem minuendam militumque animos confirmandos factum existimans in Aeduos movit castra. Ne tum quidem insecutis hostibus tertio die ad flumen Elaver pontes reficit eoque exercitum traducit.

54 Ibi a Viridomaro atque Eporedorige Aeduis appellatus discit cum omni equitatu Litaviccum ad sollicitandos Aeduos profectum: opus esse ipsos antecedere ad confirmandam civitatem. Etsi multis iam rebus perfidiam Aeduorum perspectam habebat atque horum discessu admaturari defectionem civitatis existimabat, tamen eos retinendos non constituit, ne aut inferre iniuriam videretur aut dare timoris aliquam suspicionem. Discedentibus his breviter sua in Aeduos merita exposuit: quos et quam humiles accepisset, compulsos in oppida, multatos agris, omnibus ereptis copiis, imposito stipendio, obsidibus summa cum contumelia extortis, et quam in fortunam quamque in amplitudinem deduxisset, ut non solum in pristinum statum redissent, sed omnium temporum dignitatem et gratiam antecessisse viderentur. His datis mandatis eos ab se dimisit.

55 Noviodunum erat oppidum Aeduorum ad ripas Ligeris opportuno loco positum. Huc Caesar omnes obsides Galliae, frumentum, pecuniam publicam, suorum atque exercitus impedimentorum magnam partem contulerat; huc magnum numerum equorum huius belli causa in Italia atque Hispania coëmptos miserat. Eo cum Eporedorix Viridomarusque venissent et de statu civitatis cognovissent, Litaviccum Bibracti ab Aeduis receptum, quod est oppidum apud eos maximae auctoritatis, Convictolitavim magistratum magnamque partem senatus ad eum convenisse, legatos ad Vercingetorigem de pace et amicitia concilianda publice missos, non praetermittendum tantum commodum existimaverunt. Itaque interfectis Novioduni custodibus quique eo negotiandi causa convenerant pecuniam atque equos inter se partiti sunt; obsides civitatum Bibracte ad magistratum deducendos curaverunt; oppidum,

quod a se teneri non posse iudicabant, ne cui esset usui Romanis, incenderunt; frumenti quod subito potuerunt navibus avexerunt, reliquum flumine atque incendio corruperunt. Ipsi ex finitimis regionibus copias cogere, praesidia custodiasque ad ripas Ligeris disponere equitatumque omnibus locis iniiciendi timoris causa ostentare coeperunt, si ab re frumentaria Romanos excludere aut adductos inopia in provinciam expellere possent. Quam ad spem multum eos adiuvabat, quod Liger ex nivibus creverat, ut omnino vado non posse transiri videretur.

56 Quibus rebus cognitis Caesar maturandum sibi censuit, si esset in perficiendis pontibus periclitandum, ut prius, quam essent maiores eo coactae copiae, dimicaret. Nam ut commutato consilio iter in provinciam converteret, ut nemo tum quidem necessario faciundum existimabat, cum infamia atque indignitas rei et oppositus mons Cevenna viarumque difficultas impediebat, tum maxime, quod abiuncto Labieno atque iis legionibus, quas una miserat, vehementer timebat. Itaque admodum magnis diurnis nocturnisque itineribus confectis contra omnium opinionem ad Ligerem venit vadoque per equites invento pro rei necessitate opportuno, ut brachia modo atque humeri ad sustinenda arma liberi ab aqua esse possent, disposito equitatu, qui vim fluminis refringeret, atque hostibus primo aspectu perturbatis incolumem exercitum traduxit frumentumque in agris et pecoris copiam nactus repleto his rebus exercitu iter in Senones facere instituit.

57 Dum haec apud Caesarem geruntur, Labienus eo supplemento, quod nuper ex Italia venerat, relicto Agedinci, ut esset impedimentis praesidio, cum IIII legionibus Lutetiam proficiscitur. Id est oppidum Parisiorum, quod positum est in insula fluminis Sequanae. Cuius adventu ab hostibus cognito magnae ex finitimis civitatibus copiae convenerunt. Summa imperii traditur Camulogeno Aulerco, qui prope confectus aetate tamen propter singularem scientiam rei militaris ad eum est honorem evocatus. Is cum animadvertisset perpetuam esse paludem, quae influeret in Sequanam atque illum omnem locum magnopere impediret, hic consedit nostrosque transitu prohibere instituit.

58 Labienus primo vineas agere, cratibus atque aggere paludem explere atque iter munire conabatur. Postquam id difficilius confieri animadvertit, silentio e castris tertia

vigilia egressus eodem, quo venerat, itinere Melodunum pervenit. Id est oppidum Senonum in insula Sequanae positum, ut paulo ante de Lutetia diximus. Deprensis navibus circiter quinquaginta celeriterque coniunctis atque eo militibus iniectis et rei novitate perterritis oppidanis, quorum magna pars erat ad bellum evocata, sine contentione oppido potitur. Refecto ponte, quem superioribus diebus hostes resciderant, exercitum traducit et secundo flumine ad Lutetiam iter facere coepit. Hostes re cognita ab iis, qui Meloduno fugerant, Lutetiam incendi pontesque eius oppidi rescindi iubent; ipsi profecti a palude ad ripas Sequanae e regione Lutetiae contra Labieni castra considunt.

Iam Caesar a Gergovia discessisse audiebatur, iam de 59
Aeduorum defectione et secundo Galliae motu rumores adferebantur, Gallique in conloquiis interclusum itinere et Ligeri Caesarem inopia frumenti coactum in provinciam contendisse confirmabant. Bellovaci autem defectione Aeduorum cognita, qui iam ante erant per se infideles, manus cogere atque aperte bellum parare coeperunt. Tum Labienus tanta rerum commutatione longe aliud sibi capiendum consilium, atque antea senserat, intellegebat neque iam, ut aliquid adquireret proelioque hostes lacesseret, sed ut incolumem exercitum Agedincum reduceret, cogitabat. Namque altera ex parte Bellovaci, quae civitas in Gallia maximam habet opinionem virtutis, instabant, alteram Camulogenus parato atque instructo exercitu tenebat; tum legiones a praesidio atque impedimentis interclusas maximum flumen distinebat. Tantis subito difficultatibus obiectis ab animi virtute auxilium petendum videbat. Sub vesperum consilio convocato cohorta- 60
tus, ut ea, quae imperasset, diligenter industrieque administrarent, naves, quas Meloduno deduxerat, singulas equitibus Romanis attribuit et prima confecta vigilia IIII milia passuum secundo flumine silentio progredi ibique se exspectari iubet. Quinque cohortes, quas minime firmas ad dimicandum esse existimabat, castris praesidio relinquit; quinque eiusdem legionis reliquas de media nocte cum omnibus impedimentis adverso flumine magno tumultu proficisci imperat. Conquirit etiam lintres: has magno sonitu remorum incitatas in eandem partem mittit. Ipse post paulo silentio egressus cum tribus legionibus

61 eum locum petit, quo naves adpelli iusserat. Eo cum esset ventum, exploratores hostium, ut omni fluminis parte erant dispositi, inopinantes, quod magna subito erat coorta tempestas, ab nostris opprimuntur; exercitus equitatusque equitibus Romanis administrantibus, quos ei negotio praefecerat, celeriter transmittitur.

Uno fere tempore sub lucem hostibus nuntiatur in castris Romanorum praeter consuetudinem tumultuari et magnum ire agmen adverso flumine sonitumque remorum in eadem parte exaudiri et paulo infra milites navibus transportari. Quibus rebus auditis, quod existimabant tribus locis transire legiones atque omnes perturbatos defectione Aeduorum fugam parare, suas quoque copias in tres partes distribuerunt. Nam praesidio e regione castrorum relicto et parva manu Melodunum versus missa, quae tantum progrediatur, quantum naves processissent, reliquas copias contra Labienum duxerunt.

62 Prima luce et nostri omnes erant transportati et hostium acies cernebatur. Labienus milites cohortatus, ut suae pristinae virtutis et secundissimorum proeliorum retinerent memoriam atque ipsum Caesarem, cuius ductu saepenumero hostes superassent, praesentem adesse existimarent, dat signum proelii. Primo concursu ab dextro cornu, ubi septima legio constiterat, hostes pelluntur atque in fugam coniiciuntur; ab sinistro, quem locum quinta decima legio tenebat, cum primi ordines hostium transfixi telis concidissent, tamen acerrime reliqui resistebant, nec dabat suspicionem fugae quisquam. Ipse dux hostium Camulogenus suis aderat atque eos cohortabatur. Incerto nunc etiam exitu victoriae cum septimae legionis tribunis esset nuntiatum, quae in sinistro cornu gererentur, post tergum hostium legionem ostenderunt signaque intulerunt. Ne eo quidem tempore quisquam loco cessit, sed circumventi omnes interfectique sunt. Eandem fortunam tulit Camulogenus. At ii, qui praesidio contra castra Labieni erant relicti, cum proelium commissum audissent, subsidio suis ierunt collemque ceperunt, neque nostrorum militum victorumque impetum sustinere potuerunt. Sic cum suis fugientibus permixti, quos non silvae montesque texerunt, ab equitatu sunt interfecti. Hoc negotio confecto Labienus revertitur Agedincum, ubi impedimenta totius exercitus relicta erant. Inde cum omnibus copiis ad Caesarem pervenit.

Defectione Aeduorum cognita bellum augetur. Lega- 63
tiones in omnes partes circummittuntur; quantum gratia, auctoritate, pecunia valent, ad sollicitandas civitates nituntur. Nacti obsides, quos Caesar apud eos deposuerat, horum supplicio dubitantes territant. Petunt a Vercingetorige Aedui, ut ad se veniat rationesque belli gerendi communicet. Re impetrata contendunt, ut ipsis summa imperii tradatur, et re in controversiam deducta totius Galliae concilium Bibracte indicitur. Eodem conveniunt undique frequentes. Multitudinis suffragiis res permittitur: ad unum omnes Vercingetorigem probant imperatorem. Ab hoc concilio Remi, Lingones, Treveri afuerunt: illi, quod amicitiam Romanorum sequebantur; Treveri, quod aberant longius et ab Germanis premebantur, quae fuit causa, quare toto abessent bello et neutris auxilia mitterent. Magno dolore Aedui ferunt se deiectos principatu; queruntur fortunae commutationem et Caesaris indulgentiam in se requirunt, neque tamen suscepto bello suum consilium ab reliquis separare audent. Inviti summae spei adolescentes Eporedorix et Viridomarus Vercingetorigi parent. Ipse imperat reliquis civitatibus ob- 64
sides diemque ei rei constituit. Huc omnes equites, XV milia numero, celeriter convenire iubet. Peditatu, quem antea habuerat, se fore contentum dicit, neque fortunam temptaturum aut in acie dimicaturum, sed, quoniam abundet equitatu, perfacile esse factu frumentationibus pabulationibusque Romanos prohibere, aequo modo animo sua ipsi frumenta corrumpant aedificiaque incendant, qua rei familiaris iactura perpetuum imperium libertatemque se consequi videant. His constitutis rebus Aeduis Segusiavisque, qui sunt finitimi provinciae, X milia peditum imperat; huc addit equites DCCC. His praeficit fratrem Eporedorigis bellumque inferri Allobrogibus iubet. Altera ex parte Gabalos proximosque pagos Arvernorum in Helvios, item Rutenos Cadurcosque ad fines Volcarum Arecomicorum depopulandos mittit. Nihilo minus clandestinis nuntiis legationibusque Allobrogas sollicitat, quorum mentes nondum ab superiore bello resedisse sperabat. Horum principibus pecunias, civitati autem imperium totius provinciae pollicetur.

Ad hos omnes casus provisa erant praesidia cohor- 65
tium duarum et viginti, quae ex ipsa provincia ab L.

Caesare legato ad omnes partes opponebantur. Helvii sua sponte cum finitimis proelio congressi pelluntur et Gaio Valerio Donnotauro, Caburi filio, principe civitatis, compluribusque aliis interfectis intra oppida ac muros compelluntur. Allobroges crebris ad Rhodanum dispositis praesidiis magna cum cura et diligentia suos fines tuentur. Caesar, quod hostes equitatu superiores esse intellegebat et interclusis omnibus itineribus nulla re ex provincia atque Italia sublevari poterat, trans Rhenum in Germaniam mittit ad eas civitates, quas superioribus annis pacaverat, equitesque ab his arcessit et levis armaturae pedites, qui inter eos proeliari consuerant. Eorum adventu, quod minus idoneis equis utebantur, a tribunis militum reliquisque, sed et equitibus Romanis atque evocatis equos sumit Germanisque distribuit.

66 Interea, dum haec geruntur, hostium copiae ex Arvernis equitesque, qui toti Galliae erant imperati, conveniunt. Magno horum coacto numero cum Caesar in Sequanos per extremos Lingonum fines iter faceret, quo facilius subsidium provinciae ferri posset, circiter milia passuum X ab Romanis trinis castris Vercingetorix consedit convocatisque ad concilium praefectis equitum venisse tempus victoriae demonstrat: fugere in provinciam Romanos Galliaque excedere: id sibi ad praesentem obtinendam libertatem satis esse; ad reliqui temporis pacem atque otium parum profici: maioribus enim coactis copiis reversuros neque finem bellandi facturos. Proinde agmine impeditos adoriantur. Si pedites suis auxilium ferant atque in eo morentur, iter facere non posse; si, id quod magis futurum confidat, relictis impedimentis suae saluti consulant, et usu rerum necessariarum et dignitate spoliatum iri. Nam de equitibus hostium, quin nemo eorum progredi modo extra agmen audeat, et ipsos quidem non debere dubitare. Id quo maiore faciant animo, copias se omnes pro castris habiturum et terrori hostibus futurum. Conclamant equites sanctissimo iureiurando confirmari oportere, ne tecto recipiatur, ne ad liberos, ne ad parentes, ad uxorem aditum habeat, qui non bis per agmen hostium perequitasset.

67 Probata re atque omnibus iureiurando adactis postero die in tres partes distributo equitatu duae se acies ab duobus lateribus ostendunt, una primo agmine iter im-

pedire coepit. Qua re nuntiata Caesar suum quoque equitatum tripertito divisum contra hostem ire iubet. Pugnatur una omnibus in partibus. Constitit agmen; impedimenta inter legiones recipiuntur. Si qua in parte nostri laborare aut gravius premi videbantur, eo signa inferri Caesar aciemque constitui iubebat; quae res et hostes ad insequendum tardabat et nostros spe auxilii confirmabat. Tandem Germani ab dextro latere summum iugum nancti hostes loco depellunt; fugientes usque ad flumen, ubi Vercingetorix cum pedestribus copiis consederat, persequuntur compluresque interficiunt. Qua re animadversa reliqui, ne circumirentur, veriti se fugae mandant. Omnibus locis fit caedes. Tres nobilissimi Aedui capti ad Caesarem producuntur: Cotus, praefectus equitum, qui controversiam cum Convictolitavi proximis comitiis habuerat, et Cavarillus, qui post defectionem Litavicci pedestribus copiis praefuerat, et Eporedorix, quo duce ante adventum Caesaris Aedui cum Sequanis bello contenderant.

68 Fugato omni equitatu Vercingetorix copias, ut pro castris conlocaverat, reduxit protinusque Alesiam, quod est oppidum Mandubiorum, iter facere coepit celeriterque impedimenta ex castris educi et se subsequi iussit. Caesar impedimentis in proximum collem deductis duabus legionibus praesidio relictis secutus, quantum diei tempus est passum, circiter tribus milibus hostium ex novissimo agmine interfectis altero die ad Alesiam castra fecit. Perspecto urbis situ perterritisque hostibus, quod equitatu, qua maxime parte exercitus confidebant, erant pulsi, adhortatus ad laborem milites circumvallare instituit.

69 Ipsum erat oppidum Alesia in colle summo, admodum edito loco, ut nisi obsidione expugnari non posse videretur; cuius collis radices duo duabus ex partibus flumina subluebant. Ante id oppidum planities circiter milia passuum tria in longitudinem patebat: reliquis ex omnibus partibus colles mediocri interiecto spatio pari altitudinis fastigio oppidum cingebant. Sub muro quae pars collis ad orientem solem spectabat, hunc omnem locum copiae Gallorum compleverant fossamque et maceriam sex in altitudinem pedum praeduxerant. Eius munitionis, quae ab Romanis instituebatur, circuitus XI milia passuum tenebat. Castra opportunis locis erant posita ibique castella XXIII facta, quibus in castellis interdiu stationes pone-

bantur, ne qua subito eruptio fieret: haec eadem noctu excubitoribus ac firmis praesidiis tenebantur.

70 Opere instituto fit equestre proelium in ea planitie, quam intermissam collibus tria milia passuum in longitudinem patere supra demonstravimus. Summa vi ab utrisque contenditur. Laborantibus nostris Caesar Germanos summittit legionesque pro castris constituit, ne qua subito inruptio ab hostium peditatu fiat. Praesidio legionum addito nostris animus augetur: hostes in fugam coniecti se ipsi multitudine impediunt atque angustioribus portis relictis coacervantur. Germani acrius usque ad munitiones sequuntur. Fit magna caedes: nonnulli relictis equis fossam transire et maceriam transcendere conantur. Paulum legiones Caesar, quas pro vallo constituerat, promoveri iubet. Non minus, qui intra munitiones erant, perturbantur Galli: veniri ad se confestim existimantes ad arma conclamant; nonnulli perterriti in oppidum inrumpunt. Vercingetorix iubet portas claudi, ne castra nudentur. Multis interfectis, compluribus equis captis Germani sese recipiunt.

71 Vercingetorix, priusquam munitiones ab Romanis perficiantur, consilium capit omnem ab se equitatum noctu dimittere. Discedentibus mandat, ut suam quisque eorum civitatem adeat omnesque, qui per aetatem arma ferre possint, ad bellum cogant. Sua in illos merita proponit obtestaturque, ut suae salutis rationem habeant neu se optime de communi libertate meritum hostibus in cruciatum dedant. Quod si indiligentiores fuerint, milia hominum delecta LXXX una secum interitura demonstrat. Ratione inita exigere dierum XXX frumentum, sed paulo etiam longius tolerari posse parcendo. His datis mandatis, qua nostrum opus erat intermissum, secunda vigilia silentio equitatum mittit. Frumentum omne ad se referri iubet; capitis poenam iis, qui non paruerint, constituit; pecus, cuius magna erat copia ab Mandubiis compulsa, viritim distribuit; frumentum parce et paulatim metiri instituit; copias omnes, quas pro oppido conlocaverat, in oppidum recipit. His rationibus auxilia Galliae exspectare et bellum parat administrare.

72 Quibus rebus cognitis ex perfugis et captivis Caesar haec genera munitionis instituit. Fossam pedum XX directis lateribus duxit, ut eius fossae solum tantundem

pateret, quantum summae fossae labra distarent. Reliquas omnes munitiones ab ea fossa pedes quadringentos reduxit, id hoc consilio, quoniam tantum esset necessario spatium complexus, nec facile totum corpus corona militum cingeretur, ne de improviso aut noctu ad munitiones hostium multitudo advolaret, aut interdiu tela in nostros operi destinatos coniicere possent. Hoc intermisso spatio duas fossas XV pedes latas eadem altitudine perduxit; quarum interiorem campestribus ac demissis locis aqua ex flumine derivata complevit. Post eas aggerem ac vallum XII pedum exstruxit. Huic loricam pinnasque adiecit grandibus cervis eminentibus ad commissuras pluteorum atque aggeris, qui ascensum hostium tardarent, et turres toto opere circumdedit, quae pedes LXXX inter se distarent.

73 Erat eodem tempore et materiari et frumentari et tantas munitiones fieri necesse deminutis nostris copiis, quae longius ab castris progrediebantur; ac nonnumquam opera nostra Galli temptare atque eruptionem ex oppido pluribus portis summa vi facere conabantur. Quare ad haec rursus opera addendum Caesar putavit, quo minore numero militum munitiones defendi possent. Itaque truncis arborum aut admodum firmis ramis abscisis atque horum delibratis ac praeacutis cacuminibus perpetuae fossae quinos pedes altae ducebantur. Huc illi stipites demissi et ab infimo revincti, ne revelli possent, ab ramis eminebant. Quini erant ordines coniuncti inter se atque implicati; quo qui intraverant, se ipsi acutissimis vallis induebant. Hos cippos appellabant. Ante quos obliquis ordinibus in quincuncem dispositis scrobes tres in altitudinem pedes fodiebantur paulatim angustiore ad infimum fastigio. Huc teretes stipites feminis crassitudine ab summo praeacuti et praeusti demittebantur ita, ut non amplius digitis quattuor ex terra eminerent; simul confirmandi et stabiliendi causa singuli ab infimo solo pedes terra exculcabantur; reliqua pars scrobis ad occultandas insidias viminibus ac virgultis integebatur. Huius generis octoni ordines ducti ternos inter se pedes distabant. Id ex similitudine floris lilium appellabant. Ante haec taleae pedem longae ferreis hamis infixis totae in terram infodiebantur mediocribusque intermissis spatiis omnibus locis disserebantur; quos stimulos nominabant.

74 His rebus perfectis regiones secutus quam potuit aequissimas pro loci natura XIIII milia passuum complexus pares eiusdem generis munitiones, diversas ab his, contra exteriorem hostem perfecit, ut ne magna quidem multitudine, si ita accidat eius discessu, munitionum praesidia circumfundi possent; ac ne cum periculo ex castris egredi cogantur, dierum XXX pabulum frumentumque habere omnes convectum iubet.

75 Dum haec apud Alesiam geruntur, Galli concilio principum indicto non omnes hos qui arma ferre possent, ut censuit Vercingetorix, convocandos statuunt, sed certum numerum cuique civitati imperandum, ne tanta multitudine confusa nec moderari nec discernere suos nec frumentandi rationem habere possent. Imperant Aeduis atque eorum clientibus, Segusiavis, Ambivaretis, Aulercis Brannovicibus, milia XXXV; parem numerum Arvernis adiunctis Cadurcis, Gabalis, Vellaviis, qui sub imperio Arvernorum esse consuerunt; Sequanis, Senonibus, Biturigibus, Santonis, Rutenis, Carnutibus duodena milia; Bellovacis decem; totidem Lemovicibus; octona Pictonibus et Turonis et Parisiis et Helvetiis; Eburonibus, Ambianis, Mediomatricis, Petrocoriis, Nerviis, Morinis, Nitiobrigibus quina milia; Aulercis Cenomannis totidem; Atrebatibus IIII; Veliocassis, Lexoviis et Aulercis Eburovicibus terna; Rauracis et Boiis totidem; tria milia universis civitatibus quae Oceanum attingunt quaeque eorum consuetudine Armoricae appellantur, quo sunt in numero Curiosolites, Redones, Ambivariti, Caletes, Osismi, Namnetes, Unelli. Ex his Bellovaci suum numerum non compleverunt, quod se suo nomine atque arbitrio cum Romanis bellum gesturos dicebant neque cuiusquam imperio obtemperaturos; rogati tamen ab Commio pro eius hospitio duo milia una miserunt.

76 Huius opera Commii, ut antea demonstravimus, fideli atque utili superioribus annis erat usus in Britannia Caesar; quibus ille pro meritis civitatem eius immunem esse iusserat, iura legesque reddiderat atque ipsi Morinos attribuerat. Tamen tanta universae Galliae consensio fuit libertatis vindicandae et pristinae belli laudis recuperandae, ut neque beneficiis neque amicitiae memoria moverentur, omnesque et animo et opibus in id bellum incumberent. Coactis equitum VIII milibus et peditum circiter

CCXXXX haec in Aeduorum finibus recensebantur, numerusque inibatur, praefecti constituebantur. Commio Atrebati, Viridomaro et Eporedorigi Aeduis, Vercassivellauno Arverno, consobrino Vercingetorigis, summa imperii traditur. His delecti ex civitatibus attribuuntur, quorum consilio bellum administraretur. Omnes alacres et fiduciae pleni ad Alesiam proficiscuntur, neque erat omnium quisquam, qui aspectum modo tantae multitudinis sustineri posse arbitraretur, praesertim ancipiti proelio, cum ex oppido eruptione pugnaretur, foris tantae copiae equitatus peditatusque cernerentur.

At ii, qui Alesiae obsidebantur, praeterita die, qua 77
auxilia suorum exspectaverant, consumpto omni frumento inscii, quid in Aeduis gereretur, concilio coacto de exitu suarum fortunarum consultabant. Ac variis dictis sententiis, quarum pars deditionem, pars, dum vires supeterent, eruptionem censebat, non praetereunda oratio Critognati videtur propter eius singularem et nefariam crudelitatem. Hic summo in Arvernis ortus loco et magnae habitus auctoritatis, Nihil, inquit, de eorum sententia dicturus sum, qui turpissimam servitutem deditionis nomine appellant, neque hos habendos civium loco neque ad concilium adhibendos censeo. Cum his mihi res sit, qui eruptionem probant; quorum in consilio omnium vestrum consensu pristinae residere virtutis memoria videtur. Animi est ista mollitia, non virtus, paulisper inopiam ferre non posse. Qui se ultro morti offerant, facilius reperiuntur, quam qui dolorem patienter ferant. Atque ego hanc sententiam probarem — tantum apud me dignitas potest —, si nullam praeterquam vitae nostrae iacturam fieri viderem; sed in consilio capiendo omnem Galliam respiciamus, quam ad nostrum auxilium concitavimus. Quid enim hominum milibus LXXX uno loco interfectis propinquis consanguineisque nostris animi fore existimatis, si paene in ipsis cadaveribus proelio decertare cogentur? Nolite hos vestro auxilio exspoliare, qui vestrae salutis causa suum periculum neglexerunt, nec stultitia ac temeritate vestra aut animi imbecillitate omnem Galliam prosternere et perpetuae servituti subiicere. An, quod ad diem non venerunt, de eorum fide constantiaque dubitatis? Quid ergo? Romanos in illis ulterioribus munitionibus sine causa quotidie exerceri putatis? Si illorum

nuntiis confirmari non potestis omni aditu praesepto, his utimini testibus adpropinquare eorum adventum; cuius rei timore exterriti diem noctemque in opere versantur. Quid ergo mei consilii est? Facere quod nostri maiores nequaquam pari bello Cimbrorum Teutonumque fecerunt; qui in oppida compulsi ac simili inopia subacti eorum corporibus, qui aetate ad bellum inutiles videbantur, vitam toleraverunt neque se hostibus tradiderunt. Cuius rei si exemplum non haberemus, tamen libertatis causa institui et posteris prodi pulcherrimum iudicarem. Nam quid illi simile bello fuit? Depopulata Gallia Cimbri magnaque inlata calamitate finibus quidem nostris aliquando excesserunt atque alias terras petierunt; iura, leges, agros, libertatem nobis reliquerunt. Romani vero quid petunt aliud aut quid volunt, nisi invidia adducti, quos fama nobiles potentesque bello cognoverunt, horum in agris civitatibusque considere atque his aeternam iniungere servitutem? Neque enim ulla alia condicione bella gesserunt. Quod si ea, quae in longinquis nationibus geruntur, ignoratis, respicite finitimam Galliam, quae in provinciam redacta, iure et legibus commutatis securibus subiecta,
78 perpetua premitur servitute. Sententiis dictis constituunt, ut ii, qui valetudine aut aetate inutiles sunt bello, oppido excedant atque omnia prius experiantur quam ad Critognati sententiam descendant: illo tamen potius utendum consilio, si res cogat atque auxilia morentur, quam aut deditionis aut pacis subeundam condicionem. Mandubii, qui eos oppido receperant, cum liberis atque uxoribus exire coguntur. Hi cum ad munitiones Romanorum accessissent, flentes omnibus precibus orabant, ut se in servitutem receptos cibo iuvarent. At Caesar dispositis in vallo custodibus recipi prohibebat.

79 Interea Commius reliquique duces, quibus summa imperii permissa erat, cum omnibus copiis ad Alesiam perveniunt et colle exteriore occupato non longe mille passibus ab nostris munitionibus considunt. Postero die equitatu ex castris educto omnem eam planitiem, quam in longitudinem tria milia passuum patere demonstravimus, complent pedestresque copias paulum ab eo loco abditas in locis superioribus constituunt. Erat ex oppido Alesia despectus in campum. Concurrunt his auxiliis visis; fit gratulatio inter eos atque omnium animi ad laetitiam ex-

citantur. Itaque productis copiis ante oppidum considunt et proximam fossam cratibus integunt atque aggere explent seque ad eruptionem atque omnes casus comparant.

80 Caesar omni exercitu ad utramque partem munitionum disposito, ut, si usus veniat, suum quisque locum teneat et noverit, equitatum ex castris educi et proelium committi iubet. Erat ex omnibus castris, quae summum undique iugum tenebant, despectus, atque omnes milites intenti pugnae proventum exspectabant. Galli inter equites raros sagittarios expeditosque levis armaturae interiecerant, qui suis cedentibus auxilio succurrerent et nostrorum equitum impetus sustinerent. Ab his complures de improviso vulnerati proelio excedebant. Cum suos pugna superiores esse Galli confiderent et nostros multitudine premi viderent, ex omnibus partibus et ii, qui munitionibus continebantur, et ii, qui ad auxilium convenerant, clamore et ululatu suorum animos confirmabant. Quod in conspectu omnium res gerebatur neque recte aut turpiter factum celari poterat utrosque et laudis cupiditas et timor ignominiae ad virtutem excitabat. Cum a meridie prope ad solis occasum dubia victoria pugnaretur, Germani una in parte confertis turmis in hostes impetum fecerunt eosque propulerunt; quibus in fugam coniectis sagittarii circumventi interfectique sunt. Item ex reliquis partibus nostri cedentes usque in castra insecuti sui colligendi facultatem non dederunt. At ii, qui ab Alesia processerant, maesti prope victoria desperata se in oppidum receperunt.

81 Uno die intermisso Galli atque hoc spatio magno cratium, scalarum, harpagonum numero effecto media nocte silentio ex castris egressi ad campestres munitiones accedunt. Subito clamore sublato, qua significatione qui in oppido obsidebantur de suo adventu cognoscere possent, crates proiicere, fundis, sagittis, lapidibus nostros de vallo proturbare reliquaque, quae ad oppugnationem pertinent, parant administrare. Eodem tempore clamore exaudito dat tuba signum suis Vercingetorix atque ex oppido educit. Nostri, superioribus diebus ut cuique erat locus attributus, ad munitiones accedunt; fundis, librilibus sudibusque, quas in opere disposuerant, Gallos grandibus proterrent. Prospectu tenebris adempto multa utrimque vulnera accipiuntur. Complura tormentis tela con-

iiciuntur. At Marcus Antonius et Gaius Trebonius legati, quibus hae partes ad defendendum obvenerant, qua ex parte nostros premi intellexerant, his auxilio ex ul-
82 terioribus castellis deductos summittebant. Dum longius ab munitione aberant Galli, plus multitudine telorum proficiebant; posteaquam propius successerunt, aut se stimulis inopinantes induebant aut in scrobes delati transfodiebantur aut ex vallo ac turribus traiecti pilis muralibus interibant. Multis undique vulneribus acceptis nulla munitione perrupta, cum lux adpeteret, veriti, ne ab latere aperto ex superioribus castris eruptione circumvenirentur, se ad suos receperunt. At interiores, dum ea, quae a Vercingetorige ad eruptionem praeparata erant, proferunt, priores fossas explent, diutius in his rebus administrandis morati prius suos discessisse cognoverunt, quam munitionibus adpropinquarent. Ita re infecta in oppidum reverterunt.

83 Bis magno cum detrimento repulsi Galli, quid agant, consulunt; locorum peritos adhibent; ex his superiorum castrorum situs munitionesque cognoscunt. Erat a septentrionibus collis, quem propter magnitudinem circuitus opere circumplecti non potuerant nostri: necessario paene iniquo loco et leniter declivi castra fecerunt. Haec Gaius Antistius Reginus et Gaius Caninius Rebilus legati cum duabus legionibus obtinebant. Cognitis per exploratores regionibus duces hostium LX milia ex omni numero deligunt earum civitatium, quae maximam virtutis opinionem habebant; quid quoque pacto agi placeat, occulte inter se constituunt; adeundi tempus definiunt, cum meridies esse videatur. His copiis Vercassivellaunum Arvernum, unum ex quattuor ducibus, propinquum Vercingetorigis, praeficiunt. Ille ex castris prima vigilia egressus prope confecto sub lucem itinere post montem se occultavit militesque ex nocturno labore sese reficere iussit. Cum iam meridies adpropinquare videretur, ad ea castra, quae supra demonstravimus, contendit, eodemque tempore equitatus ad campestres munitiones accedere et reliquae copiae pro castris sese ostendere coeperunt.

84 Vercingetorix ex arce Alesiae suos conspicatus ex oppido egreditur; crates, longurios, musculos, falces reliquaque, quae eruptionis causa paraverat, profert. Pugnatur uno tempore omnibus locis, atque omnia temptan-

tur; quae minime visa pars firma est, huc concurritur. Romanorum manus tantis munitionibus distinetur nec facile pluribus locis occurrit. Multum ad terrendos nostros valet clamor, qui post tergum pugnantibus exstitit, quod suum periculum in aliena vident salute constare: omnia enim plerumque, quae absunt, vehementius hominum mentes perturbant.

Caesar idoneum locum nactus, quid quaque in parte 85
geratur, cognoscit; laborantibus summittit. Utrisque id animo occurrit, unum esse illud tempus, quo maxime contendi conveniat: Galli, nisi perfregerint munitiones, de omni salute desperant; Romani, si rem obtinuerint, finem laborum omnium exspectant. Maxime ad superiores munitiones laboratur, quo Vercassivellaunum missum demonstravimus. Iniquum loci ad declivitatem fastigium magnum habet momentum. Alii tela coniiciunt, alii testudine facta subeunt; defatigatis in vicem integri succedunt. Agger ab universis in munitionem coniectus et ascensum dat Gallis et ea, quae in terra occultaverant Romani, contegit; nec iam arma nostris nec vires suppe-
tunt. His rebus cognitis Caesar Labienum cum cohorti- 86
bus sex subsidio laborantibus mittit; imperat, si sustinere non posset, deductis cohortibus eruptione pugnaret; id nisi necessario ne faciat. Ipse adit reliquos, cohortatur, ne labori succumbant; omnium superiorum dimicationum fructum in eo die atque hora docet consistere.

Interiores desperatis campestribus locis propter magnitudinem munitionum loca praerupta ex ascensu temptant; huc ea, quae paraverant, conferunt. Multitudine telorum ex turribus propugnantes deturbant, aggere et cratibus fossas explent, falcibus vallum ac loricam rescindunt.
Mittit primo Brutum adolescentem cum cohortibus Cae- 87
sar, post cum aliis Gaium Fabium legatum; postremo ipse, cum vehementius pugnaretur, integros subsidio adducit.

Restituto proelio ac repulsis hostibus eo, quo Labienum miserat, contendit; cohortes IIII ex proximo castello deducit, equitum partem sequi, partem circumire exteriores munitiones et ab tergo hostes adoriri iubet. Labienus, postquam neque aggeres neque fossae vim hostium sustinere poterant, coactis undequadraginta cohortibus, quas ex proximis praesidiis deductas fors obtulit, Cae-

sarem per nuntios facit certiorem, quid faciendum existimet. Accelerat Caesar, ut proelio intersit.

88 Eius adventu ex colore vestitus cognito, quo insigni in proeliis uti consuerat, turmisque equitum et cohortibus visis, quas se sequi iusserat, ut de locis superioribus haec declivia et devexa cernebantur, hostes proelium committunt. Utrimque clamore sublato excipit rursus ex vallo atque omnibus munitionibus clamor. Nostri omissis pilis gladiis rem gerunt. Repente post tergum equitatus cernitur; cohortes aliae adpropinquabant. Hostes terga verterunt; fugientibus equites occurrunt; fit magna caedes. Sedulius, dux et princeps Lemovicum, occiditur; Vercassivellaunus Arvernus vivus in fuga comprehenditur; signa militaria LXXIIII ad Caesarem referuntur; pauci ex tanto numero se incolumes in castra recipiunt. Conspicati ex oppido caedem et fugam suorum desperata salute copias a munitionibus reducunt. Fit protinus hac re audita ex castris Gallorum fuga. Quod nisi crebris subsidiis ac totius diei labore milites essent defessi, omnes hostium copiae deleri potuissent. De media nocte missus equitatus novissimum agmen consequitur; magnus numerus capitur atque interficitur; reliqui ex fuga in civitates discedunt.

89 Postero die Vercingetorix consilio convocato id bellum se suscepisse non suarum necessitatium, sed communis libertatis causa demonstrat, et quoniam sit fortunae cedendum, ad utramque rem se illis offerre, seu morte sua Romanis satisfacere seu vivum tradere velint. Mittuntur de his rebus ad Caesarem legati. Iubet arma tradi, principes produci. Ipse in munitione pro castris consedit; eo duces producuntur. Vercingetorix deditur, arma proiiciuntur. Reservatis Aeduis atque Arvernis, si per eos civitates reciperare posset, ex reliquis captivis toto exercitui capita singula praedae nomine distribuit.

90 His rebus confectis in Aeduos proficiscitur; civitatem recipit. Eo legati ab Arvernis missi, quae imperaret, se facturos pollicentur. Imperat magnum numerum obsidum. Legiones in hiberna mittit. Captivorum circiter XX milia Aeduis Arvernisque reddit. T. Labienum duabus cum legionibus et equitatu in Sequanos proficisci iubet; huic M. Sempronium Rutilum attribuit. Gaium Fabium legatum et Lucium Minucium Basilum cum legionibus duabus

in Remis conlocat, ne quam ab finitimis Bellovacis calamitatem accipiant. Gaium Antistium Reginum in Ambivaretos, Titum Sextium in Bituriges, Gaium Caninium Rebilum in Rutenos cum singulis legionibus mittit. Quintum Tullium Ciceronem et Publium Sulpicium Cavilloni et Matiscone in Aeduis ad Ararim rei frumentariae causa conlocat. Ipse Bibractae hiemare constituit.

His litteris cognitis Romae dierum viginti supplicatio redditur.

LIBER VIII.

A. HIRTII.

Coactus adsiduis tuis vocibus, Balbe, cum quotidiana mea recusatio non difficultatis excusationem, sed inertiae videretur deprecationem habere, rem difficillimam suscepi. Caesaris nostri commentarios rerum gestarum Galliae non comparibus superioribus atque insequentibus eius scriptis contexui novissimumque imperfectum ab rebus gestis Alexandriae confeci usque ad exitum non quidem civilis dissensionis, cuius finem nullum videmus, sed vitae Caesaris. Quos utinam qui legent scire possint, quam invitus susceperim scribendos, quo facilius caream stultitiae atque arrogantiae crimine, qui me mediis interposuerim Caesaris scriptis. Constat enim inter omnes nihil tam operose ab aliis esse perfectum, quod non horum elegantia commentariorum superetur. Qui sunt editi, ne scientia tantarum rerum scriptoribus desit, adeoque probantur omnium iudicio, ut praerepta, non praebita facultas scriptoribus videatur. Cuius tamen rei maior nostra quam reliquorum est admiratio: ceteri enim, quam bene atque emendate, nos etiam, quam facile atque celeriter eos perfecerit, scimus. Erat autem in Caesare cum facultas atque elegantia summa scribendi, tum verissima scientia suorum consiliorum explicandorum. Mihi ne illud quidem accidit, ut Alexandrino atque Africano bello interessem; quae bella quamquam ex parte nobis Caesaris sermone sunt nota, tamen aliter audimus ea, quae rerum novitate aut admiratione nos capiunt, aliter, quae

pro testimonio sumus dicturi. Sed ego nimirum dum omnes excusationis causas colligo, ne cum Caesare conferar, hoc ipso crimen arrogantiae subeo, quod me iudicio cuiusquam existimem posse cum Caesare comparari. Vale.

1 Omni Gallia devicta Caesar cum a superiore aestate
nullum bellandi tempus intermisisset militesque hiberno-
rum quiete reficere a tantis laboribus vellet, complures
eodem tempore civitates renovare belli consilia nuntia-
bantur coniurationesque facere. Cuius rei verisimilis causa
adferebatur, quod Gallis omnibus cognitum esset neque
ulla multitudine in unum locum coacta resisti posse Ro-
manis, nec, si diversa bella complures eodem tempore
intulissent civitates, satis auxilii aut spatii aut copiarum
habiturum exercitum populi Romani ad omnia persequenda;
non esse autem alicui civitati sortem incommodi recusan-
dam, si tali mora reliquae possent se vindicare in li-
2 bertatem. Quae ne opinio Gallorum confirmaretur, Cae-
sar Marcum Antonium quaestorem suis praefecit hiber-
nis; ipse equitum praesidio pridie kal. Ianuarias ab op-
pido Bibracte proficiscitur ad legionem XIII, quam non
longe a finibus Aeduorum conlocaverat in finibus Bituri-
gum, eique adiungit legionem XI, quae proxima fuerat.
Binis cohortibus ad impedimenta tuenda relictis reliquum
exercitum in copiosissimos agros Biturigum inducit, qui,
cum latos fines et complura oppida haberent, unius le-
gionis hibernis non potuerint contineri quin bellum para-
3 rent coniurationesque facerent. Repentino adventu Cae-
saris accidit, quod imparatis disiectisque accidere fuit ne-
cesse, ut sine timore ullo rura colentes prius ab equi-
tatu opprimerentur quam confugere in oppida possent.
Namque etiam illud vulgare incursionis hostium signum,
quod incendiis aedificiorum intellegi consuevit, Caesaris
erat interdicto sublatum, ne aut copia pabuli frumentique,
si longius progredi vellet, deficeretur aut hostes incendiis
terrerentur. Multis hominum milibus captis perterriti Bi-
turiges, qui primum adventum potuerant effugere Roma-
norum, in finitimas civitates aut privatis hospitiis confisi
aut societate consiliorum confugerunt. Frustra: nam Cae-
sar magnis itineribus omnibus locis occurrit, nec dat ulli
civitati spatium de aliena potius quam de domestica sa-
lute cogitandi; qua celeritate et fideles amicos retinebat

et dubitantes terrore ad condiciones pacis adducebat. Tali condicione proposita Bituriges, cum sibi viderent clementia Caesaris reditum patere in eius amicitiam finitimasque civitates sine ulla poena dedisse obsides atque in fidem receptas esse, idem fecerunt.

Caesar militibus pro tanto labore ac patientia, qui 4
brumalibus diebus itineribus difficillimis, frigoribus intolerandis studiosissime permanserant in labore, ducenos sestertios, centurionibus tot milia nummum praedae nomine condonata pollicetur, legionibusque in hiberna remissis ipse se recipit die xxxx Bibracte. Ibi cum ius diceret, Bituriges ad eum legatos mittunt auxilium petitum contra Carnutes, quos intulisse bellum sibi querebantur. Qua re cognita cum dies non amplius x et VIII in hibernis esset moratus, legiones XIIII et sextam ex hibernis ab Arare educit, quas ibi conlocatas explicandae rei frumentariae causa superiore commentario demonstratum est. Ita cum duabus legionibus ad persequendos Carnutes proficiscitur.

Cum fama exercitus ad hostes esset perlata, calami- 5
tate ceterorum ducti Carnutes desertis vicis oppidisque, quae tolerandae hiemis causa constitutis repente exiguis ad necessitatem aedificiis incolebant — nuper enim devicti complura oppida dimiserant, — dispersi profugiunt. Caesar erumpentes eo maxime tempore acerrimas tempestates cum subire milites nollet, in oppido Carnutum Genabo castra ponit atque in tecta partim Gallorum, partim quae coniectis celeriter stramentis tentoriorum integendorum gratia erant inaedificata, milites coniecit. Equites tamen et auxiliarios pedites in omnes partes mittit, quascumque petisse dicebantur hostes; nec frustra: nam plerumque magna praeda potiti nostri revertuntur. Oppressi Carnutes hiemis difficultate, terrore periculi, cum tectis expulsi nullo loco diutius consistere auderent nec silvarum praesidio tempestatibus durissimis tegi possent, dispersi magna parte amissa suorum dissipantur in finitimas civitates.

Caesar tempore anni difficillimo cum satis haberet 6
convenientes manus dissipare, ne quod initium belli nasceretur, quantumque in ratione esset, exploratum haberet sub tempus aestivorum nullum summum bellum posse conflari, Gaium Trebonium cum duabus legionibus, quas

secum habebat, in hibernis Genabi conlocavit; ipse cum crebris legationibus Remorum certior fieret Bellovacos, qui belli gloria Gallos omnes Belgasque praestabant, finitimasque iis civitates duce Correo Bellovaco et Commio Atrebate exercitus comparare atque in unum locum cogere, ut omni multitudine in fines Suessionum, qui Remis erant attributi, facerent impressionem, pertinere autem non tantum ad dignitatem, sed etiam ad salutem suam iudicaret nullam calamitatem socios optime de re publica meritos accipere, legionem ex hibernis evocat rursus undecimam, litteras autem ad Gaium Fabium mittit, ut in fines Suessionum legiones duas, quas habebat, adduceret, alteramque ex duabus ab T. Labieno arcessit. Ita, quantum hibernorum opportunitas bellique ratio postulabat, perpetuo suo labore in vicem legionibus expeditionum onus iniungebat.

7 His copiis coactis ad Bellovacos proficiscitur castrisque in eorum finibus positis equitum turmas dimittit in omnes partes ad aliquos excipiendos, ex quibus hostium consilia cognosceret. Equites officio functi renuntiant paucos in aedificiis esse inventos, atque hos non qui agrorum colendorum causa remansissent, namque esse undique diligenter demigratum, sed qui speculandi causa essent remissi. A quibus cum quaereret Caesar, quo loco multitudo esset Bellovacorum quodve esset consilium eorum, inveniebat Bellovacos omnes, qui arma ferre possent, in unum locum convenisse, itemque Ambianos, Aulercos, Caletos, Veliocasses, Atrebatas; locum castris excelsum in silva circumdata palude delegisse, impedimenta omnia in ulteriores silvas contulisse. Complures esse principes belli auctores, sed multitudinem maxime Correo obtemperare, quod ei summo esse odio nomen populi Romani intellexissent. Paucis ante diebus ex his castris Atrebatem Commium discessisse ad auxilia Germanorum adducenda, quorum et vicinitas propinqua et multitudo esset infinita. Constituisse autem Bellovacos omnium principum consensu, summa plebis cupiditate, si, ut diceretur, Caesar cum tribus legionibus veniret, offerre se ad dimicandum, ne miseriore ac duriore postea condicione cum toto exercitu decertare cogerentur; si maiores copias adduceret, in eo loco permanere, quem delegissent, pabulatione autem, quae propter anni tempus

cum exigua tum disiecta esset, et frumentatione et reliquo commeatu ex insidiis prohibere Romanos.

Quae Caesar consentientibus pluribus cum cognosset 8
atque ea, quae proponerentur, consilia plena prudentiae longeque a temeritate barbarorum remota esse iudicaret, omnibus rebus inserviendum statuit, quo celerius hostes contempta suorum paucitate prodirent in aciem. Singularis enim virtutis veterrimas legiones VII, VIII, VIIII habebat, summae spei delectaeque iuventutis XI, quae octavo iam stipendio tamen in conlatione reliquarum nondum eandem vetustatis ac virtutis ceperat opinionem. Itaque consilio advocato rebus iis, quae ad se essent delatae, omnibus expositis animos multitudinis confirmat. Si forte hostes trium legionum numero posset elicere ad dimicandum, agminis ordinem ita constituit, ut legiones VII, VIII, VIIII ante omnia irent impedimenta, deinde omnium impedimentorum agmen — quod tamen erat mediocre, ut in expeditionibus esse consuevit — cogeret undecima, ne maioris multitudinis species accidere hostibus posset, quam ipsi depoposcissent. Hac ratione paene quadrato agmine instructo in conspectum hostium celerius opinione eorum exercitum adducit.

Cum repente instructas velut in acie certo gradu le- 9
giones accedere Galli viderent, quorum erant ad Caesarem plena fiduciae consilia perlata, sive certaminis periculo sive subito adventu seu exspectatione nostri consilii copias instruunt pro castris nec loco superiore decedunt. Caesar etsi dimicare optaverat, tamen admiratus tantam multitudinem hostium valle intermissa magis in altitudinem depressa quam late patente castra castris hostium confert. Haec imperat vallo pedum duodecim muniri, loriculam pro hac ratione eius altitudinis inaedificari, fossam duplicem pedum quinum denum lateribus deprimi directis, turres excitari crebras in altitudinem III tabulatorum, pontibus traiectis constratisque coniungi, quorum frontes viminea loricula munirentur, ut ab hostibus duplici fossa, duplici propugnatorum ordine defenderentur, quorum alter ex pontibus, quo tutior altitudine esset, hoc audacius longiusque permitteret tela, alter, qui propior hostem in vallo conlocatus esset, ponte ab incidentibus telis tegeretur. Portis fores altioresque turres imposuit.

10 Huius munitionis duplex erat consilium. Namque et operum magnitudinem et timorem suum sperabat fiduciam barbaris allaturum, et, cum pabulatum frumentatumque longius esset proficiscendum, parvis copiis castra munitione ipsa videbat posse defendi. Interim crebro paucis utrimque procurrentibus inter bina castra palude interiecta contendebatur; quam tamen paludem nonnumquam aut nostra auxilia Gallorum Germanorumque transibant acriusque hostes insequebantur, aut vicissim hostes eadem transgressi nostros longius summovebant. Accidebat autem quotidianis pabulationibus, id quod accidere erat necesse, cum raris disiectisque ex aedificiis pabulum conquireretur, ut impeditis locis dispersi pabulatores circumvenirentur; quae res etsi mediocre detrimentum iumentorum ac servorum nostris adferebat, tamen stultas cogitationes incitabat barbarorum, atque eo magis, quod Commius, quem profectum ad auxilia Germanorum arcessenda docui, cum equitibus venerat; qui tametsi numero non amplius erant quingenti, tamen Germanorum adventu barbari nitebantur.

11 Caesar cum animadverteret hostem complures dies castris palude et loci natura munitis se tenere neque oppugnari castra eorum sine dimicatione perniciosa nec locum munitionibus claudi nisi a maiore exercitu posse, litteras ad Trebonium mittit, ut quam celerrime posset legionem XIII, quae cum T. Sextio legato in Biturigibus hiemabat, arcesseret atque ita cum tribus legionibus magnis itineribus ad se veniret; ipse equites in vicem Remorum ac Lingonum reliquarumque civitatum, quorum magnum numerum evocaverat, praesidio pabulationibus mittit, qui subitas incursiones hostium sustinerent.

12 Quod cum quotidie fieret ac iam consuetudine diligentia minueretur, quod plerumque accidit diuturnitate, Bellovaci delecta manu peditum cognitis stationibus quotidianis equitum nostrorum silvestribus locis insidias disponunt eodemque equites postero die mittunt, qui primum elicerent nostros, deinde circumventos adgrederentur. Cuius mali sors incidit Remis, quibus ille dies fungendi muneris obvenerat. Namque hi, cum repente hostium equites animadvertissent ac numero superiores paucitatem contempsissent, cupidius insecuti peditibus undique sunt circumdati. Quo facto perturbati celerius, quam consuetudo

fert equestris proelii, se receperunt amisso Vertisco, principe civitatis, praefecto equitum; qui cum vix equo propter aetatem posset uti, tamen consuetudine Gallorum neque aetatis excusatione in suscipienda praefectura usus erat neque dimicari sine se voluerat. Inflammantur atque incitantur hostium animi secundo proelio, principe et praefecto Remorum interfecto, nostrique detrimento admonentur diligentius exploratis locis stationes disponere ac moderatius cedentem insequi hostem.

Non intermittunt interim quotidiana proelia in con- 13
spectu utrorumque castrorum, quae ad vada transitusque fiebant paludis. Qua contentione Germani, quos propterea Caesar transduxerat Rhenum, ut equitibus interpositi proeliarentur, cum constantius universi paludem transissent paucisque in resistendo interfectis pertinacius reliquam multitudinem essent insecuti, perterriti non solum ii, qui aut comminus opprimebantur aut eminus vulnerabantur, sed etiam qui longius subsidiari consuerant, turpiter refugerunt nec prius finem fugae fecerunt saepe amissis superioribus locis, quam se aut in castra suorum reciperent aut nonnulli pudore coacti longius profugerent. Quorum periculo sic omnes copiae sunt perturbatae, ut vix iudicari posset, utrum secundis minimisque rebus insolentiores an adverso mediocri casu timidiores essent.

Compluribus diebus iisdem in castris consumptis cum 14
propius accessisse legiones et Gaium Trebonium legatum cognovissent, duces Bellovacorum veriti similem obsessionem Alesiae noctu dimittunt eos, quos aut aetate aut viribus inferiores aut inermes habebant, unaque reliqua impedimenta; quorum perturbatum et confusum dum explicant agmen (magna enim multitudo carrorum etiam expeditos sequi Gallos consuevit), oppressi luce copias armatorum ex suis instruunt castris, ne prius Romani persequi se inciperent, quam longius agmen impedimentorum suorum processisset. At Caesar neque resistentes adgrediundos tanto collis ascensu iudicabat neque non usque eo legiones admovendas, ut discedere ex eo loco sine periculo barbari militibus instantibus non possent. Ita, cum palude impedita a castris castra dividi videret, quae transeundi difficultas celeritatem insequendi tardare posset, atque id iugum, quod trans paludem paene ad hostium castra pertineret, mediocri valle a castris eorum

intercisum animum adverteret, pontibus palude constrata legiones traducit celeriterque in summam planitiem iugi pervenit, quae declivi fastigio duobus ab lateribus muniebatur. Ibi legionibus instructis ad ultimum iugum pervenit aciemque eo loco constituit, unde tormento missa tela in hostium cuneos coniici possent.

15 Barbari confisi loci natura cum dimicare non recusarent, si forte Romani subire collem conarentur, paulatim copias distributas dimittere non possent, ne dispersi perturbarentur, in acie permanserunt. Quorum pertinacia cognita Caesar XX cohortibus instructis castrisque eo loco metatis muniri iubet castra. Absolutis operibus pro vallo legiones instructas conlocat, equites frenatis equis in statione disponit. Bellovaci cum Romanos ad insequendum paratos viderent neque pernoctare aut diutius permanere sine periculo eodem loco possent, tale consilium sui recipiendi ceperunt. Fasces, ut consueverant, per manus stramentorum ac virgultorum, quorum summa erat in castris copia, inter se traditos ante aciem conlocarunt extremoque tempore diei signo pronuntiato uno tempore incenderunt. Ita continens flamma copias omnes repente a conspectu texit Romanorum. Quod ubi accidit, barbari vehementissimo cursu refugerunt.

16 Caesar etsi discessum hostium animadvertere non poterat incendiis oppositis, tamen, id consilium cum fugae causa initum suspicaretur, legiones promovet, turmas mittit ad insequendum; ipse veritus insidias, ne forte in eodem loco subsistere hostis atque elicere nostros in locum conaretur iniquum, tardius procedit. Equites cum intrare summum iugum et flammam densissimam timerent ac, si qui cupidius intraverant, vix suorum ipsi priores partes animadverterent equorum, insidias veriti liberam facultatem sui recipiendi Bellovacis dederunt. Ita fuga timoris simul calliditatisque plena sine ullo detrimento milia non amplius decem progressi hostes loco munitissimo castra posuerunt. Inde cum saepe in insidiis equites peditesque disponerent, magna detrimenta Romanis in pabulationibus inferebant.

17 Quod cum crebrius accideret, ex captivo quodam comperit Caesar Correum, Bellovacorum ducem, fortissimorum milia sex peditum delegisse equitesque ex omni numero mille, quos in insidiis eo loco conlocaret, quem in locum

propter copiam frumenti ac pabuli Romanos missuros suspicaretur. Quo cognito consilio legiones plures, quam solebat, educit equitatumque, qua consuetudine pabulatoribus mittere praesidio consuerat, praemittit. Huic interponit auxilia levis armaturae; ipse cum legionibus quam potest maxime adpropinquat.

18 Hostes in insidiis dispositi cum sibi delegissent campum ad rem gerendam non amplius patentem in omnes partes passibus mille, silvis undique aut impeditissimo flumine munitum, velut indagine hunc insidiis circumdederunt. Explorato hostium consilio nostri ad proeliandum animo atque armis parati, cum subsequentibus legionibus nullam dimicationem recusarent, turmatim in eum locum devenerunt. Quorum adventu cum sibi Correus oblatam occasionem rei gerendae existimaret, primus cum paucis se ostendit atque in proximas turmas impetum fecit. Nostri constanter incursum sustinent insidiatorum neque plures in unum locum conveniunt, quod plerumque equestribus proeliis cum propter aliquem timorem accidit, tum multitudine ipsorum detrimentum accipitur.

19 Cum dispositis turmis in vicem rari proeliarentur neque ab lateribus circumveniri suos paterentur, erumpunt ceteri Correo proeliante ex silvis. Fit magna contentione diversum proelium. Quod cum diutius pari Marte iniretur, paulatim ex silvis instructa multitudo procedit peditum, quae nostros coëgit cedere equites. Quibus celeriter subveniunt levis armaturae pedites, quos ante legiones missos docui, turmisque nostrorum interpositi constanter proeliantur. Pugnatur aliquamdiu pari contentione; deinde, ut ratio postulabat proelii, qui sustinuerant primos impetus insidiarum, hoc ipso fiunt superiores, quod nullum ab insidiantibus imprudentes acceperant detrimentum. Accedunt propius interim legiones, crebrique eodem tempore et nostris et hostibus nuntii adferuntur imperatorem instructis copiis adesse. Qua re cognita praesidio cohortium confisi nostri acerrime proeliantur, ne, si tardius rem gessissent, victoriae gloriam communicasse cum legionibus viderentur; hostes concidunt animis atque itineribus diversis fugam quaerunt. Nequicquam: nam quibus difficultatibus locorum Romanos claudere voluerant, iis ipsi tenebantur. Victi tamen perculsique ma-

iore parte amissa consternati profugiunt partim silvis petitis, partim flumine, qui tamen in fuga a nostris acriter insequentibus conficiuntur, cum interim nulla calamitate victus Correus excedere proelio silvasque petere aut invitantibus nostris ad deditionem potuit adduci, quin fortissime proeliando compluresque vulnerando cogeret elatos iracundia victores in se tela coniicere.

20 Tali modo re gesta recentibus proelii vestigiis ingressus Caesar, cum victos tanta calamitate existimaret hostes nuntio accepto locum castrorum relicturos, quae non longius ab ea caede abesse plus minus VIII milibus dicebantur, tametsi flumine impeditum transitum videbat, tamen exercitu traducto progreditur. At Bellovaci reliquaeque civitates repente ex fuga paucis atque his vulneratis receptis, qui silvarum beneficio casum evitaverant, omnibus adversis cognita calamitate, interfecto Correo, amisso equitatu et fortissimis peditibus cum adventare Romanos existimarent, concilio repente cantu tubarum convocato conclamant, legati obsidesque ad Caesarem mittantur.

21 Hoc omnibus probato consilio Commius Atrebas ad eos confugit Germanos, a quibus ad id bellum auxilia mutuatus erat. Ceteri e vestigio mittunt ad Caesarem legatos petuntque, ut ea poena sit contentus hostium, quam si sine dimicatione inferre integris posset, pro sua clementia atque humanitate numquam profecto esset inlaturus. Adflictas opes equestri proelio Bellovacorum esse; delectorum peditum multa milia interisse, vix refugisse nuntios caedis. Tamen magnum, ut in tanta calamitate, Bellovacos eo proelio commodum esse consecutos, quod Correus, auctor belli, concitator multitudinis, esset interfectus. Numquam enim senatum tantum in civitate illo vivo, quantum imperitam plebem potuisse.

22 Haec orantibus legatis commemorat Caesar: Eodem tempore superiore anno Bellovacos ceterasque Galliae civitates suscepisse bellum; pertinacissime hos ex omnibus in sententia permansisse neque ad sanitatem reliquorum deditione esse perductos. Scire atque intellegere se causam peccati facillime mortuis delegari. Neminem vero tantum pollere, ut invitis principibus, resistente senatu, omnibus bonis repugnantibus infirma manu plebis bellum concitare et gerere posset; sed tamen se contentum fore ea poena, quam sibi ipsi contraxissent.

23 Nocte insequenti legati responsa ad suos referunt, obsides conficiunt. Concurrunt reliquarum civitatium legati, quae Bellovacorum speculabantur eventum. Obsides dant, imperata faciunt excepto Commio, quem timor prohibebat cuiusquam fidei suam committere salutem. Nam superiore anno T. Labienus Caesare in Gallia citeriore ius dicente cum Commium comperisset sollicitare civitates et coniurationem contra Caesarem facere, infidelitatem eius sine ulla perfidia iudicavit comprimi posse. Quem quia non arbitrabatur vocatum in castra venturum, ne temptando cautiorem faceret, Gaium Volusenum Quadratum misit, qui eum per simulationem conloquii curaret interficiendum. Ad eam rem delectos idoneos ei tradit centuriones. Cum in conloquium ventum esset et, ut convenerat, manum Commii Volusenus arripuisset, centurio velut insueta re permotus vel celeriter a familiaribus prohibitus Commii conficere hominem non potuit; graviter tamen primo ictu gladio caput percussit. Cum utrimque gladii destricti essent, non tam pugnandi quam diffugiendi fuit utrorumque consilium, nostrorum, quod mortifero vulnere Commium credebant adfectum, Gallorum, quod insidiis cognitis plura quam videbant extimescebant. Quo facto statuisse Commius dicebatur numquam in conspectum cuiusquam Romani venire.

24 Bellicosissimis gentibus devictis Caesar cum videret nullam iam esse civitatem, quae bellum adpararet, quo sibi resisteret, sed nonnullos ex oppidis demigrare, ex agris diffugere ad praesens imperium evitandum, plures in partes exercitum dimittere constituit. M. Antonium quaestorem cum legione duodecima sibi coniungit. G. Fabium legatum cum cohortibus XXV mittit in diversissimam partem Galliae, quod ibi quasdam civitates in armis esse audiebat, neque G. Caninium Rebilum legatum, qui in illis regionibus erat, satis firmas duas legiones habere existimabat. T. Labienum ad se evocat; legionem autem XV, quae cum eo fuerat in hibernis, in togatam Galliam mittit ad colonias civium Romanorum tuendas, ne quod simile incommodum accideret decursione barbarorum, ac superiore aestate Tergestinis acciderat, qui repentino latrocinio atque impetu Illyriorum erant oppressi. Ipse ad vastandos depopulandosque fines Ambiorigis proficiscitur; quem perterritum ac fugientem cum redigi posse

in suam potestatem desperasset, proximum suae dignitatis esse ducebat adeo fines eius vastare civibus, aedificiis, pecore, ut odio suorum Ambiorix, si quos fortuna reliquos fecisset, nullum reditum propter tantas calamitates haberet in civitatem.

25 Cum in omnes fines Ambiorigis aut legiones aut auxilia dimisisset atque omnia caedibus, incendiis, rapinis vastasset, magno numero hominum interfecto aut capto Labienum cum duabus legionibus in Treveros mittit; quorum civitas propter Germaniae vicinitatem quotidianis exercita bellis cultu et feritate non multum a Germanis differebat neque imperata umquam nisi exercitu coacta faciebat.

26 Interim Gaius Caninius legatus cum magnam multitudinem convenisse hostium in fines Pictonum litteris nuntiisque Duratii cognosceret, qui perpetuo in amicitia manserat Romanorum, cum pars quaedam civitatis eius defecisset, ad oppidum Limonem contendit. Quo cum adventaret atque ex captivis certius cognosceret multis hominum milibus a Dumnaco, duce Andium, Duratium clausum Limone oppugnari neque infirmas legiones hostibus committere auderet, castra posuit loco munito. Dumnacus cum adpropinquare Caninium cognosset, copiis omnibus ad legiones conversis castra Romanorum oppugnare instituit. Cum complures dies in oppugnatione consumpsisset et magno suorum detrimento nullam partem munitionum convellere potuisset, rursus ad obsidendum Limonem rediit.

27 Eodem tempore G. Fabius legatus complures civitates in fidem recipit, obsidibus firmat litterisque Gaii Caninii Rebili fit certior, quae in Pictonibus gerantur. Quibus rebus cognitis proficiscitur ad auxilium Duratio ferendum. At Dumnacus adventu Fabii cognito desperata salute, si tempore eodem coactus esset et externum sustinere hostem et respicere ac timere oppidanos, repente ex eo loco cum copiis recedit nec se satis tutum fore arbitratur, nisi flumine Ligeri, quod erat ponte propter magnitudinem transeundum, copias traduxisset. Fabius etsi nondum in conspectum venerat hostibus neque se Caninio coniunxerat, tamen doctus ab iis, qui locorum noverant naturam, potissimum credidit hostes perterritos eum locum, quem petebant, petituros. Itaque cum copiis

ad eundem pontem contendit equitatumque tantum procedere ante agmen imperat legionum, quantum cum processisset, sine defetigatione equorum in eadem se reciperet castra. Consequuntur equites nostri, ut erat praeceptum, invaduntque Dumnaci agmen et fugientes perterritosque sub sarcinis in itinere adgressi magna praeda multis interfectis potiuntur. Ita re bene gesta se recipiunt in castra.

28 Insequenti nocte Fabius equites praemittit sic paratos, ut confligerent atque omne agmen morarentur, dum consequeretur ipse. Cuius praeceptis ut res gereretur, Q. Atius Varus, praefectus equitum, singularis et animi et prudentiae vir, suos hortatur agmenque hostium consecutus turmas partim idoneis locis disponit, partim equitum proelium committit. Confligit audacius equitatus hostium succedentibus sibi peditibus, qui toto agmine subsistentes equitibus suis contra nostros ferunt auxilium. Fit proelium acri certamine. Namque nostri contemptis pridie superatis hostibus, cum subsequi legiones meminissent, et pudore cedendi et cupiditate per se conficiendi proelii fortissime contra pedites proeliantur, hostesque nihil amplius copiarum accessurum credentes, ut pridie cognoverant, delendi equitatus nostri nacti occasionem videbantur. 29 Cum aliquamdiu summa contentione dimicaretur, Dumnacus instruit aciem, quae suis esset equitibus in vicem praesidio, cum repente confertae legiones in conspectum hostium veniunt. Quibus visis perculsae barbarorum turmae ac perterritae acies hostium perturbato impedimentorum agmine magno clamore discursuque passim fugae se mandant. At nostri equites, qui paulo ante cum resistentibus fortissime conflixerant, laetitia victoriae elati magno undique clamore sublato cedentibus circumfusi, quantum equorum vires ad persequendum dextraeque ad caedendum valent, tantum eo proelio interficiunt. Itaque amplius milibus XII aut armatorum aut eorum, qui eo tempore arma proiecerant, interfectis omnis multitudo capitur impedimentorum.

30 Qua ex fuga cum constaret Drappetem Senonem, — qui, ut primum defecerat Gallia, collectis undique perditis hominibus, servis ad libertatem vocatis, exsulibus omnium civitatum receptis latrociniis impedimenta et commeatus Romanorum interceperat — non amplius hominum

milibus ex fuga quinque collectis provinciam petere una-
que consilium cum eo Lucterium Cadurcum cepisse, quem
superiore commentario prima defectione Galliae facere in
provinciam voluisse impetum cognitum est, Caninius le-
gatus cum legionibus duabus ad eos persequendos con-
tendit, ne detrimento aut timore provinciae magna infa-
31 mia perditorum hominum latrociniis caperetur. Gaius Fa-
bius cum reliquo exercitu in Carnutes ceterasque profi-
ciscitur civitates, quarum eo proelio, quod cum Dumnaco
fecerat, copias esse accisas sciebat. Non enim dubita-
bat, quin recenti calamitate summissiores essent futurae,
dato vero spatio ac tempore eodem instigante Dumnaco
possent concitari. Qua in re summa felicitas celeritasque
in recipiendis civitatibus Fabium consequitur. Nam Car-
nutes, qui saepe vexati numquam pacis fecerant mentio-
nem, datis obsidibus veniunt in deditionem, ceteraeque
civitates positae in ultimis Galliae finibus, Oceano con-
iunctae, quae Armoricae appellantur, auctoritate adductae
Carnutum adventu Fabii legionumque imperata sine mora
faciunt. Dumnacus suis finibus expulsus errans latitans-
que solus extremas Galliae regiones petere est coactus.

32 At Drappes unaque Lucterius cum legiones Caniniumque adesse cognoscerent nec se sine certa pernicie persequente exercitu putarent provinciae fines intrare posse nec iam libere vagandi latrociniorumque faciendorum facultatem haberent, in finibus consistunt Cadurcorum. Ibi cum Lucterius apud suos cives quondam integris rebus multum potuisset semperque auctor novorum consiliorum magnam apud barbaros auctoritatem haberet, oppidum Uxellodunum, quod in clientela fuerat eius, egregie natura loci munitum, occupat suis et Drappetis copiis oppidanosque sibi coniungit.

33 Quo cum confestim Gaius Caninius venisset animadverteretque omnes oppidi partes praeruptissimis saxis esse munitas, quo defendente nullo tamen armatis ascendere esset difficile, magna autem impedimenta oppidanorum videret, quae si clandestina fuga subtrahere conarentur, effugere non modo equitatum, sed ne legiones quidem possent, tripertito cohortibus divisis trina celsissimo loco castra fecit, a quibus paulatim, quantum copiae patiebantur, vallum in oppidi circuitum ducere instituit.

34 Quod cum animadverterent oppidani miserrimaque Alesiae memoria solliciti similem casum obsessionis vererentur, maximeque ex omnibus Lucterius, qui fortunae illius periculum fecerat, moneret frumenti rationem esse habendam, constituunt omnium consensu parte ibi relicta copiarum ipsi cum expeditis ad importandum frumentum proficisci. Eo consilio probato proxima nocte duobus milibus armatorum relictis reliquos ex oppido Drappes et Lucterius educunt. Hi paucos dies morati ex finibus Cadurcorum, qui partim re frumentaria sublevare eos cupiebant, partim prohibere, quo minus sumerent, non poterant, magnum numerum frumenti comparant, nonnumquam autem expeditionibus nocturnis castella nostrorum adoriuntur. Quam ob causam Gaius Caninius toto oppido munitiones circumdare moratur, ne aut opus effectum tueri non possit aut plurimis in locis infirma disponat praesidia.

35 Magna copia frumenti comparata considunt Drappes et Lucterius non longius ab oppido X milibus, unde paulatim frumentum in oppidum supportarent. Ipsi inter se provincias partiuntur: Drappes castris praesidio cum parte copiarum restitit, Lucterius agmen iumentorum ad oppidum ducit. Dispositis ibi praesidiis hora noctis circiter decima silvestribus angustisque itineribus frumentum importare in oppidum instituit. Quorum strepitum vigiles castrorum cum sensissent, exploratoresque missi quae gererentur renuntiassent, Caninius celeriter cum cohortibus armatis ex proximis castellis in frumentarios sub ipsam lucem impetum fecit. Hi repentino malo perterriti diffugiunt ad sua praesidia; quae nostri ut viderunt, acrius contra armatos incitati neminem ex eo numero vivum capi patiuntur. Profugit inde cum paucis Lucterius nec se recipit in castra.

36 Re bene gesta Caninius ex captivis comperit partem copiarum cum Drappete esse in castris a milibus longe XII. Qua re ex compluribus cognita cum intellegeret fugato duce altero perterritos reliquos facile opprimi posse, magnae felicitatis esse arbitrabatur neminem ex caede refugisse in castra, qui de accepta calamitate nuntium Drappeti perferret. Sed in experiundo cum periculum nullum videret, equitatum omnem Germanosque pedites, summae velocitatis homines, ad castra hostium praemittit; ipse

legionem unam in trina castra distribuit, alteram secum expeditam ducit. Cum propius hostes accessisset, ab exploratoribus, quos praemiserat, cognoscit castra eorum, ut barbarorum fere consuetudo est, relictis locis superioribus ad ripas esse fluminis demissa; at Germanos equitesque imprudentibus omnibus de improviso advolasse proeliumque commisisse. Qua re cognita legionem armatam instructamque adducit. Ita repente omnibus ex partibus signo dato loca superiora capiuntur. Quod ubi accidit, Germani equitesque signis legionis visis vehementissime proeliantur. Confestim cohortes undique impetum faciunt omnibusque aut interfectis aut captis magna praeda potiuntur. Capitur ipse eo proelio Drappes.

37 Caninius felicissime re gesta sine ullo paene militis vulnere ad obsidendos oppidanos revertitur externoque hoste deleto, cuius timore antea dividere praesidia et munitione oppidanos circumdare prohibitus erat, opera undique imperat administrari. Venit eodem cum suis copiis postero die Gaius Fabius partemque oppidi sumit ad obsidendum.

38 Caesar interim M. Antonium quaestorem cum cohortibus XV in Bellovacis relinquit, ne qua rursus novorum consiliorum capiendorum Belgis facultas daretur; ipse reliquas civitates adit, obsides plures imperat, timentes omnium animos consolatione sanat. Cum in Carnutes venisset, quorum in civitate superiore commentario Caesar exposuit initium belli esse ortum, quod praecipue eos propter conscientiam facti timere animadvertebat, quo celerius civitatem timore liberaret, principem sceleris illius et concitatorem belli Cotuatum ad supplicium depoposcit. Qui etsi ne civibus quidem suis se committebat, tamen celeriter omnium cura quaesitus in castra perducitur. Cogitur in eius supplicium Caesar contra suam naturam concursu maximo militum, qui ei omnia pericula et detrimenta belli accepta referebant, adeo ut verberibus exanimatum corpus securi feriretur.

39 Ibi crebris litteris Caninii fit certior, quae de Drappete et Lucterio gesta essent quoque in consilio permanerent oppidani. Quorum etsi paucitatem contemnebat, tamen pertinaciam magna poena esse adficiendam iudicabat, ne universa Gallia non sibi vires defuisse ad resistendum Romanis, sed constantiam putaret, neve hoc

exemplo ceterae civitates locorum opportunitate fretae se vindicarent in libertatem, cum omnibus Gallis notum esse sciret reliquam esse unam aestatem suae provinciae, quam si sustinere potuissent, nullum ultra periculum vererentur. Itaque Q. Calenum legatum cum legionibus reliquit, qui iustis itineribus subsequeretur; ipse cum omni equitatu quam potest celerrime ad Caninium contendit.

Cum contra exspectationem omnium Caesar Uxello- 40
dunum venisset oppidumque operibus clausum animadverteret neque ab oppugnatione recedi videret ulla condicione posse, magna autem copia frumenti abundare oppidanos ex perfugis cognosset, aqua prohibere hostem temptare coepit. Flumen infimam vallem dividebat, quae totum paene montem cingebat, in quo positum erat praeruptum undique oppidum Uxellodunum. Hoc avertere loci natura prohibebat: in infimis enim sic radicibus montis ferebatur, ut nullam in partem depressis fossis derivari posset. Erat autem oppidanis difficilis et praeruptus eo descensus, ut prohibentibus nostris sine vulneribus ac periculo vitae neque adire flumen neque arduo se recipere possent ascensu. Qua difficultate eorum cognita Caesar sagittariis funditoribusque dispositis, tormentis etiam quibusdam locis contra facillimos descensus conlocatis, aqua fluminis prohibebat oppidanos. Quorum omnis postea 41
multitudo aquatorum unum in locum conveniebat sub ipsius oppidi murum, ubi magnus fons aquae prorumpebat ab ea parte, quae fere pedum trecentorum intervallo fluminis circuitu vacabat. Hoc fonte prohiberi posse oppidanos cum optarent reliqui, Caesar unus videret, e regione eius vineas agere adversus montem et aggerem instruere coepit magno cum labore et continua dimicatione. Oppidani enim loco superiore decurrunt et eminus sine periculo proeliantur multosque pertinaciter succedentes vulnerant; non deterrentur tamen milites nostri vineas proferre et labore atque operibus locorum vincere difficultates. Eodem tempore cuniculos tectos ab vineis agunt ad caput fontis; quod genus operis sine ullo periculo, sine suspicione hostium facere licebat. Exstruitur agger in altitudinem pedes LX, conlocatur in eo turris X tabulatorum, non quidem quae moenibus aequaret, id enim nullis operibus effici poterat, sed quae superare fontis fastigium posset. Ex ea cum tela tormentis iacerentur ad

fontis aditum, nec sine periculo possent aquari oppidani,
non tantum pecora atque iumenta, sed etiam magna ho-
42 stium multitudo siti consumebatur. Quo malo perterriti
oppidani cupas sevo, pice, scandulis complent, eas ar-
dentes in opera provolvunt, eodemque tempore acerrime
proeliantur, ut ab incendio restinguendo dimicationis peri-
culo deterreant Romanos. Magna repente in ipsis operi-
bus flamma exstitit. Quaecumque enim per locum prae-
cipitem missa erant, ea vineis et aggere suppressa com-
prehendebant id ipsum, quod morabatur. Milites contra
nostri quamquam periculoso genere proelii locoque iniquo
premebantur, tamen omnia fortissimo sustinebant animo.
Res enim gerebatur et excelso loco et in conspectu exer-
citus nostri magnusque utrimque clamor oriebatur. Ita
quisque, prout erat maxime insignis, quo notior testa-
tiorque virtus esset eius, telis hostium flammaeque se
43 offerebat. Caesar cum complures suos vulnerari videret,
ex omnibus oppidi partibus cohortes montem ascendere
et simulatione moenium occupandorum clamorem undique
iubet tollere. Quo facto perterriti oppidani cum quid
ageretur in locis reliquis essent suspensi, revocant ab
impugnandis operibus armatos murisque disponunt. Ita
nostri fine proelii facto celeriter opera flamma compre-
hensa partim restinguunt, partim interscindunt. Cum
pertinaciter resisterent oppidani, magna etiam parte amissa
siti suorum in sententia permanebant; at ad postremum
cuniculis venae fontis intercisae sunt atque aversae. Quo
facto repente perennis exaruit fons tantamque attulit op-
pidanis salutis desperationem, ut id non hominum con-
silio, sed deorum voluntate factum putarent. Itaque se
necessitate coacti tradiderunt.

44 Caesar, cum suam lenitatem cognitam omnibus sciret
neque vereretur, ne quid crudelitate naturae videretur aspe-
rius fecisse, neque exitum consiliorum suorum animad-
verteret, si tali ratione diversis in locis plures consilia
inissent, exemplo supplicii deterrendos reliquos existima-
vit. Itaque omnibus, qui arma tulerant, manus praecidit
vitamque concessit, quo testatior esset poena improborum.
Drappes, quem captum esse a Caninio docui, sive in-
dignitate et dolore vinculorum sive timore gravioris sup-
plicii paucis diebus cibo se abstinuit atque ita interiit. Eo-
dem tempore Lucterius, quem profugisse ex proelio scripsi,

cum in potestatem venisset Epasnacti Arverni — crebro enim mutandis locis multorum fidei se committebat, quod nusquam diutius sine periculo commoraturus videbatur, cum sibi conscius esset, quam inimicum deberet Caesarem habere — hunc Epasnactus Arvernus, amicissimus populo Romano, sine dubitatione ulla vinctum ad Caesarem deduxit.

Labienus interim in Treveris equestre proelium facit 45 secundum compluribusque Treveris interfectis et Germanis, qui nullis adversus Romanos auxilia denegabant, principes eorum vivos redigit in suam potestatem atque in his Surum Aeduum, qui et virtutum et generis summam nobilitatem habebat solusque ex Aeduis ad id tempus permanserat in armis.

Ea re cognita Caesar cum in omnibus partibus Gal- 46 liae bene res geri videret iudicaretque superioribus aestivis Galliam devictam subactamque esse, Aquitaniam numquam adisset, per Publium Crassum quadam ex parte devicisset, cum duabus legionibus in eam partem Galliae est profectus, ut ibi extremum tempus consumeret aestivorum. Quam rem sicuti cetera celeriter feliciterque confecit. Namque omnes Aquitaniae civitates legatos ad Caesarem miserunt obsidesque ei dederunt. Quibus rebus gestis ipse equitum praesidio Narbonem profectus est, exercitum per legatos in hiberna deduxit: quattuor legiones in Belgio conlocavit cum M. Antonio et G. Trebonio et P. Vatinio legatis, duas legiones in Aeduos deduxit, quorum in omni Gallia summam esse auctoritatem sciebat, duas in Turonis ad fines Carnutum posuit, quae omnem illam regionem coniunctam Oceano continerent, duas reliquas in Lemovicum finibus non longe ab Arvernis, ne qua pars Galliae vacua ab exercitu esset. Paucos dies ipse in provincia moratus, cum celeriter omnes conventus percucurrisset, publicas controversias cognosset, bene meritis praemia tribuisset — cognoscendi enim maximam facultatem habebat, quali quisque fuisset animo in totius Galliae defectione, quam sustinuerat fidelitate atque auxiliis provinciae illius —, confectis his rebus ad legiones in Belgium se recipit hibernatque Nemetocennae.

Ibi cognoscit Commium Atrebatem proelio cum equi- 47 tatu suo contendisse. Nam cum Antonius in hiberna venisset, civitasque Atrebatum in officio esset, Commius,

qui post illam vulnerationem, quam supra commemoravi, semper ad omnes motus paratus suis civibus esse consuesset, ne consilia belli quaerentibus auctor armorum duxque deesset, parente Romanis civitate cum suis equitibus latrociniis se suosque alebat infestisque itineribus commeatus complures, qui comportabantur in hiberna Romanorum, intercipiebat.

48 Erat attributus Antonio praefectus equitum G. Volusenus Quadratus, qui cum eo hibernaret. Hunc Antonius ad persequendum equitatum hostium mittit. Volusenus ad eam virtutem, quae singularis erat in eo, magnum odium Commii adiungebat, quo libentius id faceret, quod imperabatur. Itaque dispositis insidiis saepius equites eius adgressus secunda proelia faciebat. Novissime cum vehementius contenderetur ac Volusenus ipsius intercipiendi Commii cupiditate pertinacius eum cum paucis insecutus esset, ille autem fuga vehementi Volusenum produxisset longius, inimicus homini suorum invocat fidem atque auxilium, ne sua vulnera per fidem inposita paterentur impunita, conversoque equo se a ceteris incautius permittit in praefectum. Faciunt hoc idem omnes eius equites paucosque nostros convertunt atque insequuntur. Commius incensum calcaribus equum coniungit equo Quadrati lanceaque infesta magnis viribus medium femur traiicit Voluseni. Praefecto vulnerato non dubitant nostri resistere et conversis equis hostem pellere. Quod ubi accidit, complures hostium magno nostrorum impetu perculsi vulnerantur ac partim in fugam proterrentur, partim intercipiuntur; quod malum dux equi velocitate evitavit. At graviter ab eo vulneratus praefectus, ut vitae periculum aditurus videretur, refertur in castra. Commius autem sive expiato suo dolore sive magna parte amissa suorum legatos ad Antonium mittit seque et ibi futurum, ubi praescripserit, et ea facturum, quae imperarit, obsidibus firmat; unum illud orat, ut timori suo concedatur, ne in conspectum veniat cuiusquam Romani. Cuius postulationem Antonius cum iudicaret ab iusto nasci timore, veniam petenti dedit, obsides accepit.

Scio Caesarem singulorum annorum singulos commentarios confecisse; quod ego non existimavi mihi esse faciendum, propterea quod insequens annus, L. Paulo, C. Marcello consulibus, nullas habet magno opere Galliae res gestas. Ne quis tamen ignoraret, quibus in locis Caesar exercitusque eo tempore fuissent, pauca esse scribenda coniungendaque huic commentario statui.

49 Caesar in Belgio cum hiemaret, unum illud propositum habebat continere in amicitia civitates, nulli spem aut causam dare armorum. Nihil enim minus volebat quam sub decessum suum necessitatem sibi aliquam imponi belli gerendi, ne, cum exercitum deducturus esset, bellum aliquod relinqueretur, quod omnis Gallia libenter sine praesenti periculo susciperet. Itaque honorifice civitates appellando, principes maximis praemiis adficiendo, nulla onera iniungendo defessam tot adversis proeliis Galliam condicione parendi meliore facile in pace continuit.

50 Ipse hibernis peractis contra consuetudinem in Italiam quam maximis itineribus est profectus, ut municipia et colonias appellaret, quibus M. Antonii, quaestoris sui, commendaverat sacerdotii petitionem. Contendebat enim gratia cum libenter pro homine sibi coniunctissimo, quem paulo ante praemiserat ad petitionem, tum acriter contra factionem et potentiam paucorum, qui M. Antonii repulsa Caesaris decedentis gratiam convellere cupiebant. Hunc etsi augurem prius factum, quam Italiam attingeret, in itinere audierat, tamen non minus iustam sibi causam municipia et colonias adeundi existimavit, ut iis gratias ageret, quod frequentiam atque officium suum Antonio praestitissent, simulque se et honorem suum insequentis anni commendaret, propterea quod insolenter adversarii sui gloriarentur L. Lentulum et C. Marcellum consules creatos, qui omnem honorem et dignitatem Caesaris spoliarent, ereptum Ser. Galbae consulatum, cum is multo plus gratia suffragiisque valuisset, quod sibi coniunctus et familiaritate et consuetudine legationis esset.

51 Exceptus est Caesaris adventus ab omnibus municipiis et coloniis incredibili honore atque amore. Tum primum enim veniebat ab illo universae Galliae bello. Nihil relinquebatur, quod ad ornatum portarum, itinerum, locorum omnium, qua Caesar iturus erat, excogitari pote-

rat. Cum liberis omnis multitudo obviam procedebat, hostiae omnibus locis immolabantur, tricliniis stratis fora templaque occupabantur, ut vel exspectatissimi triumphi laetitia praecipi posset. Tanta erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas apud humiliores.

52 Cum omnes regiones Galliae togatae Caesar percucurrisset, summa celeritate ad exercitum Nemetocennam rediit legionibusque ex omnibus hibernis ad fines Treverorum evocatis eo profectus est ibique exercitum lustravit. T. Labienum Galliae praefecit togatae, quo maiore commendatione conciliaretur ad consulatus petitionem. Ipse tantum itinerum faciebat, quantum satis esse ad mutationem locorum propter salubritatem existimabat. Ibi quamquam crebro audiebat Labienum ab inimicis suis sollicitari certiorque fiebat id agi paucorum consiliis, ut interposita senatus auctoritate aliqua parte exercitus spoliaretur, tamen neque de Labieno credidit quicquam neque, contra senatus auctoritatem ut aliquid faceret, adduci potuit. Iudicabat enim liberis sententiis patrum conscriptorum causam suam facile obtineri. Nam G. Curio, tribunus plebis, cum Caesaris causam dignitatemque defendendam suscepisset, saepe erat senatui pollicitus, si quem timor armorum Caesaris laederet, quoniam Pompeii dominatio atque arma non minimum terrorem foro inferrent, discederet uterque ab armis exercitusque dimitteret: fore eo facto liberam et sui iuris civitatem. Neque hoc tantum pollicitus est, sed etiam per se discessionem facere coepit; quod ne fieret consules amicique Pompeii iusserunt atque ita rem moderando discusserunt.

53 Magnum hoc testimonium senatus erat universi conveniensque superiori facto. Nam Marcellus proximo anno cum impugnaret Caesaris dignitatem, contra legem Pompeii et Crassi rettulerat ante tempus ad senatum de Caesaris provinciis, sententiisque dictis discessionem faciente Marcello, qui sibi omnem dignitatem ex Caesaris invidia quaerebat, senatus frequens in alia omnia transiit. Quibus non frangebantur animi inimicorum Caesaris, sed admonebantur, quo maiores pararent necessitates, quibus cogi posset senatus id probare, quod ipsi constituissent.

54 Fit deinde senatusconsultum, ut ad bellum Parthicum legio una a Gn. Pompeio, altera a C. Caesare mitteretur; neque obscure duae legiones uni detrahuntur. Nam

Gn. Pompeius legionem primam, quam ad Caesarem miserat, confectam ex dilectu provinciae Caesaris, eam tamquam ex suo numero dedit. Caesar tamen, cum de voluntate minime dubium esset adversariorum suorum, Pompeii legionem remisit et suo nomine quintam decimam, quam in Gallia citeriore habuerat, ex senatusconsulto iubet tradi. In eius locum tertiam decimam legionem in Italiam mittit, quae praesidia tueretur, ex quibus praesidiis quinta decima deducebatur. Ipse exercitui distribuit hiberna: Trebonium cum legionibus IIII in Belgio conlocat, C. Fabium cum totidem in Aeduos deducit. Sic enim existimabat tutissimam fore Galliam, si Belgae, quorum maxima virtus, Aedui, quorum auctoritas summa esset, exercitibus continerentur. Ipse in Italiam profectus est.

55 Quo cum venisset, cognoscit per G. Marcellum consulem legiones duas ab se remissas, quae ex senatusconsulto deberent ad Parthicum bellum duci, Cn. Pompeio traditas atque in Italia retentas esse. Hoc facto quamquam nulli erat dubium, quidnam contra Caesarem pararetur, tamen Caesar omnia patienda esse statuit, quoad sibi spes aliqua relinqueretur iure potius disceptandi quam belligerandi. Contendit ....

SCRIPTIONES CODICUM VETUSTISSIMORUM DISCREPANTES PRAETER CETERAS OBSERVANDAE HAE SUNT:

Pag. 1 vers. 26 Oceanum. — 2, 17 ad eas res conficiendas orgetorix deligitur. is sibi. — 4, 1 uerucloetius principum. — 4, 32 non poterant. — 6, 23 egit. Legati ab heluetiis ad caesarem missi pacem petitum. cum denuntiatione terroris. — 7, 28 et nouissimo. — 8, 5 praeerant. — 8, 20 dubitare debeant. — 8, 37 licere. — 9, 29 troaucillum. — 10, 30 lucio labieno. — 11, 37 inflixisset. — 12, 3 circumuenere. — 12, 13 aduersum. — 13, 18 partem iuris libertatisque conditione. — 13, 29 domo. — 14, 8 secreto in occulto. — 15, 25 unus. — 16, 13 obtemperaturos. — 16, 35 ad caesarem legatis. — 17, 5 L. pisone. — 17, 11 idem. — 18, 7 difficultas. — 18, 9 alduasdubis. — 18, 23 dicebant ferre. — 18, 37 utquisque. — 19, 29 hoc si quaererent repperiri. — 19, 37 conferret. — 20, 4 coniunctam. — 20, 5 uitae felicitate. — 21, 20 adduceret. — 22, 31 ipsis. — 23, 4 et neque. — 26, 9 peruenerint. — 26, 26 tergorib. — 29, 11 posset. — 29, 14 altitudine. — 29, 27 unum. — 30, 10 castigatus castratus. — 33, 36 uenissent. — 33, 39 non modo non. — 34, 13 hostis. — 34, 29 ita constituerant. — 35, 21 inducendas s. t. detruenda. — 35, 25 delectusq. — 36, 3 Attonitis. — 36, 4 quo in. — 36, 14 qui decumana. — 37, 37 deberent. — 38, 1 collectos. — 38, 19 altitudinem. — 38, 33 pedum. — 38, 41 muros. — 39, 18 neruiis. — 40, 22 dies. — 41, 2 hinc. — 41, 13 neque tam. — 41, 39 ut rebus. — 42, 11 nostris. — 43, 17 rerum *om.* — 43, 40 aduentu certiores facti. — 44, 9 quam romanos. — 45, 8 quod bis accedit. — 45, 42 cum se saeuire uentus coepisset. uento dedissent. — 46, 2 rei relictae. — 46, 22 distinebant. — 46, 32 ac ternae. — 49, 37 uocatirum. — 50, 10 deduci. — 50, 18 collectis. — 51, 7 proruptis. — 51, 20 Flustates. — 52, 9 perduxit. — 52, 38 haberent. — 53, 3 inportatis his. — 53, 8 etphiapiis, 9 ephiappiatorum. — 53, 17 quam sunt eiusdem generis etceteris humaniores. — 53, 21 quod gallicis. — 54, 16 moribus. — 54, 24 omnia quaeq. — 55, 11 hoc suebis. — 56, 41 opportunissime. — 57, 6 grauius illos. — 58, 16 ad *om.* — 58, 34 derectae. — 58, 41 distinebantur. — 59, 3 derecta. — 60, 4

et genus. — 61, 1 pollicentur. — 61, 4 tantarum. — 61, 7 octingentis octoginta. — 61, 33 ut quam. — 61, 38 est *om.* — 62, 14 est *om.* — 64, 6 hiemare. — 64, 19 aut suos. — 65, 38 et si. — 66, 32 perfuerant. — 67, 4 L. *om.* — 67, 13 ad mult. — 68, 20 posset. — 69, 37 perspiciendum. — 69, 41 locis *om.* — 71, 23 litus. — 72, 15 aut aere aut nummo aureo aut aliis ferreis. — 72, 23 utrique. cuius. — 73, 3 a *om.* — 73, 5 britani ultro. — 73, 14 ut nim. — 73, 24 pertemptis. — 74, 6 partibus *om.* — 74, 9 quo subsidio. — 75, 42 quod in. — 76, 14 reficerentur. — 76, 27 essuos. — 76, 30 quintum et. — 77, 6 inimicis iam multis palam ex ciuitate et iis auctoribus. — 77, 29 gaius carpineius. — 78, 32 quantasuis magnas etiam. — 78, 37 esset. — 79, 10 *et* 18 in utraque parte. — 79, 15 si praesens periculum non. — — 80, 18 facere omnia. — 80, 20 *et* 31 pronuntiare. — 82, 7 antuatucos. — 83, 18 in *om.* — 83, 26 quosdam de. — 83, 31 milium. p. (*vel* pedum). — 83, 42 Ac. — 84, 18 iam *om.* — 84, 18 *sqq.* pullo. — 84, 24 dum. — 84, 25 ex castris munitiones quaeque parti. — 84, 33 huic casus. — — 84, 37 obscurantur. — 85, 22 exit. — 85, 24 sit *om.* — 85, 38 si *om.* — 85, 39 ut hostium. — 85, 40 dimittit. — 87, 2 transire. — 88, 26 roscio quaestore. — 88, 34 alias cohortando denuntiaret. — 89, 33 et armati. — 90, 2 praecepit. — 90, 9 certum. — 90, 32 his. — 92, 7 acico. — 92, 15 arbitratur. — 92, 31 germanos. — 93, 28 gallos gallicis rebus. — 94, 20 excesserant. — 94, 39 accepit. — 95, 14 ac longe. — 95, 23 pagis partibusque. — 96, 34 idem discernunt. — 98, 22 quae superauerint. — 99, 1 superarit. — 99, 9 omnia quaeque. — 99, 31 alii staturam. alii. — 99, 41 qui cum una. — 100, 28 quaque. — 101, 12 aut audisse aut adisse. — 102, 4 a *om.* — 102, 24 basilium, 28 basilius. — 102, 33 nam magno accidit. — 103, 33 tunc. — 104, 7 rei PR. — 104, 12 praedium. — 104, 15 consederat. — 104, 18 ab *om.* — 105, 7 transeunti rhenum. — 106, 40 tam *om.* — 109, 6 de *om.* — 109, 15 consiliis. — 109, 19 initia. — 109, 25 posset. — 109, 27 acceperant. — 109, 31 possent. — 109, 31 aut iure iurando. — 109, 32 quod more. — 110, 1, 2 ubiq. maior. — 110, 3 hanc. — 111, 8 pronuntiarint. — 111, 12 caesari. — 112, 2 nuntii. — 112, 7 per aruernos. — 112, 9 usus. — 113, 11 in eo mitterent. — — 113, 15 continebat. — 113, 19 caesari. — 113, 28 Noviodunum *om.* — 114, 8 perduxerunt. — 114, 9 rebus *om.*

— 114, 19 ut equitatu. — 114, 22 deligi posse. — 114, 24 quoq. uersus. — 114, 40 fit *om.* — 115, 1 confidebant. Dicebant. — 116, 1 praestaret. — 116, 31 quod. — 116, 36 reliqua quaeq. — 117, 8 illis. — 117, 13 interuenirent. — 117, 20 remitteret. — 118, 23 extrorsus. — 118, 25 coagminatis coagmentatis. — 118, 38 traderentur. — 118, 41 et *om.* — 119, 30 ea parte. — 119, 38 haec facere. — 120, 12 extra castra uineas. — 120, 20 obuiam contra. — 121, 16 se *om.* — 122, 25 discederet. — 122, 31 ad se etiam. — 122, 34 et fratre. — 122, 41 ea quae meruissent. — 123, 17 loco sitis. — 123, 26 traductis *om.* — 123, 33 desperauit, de obsessione *om.* — 124, 2 perspiceretur. — 124, 21 dedistineat. — 125, 17 permonet. — 126, 38 in *om.* — 127, 34 eisdem media. — 127, 36, 37 mulorumque p. a. i. stramenta *om.* — 128, 19 longitudine. — 128, 26 uotomapatus. — 129, 6 labius. — 129, 33 pugnaretur. — 129, 42 de *om.* — 130, 3 sui. — 130, 11 deficiunt. — 130, 22 paulum. — 130, 34 quod non. — 131, 3 nihil ominus. — 131, 11 operidigne. — 131, 20 et conpulsos. — 131, 32 coemptus. — 132, 1 ne quo. — 132, 8 ex prouintia. — 132, 15 ne metu quidem. — 133, 2 insula silua sequana. — 133, 10 ametclodone. — 133, 11 prospecta palude. — 133, 19 quia ante. — 133, 20 *et* 28 cum. — 135, 8 rem in controuersiam deduci. — 135, 22 Denique ei rei constituit diem. — 135, 31 ei prouintiae. — 136, 34 quod. — 137, 14 perducuntur. — 137, 28 quo maxuma parte exercitus confidebat. — 138, 11 coaceruatitum germani. — 138, 30 exigue. — 138, 32 quam opus. — 139, 27 erant *om.* — 139, 37 ac uinculis. — 139, 38 iuncti. — 140, 6 aut cum. — 140, 7 cogatur. — 140, 12 ex ciuitate. — 140, 14 frumentationem. — 140, 16 brannouicibus blannouiis. — 140, 17 eleutetis cadurcis. — 140, 21 senonibus ambianis. — 140, 24 eburonibus. — 140, 25 boiis xxx uniuersis. — 140, 28 ossis milae mouices unelli. — 140, 33 xx una. — 141, 3 uercassia ne uno. — 141, 26 molestia. — 141, 41 romanorum animos. — 142, 25 tempore potius. — 143, 18, 19 recti ac turpiter celari utrosque. — 143, 38 ut superioribus. — 143, 40 glandibus. — 144, 13 praeparauerant. — 144, 28 quoquo. — 144, 29 meridie. — 144, 40 egreditur castris longurios mulculos. — 145, 8 ex parte. — 145, 9, 10 ad animum. — 146, 12 a sed ullus dux et princeps remus tum. — 147, 19 rem *om.* — 147, 21 comparantibus. — 148, 3 ipsum. — 148, 12 a romanis. — 148, 21 duodecimam. — 148, 29 de-

iectisque. — 148, 39 confugerant. — 149, 29 contegit. — 151, 39 quo pro prior. — 151, 40 in *om.* — 152, 8 aut gallorum. — 153, 25 in *om.* — 153, 33 in suis. — 153, 39 castra dum diuideret. — 154, 26, 27 promouit et ad. — 157, 40 impetu incolae illorum. — 158, 6 partes fines. — 158, 28 redit. — 158, 34 et romanum et externum. — 158, 42 non eum. — 160, 29 auxilio dunum. — 161, 35 non longe amplius. — 162, 1 intra castra. — 162, 35 a gutruato accepto. — 163, 36 ad uineas agunt et caput. — 163, 39 pedes sex. — 164, 15 poterat. — 164, 26 at *om.* — 165, 12 uirtutem. — 165, 38 his *om.* — 166, 19 interpositam. — 166, 28 fuga proteruntur. — 166, 29 ubi malum. — 166, 30 Ac si proelio secundo grauiter. — 167, 8 descessu suo. — 168, 9 itinere fatiae. — 168, 9 ad *om.*

INDEX NOMINUM.

C. IULII CAESARIS
DE BELLO GALLICO
LIBRI SEPTEM
CUM LIBRO OCTAVO A. HIRTII.

RECENSUIT

CODICES CONTULIT COMMENTATIONIBUS

INSTRUXIT

DR. ANDREAS FRIGELL

IN REG. ACAD. UPSAL. LINGU. LAT. DOC.

VOL. II. P. I.

UPSALAE

TYPIS DESCRIPSERUNT EDQUIST ET SOCII

MDCCCLXI.

PRAEVIA NOTITIA CODICUM.

Bellum Gallicum continentium duo genera codicum sunt, quae quidem ex eodem fonte iam non omnibus partibus purissimo fluxerunt, tamen ita ut alterum ab exemplo satis integro, alterum ab interpolato profectum sit. Utrumque duos ordines complectitur. Quas ad classes sive familias codicum tertia accedit eorum, qui eiusdem ac praestantiores originis sunt, sed tempore procedente (nam nullus eorum quartum decimum saeculum superat) multis in rebus depravati. Nihilo minus utrique familiae interpolatae sua est praestantia, utraque suo tempore in editionibus principatum tenuit ac bellum quoque civile, quo destituta est prima classis, servavit. Singularum classium optimos et antiquissimos codices ipse contuli, in nonnullis aliorum opera adiutus, tertiam vero familiam hic illic tantum inspexi.

PRIMAE CLASSIS

Prioris ordinis codices sunt

Parisinus, qui decimo saeculo aut fortasse nono exeunte a quattuor librariis exaratus esse videtur, quem Nipperdey Parisinum primum cognominat. Est in bibliotheca caesarea n:o 5763, fuit olim monasterii S. Benedicti Floriacensis (quod erat ad Ligerim). Amissis sex foliis hae partes desunt: 4, 2 locum — averterentur 10, 7. 84, 37 illum — Gallus 86, 15. 95, 27 institutum — iudiciisque 97, 7. Aliae lacunae in collatione indicantur, quarum praecipuae sunt 118, 16—19; 152, 24—37; 168, 21—38.

Romanus, qui Romae est in bibliotheca Vaticana n:o 3864. Videtur is codex decimo aut ineunte undecimo saeculo exaratus esse. Praeter lacunas pagg. 118, 152, 168, quae huic communes sunt, pauca verba omissa sunt.

Posterioris ordinis sunt

Amstelodamensis, qui Bongarsianus primus appellari solet, in bibliotheca publica urbis Amstelodami servatur. Eiusdem plane ac Parisinus aetatis est, ex cuius librariis unum in

hoc agnoscere mihi visus sum. Cum duobus foliis deperditae hae partes sunt: 162, 41 *ad resistendum — nostri* 164, 23. 168, 7 *summa — Condendit* 169, 23. Substitutis foliis ea ex editione prima aut codice tertiae classis huic simillimo restaurata sunt, ideoque nullius fere momenti. Deest in hoc quoque locus ille 152, 24—37; praeterea minores lacunae complures in collatione adnotatae sunt.

Moysiacensis, qui in bibliotheca caesarea Parisiensi in codicibus latinis numerum tenet 5056, duodecimo saeculo scriptus. Fuit olim coenobii Moysiacensis (l' abbaye de Moissac, diocèse de Cahors). Hunc non totum contuli.

Accedunt ad primam classem

Vossianus (primus), qui in bibliotheca academiae Leidensis est n:o 53., qui in primis libris multas secundae classis scriptiones habet, in sequentibus plerumque Parisino simillimus est. Saec. XI. scriptus esse videtur. Deest primum folium.

Codex mutilus, qui est in bibl. caesar. Paris. n:o 6842. B. saec. X. partes belli Gallici diversissimas uno tenore scriptas continet.

SECUNDAE CLASSIS.

Prioris ordinis codices sunt

Thuaneus, quem possedit Jacobus Augustus Thuanus (de Thou, † 1617), in bibl. caesarea Parisiensi est n:o 5764, a Nipperdeio Parisinus secundus nominatus. Saec. XII. exaratus esse videtur.

Leidensis (primus) in bibliotheca acad. Leid. n:o 38 D. Hunc aliquot locis inspexi.

Posterioris ordinis sunt

Ursinianus, quem olim possedit magnique aestimavit Fulvius Ursinus, servatur in bibliotheca Vaticana notatus n:o 3324. Saeculo XII. exaratus esse videtur,

Hauniensis (primus), qui est in regia bibliotheca Hauniensi collectionis Thottianae n:o 543, saec. XIV. exaratus esse videtur. Partim ipse contuli, partim collatione Whittii usus sum; neque tamen perpetuo illius discrepantias indicavi.

TERTIAE CLASSIS

hi codices sunt

Gottorpiensis, qui in regia bibliotheca Hauniensi est, a Whittio collatus.

Jadrensis in bibl. caesar. Paris. n:o 6106. In quo adnotatum est *Georgius Begna excripsit Iadræ non . septembr. 1437. Sibi et suis.*

Colbertinus in bibl. caesar. Paris. n:o 5772. Saec. XV. Fuit Colbertii.

Borbonianus in bibl. caesar. Paris. n:o 5770. saec. XV. Olim cardinalis Borbonii.

Barberinianus, qui Romae est in bibliotheca Barberiniana n:o 1964. saec. XIV.

EDITIONES ANTIQUISSIMAE.

1. Romae 1469 in domo Petri de Maximis.
2. Venetiis impressit 1471 Nicolaus Ienson Gallicus.
3. An. 1473, incertum quo loco.
4. Mediolani 1477 Antonius Zarothus Parmensis impressit.
5. Tarvisii 1480. Michael Manzolinus Parmensis curavit.
6. Venetiis 1482 expensis Octaviani Scoti Modoetiensis.
7. Venetiis 1490 per Theodorum de Regazonibus de Asula.
8. Venetiis 1494 per Philippum de Pinciis Mantuanum.
9. Venetiis 1499. Sumptibus Benedicti Fontana.
10. Bononiae 1504 recogn. Philippus Beroaldus.
11. (Lugduni) 1508.
12. Florentiae 1508 impensa Philippi Giuntae.
13. Venetiis 1513 in aedibus Aldi et Andreae soceri. Praefati sunt Aldus Manutius et Ioan. Iucundus Veronensis.
14. Florentiae 1514 ex officina Philippi de Giunta.

In differentiis indicandis codices solis litteris initialibus, ubi fieri potuit, designati sunt, minutis vero litteris man. 2. et cum asterisco m. 3. Editiones numeris hic allatis insigniuntur.

Ceterum referuntur

Aimoinus, monachus Floriacensis († 1008), qui in praefatione librorum de gestis regum Francorum multa ex antiquo codice Caesaris excerpta habet.

Flodoardus in historia ecclesiae Remensis.

Victorius, professor Florentinus saec. XVI. celebratissimus, qui ex duobus cdd. primae classis, quos interdum b. c. distinguit, lectiones adscripsit in exemplo suo editionis principis, quod hodie in bibliotheca caesarea Parisiensi servatur (sign. J + 640), nonnumquam ipse emendasse videtur.

Paucissimis locis de codicibus Vratislaviensi primo, Egmondano, aliis Schneideri et Nipperdeii mentionem feci.

COLLATIO
LIBRORUM SCRIPTORUM ET EDITORUM.

Pag. 1. Inscriptiones: *Incipiunt libri gaii caesaris belli gallici iuliani de narratione temporum* P. *Incipiunt libri gai cesaris ....ci iuliani de narratione .....rum* R. *Incipit liber gaii cesaris belli galici iuliani de narratione temporum. Incipit liber svetonii* A. *Incipit liber svetonii tranquilli victoriarum gai julii cesaris multimodarum belli gallici. Incipit de trimoda omnis galliae divisione* M. *Incipiunt libri gaii iulii caesaris belli gallici de narratione temporum* TUH. *c. iulii caesaris viri clarissimi commentariorum belli gallici liber primus incipit feliciter* G. *c. iulii caesaris commentariorum belli gallici liber I. incipit feliciter* J. *Commentariorum cesaris liber primus* C. *Comentariorum c. iulii cesaris inperatoris de bello gallico liber primus incipit. iulius celsus costantinus vir. cla. emendavit* B. Quorum pleraque rubro litterisque grandibus exarata sunt. In ed. 1. et 3. inscriptio nulla est. *Caii Iulii Caesaris Commentariorum liber primus de bello Gallico ab ipso confecto* ed. 2. *G. Iulii Caesaris Commentariorum de bello Gallico liber primus* ed. 4. 5. 6. *Commentarius Caesaris* ed. 8. quae prima separato folio indicem exhibet. *Commentaria Caesaris* ed. 9. 12. *Commentarii Caesaris recogniti per Philippum beroaldum* ed. 10. 11. Accedunt in his ad initium operis litteris magnis confectae inscriptiones: *C. Iulii Caesaris Commentariorum de bello Gallico liber primus.* Sic etiam in ed. 13. 14. quarum in fronte qui toto volumine continentur libri indicati sunt, ut *De bello Gallico. Libri VIII. De bello ciuili Pompeiano. Libri IIII. De bello Alexandrino. Liber I.* cet. praecedente communi nomine COMMENTARIA CAESARIS.

10 tres cdd. ed. 1. *tris* ed. 2. 4. 10. *treis* ed. 13. — *in tres partes* Barb. — 11 aliam. *alteram* Aim. — 14 garumna A. *garunna* PRTU ed. 2. *Garomna* Aim. *garonna* cd.

mut. *garona* a. — 19 *renum* PR. — *quibus cum* cdd. *cum quibus* p Aim. — 20 *helvitii* PA. — 23 *a suis* Aim. — 24 gallos. *eos qui specialiter Galli dicuntur* Aim. — 26 garunna PRATU cd. mut. *Garomna* Aim. — flumine, Oceano, finibus Belgarum, attingit etiam ed. 13. *flumine. oceanum finibus belgarum attingit. etiam* PRAMTU Aim. ed. 1. 3. 12. Sed *in finibus* U Aim. *flumine. oceanum finis belgarum attingit. etiam* p ed. 2. 4. 8. 10. 11. (*fines* ed. 8. 11.). Nam in P *finib;* in *finis* mutatum est. — 27 *Rhenum vergit a Septentrione* Aim. — 29 pertinent. *heluetii* U. — *rheni spectant* U. — 31 garumna T, *garunna* PRAU. — 32 *quae est ad hispaniam. pertinet* AMTHJ. ed. 1. 2. 3. 10. *qua est ad hisp. pert.* PR. cd. mut. *quae ad hisp. pert.* U m ed. 4. 5. 6. 7. 8. 12. 13. — 35 *messala* PR; *Messalla* ed. 1. 2. — *p̃. m̃. pisone* PRAMVTU ed. 3. *publio marco pisone* prv, *P. Pisone* ed. 1. 2. *P. M. Pisone* ed. 13. *L. Pisone* ed. 14. — 40 natura. *natura tuti* Barb. u ed. 1. 14. — *continerentur* u ed. 1. 2. — 41 sqq. qui agrum .... altissimo om. U. — **Pag. 2.** 2 *rodano* PR. — 4 *finitimis ut bellum* V p. Habet P litteram *s* in rasura scriptam; sed *ut* postea insertum est. — 8 *in longitudine* T. — milia. *milibus* TL. — 15 biennium om. V — 17 Orgetorix sibi. *ad eas res conficiendas orgetorix deligitur. is sibi* cdd. (*delegitur* RMT. *is ubi* V). — 18 *catamantalohedis* A — 19 pater. *partis U, patre* ed. 1. — 21 in civitate om. P, in quo *sua* fol. 2. incipit. — 22 quod. *quo* U. — habuerat om. U. — 26 factu PA ed. 1. 2. *factum* RVU, *facto* T — 27 *ė sue* P in rasura post *ips* scripta praebet. — 35 *uinclis* P — 38 *decem milia* V — **Pag. 3.** 5 *a finibus* V — 9 praeterquam PRA ed. 1. *praeter* VTU p — 11 mensum PRA. *mensium* VTU pr — 12 *efferri* U — 13 tulingis PRA m t ed. 13. *tulinguis* MVTU, *Tulignis* ed. 2. *culuigis* ed. 3. — 13 Latobrigis. *latobicis* PVt, *lato cibis* R, *latouicis* AM ed. 1. 2. *latocucis* TUp, *latocibus* ed. 3. *latobricis* ed. 13. — 14 iis. *his* PRAVTU ed. 1. — 22 *alterum iter per* A — 24 *adlobrogum* P — 25 pacati PAVT ed. 1. 2. *pacti* RUpv. *pagati* cd. mut. — 25 isque pr. *hisque* PRA — 32 *fluminis rhodani* V — 33 a. d. *ad* PRAT. *a* V — **Pag. 4.** 1 nammeius PRAVMT. *nameius* U. *Numeius* ed. 1. 2. 14. — uerucloetius PRMVt. *uerucletius* A. *uerudoetius* TU. *Verodoctius* ed. 1. 2. 4. 5. *Verudoctius* ed. 13. *Veredoctius* ed. 14. — principem T ed. 14. *principum* PRAMVUt ed. 1. 2. 3. 13. — 4 *rogar&* A. *rogarentq.*

a — 7 *lugum* A — 9 faciundi RT ed. 2. *facundi* AV. *faciendi* Ua — 17 decem et nouem V. *decemnouem* RAT ed. 2. 9. 11. 14. Semel monendum est in codicibus ita saepissime scripta esse verba et syllabas, ut dubium sit in describendo utrum coniungenda sint an seiungenda. — 18 *pedum XV* V — 21 prohibere posset UHr ed. 1. 2. 3. 11. *prohibere possit* RAMVT. *prohiberi possent* ed. 14. — 32 possent J ed. 1. 2. 13. *poterant* RAMVTUHG ed. 3. — *dumnoriginem* A — 37 suo RAMVTU ed. 3. *suo sibi* ed. 1. 2. 13. — 39 *imperat* V — *heluitiis* A — 40 sese RVTU. *se* A — perficit AM ed. 1. 2. 3. 13. *perfecit* RVTUG Vict. — **Pag. 5.** 1 renuntiatur AMV ed. 1. 2. 13. *renuntiantur* RTU. *nuntiatur* ed. 3. — 2 *sanctonum* VT — 6 *frumentarii* U — 7 *haberi* U — 8 T. Labienum. *labiaenum* A. *labienum* T. *ter labienum* t — in Italiam. *militiam* V — 12 iis RAVU. *his* T — 13 *ceutrones* RATU — *graiocaeli* RA. gaioceli TU — 15 iis RAU. *his* T — ocelo ATU. *ocœlo* R — 16 *in finibus* T — 17 in om. R add. r — 18 *sebusianos* RAMVTU ed. 1. 2. 14. — 23 *his* T — 25 *meritus* R — nostri. *nisi* U. P̄. R̄. T, i. e. populi Romani. Vulgari scriptionis compendio cdd. habent *nr̃i* — 29 *comdepopulatis* A, *cumdepopulatis* a — 33 reliqui a cet., *reliqum* A. *m* in *i* radendo mutatum. — 35 santonos RAU. *santones* r. *sanctonos* VT — 37 lenitate A. *leuitate* a — 38 utram A cet. *quam* a — *partẽ fluat* A erasis litteris *in*. — Id. *In* A. *Iñ* a — 39 *latib; aclintib;* A — 41 fere RAMV ed. 1. 2. 13. *uero* TUH ed. 3. — 42 citra *vl citra* ed. 3. *circa* V — **Pag. 6.** 3 *eorum partem* T — 4 *reliquis esse* A — *fugae sese* V — *siluas proximas* T — 5 *appellatur* V — 6 quattuor RAT. *quatuor* U — pagos RAU ed. 2. 14. *partes* V ed. 9. 11. *partes ul pagos* T — *est diuisa* T — 10 *immortalium deorum* T — 13 est om. ed. 2. 4. 10. — 14 soceri om. R ed. 3. *eius soceri* om. G. *quod soceri eius L. Pisonem legatum L. Pisonis auum* ed. 1. 2. 10. — 16 *facto proelio* V. Prima syllaba, ut vulgo, sola littera *p* cum lineola scripta est. — 17 *arari* T — 18 *aduentũ* A — 23 egit. Si VT Barb. ed. 13. *agit. si* J ed. 1. 2. 4. 10. *egit. Legati ab heluetiis ad caesarem missi pacem petitum. cum denuntiatione terroris. Si* RAUHG ed. 3 (*petunt* G). *egit. Titul ẽ. Legati ab heluiciis ad cesarem missi pacem petitum. cum denuntiatione terroris. Si* M — 29 *hii* T — 33 *contenderant* R, ...*rent* r — 34 *constitissent* RAVm ed. 1, *constituissent* MTU — 35 *internitione* T — 39 acci-

dissent AM. *accidisset* RVTU ed. 1. 2. 13. *accedisset* ed. 3. Observandum in R aliisque vulgatissimum scripturae compendium *ꝭ (accidissꝭ)*. — **Pag. 7.** 1 Quod T cet. *Qui* U — 2 num. *ñ* V (i. e. non) — 4 allobrogas RA ed. 1. 2. *allobroges* VTU. *allobrogos* M — *memoriā* AM. *memoria* RVTU ed. 1. 2. 3. 13. — 5 posse RVTU ed. 1. 2. 3. *posset* AM ed. 14. — 6 *tandiu* T. *tā di* V — *inpune* T. *inpugnœ* A — 9 iis A. *his* RT — 10 *diuturniorem* ATU. *diuturniorum* RU — 11 *his* VT — 13 eorum om. ed. 1. 11. — intulerint AMVTU ed. 13. *intulerant* Rm ed. 1. 2. 3. 11. — 14 *his* T — 16 consuerint ATUr. *consueuerint* R ed. 11. 14. Est in R alterum *ue* deletum. — 27 propulerant AMVTU Vict. ed. 13. *propulerunt* R ed. 1. 2. 3. 8. 10. — 28 ex ed. 14. *et* RAVTU. *etiam* ed. 2. 9. 11. — 30 *pabulationibusq. prohibere* V — 33 passuum om. L ed. 3. — 36 *polliciti publice* V — 39 *Eodem* T — **Pag. 8.** 5 *praeerant* RAMVT (fefellit Nipperdeium Beyerlius) U ed. 1. 2. 3. sqq. — 10 *his* AT — 16 possint AMJ ed. 1. 2. 7. 8. 10. 12. 13. *possent* RVTUC Vict. ed. 3. — 18 debeant RAMVTUJC ed. 3. 12. 14. *debuerant* ed. 1. 2. 4. 5. 6. 7. 8. 10. 11. 13. — 19 possint. *possent* RAMVTUJC ed. 1. 2. 3. sqq. 13. — 20 perferre RAMVUJC ed. 1. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 11. 12. 13. *perferre satius esse* ed. 2. 10. *praeferre* TL — dubitare. *dubitare debeant* RAMVTUJC ed. 1. 2. 3. sqq. 13. 14. — iisdem RTUJ ed. 1. 2. *hisdem* AMV. *hijsdem* ed. 3. *isdem* C — nostra (sive *nr̄a*) RAMU ed. 2. 12. 14. *et nostra* ed. 13. N. supra posito *a* V. *Romana* v (in marg.). *an* T. *noua* GJ r in marg. ed. 1. 5. 7. 8. *enim* C — 24 necessario rem J ed. 1. 2. 3. sqq. 11. *necessaria rem* R. *necessariā rem* AMVUC ed. 13. *necessariam rem* T ed. 14. *necessaria re* Bong. sec. — 25 quanto id cum periculo AMVTCVict. ed. 2. 10. 12. 13. *quanto ||||||||||periculo* R. *quanto periculo* J ed. 1. 3. 4. 5. 6. 7. 8. *quanto id periculo* U. *quanto id tu periculo* u — 29 *eares* V — 32 dumnorigem. summa AVU ed. 3. (*donnorigem* V). Ceteri cdd. et edd. non distinguunt. — 34 *compluris* RAVTU — 36 licente RAM ed. 3. 13. *dicente* VTU ed. 1. 2. 7. 8. 10. 12. — contra liceri ed. 13. *contra licere* RAM Barb. ed. 3. *contradicere* VTU ed. 1. 2. 7. 8. 10. 12. — 42 *uiturigibus* RAVT. *bitorigibus* U — **Pag. 9.** 4 *suoꝝ nomine* T — 11 *inquirendo* T — 24 populum Romanum a ed. 11. *populum .r̄.* AM. *populum re* (restudium) ed. 3. *populum* RVTU. *po. ro.* ed. 1. 2. 4. 6. *populo romano* ed. 7. — 27 *priusquam* RTU ed. 1. 2. — 28

a se V — 29 Procillum. *troaucillum* RAMVU ed. 4. 5. 6. 7. 8. *traucillum* T ed. 1. *troancillum* ed. 2. 3. 10. *Troacillum* ed. 12. 13. — 30 *galilee* V — 20 *multum* T — 39 esse vera R cet. ed. 14. *uera esse* T. *uera* ed. 1. 2. 11. — 41 ille. *ipse* V — 42 creuisset AMTU ed. 14. *creuisse* R ed. 1. 2. 13. *creuissent* V — **Pag. 10.** 6 *ut* U — *orandi finem* T — 12 *in eum* Vict. — reprehendat PAMVt ed. 1. 2. *reprehendit* RTU ed. 3. — 16 loquatur AMTUp ed. 1. 2. *loquitur* PRV — 17 possit t cet. *poss&* T — 19 *castri* V — 20 et qualis AMVTJp ed. 1. 2. *et quales* PRU ed. 3. — 21 cognoscerent J ed. 14. *cognosceret* (sive *cognoscere&*) PRA MVTUHG ed. 1. 2. 3. 13. — 23 *his* PRATU — 24 *iubet ascendere* T — 27 P. Considius AM ed. 13. *Considius* PR VTUJ ed. 1. 2. 3. 10. — 28 *Syllae* ed. 1. 2. — 30 T. Labieno ed. 1. 2. 10. 13. *lucio labieno* PRAMVTU ed. 3. — 34 *occupare* A — 35 id. *ad* A, *atq;* a — a gallicis PRVTU Vict. ed. 13. *e gallicis* A. *gallicis* Mr ed. 1. 2. 10. 11. — 36 suas om. R add. r — 40 *monte occupat* T — **Pag. 11.** 1 castra. *contra* A scr. pr. — 2 renuntiauisse PRAMVTU ed. 3. *renuntiasse* ed. 1. 2. sqq. 8. 10. 12. *renunciasset* ed. 9. 11. *pronuntiauisse* Egm. Vict. — 3 eo die cdd. ed. 1. 2. 5. 10. *die* ed. 7. 8. 9. 11. 12. *eo* ed. 13. 14. (habent hae *renuntiasse*, *eo*, *quo consuerat*, *interuallo hostes* cet.) — consuerat PRAMT ed. 3. 13. *consueuerat* VUt ed. 1. 4. sqq. 8. 9. 11. 12. *consederat* ed. 2. 10. — *ex interuallo* ed. 1. 2. 4. sqq. 12. — 5 *super erat* R — 8 *aberant* A, — 10 ac bibracte MTp ed. 12. 13. *ac bibrante* AV. *ac bribracte* H. *abaribracte* U. *a bribracte* u. *bibracte* PRJ ed. 1. 2. 8. 10. 11. *bibrastre* ed. 3. Post *auertit* incisum est in AVM ed. 2. 8. 10. 11. — *ire* om. ed. 12. — 21 *ueteranarum* Vict. — 21 *.Ita* PR — supra se in RVTUCJp ed. 1. 2. 3. sqq. 14. *supra sed in* P. *supra; Sed in* AM — 23 conscripserat cdd. ed. 5½. 9. 11. 14. *conscripserat: poneret:* ed. 2. — conlocaret. *conlocari* (sive *collocari*) cdd. ed. 2. 5½. 9. 11. *collocarit* ed. 14. — 24 *compleri et interea* cdd. *compleri: & interea* ed. 2. 5½. 9. 11. *complerit*, *interea* ed. 14. — 25 *his* cdd. — 25 in superiore acie cdd. ed. 14. *in superiori* ed. 2. 5½. 9. 11. — 27 locum contulerunt Apr. *locum cum contulerunt* PR — 34 destrictis PRAMTU Vict. *districtis* r ed. 1. 2. 3. 13. — 36 transfixis AMUp ed. 1. *tranfixis* PRT — 37 inflexisset ed. 1. 2. 4. sqq. *inflixisset* PRAVTU ed. 3. *infixisset* a — 39 *scuta e manu* A — **Pag. 12.** 1 *circite* PR — 3 aperto

adgressi PRAMUGC Vict. ed. 2. 10. 12. 13. (tamen *aggr.* edd.). *aptos adgressi* TL. *aperto* ed. 1. 4. 5. 6. 7. 8. 11. — circumuenire MU. *circumuenere* PRAVTCu Vict. ed. 3. 5. 6. 7. 8. 12. 13. *circunuenere* ed. 2. 10. *circuuerere* ed. 1. *circumuerere* ed. 4. — et id PR Vict. ed. 12. 13. *Et id* AMTU. *id* ed. 1. 2. 4. 5. 7. 8. 10. 11. — 5 conuersa signa PR cet. ed. 12. 13. *signa* JÇ ed. 1. 2. 7. 8. 10. 11. — 6 bipertito p. *biptito* AVTU. *bipertra* R, quemadmodum in P quoque scriptum fuisse videtur. *bipartito* MVict. ed. 14. *biptita* ed. 3. *bipartita* J ed. 1. 2. 7. 8. 10. 11. *l triptito* v. *tripartito* ed. 12. 13. *tripartita* C — 13 *aduersum* PRAMVTUJC ed. 2. 4. 5. 6. 7. 8. *auersum* pau ed. 1. 3. 10. 12. 13. — nemo potuit A cet. *potuit nemo* M — obiecerant Tpr. *abiecerant* PR — 19 nostri. *ñ* T — filia AMrt ed. 1. 2. 13. *filior* R. *filiai* P, ni fallor. *filiae* Up. *filię* VT — 22 lingonum PAM. *lingunum* R, ut videtur, p. *linguonum* T — 23 *quarta* A — 24 nostri. *nisi* T — 26 *linguonas* T — 33 *at eos* P — tum essent p cet. *essent* P. *tunc essent* T — 40 dediticiorum pr. *dediciorum* PRU. *deditionũ* T, *dedititiorũ* t — *fugam suam* A — **Pag. 13.** 2 *per fines quorum* T — iis A. *his* PRa — 3 *reductis* A — 6 latobrigos PRAVTU. *latouicos* A in marg. *latobicos* V in marg. — 7 frugibus RVTUHJC Barb. p ed. 1. 2. 4. sqq. 13. 14. *fructibus* AM Vict. Hoc etiam habuisse videtur P. om. G ed. 3. — 8 quo p cet. *qui* P — 9 *his* cdd. — 10 *restaurare iussit* T — ea om. V — 13 e suis r ed. 1. 2. *suis* PRAMVTU — 16 in om. T — 17 quosque PR cet. J ed. 2. 10. *eosque* Ced. 4. 5. 9. 11. 13. — 18 parem ed. 14. *partem* PRAMVTU cet. ed. 1. 2. sqq. 13. — libertatisque P cet. MC ed. 4. 5. 11. 14. *libertatis* J ed. 1. 2. 9. — conditionem T Barb. ed. 13. *conditione* PRAMVUJC ed. 1. 2. 3. sqq. 11. — atque ipsi P cet. M. *hac qua ipsi* m — 25 CCLXIII A erasa quarta lineola I. — 26 XXXVI cdd. ed. 12. 13. *triginta* ed. 1. 2. *xxx* ed. 4. 5. 11. — XIIII PRAT ed. 14. — XXIII PTU. *.xxiii.* V. .XXIIII. A. *xxii* R — 28 LXXXXII. *nonaginta duo* PRA ed. 14. *.xcii.* Ut. om. T — CCCLXVIII PRT. *ccc.lx. octo* A — 29 domum T Barb. ed. 1. 2. 13. *domo* PRVU ed. 3. *de domo* A — 30 *.c. & decem* PRA — 33 tametsi AMT Barb. Vict. ed. 11. 12. 13. *iam et si* PRVU ed. 1. 2. 3. — 37 *dom̃* T (i. e. domus) — 41 *consilium* T — 42 indicere PAMVTU Barb. Vict. ed. 14. *indiceret* RG ed. 1. 2. 3. 10. *indicerent* ed. 4. 5. 6. 7. 8. 12. 13. — caesaris uoluntate facere PRAMV ed. 4. 5. 6. 7. 8. 12. 13. *caesaris fa-*

cere uoluntate T. *facere uoluntate caesaris* U. *uoluntate Caesaris facere* ed. 2. 10. — **Pag. 14.** 3 *conciliū* A. *consilio* H. — 5 *idem* PRAMTU — 6 *reuersi sunt* Tv — 7 secreto ed. 1. 2. 10. *secreto in occulto* PRMTH Barb. ed. 3. 14. *secro in occulto* A. *in secreto occulto* U. *secreto et occulto* ed. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 11. 12. *secreto, et in occulto* ed. 13. — 8 flentes. *gentes* A — 13 *totius galliæ* T — 15 *Hii cū* A — 17 mercede arcesserentur PAMV Barb. *mercede accesserentur* R. *accersirentur mercede* T. *mercede accersirentur* ed. 3. *mercede accerserentur* ed. 2. 4. sqq. 13. *accerserentur* ed. 1. — 18 *primum* A — 21 *centum & uiginti* A — 22 *iis* ed. 1. 2. — 29 auxilium om. PV — 30 quo minus ed. 14. *quominus* ed. 1. 2. 11. — 35 *postulaтum* A (i. e. postulaturum) — 42 *uenissent ad eum* U — **Pag. 15.** 4 gallicum cum PR. *galli cū* A. *gallicū* M — 5 ariouistum PAMV Barb. t ed. 1. 2. 10. 12. 14. *ariouistus* RTU ed. 4. 5. 6. 8. 13. *Arioniscus* ed. 3. Ut semel dicam, litterae initiales editionum singularum grandesne an minutae sint ubique referre supersedeo. Nomine mutato in edd. 1. 2. constanter scriptum est *Arioiustus.* — 7 *admagetobrige* AM. *admagetobriae* Rt. *admagetobrie* PV Barb. u. *admagetobrio* U. *amagetobrige* am. *ad magriobrie* ed. 1. *ad magœtobriœ* 2. 10. *ad maietobrie* 3. *admagetrobiœ* 4. 5. 6. 7. 8. 9. 11. *ad Magetrobiœ* 10. *Amagetobriœ* 13. 14. In nonnullis cdd., ut in P, *ad* seiunctum est. — 10 *factum* R — 12 sustineri Vict. ed. 2. 5. 9. 11. 14. *sustinere* cdd. ed. 1. — 12 nisi si PMVra ed. 1. 2. 3. *nisi* TU Vict. ed. 5½. 9. 11. 13. In RA *si* ab ipsis librariis additum esse videtur. — 14 fecerint T cet. *fecerunt* t — 15 *a romanis* V — 17 sint AMVT Barb. p ed. 1. 2. 3. *sunt* PRU — 22 traducatur PAMVT Barb. *reducatur* RUHG ed. 3. — 25 unos Barb. ed. 1. sqq. *unus* PRAMVTU Vict. ed. 3. — 29 tristitia taciti cdd. ed. 2. 10. 12. 13. *tristitia* ed. 5. 6. 7. 8. *tristis* ed. 1. 4. — permanere PRVTU edd. *permansere* Av — 30 iis J ed. 1. 5. *his* cdd. ed. 11. 13. — 34 *auxilium ferre* V (*aux. implorare* v) — 36 tamen PRJC ed. 1. 4. 5. 8. 10. 12. *tantum* AMTLUHp ed. 2. 13. (*tantū* TU). *tanta* V — 37 *recipissent* PR — 33 *is reb.* U — **Pag. 16.** 6 *dicione* P. *deditione* VTUp — 12 uidebat om. P add. p — 13 temperaturos ed. 1. 2. 4. 5. 10. 11. *obtemperaturos* PRAMVTU Vict. ed. 13. 14. — 20 qui ab eo postularent cdd. ed. 12. 13. om. 1. 2. 5. 10. 11. — 22 *diligeret* V — 25 se cdd. J ed. 1. 2. 11. *a se* j ed. 12. 13. — 28 emolumento AVTUJm ed. 1. sqq. *emolo-*

mento R. *emulo mento* P. *emulumento* M. *emolimento* Barb. — 32 *His legatis ad caesarem responsis* M. — relatis barb. (*re* in rasura scriptum) Vict. ed. 14. *legatis* PRAVTU ed. 12. *delegatis* G ed. 3. *legatis redeuntibus* J ed. 1. 2. 5. 8. 10. 11. 13. — 33 Quoniam. *qm̃* P ed. 1. (quod est *quoniam*). *Quõ* RT. *Quo* U. *Qui* ed. 3. — 36 *pōp rom* A — 39 *neq. multitudinem* R — 41 *ab heduis haberet* T — **Pag. 17.** 4 *scire sese* t — 5 messala Rp ed. 14. *messalla* P ed. 1. 2. 11. — *L. pisone* PRAMVTLU ed. 1. 2. 11. 13. 14. — 10 qui. *quicumque* VU — *his* cdd. — 11 item ed. 1. 2. 13. *idē* PT. *Id. ē.* V. *id÷* U. *Idem* r ed. 3. *Idest* Rp. *id est* Am. — 14 se PRVTU ed. 1. 2. 3. 13. *sese* AM — 18 *facere iniuriam* U — 20 iis ed. 1. 2. 14. *his* cdd. *iniuriis* TU — 22 *his* cdd. — 23 afuturum PRAMTUv. *adfuturum* V. *abfuturum* r ed. 1. 2. 11. 14. — 27 *intra* V — 30 treueris AMTu ed. 3. *treuiris* PRVU ed. 1. 2. 11. 14. — 32 ne. *nec* v. *non* V — 33 potuisse PAMt ed. 1. *potuissent* RVTUHJp — 34 ripas cdd. *ripam* ed. 2. 9. 11. 14. — **Pag. 18.** 4 *uiam suis* TU — profecisse PAMJ ed. 1. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 11. *processisse* VTUp Vict. ed. 2. 10. 12. 13. 14. *discessisse* ed. 3. — 5 magno opere VUHp. *magnopere* PRAMTJ ed. 1. sqq. — 7 facultas barb. ed. 3. 12. *difficultas* PRAMVTUJ Barb. ed. 1. 2. 10. 13. — 9 Dubis. *alduasdubis* PRAMVTU cd. mut. Vict. ed. 3. 12. *alduasdusius* 1. 2. 8. 10. *Alduabis* 13. 14. — 11 *non est* T — 13 *eius montis* VTHp — 13 ripae om. V — 15 *diuturnisq.* PV — 17 Dum PRA. *Cum* VTUp — 18 *pcunctatione* U — 22 *iis* ed. 1. 2. 4. — congressos ne t ed. 4. 5. 6. 8. 11. 12. 13. *congressos. ne* (vel aliqua distinctione) PRTUJ ed. 1. 2. 3. 10. — *aut aciem* V — 23 ferre J ed. 1. 2. 8. 10. 11. 12. *dicebant ferre* PRAMVTUVict. ed. 3. 13. 14. — 27 caesarem secuti P cet. ed. 3. 12. 13. *secuti caesarem* J ed. 1. 2. 6. 8. 9. 10. 11. — 27 non magnum RGJ ed. 1. 3. 4. 5. 6. 8. 9. 11. 12. *non magnum periculum miserabantur* P. *non magnum periculum miserabantur quod non magnum* V Vict. ed. 2. 10. 14. *magnum periculum misereabantur quod non magnum* A. *magnum periculum miserabantur quod non magnum* MTLUH ed. 13. — 31 *hii* P — 23 fatum p. *factum* P — 34 miserabantur a. *miserebantur* AT ed. 5. 9. 11. — 35 testamenta t. *testam̃to2̶* T — 37 quique VTUJp ed. 1. 2. sqq. *ut quisq.* PRAM ed. 3. *ut qui* a — 38 *iis* J — 40 itineris PRAMVTU Vict. ed. 3. 14. *locorum* J 1. 2. 8. 9. 11. 12. *locorum itineris* ed. 13. — magnitudinem sil-

uarum PRAMTGJ ed. 1. sqq. 12. *et magnitudinem siluarum* VUHp ed. 14. *et syluarum magnitudinem* ed. 13. — *inter eos atque ariouistum intercederent* V (qui habet *eos et*) TUp — 41 ipsos ed. 1. sqq. 11. *eos* 12. 13. — **Pag. 19.** 1 nuntiarant PRAM ed. 3. *nuntiabant* J 1. 2. 8. 10. 12. *renuntiabant* VTUp ed. 13. — 4 *concilio* TUp — *omniū ordinū* A — 6 eos om. A — 11 condicionum PRAMT 1. 2. 11. *conditionis* ed. 13. *& condicione* VUHp — 12 Romani om. U — 17 Gaio. .*c.* U ed. 1. — 20 quae PRAM. *que* ed. 3. *quā* (sive *quam*) VTUHJ Barb. p ed. 1. 2. 13. — 21 *posset* cdd. ed. 1. sqq. 13. — 23 inermos PRAM. *inermes* VTUJpa ed. 1. sqq. 13. — 24 eosdem PRAMT ed. 3. *eosdem germanos* Vp ed. 13. *germanos* UH — *ac denique germanos hos eosdem scirent esse illos* ed. 1. 2. 5. 10. 11. — 25 quibuscum. *cum quibus* TUH — 26 suis PRAM ed. 1. 11. *suis sedibus* VTUp ed. 13. *suis finibus* ed. 3. — superarint PRAM ed. 1. sqq. 11. *superarunt* J. *superassent* VTUHp ed. 13. — 29 *moueret* A — hos VTUH Barb. p. *hoc* PRAM ed. 1. 2. 3. 13. — *si quaerere uellent* L — *repperire* VTp. *repperiri* PRAMU. *reperiri* ed. 1. 2. 3. 13. — 30 defetigatis PA. *defitigatis* R. *defatigatis* MVTU Barb. p r a ed. 1. 2. 3. 13. — 35 hac. *ac* cdd. ed. 1. 2. 11. — 36 suum. *suum quidem* T. *sui* M — 37 *simulatione* VTHp — *itinerū* VHp Vict. — conferrent UH Barb. ed. 13. *conferret* PRAMVTG ed. 1. 2. 3. 8. 10. — 39 aut cdd. ed. 4. 5. 7. 8. 9. 11. *aut ei* ed. 2. 10. 12. 13. 14. — uiderentur PRAMJ ed. 1. 3. 4. 5. 7. 8. 9. 11. 13. *auderent* VTUHpVict. ed. 2. 10. 12. 14. — *curare* A — 40 lingones P cet. *lingonas* Up. *linguonas* T — *subm.* TU — 42 *tempore breui* T. *breuitatē pro re* V — **Pag. 20.** 4 conuictam Barb. ed. 1. 2. 7. sqq. *conuinctam* M. *coniunctam* PRA VTUHJ Vict. ed. 3. — 5 *perpetua uitae felicitate* PRAVTJ ed. 1. 2. 3. sqq. 13. .*ppetuā uitae felicitatē* UH — 4-6 *Suam .... perspectam* om. M — 7 fuisset PRAMJ ed. 1. 2. 3. sqq. 12. *esset* VTUHp ed. 13. — repraesentaturum PRATJ ed. 3. 12. 13. *rem p̃sentaturū* M. *repraesentaturum esse* VUHp Vict. *temptaturum* ed. 1. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 11. *tentaturum* 2. 10. — 8 castra om. A — 9 ualeret PRAM ed. 3. *plus ualeret* VTLUHJp ed. 1. 2. 13. — 11 sibique. *ibiq.* U — 12 eam om. V — 12 Huic. *Hinc* H — legioni caesar PR AMVJ ed. 1. 2. 3. 13. *caesar legioni* TLUH — 13 et indulserat P cet. edd. *indulserat* TUH — 19 esse om. V — 20 Deinde. *Denique* L — cum tribunis. *p tribunos*

Vp — 21 *centuriones* Vp — uti PRAMJ ed. 1. 3. 4. 5. 7. 8. 9. 11. 12. 13. *uti per eos* VTLUHp ed. 2. 10. — 22 se P cet. ed. 12. 13. *seq.* TL. *sese* ed. 1. 2. 4. sqq. 11. — nec PRAMJ ed. 1. 3. sqq. 8. 11. *neque* VTLUHp Vict. ed. 2. 10. 12. 13. — umquam P cet. TU. *unquam* H edd. — 24 esse om. A — 31 *aduentu caesaris* U — 32 *postolasset* PR — 34 *existimaret* Vp — respuit. *respicit* V — 40 saepe ultro citroque cum legati PRAMv ed. 3. *ultro citroq. cum legati* V. *sepe cum legati ultro citroq.* TU. *cum legati ultro citroq.* L. *dum sepe ultro citroq. legati* ed. 1. 2. 8. 10. 11. *cum sepe u. c. l.* 12. 13. — **Pag. 21.** 2 sese PRAMT ed. 1. 2. 3. 8. 10. *se* VUHp 12. 13. om. L — 3 neque cdd. *nec* edd. — 6 eo legionarios PRAMTL ed. 3. *legionarios eo* UH. *in eos legionarios* VCBp. *eis legionarios* ed. 1. 2. 13. — 7 quam Tprm. *quod* PRAM — imponere. *ponerent* A. *ponere* a — 8 *opus facti* U. *facto opus* VL — 10 pollicitus cdd. ed. 2. 14. *ei pollicitus* ed. 8. 11. — 11 caesarem ei facere PRAMJCt ed. 1. 2. 4. sqq. 11. *caesarem facere* VTUHBp Vict. ed. 12. 14. *ei caesarem facere* L. *Cæsarem ei legioni facere* ed. 13. *cdesaret ei facere* ed. 3. — 11 pollicitum PR AMJC ed. 1. 2. 3. 8. 10. 11. *pollicitum esse* VTLUHB ed. 12. 13. 14. — se in cohortis praetoriae PRAJC ed. 1. 2. 3. 8. 10. 11. *se in eo cohortis pr&orie* M. *in cohortis se ptoriæ* TLUH. *in cohortis ptoriæ* VB ed. 12. 13. 14. — 12 ad P cet. ed. 14. *& non ad* JCB. *& nunc ad* ed. 2. 5. 8. 10. 12. — rescribere om. L — 14 *æquatio fere* V — *aequum fere spatium* U — 14 ab PA. *ab in* R. *a* TU — ariouisti et caesaris PRAMVLGJCB ed. 1. 2. 3. 8. 10. 12. *utriusque* TUH ed. 13. 14. — 16 *Legionem quam equis deuexerat cesar* L. — uexerat PRAMG ed. 3. *deuexerat* VTLUJCBp ed. 1. 2. 8. sqq. 14 — 19 *denos ad colloquium ut adducerent* L — ut ad PRAMVTJB ed. 1. 2. 3. 11. 14. *ad* UH ed. 13. — 20 adducerent VTLUBp ed. 1. 2. *adducer&* PRAMJ ed. 3. — Ubi PRAVLBt ed. 1. sqq. *Ut* TUHp — eo. *eũ* A — 21 commemorauit PRAMVLJCB ed. 1. sqq. 13. *pdicauit* TUp — 23 amplissime PRAMVJCB ed. 1. sqq. *tam amplissima* TLUHp — 24 pro magnis PRAMJ ed. 1. 2. 3. 11. *a romanis proximis pro magnis* VCBpj. *a romanis pro maximis* TLUH ed. 13. 14. — 25 cum P cet. edd. *quando* VTUp — 27 Docebat PRAMVCB edd. 1. 2. 3. 13. *Dicebat* TL. *Referebat* UH. *al. dicebat* u in marg. *referebat ul dicebat* p in marg. *id .ē. Referebat. uel dicebat* v in marg. — 29 senatuscon-

sulta t. *sicut* T — quotiens ATUpr. *quoties* PR — 33 sui TUp 14. *suis* PRA 2. 5. 9. 11. — 34 auctiores AMV TLUp ed. 2. 12. 13. *auctores* PB. *auctos* RJCp 1. 3. 4. 5. 9. 11. Mutavit p primum in *auctos*, tum in *auctiores*. — *uelint* B — 35 id. *ut* B — 36 iis p. *eis* T. *is* t. *his* PRAMV — *pati potuisset* B — eadem PRAMJC 1. 5. 9. *deinde eadem* VTLUpj Vict. ed. 2. 13. *deinde ea* B. Est in U *postulauit; De inde eadem*. — 42 Rhenum om. U — sese P cet. j ed. 3. 13. *se* U. om. JC ed. 1. 2. 5. sqq. 12. — **Pag. 22.** 1 accersitum PRAMVTLUJC ed. 1. 2. 3. sqq. 13. — 3 *concessa* V — 7 *expugnandum* T — 8 *uno a se* TLU — pulsas PRAM VJCB ed. 1. 2. 3. sqq. 12. *fusas* TLUp ed. 13. — 9 uelint PRAMVJCB edd. *uellent* TLUHp — se iterum paratum esse decertare PRAMVTLGJCB ed. 3. *iterum paratum esse decertare* ed. 1. 2. *iterum paratum esset decertare* ed. 10. *paratum se decertare* ed. 12. 13. 14. *se paratum decertare* UH. om. ed. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 11. — 10 si pace uti uelint PRA VGJCB ed. 1. 2. 3. 10. *si pace uti mallent* Lt. *si pacem mallent* TUH ed. 12. *sin pacem malint* ed. 13. 14. om. ed. 4. 5. 6. 7. 8. 11. (in quibus *experiri uelint iniquum esse* legitur). — 12 pependerint A cet. Gp ed. 1. 2. 11. *perpenderint* P. *dependerint* VTLUH p in marg. ed. 13. — 13 *id p se ac*////// *petisse* L. In rasura, ubi *spe* fuisse suspicor, *sepe* inseruit m. 2. — 13 ea PRVGJB ed. 1. 2. 3. 13. *hac* AMTUH — 15 libenter sese P cet. JB edd. *se libenter* TLUH — 18 se v. *se facere* V — sui. *suos* U — inpugnandae (vel *imp.*) PRAMVCB ed. 2. 3. 10. *impugnandi* 1. 11. (tenent hae *Galliœ*). *oppugnande* (vel *-æ*) TLUHJ ed. 13. — 19 testimonium PRAMJC ed. 1. 2. 3. 10. *testimonio* VTLUHBp ed. 13. — 20 Se prius. *Superius* A. *Sepius* U — 21 *popls* .r̃ U — 23 finibus PRAMVGJ ed. 1. 2. 3. 10. 13. *fines* TLUCB Vict. — egressum PRAMVGJ ed. 1. 2. 3. 10. 13. *ingressum* TUCBpv Vict. — *Quod si uellet* A — cur v. *quod* V — 24 hanc esse P cet. 2. *esse hanc* TU 14. *esse* ed. 5. 11. — 25 sicut PRAMV ed. 1. 2. *sicuti* ed. 13. *ut* TU — 27 qui. *quod* UHG — fratres haeduos appellatos PRAMV ed. 3. *fratres et se et amicos heduos appellatos* B. *fratres a se et amicos Heduos appellatos* ed. 12. *fratres a se et amicos appellatos heduos* C ed. 1. 2. 8. 10. 11. *a se hæduos amicos appellatos* TL. *a se heduos appellatos amicos* UH. ed. 13. *ex Sen. cons. Heduos appellatos amicos* ed. 14. (voluit *ex senatusconsulto*). p in margine *amicos* (ad *fratres* relatum) ascripsit,

deinde hoc in *a se amicos* mutatum voluit. *quod se amicos* v in marg. — 29 *bellum* A — 31 ipsos TLCB ed. 1. 2. 3. 10. 13. *ipsis* PRAMVUH — iis ed. 1. *his* P cet. *ipsis* M — 35 deducat a. *ducat* A — 36 hoste PRAMGC ed. 1. 2. 3. 11. *pro hoste* VTLUHB Vict. ed. 13. 14. — 37 *interfecerint* A — 41 discessisset PRAMV. *decessisset* TUpv — **Pag. 23.** 1 ullo om. U — 4 posset. neque UH. *posset et neque* P cet. edd. — 8 *rutones* A — maximo ATU. *maxumo* PR — 10 antiquissimum PRAMTLCB ed. 1. 2. 13. *antiquissimum esse in gallia imperium* VUHp (galliam V) — quodque AM VTUHBp ed. 2. 11. 14. *quoq.* RCt ed. 3. 13. *qu////q;* P. om. L — 11 spectari PRTUHl. *spectare* A. *exspectari* t. *expectari* L — iustissimum esse in gallia imperium PRA MTLCB ed. 1. 2. 13. *iustissimum* VUH. *iustissimum esse* p — 13 debere om. V — 14 *uicta* A — *legib. suis* T — 16 ad nostros P cet. VT edd. *nostros* LUH — 17· *coicere* TU — 18 facit PRAMG Vict. ed. 3. *fecit* VTLUHCBp ed. 1. 2. 6. sqq. — *recipit* A — 20 *periculo ullo* UH — cum P cet. M ed. 1. 3. 4. 5. 8. *commissum cum* VTLUHCBp ed. 2. 10. 11. 12. 13. — 22 ut v. *in* V — 23 uulgus A v. *uolgus* PRV — 24 militum P cet. TLH. *equitum* U — 27 ut diremisset P cet. edd. *diremisset* TLHBm — 29 mittit PRAM VGCB ed. 1. 2. 3. 13. *misit* TLUH — 30 iis U. *his* cet. edd. — 32 *ex suis* U — 35 in nostros tela P cet. T edd. *tela in nostros* LUH — 36 e suis P cet. VB ed. 1. 2. 3. 10. 12. *ex suis* TLUv ed. 13. — *sese ex magno* V — missurum et hominibus feris obiecturum existimabat P cet. j Vict. ed. 2. 10. 12. 13. *missurum* J 1. 4. 5. 6. 7. 8. 9. — 38 gaium ualerium PRAMVLt ed. 3. *C. Valerium* J ed. 12. *ualerium* C. *ual* U. *uL* p T, ut suspicor; nam in hoc deletum est. *M. Valerium* 1. 2. 4. sqq. 11. 13. — c. ualerii AJC ed. 1. 2. 8. 9. sqq. *c. ualeri* VTLUp. *G. ualerii* ed. 4. 5. 6. *conualerii* M. *conualeri* P (in quo deletum est) R ed. 3. *consulis ualerii* a. *celsi ualeri* u. — 40 gaio P cet. *c.* TU. *celso* u. *G.* ed. 4. 5. 6. — *flacto* PR — 41. 42 et propter fidem et propter linguae gallicae scientiam qua multa iam ariouistus longinqua consuetudine utebatur PRAMVLJCBt ed. 1. 2. 3. 4. sqq. 13. 14. (longinqua ed. 12. 13. 14. *longa* ceterae edd.). *quorum amicitia iam ariouistus longinqua consuetudine utebatur et propter fidem et propter linguae gallicae scientiam* TUHp (sed *amicicia ariouistus iam* T) — **Pag. 24.** 1 *causa germanis* L — 2 **Marcum Me-**

tium r. *marium titium* PRA ed. 12. *marium ticium* L. *marium titum* MV ed. 3. *Marcum Titium* ed. 13. *una marcũ metiũ* UH. *una .m. mettiũ* p. *una mettiũ* T. *Marium Metium* ed. 2. 6. 10. 11. — 3 utebatur PRAMVLJCBt ed. 1. 2. 3. 10. 12. *usus erat* TUH 13. 14. — 4 apud se in castris PRAMVTB edd. *in castris* UH. *in castris suis* L — 6 an speculandi causa edd. ed. 13. *an speculandi gratia* ed. 2. 5. 6. 8. 10. *inspeculandi gratia* ed. 1. 4. — 7 *conantis* TU — catenas T. *catenis* t — 10 *milib. ibi passuū* T — 12 commeatuque qui P. cet. *commeatuque quod* TLHp. *commeatu qui* V. *commeatu quod* v — 14 pro castris P cet. Bj ed. 12. 13. om. JC. ed. 1. 2. 6. 8. 9. — 17 continuit. *continens* TL. *continuis* H — 19 *erant .VI. milia* TL. *erant milia sex* J — 21 *salutis suae* TLU — 22 *iis* ed. 2. — 26 horum exercitatione celeritas P cet. VT ed. 1. *exercitatione horum celeritas* L. *celeritas horum exercitatione* UH — 28 castris se tenere caesar PRAMVUHB ed. 1. 2. 11. 14. (sed *sese* VUHBp ed. 14.). *se castris tenere cesar* ed. 3. *caesar castris sese tenere* TL — 30 et 34 *sescentos* PR — 33 esse P cet. VL edd. *sese tenere* TUH — *muniri* A — Hic P cet. edd. *Is* TLU — 35 numero om. UH ed. 1. 2. — sedecim milia. *mil .XVI.* UH. *.XVI.* B. *sexdecim milia* 1. 2. *.XVI. Millia* ed. 13. — 36 terrerent PRAM ed. 3. *perterrerent* VTLUHB ed. 13. *deterrerent* JC ed. 1. 2. 11. — 37 munitione P cet. VHUB edd. *munitiones* TL — 39 ibi legiones P cet. T edd. *legiones ibi* LUH — 40 reliquas P cet. T edd. *reliquas legiones* VLUHp — **Pag. 25.** 1 e castris P cet. TL ed. 1. *ex castris* UH ed. 13. — 2 *paululumq.* C ed. 9. 11. 13. — 2 castris om. TLU — 3 hostibus P cet. 1. 2. 11. *hostibusque* VTLUCBp ed. 13. — 6 quae P cet. VCB edd. *ut* TLU — oppugnaret P cet. TCB edd. *oppugnarent* LUH ed. 3. — 9 et inlatis P cet. edd. *inlatis* TLU — hanc reperiebat causam P cet. T 1. *hanc causam reperiebat* UH. *causam hanc reperiebat* L. (*repperiebat* P. *repediebat* A). — 12 ea om. TLUH — 13 et uaticinationibus. *uaticinationibusque* TLU — 14 non. *nã* T — 15 nouam lunam PLBt edd. *nonam lunam* THpv. *lunã nonã* V. *luna nonã* U — 17 praesidium PRAMJC edd. *praesidio* VTLUBp — 18 *alarios omnes* TLU — 18–21 *in conspectu hostium numero uallabat* (sic!) ed. 1. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 11. Cetera omissa, exstant in edd. 2. 3. 10. 12. 13. — 19 quo minus AMVCB 12. 13. *quominus* PRTLUHJ. *quod minus* ed. 2. 10. — 20

multitudinē U — 23 demum P cet. VLJCBt 1. 2. 3. 13. *uero* TUHpv —' 24 constituerunt P cet. TL. *constiterunt* ed. 1. 2. 3. 13. *instituerunt* VUHBp — paribus P cet. ed. 1. 3. 11. *paribusque* VTLUBp ed. 13. — *arudes* TU — 25 marcomanos PRA 13. *marcomannos* VTUpr 1. 2. *marcumannos* 3. — 25 tribocos TU. *triboces* PRA — 26 redis PRAT. *rhedis* U — 28 in P cet. edd. *ad* TLU — proficiscentes PRAMC barb. ed. 1. 3. 9. 11. *proficiscentes milites* VTLUHB Barb. p ed. 2. 10. 12. 13. — passis P cet. T *passī* U (i. e. passim). *expansis* t — 29 manibus. *crinibus* ed. 1. 2. 9. 11. — 32 praefecit cdd. edd. *praeficit* r ed. 3. — 33 *partem eam* TLU — 34 esse RAMTLUJB ed. 2. 11. 13. om. PVC ed. 12. In P vocabulo *hostium* versus terminatur. — 34 animaduerterat AVJCB edd. *anim aduerterat* PRm. *anim aduerterit* M. *animaduerteret* ed. 3. *animū aduerterat* UH. *animo aduerterat* TL — 35 *in hostes acriter signo dato* TU. *acriter signo dato in hostes* L. *etiam alacriter in hostes signo dato* ed. 3. — 36 *ut ad* V — 37 *in hostes pila* TU — reiectis PVB. 1. 2. *relictis* TLUCpv — 40 *quamplures* B — milites om. TLU. — 41 phalangas PRAM 13. *phalanges* 1. 2. *phalangis* 3. *phalangā* VTLUp. *phalanga* u. *phalangem* CB — et scuta. *scuta* TLU — 42 *acies hostium* T — a om. TU — **Pag. 26.** 1 *fuga* A — conuersa PR AVLJCB t edd. *coniecta* TUHp — 4 ii 1. 2. *hi* cdd. — qui om. R — inter PRAMJ edd. *intra* VTLUCBp — 5 tertiam aciem P cet. LJCB t edd. *tertiam partem* VTUHp — 7 neque P cet. VT. *nec* ULB — 8 milia P cet. VB. *milib;* TL — 9 quinque PRAMVJB ed. 1. 2. 3. sqq. 13. .*v*. TLUC — peruenerunt (sive *puenēr*) VUHGJCB ed. 3. 14. *peruenerint* PRAM ed. 1. 2. 6. 10. 12. 13. *puenerent* T. *peruenirent* Lt — 10 tranare PRAV 1. 2. *transnare* CB. *tranatare* Tl. *transnatare* LU — 11 reppererunt cdd. ed. 1. 2. 3. sqq. 12. *petierunt* ed. 13. 14. — 13 equitatu consecuti nostri PRAMVCB 1. 2. 3. 12. *consecuti equites nostri* TLU. *equites consecuti nostri* ed. 13. 14. — 14 domo P cet. edd. *a domo* TLUCB Barb. p — 15 duxerat P cet. 1. 2. *eduxerat* VTLUp. *abduxerat* B. *adduxerat* C 13. 14. — uoccionis PRMU 1. 2. 13. *uoctionis* AT. *boccionis* Vp — 16 *galliā* U — *missa* U — utraeque PRAMVLCt 1. 2. 10. 12. (*utreq;* L 1.). *utraq;* TU 13. — perierunt P cet. ed. 1. 2. sqq. *periit* U 13. — 17 harum. *earum* TLU — 18 Gaius. *c.* U. *celsus* u — *ualerī ual pcillus* U — 19 hostes equitatu

Gr ed. 1. 2. 11. *hostis equitatu* PRA. *hostis equitatum* MLt. *hostium equitatum* VTUHCp ed. 12. 13. 14. *equitatum* B — 20 persequentem P cet. ed. 14. *insequentem* LUH. *sequentem* ed. 2. 5. 11. — 23 *eruptū* A — e P cet. *ex* TU. *de* V — 24 uiderat PRAMGJbarb. 1. 3. 4. 5. 6. 9. *uidebat* VTLUCB Barb. p Vict. 2. 10. 12. 13. — 25 quicquam PRATU — deminuerat ATU. *diminuerat* PRVBat 1. 2. 13. — 26 Is. *Hic* TLU — ter sortibus VTLUJCB Barb. p. 1. 2. *tergorib.* PRAM ed. 3. — 27 necaretur. *cremaretur* VT — 20 *incolomē* PR. *incolomen* T — 29 marcus metius PRATU. *marcus mettius* p — 31 quos (vel *Quos*) cdd. *Quo* ed. 3. — 32 *ubi qui* PAMVTLUHGJ Barb. r ed. 1. 2. 4. sqq. 13. *ubi* R. *ubii qui* C. *nisi qui* ed. 3. — 32 senserunt cdd. edd. — 33 iis J. *his* P cet. *hiis* L ed. 3. — *ex his magnum* TUH — **Pag. 27.** JULIUS CELSUS CONSTANTINUS UC LEGI .C. CAESARIS .C. F. BELLI GALLICI LIBER I EXPLICIT. INCIPIT LIBER SECUNDUS PRAMVt. *Explic. Julii Cæsaris lib. primus. Incipit liber secundus* T. *Gai Julii Caesaris belli gallici lib. I. explic. Incip. II. feliciter* U. *Julii Celsi Constantini uiri clarissimi legati cesaris contra eluicios belli Gallici lib. I. expl. Incipit liber secundus* m. *C. Iulii Caesaris eiusdem belli Commentarius II.* ed. 2. *Liber primus explicit.* ed. 3. *G. Iulii Caesaris Commentariorum de bello Gallico liber secundus* ed. 4. 5. 6. *Finis Primi libri. Incipit Secundus. C. Iulij Cæsaris commentario. de bello gallico liber secundus* ed. 11. *C. Julii Caesaris Commentariorum de bello Gallico liber secundus* ed. 14. Usurpatae vero sunt in plerisque inscriptionibus litterae magnae.

4 in om. UH — 5 supra P cet. TL Barb. ed. 3. 13. *superius* B 1. 2. om. UH — 9 *causas esse* T — 11 ab. *a* V — 12 qui ut PM barb. 1. 2. 10. 13. *qui* RAVTLJB Barb. ed. 3. *qui uti* 12. — 13 noluerant P cet. VLt 1. 3. 4. *uoluerant* B 2. 10. *nollent* TUH — 13 hiemare pr. *gemare* P. *iemare* R — 15 ab. *a* V — 16 *his* cdd. — 18 imperio AMLTU. *in imperio* PRVJB Barb.m 1. 2. 3. 12. 13. — *facile in imperio eam rem consequi* C — 20 *litteris nuntiisq.* V — 21 inita PRAM 3. *ineunte* VTLUJCBp 1. 2. 10. 12. 13. — 22 interiorem PRAMVJC Barb. 1. 2. 10. 12. *ulteriorem* TLUB 13. — 27 *nunciabāt* L — *manū* Lt — exercitum PRAMJ 3. *exercitus* VTLUCp 12. *exercitusque* B 1. 2. 10. 13. — 29 proficisceretur PRAMJ 1. 3. 5. 8. 11. 12. 13. *duodecimo* (vel *.XII.*) *die proficisceretur* VTLUCBpj 2. 10. *XII. diebus proficisceretur* Vind. I — 30 comparata. *prouisa* TU — die-

busque. *et diebus* TLU — 31 *puénit* T — 34 iccium VBp 13. *siccium* PRAMTLU 3. *Siccum* J. *ictium* C. *Iocium* 1. 2. 8. 10. 12. — andecumborium Lt. *andocumborium* PRAMVUHJB. *andocomborium* 3. *Andocuburium* 1. 2. 10. *andebrogium* TCpvu. *Antebrogium* 13. *Ariodocuburium* 5. 8. 11. 12. — ciuitatis PRAMJ 1. 2. 8. 10. *ciuitatis suae* VTLUH CB Barb. p 12. 13. — 35 qui dicerent om. TU — *fide* A — atque. *ac* C — 36 in potestatem PRAMVJ. *potestatem* TLUCB 1. 2. 8. 12. 13. — 38 coniurasse PRAMVJB 1. 2. 8. 12. *omnino coniurasse* TLU 13. — 41 cis rhenum incolant PRAMJ. *cis rhenum incolunt* VLBtm 1. 2. 8. 10. 12. *trans renū incolunt* C. *ripas rheni incolunt* TUHp 13. — 41 iis p — 42 *furores* A — **Pag. 28.** 2 *et isdem* PRT. *eisdem* U (*et* om.) — *utuntur* Vp — imperium unumque om. TU (sunt in VL) — 3 magistratum cum ipsis PRAMVJCB 1. 2. 8. 10. 12. *magistratum cum illis* TU 13. *cum illis magistratum* L — 4 iis Up — 7 ab. *a* TU 2. 13. — 8 traductos P cet. CBt 1. 2. *transductos* TU 13. — 9 *expulissent* PA — 11 fines suos P cet. t 2. 13. *suos fines* TUC — *prohibuissent* U — 12 *memoriam* PV — 17 sit P cet. VCB 1. 2. — *esset* TLU 13. — cognouerint P cet. VC 1. 2. *cognouerant* TLU 13. cognouerunt B — 19 hos P cet. VLt edd. *Eos* TU — 20 *pollicit̃* V (i. e. pollicitus) — electa. *lecta* TU 14. — sexaginta PRA. *milia sexaginta* (sive *milia* LX) VTLUpt 1. 2. 5. 9. 11. 14. — 22 latissimos PRAM 3. 13. 14. *fines latissimos* VTLUHCBp 1. 2. 9. 11. — *ferocissimosq.* U. *veracissimosq.* 3. — agros om. A scr. pr. — *possidere agros* TL — 25 *regionum harum* TU — 27 suam totius belli summam PRAMVCB 1. 2. 3. 9. 11. *suam summam totius belli* 13. *summam totius belli* TLUH 14. (*summa* H) — 29 *quingenta* V — *tottidem* V — 30 *habebantur* TU — 31 x milia. *decim milia* P. .x̄. T — *morenos* PR — menapios P cet. t 14. *menaptios* T. *Menampios* 11. *Menacospios* 13. — VII milia PRAMVC 3. 13. *septem milia* 1. 2. .*VII*. B. .*VIII*. U. .*VIIII*. TL — 32 *uelocasses* PRTU 2. *ueloccasses* A. *ucolocasses* t — 33 aduatucos T. *atuatucos* Up. *aduaticos* L. *catuatos* PRAt 3. *catuacos* VB 1. 2. 13. *catuanos* M — x & VIIII milia M. *decem & VIIII milia* Rp. *decim & VIIII milia* P. *x & IX milia* 3. *x & VIIII ml;* V. .*XVIIII*. TLU. *decem & nouem milia* A 2. *decem nouem milia* 1. *XXIX*. *millia* 13. 14. — condrusos VTLU 1. 13. *condruosos* PRMatl 3. *condroosos* A — *eburones condrusos* TL — 34 caeroesos

PRAV. *ceroesos* t. *caerosos* U. *cerosos* T — paemanos PRAV. *poemanos* t. *caemanos* U. *cemanos* Tp — 40 *magno opere* Vp — 41 salutis om. A — distineri PRAUv. *destineri.* a u. *detineri* V — **Pag. 29.** 1 *bellobacorum* PRA — 3 ab. *ad* A. *a* TU — 7 *finibus remorum* A — 9 ripis fluminis cdd. ed. 2. 10. 12. 13. om. ed. 1. 4. 5. 6. 9. 11. — 9 post eum quae essent tuta ab hostibus reddebat et om. A ed. 1. 4. 5. 6. 9. 11. (Sunt in ed. 2. 10. 12. 13.) — 9 essent PRAVB 2. 12. 13. *eēt* M. *erant* TUH Flod. — 11 portari. *venire* ed. 3. — possent VTLUCB Barb. p Flod. 12. *poss&* PRAM 1. 2. 3. 9. 10. 13. — 12 pons. *fons* A — 13 Q. om. TU Flod. — 14 *reliquit* VH Flod. — altitudinem ed. 13. *altitudine* PRAMVTU 1. 2. 3. sqq. — 15 *duo dexx* PRAV — muniri A. *munire* P cet. edd. — 16 his PRA MVB 9. 11. *iis* 1. 2. 5. *ipsis* TLU Flod. 13. 14. — aberat r. *aberant* R — *aberat octo milia.* V — 18 *sustentata* Flod. — 19 eadem om. V — 19, 20 est haec. Ubi. *est. Haec ubi* PRVJ 3. *est. Hac ubi* Cp. *ẽ; Ac ubi* AM. *ẽ. At ubi* TLUHB. *est. Ii ubi* 1. 2. 5. 10. *est. Hi ubi* 9. 11. 12. 13. — *totis mentibus* TL — 21 undique in murum lapides PRAM VTLUHGC 12. 13. *lapides undique in murum* Bj. *lapides in murum* J 1. 2. 5. 9. 10. 11. — 22 *portis* Flod. 13. 14. succendunt cdd. ed. 1. 2. 10. 11. 12. *succedunt* Flod. 3. 13. 14. — 23 tum. *tunc* V. *tam* A — Nam cum P cet. CB 1. 2. *Nāq.* TLUH Flod. (i. e. Namque). *Nam* 13. — 24 coniicerent (vel *conicerent*) AMV 1. 2. 3. 11. 12. *coicerent* P. *coicerunt* R. *coiciebant* TLUH 13. 14. *coniiciebant* Flod. — 24 in P cet. 1. 2. 3. 11. 12. *ut in* FLUH 13. 14. Flod. — 25 potestas erat nulli PRAMVJCB 1. 2. 3. 10. 12. *potestas esset nulli* UH 13. 14. *nulla potestas esset* TL — 29 iccius P cet. 13. 14. *ictius* t. *iaius* T. *iccitus* 3. *Ioctius* 1. 2. *Loctius* 11. — 27 unus CB Flod. 13. *unum* PRAMVTLUJ 1. 2. 3. 10. 12. — iis 2. 10. 13. *his* cdd. — 29 submittatur P cet. t 1. 3. 11. *mittatur* TUH Flod. 14. — 30 *isdem* VTU. *hisdem* PRA — 31 iccio p 13. 14. *icco* PAM. *ictio* a t 3. *iaio* T. *Ioctio* 2. 10. *loctio* 11. *Lotio* 12. — 32 baleares PRAM 1. 2. 13. *balearesque* VTLUBp — 35 potiundi Pa. *potiendi* AVp — 37 quos adire PÀMV Vict. 3. *quod adire* R. *quot adire* JCB. *quo adire* TLUH Flod. 13. 14. *quæ adire* 1. 2. 4. 10 11. — potuerant PRAMVGJCBt 1. 2. 3. 10. *poterant* TLUH Flod. 13. — 38 omnibus P cet. LCB 3. *cum omnibus* J 1. 2. 10. 12. 13. — *contenderent* V

— ab. *a* Vp — 40 fumo. *ex fumo* TU — **Pag. 30.** 2 *nimiam* A scr. pr. — 4 *posset uirtute* TL — periclitabatur PRAMJB 1. 2. 10. 12. 13. (*periclitaturtur* P scr. pr.). *experiebatur* 3. *sollicitationibus exquirebat* VTLUHCpj. *sollicitacionibus exquirebant* v — 7 is. *his* U — 9 occupare P cet. VLJCBt edd. *tenere* TU — 10 in frontem PRAMVCB 3. *frontē* TLU. *in fronte* J 1. 2. 13. — *leuiter* 13. 14. — fastigatus 13. *castigatus castratus* PRAMGJ 3. *castigatus* VTLUHCBp 1. 2. 11. — 11 *ad planiciem paulatim* L — redibat pa. *rediebat* PRA — 12 obduxit P cet. VLCBt edd. *duxit* TU — 15 ab lateribus PATU. *adlateribus* R. *a lateribus* Vpr — 18 quo. *quod* TL — *si opus quod esset* L — 19 item. *item et* TU — 22 Hanc P cet. TL. *Ac* UH — transirent r. *transierent* R — 29 *esse etiam post* Flod. — 30 suarum copiarum P cet. L 13. *copiarum suarum* TUH Flod. — traducere P cet. Lt 13. *transducere* TUH Flod. — 31 praeerat a. *praeerant* A — 32 Si (vel si) PRAMTLUC. *Sin* Jr 1. 2. 3. 11. 13. — 33 potuissent P cet. LC 3. *possent* J 1. 2. 11. 13. — 34 *commeatusque nostros sustinebant* 13. 14. Flod. — 36 Certior factus ab (a) titurio caesar J 1 (quae quidem est antiquissima m. 2.) 1. 2. 3. 5. 9. 11. *Caesar certior factus a titurio* CB j in marg. 13. (*Ce. certior* C). *Certior factus ab titurio* PRAMTLUHv. *Certior factus ariouistus* V — 41 transire conantes P cet. UH. *conantes transire* TL — 41 *multitudinē* A — 42 *telorum et audacia* Flod. — 42 primos. *primosque* TLUH — **Pag. 31.** 2 se P cet. UH. *sese* TL — 4 ipsos P cet. UH. *ipsis* TL — 5 consilio PRAMVTLUJC 11. *concilio* 1. 2. 3. 5. 9. 13. — conuocato. *prouocato* C — 8 undique P cet T. *utique* UH — 9 decertarent r. om. R — 11 diuiciacum P cet. J 1. 2. 11. *diuitiacum quoque* VTLUCp 14. — 20 quod om. V — *discederunt* P — 23, 24 — qui... quintum om. A add. a — 24 his quintum PRMa. *his* Q. 9. 11. *iis* Q. 1. 5. *eique quintum* Lpt. *eiq;* Q. U 2. 14. *eiq;* T. — 25 Titum om. TU — 33 ponerent P cet. T *sumerent* UH — 35 *occasu* TH — 36 destiterunt PRAMJ 1. 3. 4. 5. 9. 11. *sequi destiterunt* VTLUHCpj 2. 10. 12. 13. 14. — 38 *hostes se* TUH — 39 terrore P cet. 1. 11. *pauore* TUH 14. — **Pag. 32.** 4 *ex fuga omnis* V — *fugas suessonum* P. *suessionē* V — 5 *proximam* A — 9 de deditione p. *dedițione* P — 15 milia passuum quinque p 1. *mil passuū .v.* U. *milib. passuū .v.* T *passuū quinq. milibus* 3. *passuum quinq;* PRAM — 18 ne-

que. *nec* TU — 21 passis. *spassis* V. *sparsis* v — 23 reuerterat P cet. edd. *reuersus erat* TL — 25 *haeduae ciuitatis* TLU — 26 *a caesare* VTLUp 1. 2. 13. *ad caesarem* PRAM 3. — 27 redactos omnes P cet. t 13. *omnes redactos* TU — 29 eius P cet. 1. 11. *huius* VTUHp 14. — *intelligerent* U — 32 his AMTU 1. 2. 3. 13. iis PRV — sua om. TLU — 38 quod. *Et quod* UH — 39 hominum P cet. *hominū oms* V (i. e. hominum omnes). *omnes* TUHp — 40 His P cet. *iis* Up — conlatis PAMT. *collatis* pm 1. 13. *conlocatis* RU. *collocatis* r 3. — 41 *ambionorū* A — **Pag. 33.** 2 Caesar om. TLUH — 3 *esse aditum* TLU — eos P cet. V 1. 14. *hos* LUt. *os* T — *mercatoribus ad hos* L — 4 rerum PRAMTG 3. *rerum ad luxuriam pertinentium* VLUHJp 1. 2. 11. 13. — iis P cet. V. *hiis* L. *his* TU 1. 2. 13. — relanguescere P cet. 3. 13. *elanguescere* 1. 2. 11. *languescere* L — 5 eorum et remitti uirtutem P cet. V 1. 2. 3. *eorumque uirtutem remitti* L. *uirtutemque remitti* TU — 6 magnaeque P cet. *magnae* TLU — 7 dedidissent MLru 1. 2. 13. *dededissent* T. *dedissent* PRAVU 3. — patriamque P cet. 1. 3. *et patriam* TLU 13. — 8 sese. *se* TL — 10 triduum P cet. V 1. 2. 3. *triduo* TLU 13. — 11 ex captiuis P cet. 1. 3. 11. 14. *ex captiuis eorum* TLUH pv. *eorum ex captiuis* V — sabim PRA. *sabin* U. *sabini* T — ab. *a* U — 13 *romanorum ibi* TL — 14 atrebatibus TLUp 1. 2. 13. *atrebatis* AMr. *attrebatis* 3. *atribatis* PR — *uiromanduis* TU — *finitissimis* A — 15 his. *is* T — 16 iis. *his* cdd. — 18 inutiles P cet. 1. 2. 3. 13. *inutiles esse* VTLUp — 21 idoneum castris P cet. VJ 1. *castris idoneum* TLU 13. — Cum PRAMVTLU 1. 3. 11. 13. *Cumque* J 2. — 26 iis PRVUJ 1. 2. *his* AMT 3. 11. 14. — 27 esse PAMTU 1. *sese* R 3. — 28 *primā* U — *castris* R — 29 *magnā spatiā* T. *magno spatio* t — 31 Adiuuabat TLUC Barb. p 1. 2. *Adiuuabant* PRAMJ 3. *Adiurabat* V — 32 deferebant U Barb. r. *deferebat* V. *differebat* P. *differebant* AT. *differebantur* R — 33 cum equitatu VTLUC Barb. p 14. — *equitatu* PRAM cd. mut. J 1. 2. 3. 11. — 35 *equitatu* A — 36 uenisset 13. *uenissent* cdd. ed. 1. 2. 11. — 37 atque PRAM cd. mut. G 3. *atque inflexis crebris* J 1. 2. 11. *atque inflexis crebrisque* VTLUHCB Barb. p 13. — ramis enatis PRAMVGJCB Barb. 1. 2. 13. *ramis renatis* 3. *ramis* TLUH — rubis. *rebus* 3. — 38 interiectis. *intertextis* L — *effecerat* V. *effecerunt* 3. — 39 munimentis PRAMV

cd. mut. Vict. 3. *munimenta* JCBmg barb. 1. 2. 11. 13. *munimentũ* TLH — quo P cet. VUJCB 2. 13. *quod* TL. *que* 3. — non modo LJBt 1. 2. 9. 11. *non modo non* (sive *ñ*) PR AMV cd. mut. TUHGC Vict. 3. 13. — 40 posset VTUC Barb. p 1. 2. 9. 13. *possit* PRAM cd. mut. LJt 3. — 41 omittendum PRMJ 1. 2. 3. *obmittendum* A. *omittendum sibi* TLUCp 13. *obmittendum sibi* V — 42 existimauerunt TLUC edd. *extimauerunt* PRAM. *estimauerunt* r — **Pag. 34.** 2 ab. *a* Vp — decliuis P cet. *decliuus* p. *decliuius* V — 4 accliuitate JC Barb. 1. 2. 3. 13. *adcliuitate* PRAMV. *decliuitate* TLUp — 5 passus circiter ducentos P cet. *passib. circiter ducentis* Vpt. *pass. circit̄ .cc.* T — ab P cet. t. *a* VTUp — 7 posset VTUpr 1. 2. 13. *possit* PRAC 3. — *occultos sese* U — 8 aperto. *apto* UH (non *apto*) — 9 pedum circiter P cet. ed. 3. *circiter pedum* TUH 5½. 9. 11. 14. — 13 quod hostibus. *quod hostis* PAMr barb. 1. 2. 9. 11. 13. *quod hostes* R 3. *quod ad hostis* V. *quoad hostis* LUB Barb. pt. *quoad hostes* TCv. *quo hostis* J — 21 silua P cet. t. *leua* TU — 22 loca. *ac loca aperta* PRAMVTUJC Barb. Vict. 13. 14. *ac aperta loca* 1. 2. 9. 11. — 24 sex quae primae PRAMV Barb. 1. 2. 13. *quae ante* TLUH — dimenso. *dimisso* TU — 26 iis PRVJ 1. 2. *hiis* L. *his* AMTU 3. 9. 13. (*abi is* V) — 27 siluas P 3. *siluis* RAMJ 1. 2. 9. 13. *silua* VTLHC — 27 eos om. M — 28 conuenerat prmv. *conuenerant* PRMV — 28-30 *pelii conuenerant subito omĩb.* M: cetera omissa sunt. — 28 ut PRA 3. *ita ut* VTLUJ Barb. p 1. 2. 9. 13. — 28 siluas PRAVJ 3. *siluam* 1. 2. 9. 13. — 29 constituerant VTLU 1. 2. 9. 13. *ita constituerant* PRAv. *ita constituerunt* 3. — sese. *se* UH — 31 His. *Iis* U — proturbatis (sive *pturbatis*) PRAv. *perturbatis* (sive *pturbatis*) VTUHp 9. 11. 14. — 32 ut paene. *et pene* A — 33 et ad. *ad* TU — et iam in P cet. 3. 13. *etiam in* V Barb. 1. 2. 11. *et in* TLUC — 41 *accersendi* 1. 11. — *instruenda acies* TU — 42 Quarum rerum. *Qua de re* UH *temporum* TLH — **Pag. 35.** successus PRAM 3. (*subcessus* A). *successus & incursus* VJCp 1. 2. 11. *incursus* TLUH 13. — 2 res r. om. R — 4 *sibi magis p̃scribere* TUH — 7 *Ii* U — *celeritatem et propinquitatem* TU — 8 exspectabant A. *expectabant* P. *spectabant* TU — 11 *decurrit* TU — 12 *decumam* PRA — cohortatus P cet. 2. 3. 11. *est cohortatus* VTLUCp 14. — 16 adiici. *abici* TU — 17 causa v. *g̃ra* V (i. e. gratia) — 20 galeas cdd. ed. 2. 10. 13. *gallias* ed.

1. 4. 5. *Galeias* 9. 11. — 21 induendas GJCBrt barb. 1. 2. 3. 4. 5. 10. 11. 13. *inducendas* PRAMVTLU Barb. — scutisque tegimenta PRAMVC. *scutisq. tegmenta* 13. 14. *scutisq. in dumenta* 3. *scutis tegumenta* 1. 2. 10. 11. *scutis tegmenta* JB — detrahenda VTLUCBp 1. 2. 10. 11. 13. *detruenda* PR. *detruenda* AMJr 3. — 23 *signa prima* TU — constitit ne u. *constitutione* U — *inquirendo suos* TU — 24 *tempus pugnandi* TU — 25 *delectusq.* PRAVTU — 28 *sentibusque* V — 34 acie PRAMTL barb. 3. *aciei* VUJC Barb. p 1. 2. 5. 10. 11. 13. — constiterant PRAMVTLUJC 14. *constiterunt* 1. 2. 4. 10. 13. *constituerant* 3. *constituerunt* 5½. 9. 11. — 35 *examinatos* V — *uulneribus* TU — 36 iis PRVTUJ 1. 2. *his* AM 3. 11. — 41 resistentes P cet. MT 3. 11. *regressos ac resistentes* UHp 2. 14. — *regressi ac resistentes* V — coniecerunt MVGJC Barb. 1. 2. 11. 13. *coiecerunt* PRA. *coniecerant* 3. *dederunt* TLUH — **Pag. 36.** 1 *uiromanduis* PRAVTU — ˎ2 *ex eo loco* V — 3 At totis TLU. *Ac totis* 13. *Attonitis* RAJC 1. 2. 3. 11. *Adtonitis* PV. *Antonitis* M — fere P cet. 1. 2. *fere castris* TLU 13. — 4 nudatis castris P cet. 1. 2. *nudatis* TLU 13. — cum in TU 1. 2. 11. *quo in* PRAV 3. *quod in* M 13. — 5 ab ea interuallo P cet. VLt 1. 2. 3. *ab interuallo* UH. *interuallo* T — 11 qui P cet. *quique* Vp — iis P. *his* TU — *primũ* U — 12 *reciperet* V — 13 *occurebant* R — 14 ab decumana VTLU Barb. p 13. *decumana* PRAM barb. 2. 3. 9. *de cumana* 1. — 14 ac summo PRMa 3. *ac de summo* A. *et summo* TLU. *,summo* 13. — 15 transire TLU Barb. 13. *transisse* PRAMVC 1. 2. 3. 9. — 19 *in aliam* V — 21 treueri PRAMVB Barb. 3. *treuiri* TLUJ 1. 2. — *opinio est uirtutis* TLU — 22 ab. *a* VTLUp 13. — *missi ad caesarem* TLU 13. — *aduenerant* 13. — 23 castra compleri. nostras legiones PRAM 3. *castra compleri nostra. legiones* Lt. *castra nostra compleri. nostras legiones* VJC Barb. p 1. 2. 4. 5. 9. 13. *castra nostra moueri nostras legiones* B. *castra nostra compleri. legiones* TU — 26 rebus om. TUH — 30 *cohortamine* V — 32 *duo docume* P. *duodocumae* R. .XII. TU — 33 ipsos P cet. 2. *ipsis* 5. 9. 11. 14. — *impedimento esse* 2. 9. 11. — vidit om. 14. — 34 *signifero* UH — 36 iis 1. — primipilo PAM. *primi pilo* R. *primo pilo* TU. *primi pili* r 1. — 37 baculo P cet. vt. *baccio* Vp. *pactio* TU — *grauioribus* V — 39 *tradiores* A — ab P cet. t. *a* VTUp — desertos proelio (sive *p̃lio*) MTUJ Barb. 2. *desertos.*

proelio PRVL 1. 3. 6. 13. *desertos prelia* C. *deserto proelio* A — 40 uitare p. *uidere* P — *neque fronte* TU — **Pag. 37.** 1 *summitati* A — uni PAMTU Barb. 1. 2. *uno* RG. *una* 3. — 5 Cuius t. *Huius* TU — 7 etiam in extremis TLUH 13. *etiam extremis* PRAMVJC Barb. 1. 2. 3. 6. — 8 *rebus suis operam nouare cuperent* L — *paululum* TL — 11 item P cet. 13. *iterum* J 1. 2. 6. — urgueri PR. *urgeri* AMLU 1. 6. 13. *uergeri* 3. — *ab hostib.* L — *uidiss&*. *& .tr̃. mil* A — 13 inferrent AMVTUp 1. 2. 3. 13. *inferr&* PR. *conferrent* Barb. — *aliis alii* 13. — 14 ferret PAMV Barb. 1. 2. *ferrent* TLU 13. *ferre* R 3. — *aduersi* TU — 16 milites legionum. *legiones* A (ni fallor). *legiona milites* a — — 18 *incitata* A — 19 *et labienus* U — 20 *castris nostris* T — 22 ex. *&* T — 23 *impericulo* PAV — 24 *vexaretur* T — 25 commutatio est facta PRVTU. *commutatio facta est* L. *cōmutatinē facta* A. *commutatione facta* a — 26 qui P cet. r. *quam* R — 27 *redintegrarent pelium* M — .Tum calones PRAMVLJCB Barb. t 1. 2. 3. 6. 11. 13. *.calones* TU — 28 occurrerunt PRAMVLJC Barb. t 1. 2. 3. 6. 11. 13. *occurrerent* TUB — 29 .equites PRU. *.Equites* AMVTLJCB Barb. 1. 2. 3. 6. 11. 13. — 30 pugnant. quo PRAMVLC Barb. tu Vict. 3. *pugnabant quo* JB barb. 1. 2. 6. 11. 13. *pugne* TU — 33 cecidissent om. TU — 34 *coacerbatis* PA — 35 nostros p. *nostris* P — 36 et pila. *pilaque* UH — 37 iudicari.P cet. *indicari* R — deberet 13. *deberent.* PRAMVTLUGC 1. 2. 11. — ausos esse PRAMLGCtu 1. 2. 11. 13. (*deberent. Ausos esse* 1. 2. 11.) *ausi quod essent* H. *aut si quod essent* TU — 40 magnitudo P cet. t 1. *magnitudine* TUH — redegerat P cet. t 1. *redegerant* Vp. *redigerant* T, ni fallor, habuit. — 41 ac nomine r. *agnomine* PR — **Pag. 38.** 1 coniectos. *collectos* PRAVTU 2. 9. 11. 14. — 4 supererant (RA)MT Vict. 2. 5. *superarant* Vp. *superarent* P. *superant* 1. — 5 dediderunt t. *dedeř* TU — 7 sese PR cet. *se* r — 10 finitimis. *finita his* U — 13 *at uatuci* RATU. *utua tuci* P — scripsimus. *diximus* TL — 15 *itere* A — reuerterunt. *reuersi sunt* TL — 19 *additus* TU — latitudinem TU. 14. *latitudine* Vp. *altitudinē* PRAM 2. 11. — 20 ducentorum pedum PRA. *ducentorum milium pedum* Vp. *pedũ .cc.* TUH — 21 munierant t. *munieř* T — .Tum PR. *Tunc* T — 22 conlocabant PRA. *collocabant* V 1. 2. *collocauerant* Lt. *collocauerunt*. T. *conlocař* U — 23 *pgnati* P cet. u in marg. *pcreati* U. *pnagti*

V — in P cet. V. *per* Tpv. om. LU — 24 iis P cet. *his* At. *hiis* T — 25 citra. *circa* V — 26 custodiam (sive *custodiã*) PRAMLt 1. 2. *custodiae (custodiæ* vel *custodie)* VT UCp 14. — praesidium PRA 1. 2. *præsidio* VTLUCp 14. *p̃sidia* M. De P in utroque verbo fallitur Nipperdeius "diserto testimonio". Neque vero difficile discernitur hoc loco, quid librarii sit, quid interpolatoris. — sex milia P cet. .*vi*. U — 27 Hii PAVT. *Ii* U — 28 alias t. *aliis* T — 33 uallo passuum in circuitu quindecim milium. *uallo pedum in circuitu quindecim milium* AMLrt 1. 3. 9. 11. (.*xv*. *milium* 1. 9. .*xv*. t). *uallo pedum in circuitũ quindecim milium* PR (*pedum* | *in circuitum* R). *uallum pedum in circuitu xv milium* G. *uallo pedum xii in circuitu xv* (sive *quindecim*) *milium* VCp 2. 13. 14. *uallo .p̃. .xii. In circuitu .xv*. TU — 34 crebrisque t. *crebris* TUH — sese P cet. *se* A — 35 aggere r. *agere* R — *turrem* TU — 37 ab Pt. *a* Up. *at* U — 38 instrueretur. *institueretur* UH — *homines praesertim* TU — 39 tantulae r. *tantolae* R — *nã om̃ib; gallis plerũq;* V — omnibus PRAMTLUJC Barb. 1. 2. 3. 13. — 41 *turrem* TU — muro TLUC. *muros* PRAMVJ Barb. 1. 2. 3. 9. 11. 13. — **Pag. 39.** 1 moenibus P cet. Ct edd. *muris* TLU — 3 existimare P cet. 3. *se existimare* VLTUJCp 1. 2. 11. 13. — ope. *opere* 3. — 4 diuina P cet. VJC 1. 2. 11. *deorum* TLU 13. — 5 promouere PRAMG 3. *promouere et ex propinquitate pugnare* VTLUHJCBp 1. 2. 11. 13. — 8 audirent P cet. 3. *audissent* J 1. 2. 11. 13. — statuisset p. *statuissent* P — 13, 14 *pati consuessent* A. Cetera omissa. — 13 ab iis U 1. 2. *ab his* PRMV 13. *ab aliis* LC. *ab auis* T — cruciatum P cet. VC 1. 2. 13. *cruciatus* TLUH — 14 Ad PRAM 1. 2. 11. 14. *Quibus ad* VTLUHCp — 17 dedidissent AMTLU 1. 2. 13. *dedissent* PRVC 3. Est autem in A *sed edidissent*, in edd. 1. 2. *dedidissent sese.* — 18 in neruios VTLUCp 1. 2. 13. *in neruiis* PRAMJ 3. *Neruios* 5½. 6. 9. 11. — 19 *finitumisq.* PRAU. *finitũ isq.* T — 20 inferrent P cet. VJ 3. 13. *facerent* C 1. 2. — 21 quae PRAMVCJ 1. 2. 11. *illi se quae* TLUH 13. — 23 *sũma* PA — 24 *adequarent* vt. *aequarent* TU. *coequarent* V — 25 perspectum PRAMVJC 1. 2. 3. *conspectum* p. *compertum* TLU 13. — 26 *uespere* TL — 28 ab. *a* U — 30 deducturos P cet. J 1. 2. *ñ inducturos* TLUp Vict. *non indulturos* V — 31 indiligentius P cet. VJ 1. 2. *indulgentius* LUpv Vict. 13. — 32 *his* edd. — 33 ex. *et* A — 34 induxerant

P cet. V 3. 14. *incluserant* JC 1. 2. 11. — 36 repentino P cet. *repente* VTLJCp 1. 2. 13. — 41 ex uallo P cet. t. *uallo* TU — 42 in om. A — spes salutis PRat. *spe salutis* A. *spes* TU — **Pag. 40.** 3 intromissis P cet. 1. *inmissis* TU. *ultro inmissis* t — 4 *his* cdd. — 5 *mille. LIII;* U — curiosolitas PRt. *coriosolitas* ATM. *coriosolitos* MU — 9 *sesuuios* PRAMVU. *estiuos* T. *sesuiuos* t — *aurercos* T scr. pr. — *rhedones* PRAVTU — maritimae PRAT. *maritume* U — 11 deditionem PRAVt. *ditionem* TU — *redactos esse* TU — 13 *Iis* J — 14 *oppinio* PRAMV — perlata. *plata* A — uti. *ut* V — iis 1. 2. *his* cdd. — 15 *legati ad caesarem mitterentur* TLU — 16 qui PRAMC 3. *quæ* (sive *quae*) VTLUJp 1. 2. 11. 13. — *factura* A — 17 quod A cet. *eo quod* a — 18 inita *p*xima aestate P cet. u. *initio pxime aestatis* TU — 19 turones quaeq: A. *turones. quæque* M. *turones. queque* U. *turonesq. quae* PRa 2. 11. *turonesq. quæ* VTJ. *turonesq. que* 1. *Turones, quæ* 13. — 20 *propinquae his locis* P cet. 3. 13. *iis locis propinquæ* J. *in iis locis propinquæ* 1. 2. — 21 hibernacula P cet. *hiberna* Up. *hibernia* T — 22 dierum. *dies* cdd. edd. — 23 accidit P cet. JC 2. 10. *accidat* 1. 5. *acciderat* Vict. 9. 11. 13. — 24 IULIUS CELSUS CONSTANTINUS UC LEGI. FLAUIUS LICERIUS FIRMINUS LUPICINUS LEGI BELLI GALLICI LIB. II. EXPLICIT INCIPIT LIBER .III. FELICITER. PRAVt (VI LEGI t. *feliciter* om. t). IVLII CELSI CONSTANTINI VIRI CLARISSIMI LEGATI CESARIS CONTRA ELVICIOS LIBER .II. EXPLICIT. M in rubro. *B. G. Lib. .II. explicit. Incipit liber tertius* T. *Gai Iulii Cæsar belli Gallici lib. II. expl. Incip. III. felicit.* U. Ed. 1. caret inscriptione. *Caii Julii Caesaris eiusdem belli Commentarius tertius* ed. 2. In ed. 3. ad huius et sequentis libri initium nihil inscriptum est. *G. Iulii Caesaris Commentariorum de bello Gallico liber tertius.* ed. 5. *Finis secundi libri. Incipit tertius. C. Iulij Caesaris commentariorum de bello gallico liber tertius.* ed. 11. *C. Iulii Caesaris Commentariorum de bello Gallico liber tertius.* ed. 14. — 30 nantuates r. *nantuatis* PR cd. mut. v. *mantuatis* t. *antuatis* AVTUp — 31 ab PR. *a* AVTU — allobrogum P. *allobrorum* p — 34 cum om. TU — 35 *consueuerant* T — 36 esse p. *esset* P — 37 *aliquod* PR — 40 *antuatib;* PRAVTU (in R arcte scriptum *inantuatibus*). *mantuatib.* t — 41 legionis PT. *regionis* UH — 42 *octodorus* V — **Pag. 41.** 1 *magno* V — 2 hic VUHp edd. *hinc* PRAMT Vict. *huic* 3. — in duas cdd. 2. 10. 11. *duas in*

12. 13. — 3 flumine diuideretur TU Barb. p 1. 2. 10. 11. 12. *flum̃* (sive *flumen*) *diuideretur* PRAM Vict. 13. — 4 *gemandū* P — his PRAM 3. 13. *iis* 1. 2. *illis* VTU Barb. p — 6 *et frumentum* TU — 9 *montes qui* V — 11 aliquot. *aliquibus* C Barb. — 13 eam. TU 13. *tam* PRAMVC Barb. 1. 2. 3. 11. — 14 singillatim AMTUp Vict. 13. *singilatim* PR (sed in R rasura est: fuit aut *singillatim* aut *singulatim*). *singulatim* V. *sigillatim* 1. 2. 3. — 15 propter PRAM 3. *absentibus propter* VTUC Barb. p 1. 2. 12. 13. — 16 quod om. T — 17 *decucurrerent* A — 18 *impetum suum posse* TU — sustineri AMTLUH 14. *sustinere* PRV Barb. 1. 2. 3. 9. 13. — 19 accedebat PAMVTUr 1. 3. *accedebant* R 9. — 22 *finitimae* cdd. edd. — 23 sibi cdd. edd. — 24 opus P cet. V. *tempus* TUpv — 27 *timendo* A — 28 consilio PRAM. *concilio* VTUp 1. 2. 3. 13. — 29 consilio PRAM JCB 1. 2. *concilio* VTUp 3. 13. — 29 tantum AMTUJCB 1. 2. 11. 13. *in tantum* PRVt. *in tantā* 3. — 34 *eiusmodi* TU — 35 *hisdem* PRAV. *isdem* TU — 37 *seruato* TU — 38 rei om. 1. — et castra PRMVTL 1. 2. 3. *ac castra* U. *ad castra* H. *castra* A — 39 iis rebus VUJp. *his rebus* T 1. 2. 13. *rebus* PRAM 3. — 40 *conloquendis* A — *ministrandis* TU — 41 *decurrere in pedes* V — 42 gaesaque Up. *gesaq.* T. *gessaq.* 1. 13. *caesaq.* PRAMV. *telaq.* CB 3. — Nostri om. A — **Pag. 42.** 1 *ppugnare* TU — 2 ut quaeque P cet. V. edd. *et quaecumq.* TLU — 8 *constiterant* U — 10 *sex horis* TU — 11 nostris cdd. edd. — 12 *fossā* A — 16 gaius P cet. *G.* T. *.C.* U 1. — 17 *occurr̃* TU — 18 *docerent* P — 22 reficerent t. *recipent* T — 24 omnibus a. *omnis* A — 25 fieret. *faceret* T — 27 potiundorum PR. *potiendorum* p. *pociendorum* VT — 33 *exustis* V — *se intra munitiones suas* TU — 34 suas om. V — recipiunt v. *receperunt* V — 36 alio se P cet. *alio sese* VT p. *alios sese* UH — 37 *se occurrisse* UH — 38 *commeatus inopia* TU — 39 *puintia* V — 40 *incolom̃* V (i. e. incolomen) — 41 *antuatis* PRAUt. *antuantis* T. *antuatos* Vp. *mantuatis* t — **Pag. 43.** 3 ita om. TU — 4 in om. A — 7 *mari oceano* 1. 13. — 8 in. *qui in* VTUp — 8 hiemarat TUHam (in A *rat* super rasura scriptum). *hiemerat* PRM. *hiemauerat* VG Barb. pr — Is. *his* V — 10 frumenti PRAMVTGJ 1. 2. 3. 11. 12. *frumenti commeatusque petendi* LUH 13. — quo. *Quod* UH — 11 est titus terrasidius missus PRAMVTUHG 1. 2. 3. 9. 11. (*est* R. 7 PAV

alii, ÷ U, quae sunt sigla vulgo nota). *est etiam terrasidius missus* L. *T. Terrasidius missus est* 12. *erat T. Terrasidius missus* 13. — *esubios* PRVat. *esubinos* A. *eisubios* M. *eusubios* 1. 2. 9. *eusebios* 3. *Sesuuios* 12. *unellos. sesuuios* UH. *unellos* T — 12 curiosolitas P cet. 1. *coriosolitas* TU. *corriosolitas* M — *uelonius* A — 13 silio 3. 11. *sillio* PRAMV TLU — 16 nauticarum rerum reliquos 1. 2. 11. *nauticarum reliquos* PAM Barb. 3. *nauticarū* | *reliquos* RV. *rerum nauticarum caeteros* TLU. *nauticarum rerum cœteros* 13. — 20 fit. *fuit* 1. 13. — silii 11. *sillii* PRAMVTLUJ 1. 13. — uelanii AM 13. *uellanii* PRVGJ 1. 2. *uelonii* a. *uelanii et si quos intercipere potuerunt* TLUH (*uelani* TL) — 21 suos se obsides P cet. VJ 13. *suos obsides se* L. *suos obsides* 1. 2. — 22 reciperaturos PRA. *recuperaturos* TUpra — 24 *terrasibium* A — 27 *relaturos* U — 28 acceperint TU. *acceperant* PRAVt 2. 9. 11. 14. — 29 mallent P cet. t 2. 9. 14. *malint* TU — 32 recipere PRMV 1. 2. 11. *recuperare* TLUH 14. om. A — sibi om. TLH — 35 ligere P cet. 1. 2. 9. *ligeri* VUHp 14. *ligeris* T — in oceanum P cet. MV 1. 2. *oceanum* TLUH — 36 institui P cet. V Vict. 3. 13. *instituit* TU. *constitui* 1. 2. 11. *conparare* V. *conpari* R — 38 contendit v. *puenit* V — 39 item om. 3. 13. — aduentu 13. 14. *aduentu certiores facti* PRAMVTLUJ Barb. 1. 2. 3. 11. 12. — **Pag. 44.** 1 uincula T. *uincla* PRAU — 3 instituunt r. *instituit* R — *instientiam* P. *inscitiam* 2. 11. 12. 13. — *locorūq:* A — 7 *inopiā frum̄ti* T — 8 acciderent MLt edd. *acciderant* PRAVJ. *accederent* TU — 9 se. *multo se* 1. 11. — posse. Romanos neque 1. 2. 10. 11. 12. *posse, Romanos, neque* 14. *posse quam romanos. neque* PRAMVTLUJ 3. *posse Romanos, quos neque* 13. — 11 nouisse. *nosse* TU — 12 in concluso P cet. 11. 14. *incluso* L. *in intercluso* 13. — mari. *uastissimo mari* TL. *esse mari* J (in quo *esse nauigationem in concluso esse*) — atque in uastissimo AMu. *atque in uastissimo atque apertissimo* PRV 14. *atque in uastissimo atque in aptissimo* J. *atque in uastissimo, ac apertissimo* 13. *atque in apertissimo* TUH 1. 2. 9. 11. *atque in aperto* L — 13 *respiciebant* TLU — *Iis* J — 15 esse bellum gesturum PRAV. *bellum esse gesturum* 1. 11. *bellum gesturum esse* 13. *bellum gesturum* TU — 16 quam plurimas AVUprt. *conplurimas* PR. *quas plurimas* T — 17 osismos AMTU. *ossismos* PRV. *Osisinos* 1. 11. 14. — *lexobios* PRA 1. — 18 Ambiuaritos Orosius. *ambiliatos*

P cet. *ambianos* TU — diablintres P cet. *dialintres* V. *diablintes* U. *diablindes* T — adsciscunt PRAU. *asciscunt* Tr — 19, 20 auxilia .... arcessunt om. TU, add. tu. — 20 arcessunt cdd. *accersunt* 1. 14. *accersiunt* t. *arcescunt* u — 21 eae. *heae* PRV. *hae* AM 2. 14. *hæ* T. *he* U. om. 1. 11. 13. — 22 multa caesarem tamen P cet. V 3. *multa tamen Cœsarem* 1. 2. 10. 11. 13. *tamen multa caesarem* TU — 23 *iniuria* TU — 24 ciuitatum P cet. t. *ciuium* TU — 26 licere om. V — 29 libertati studere P cet. V edd. *libertatis studiose incitari* TU — 32 flumini rheno PRMVt 3. *rheno flumini* 1. 2. 10. 11. 13. *rheno* TU. *flumini rhono* A. *flumini rhodano* a — 33 mittit P cet. t. *misit* VT — 34 adeat a. *aderat* A — 35 a belgis t edd. *ab belgis* (vel *abbelgis*) PRMv. *abbellis* A. *belgis* V. *a gallis* U. *gallis* T — *accersiti* 1. 2. 14. *arcessiri* Vict. — 37 publium P cet. om. TU — 38 ex his Pt. *ex eis* U. *ex iis* u. *exiguis* T — 41 *coriosolites* AVpr. *corio solites* PR. *coriosolitas* TU — *lexouiosq;* TU. *lexobiosq.* PRAV — **Pag. 45.** 2 pictonibus pat. *pectonibus* PRATU — 3 praeficit P cet. *p̄fecit* TU — *huiusmodi* 1. 2. — 7 promuntoriisque RTUJ 3. *promontoriisque* L. 1. 2. *promunturiisque* PAM — 8 iterum accidit semper. *bis accidit semper* TJ 1. 2. 9. 11. *bis accedit semper* PRAMVL. *bis semper accidit* 3. 13. *iis accidit semper* U. *his accidit semper* H. *hic accidit semper* Vict.b — 9 horarum .XII. spatio PRAMVTLU. *horarum duodecim spatio* 1. 2. 9. 11. 13. *hora24 spacio XII* ed. 3. — 13 his. *isdē* TU — 14 *desperare fortunis suis* TU — 15 sua deportabant omnia P cet. *sua omnia deportabant* V. *omnia sua deportabant* TU — 17 *isdem* PRATU — *loci oportunitatibus* TU — 19 detinebantur pra. *d&enebantur* PRA — 20 magnis AMTU. *magno* PRV — 26 *tempestatiumq.* U — robore p. *robor* P — 28 pedalibus P cet. B Barb. 2. 11. *ex pedalibus* TU 13. — 29 crassitudine PA. *grossitudine* pa — 30 uelis aluteque AVTUp. *ueli salutecq;* P. *ueli saluteq.* R. *uelis saluteq.* r — 31 confectae 2. 9. 11. 14. *confectae hae* PRA. *confectae. Hae* TU — *inopiam lini* TU — inscientiam RAMV Vict. *instientiā* P. *inscientia* TU. *inscitiā* 1. 2. 13. — 32 eo quod PRAMV Barb. 1. 2. *quod* TU 13. — 33 sustineri TU. *sustinere* PRAMV Barb. 1. 2. 3. 13. — 35 posse arbitrabantur P cet. Barb. t. *arbitrabantur* TU — 35 classi AMTUpr 1. 2. 11. 14. *classis* PR. In utroque enim est vestigium litterae *s* finalis deletae. — 36 erat PRAMt 1.

eēr. erat TUH — una. *in una* T — *pulsu remorum incitatione* TUH — 38 aptiora. *altiora* V — 39 his P cet. t. *hiis* T. *iis* U — in iis. *in his* PRAMVTU 1. 13. — 42 *adiiciebant* 1. 11. *adigebatur* U 14. — scopolis P. *scopulis* RAMVTLUHGJCB Barb. p 1. 2. 3. 11. 13. — 42 cum saeuire uentus coepisset. *cum seuire uentus coepiss&.* *uento dedissent* AJ. *cum saeuire uentus coepiss& se uento dedissent* CB Barb. pj. *cum seuire uentus cepisset uento se dedissent* Egm. *cum se saeuire uentus coepiss&. uento dedissent* PRM. *cum se seuire uentus cœpisset se uento dedissent* V. *cum saeuire uentus coepisset et se uento dedissent* Lt 1. 2. 11. 13. 14. *cum se uento dedissent* TUH. *cum seuire venus cepisset: vento dedissent* ed. 3. — **Pag. 46.** et tempestatem PRAMVB 1. 3. *tempestatem* TUH. *tempestate* L — 2 relictae TU Vict. *rei relictae* PRAMVL 3. *derelictae* 1. 2. — cautes. *cotes* LU — 3 *omnis* P — 4 erat P cet. *erant* TLU — extimescendus AMVpr. *extimiscendus* PR. *extimescendi* TLU — 5 *expugnatis oppugnatis* V — 7 iis P (ni fallor) RA. *is* V. *his* TUv — — 9 .cc.xx. TU 1. *ducentas .xx.* PRAMV — 10 *profecta* A — *e portu profectae* TU — 11 *nr̄i* P — 12 *tribunas* P — 14 quam rationem (sive *quā ratione*) PRATU 14. *qua ratione* t 2. 5. 11. — 15 non posse om. V — 17 inferioru t. *superiore* T — satis commode om. T, add. t — 20 *adfixaeq.* R. Deletum est *l.* — *longuris* PRAMVTU cd. mut. — 20 *moralium* PRV cd. mut. — 21 falcium. *faociū* V — *amtemnas* PR — 22 destinabant Tm. *destinebant* M. *distinebant* PRAUH cd. mut. 1. *detinebant* p — 23 *prumpebantur* TU — abscisis. *p̄cisis* TU — 29 gerebatur p. *gerebantur* P — ut nullum p. *unnullum* P — 32 Disiectis PRAUt. *disiectis igitur* V. *deiectis* T — aut 1. 2. 5. 9. 11. 14. *ac* cdd. Vict. — 33 circumsteterant P cet. edd. *circumsisterent* TLU — 34 *fieri barbari* T — 35 fieri om. L — 37 contenderunt P cet. 1. 2. *contendebant* TLU 13. — 38 quo. *in quam* UH — malacia PMU 13. *malatia* RA. *malicia* VTH 1. *malitia* 2. *mollicies* L — 39 ac P cet. VT 13. *et* LUH — ex loco commouere P cet. V 1. 11. *ex loco mouere* UH. *loco mouere* 14. *mouere ex loco* TL — oportuna PRAV. *oportunitati* TLH — 42 ut cdd. Vict. 13. *Et* 1. 2. 9. 11. — **Pag. 47.** 1 peruenerint PRAVm Vict. 13. *pueniren*t TLH. *puener* M. *peruenere* 1. 2. 9. 11. — 2 *occasum solis* U — 3 quo p. *quod* P — maritime AV. *maritumae* PR. *maritume* U — 4 *inuentus* P — 7 *unum in*

TU — 9 se suaque P cet. Lt 1. 2. 14. *sua* TUH — dediderunt RALUp 1. 2. *dedirunt* P. *deder̃* T — 10 *in quo se eo* T — 15 iis PRA. *is* V. *his* TU — 16 Iis PRAM. *His* TU. *Hiis* m — *uridouix* U. Sic etiam sequentibus locis. — 18 iis PRAV. *hiis* M. *his* TU 1. 2. 3. — 19 aulerci U 1. 2. 3. *aulurci* PRAMV. *aurelsi* T — lexouiiq. PRATU — 21 seque P cet. *seseq;* TU — cum om. T — *uiridouici* t — coniunxerunt AMTU 1. 2. 3. *conuinxerunt* PR — 23 convenerat PATUHm 13. *conuenerant* RM 1. 2. 3. — 23 *quo spes* T — 25 *rebus omnibus* TU — sese tenebat PRM 2. 9. 11. 14. *sese tenebant* 1. *se retinebat* A. *se tenebat* TU — 26 duum P cet. *duorum* TU — 31 accedere auderent P cet. Vict. 3. 13. *accederent* 1. 2. 11. — 32 ea de causa faciebat cdd. ed. 3. *ea faciebat de causa* 1. 2. 11. (*faciebant* 2.). *ea causa faciebat* 13. — hostium om. UH — 35 Hac TU. *Ac* PRAV. *At* 3. — 36 delegit AVTpm edd. *dilegit* PRM. *deligit* Lt. *dirigit* U — 37 *his* cdd. — 38 uti. *ut* TU — 39 et om. TU — uelit P cet. vu. *uellet* VU — 41 *p̄mebatur* TLH — **Pag. 48.** 6 rei p. *re* P (arcte scriptum *reparum*) — 9 non p. uiridouicem om. T. add. t — 10 *iis* 1. — 11 arma uti capiant P cet. 1. 14. *uti arma capiant* Lt. *ut copiam faciant* TU — 12 sarmentis. *sacramentis* A — 16 colligendos armandosque P cet. t. *colligendos armatosq;* V. *colligendos* TU — 17 *examinatiq;* V — 18 *hortatur* V — 21 *inscitia* ed. 2. 11. 14. — defetigatione PRM. *defectigatione* A. *defatigatione* VTUprm 1. 2. (. . . *gacione* VM) — 23 ac P 1. 2. *et* TLU — 24 impeditos om. TU — 26 *equites eo*ꝶ TLH — 28 caesar est certior factus TUH (*est* plene scriptum habet T. ÷ U. ẽ H). *caesar certior factus est* L 1. 2. 9. 11. 13. *caesar certior factus* PRAMV 3. P in margine adscriptum habet ÷, quod quo loco ponendum sit, non significatur. — 29 se om. T — 33 fere om. TU — 35 galliae est p. *gallia est* PA — 36 iis 1. *hiis* P. *his* RAMVp. *illis* TU — 37 *antea annis* T — 39 mallius PRAM 1. *manlius* T. *manilius* U — 40 Itaque. *ita* T — 42 tolosa et narbone V Barb. 1. 9. 11. 13. 14. *tolosa et narbonae* PR. *tolosa et narbona* GJr 2. 3. *tolosae et narbonae* AM (*narbonae* M). *tolosa. carcasone. et narbona* TLUH (*carcasonae* T) — **Pag. 49.** finitimae his. *finitimae ex his* PRATU 2. 9. 11. 14. (*finitime* U) — 2 sontiatum P cet. *sociatium* U. *sociacium* T — 3 *sotiates* U — 4 equitatuque P cet. t edd. *aequitatuq; comparato* T — quo P cet. t. *quod*

TUH — *uelabant* A — 5 *nr̃o2ʮ* U — 7 *pedestris* TU — 8 Ii PR 1. *Hi* TU. *Iis* AMVJ. *Hiis* m — 10 *sociates* P — sua om. P, add. p — 11 nostri. *nr̃is* U. *nihil* PR. *nichil* 3. — 13 *ducere effice* | *possent* R. *duce efficere posse* r — 14 tamen PRAMVTLU 3. *tandem* 1. 2. 13. — uertere PRAV 1. 2. 3. 9. *uerterunt* MTU (*uerter̃* MU). *uertére* p 13. 14. In R ultima syllaba in extremo versu alia manu addita esse videtur. — 15 *sosatium* TU — 20 aerariae secturaeque PRAMVUt. *ærariæ secturæ* 1. 2. 5. 13. *aerariæ securæq.* T 3. *erarium secuturæ* 9. 11. In edd. 1. et 3. *e* pro *æ* est. — diligentia r. *diligentior* R — 24 *intenti animi* V — 25 adiatunnus PA. *adiatonnus* RVp 1. *adcatuannus* TU. *adiatamnus* t — cum om. P. add. p — 27 ut. *uti* UH — iis. *his* cdd. — 28 quid iis r 1. 2. *quid diis* RA. *quid hiis* M. *quid his* Ta 3. *quid is* Vp. *quidiss* P, in *quid iis*, tum in *quid is* mutatum. — 29 *causũ// una* R — sibi. *si* V — 32 mori PR AMV cd. mut. Barb. 1. 2. 3. 13. *mortem* TLUH — *Adiatonnus* 1. 2. *adcatuannus* TU — 33 munitionis. *eruptionis* TU — 35 uti. *ubi* V — 36 ab PAM t. *ad* R. *a* TUr 1. — 37 *uocatirum* PRAVU. *uocat tirum* M. *uocatiorum* 1. 2. *Vocontiorum* 13. *vocãciũ* 3. *uotium* T — 41 quoquouersum p. *quoque uersum* PRAM *quoq; uersus* TU. *quaqua uersum* r. *quo uersum* V, ubi ante *quo* erasa est littera *q*. — **Pag. 50.** 1 citerioris MUt. *citeriores* RTp. *caſerioris* P — 2 *.finitumae* R. *.finitime* U — *duces* A — arcessuntur PRAM 3. *accersuntur* 1. 2. 13. — 5 ii AM 1. 2. *hii* m. *hi* PRVTU — 6 *exestim.* PR — 7 Hi ATU. *In* R. *hii* MVp. *ii* P 1. — 8 *insistunt* T — 10 diduci 14. *deduci* PRAMTU 1. 2. 11. — 14 ad om. P — 15 consilium P cet. 11. *concilium* TU 14. — 17 instituta P cet. 3. *instructa* 1. 2. 13. — 18 coniectis T. *conlectis* U. *collectis* PRAMVHGt Vict. 3. *collocatis* 1. 2. 11. — — 19 *ueterũ* V. *ueterã* T — 21 esse om. V — 22 ullo om. TU — 23 *se* U — 24 *infirmiorique* 1. 2. *inferiore* TU — 25 ab. *a* U — 26 perspecta. *pfecta* 1. 2. — 27 timoris. *timidiores* PRAMVTU 1. 2. 3. 11. 13. 14. In ed. 14. ita est: *Crassus cum sua cunctatione, atque opinione, timidiores hostes, nostros milites alacriores ad pugnandum effecisset, atque cet.* — 28 effecissent AM. *efficissent* PRV. *effecisset* TUv 1. 2. 11. 14. — 31, 32 *Ubi cum fossas* T — 34 *lapidib;q; et telis* V — 35 ad om. U — caespitib; PR. *cespitib.* ATU — 39 acciderent TU 1. *accederent* R. *accedere* PAMV — renuntiauerunt P cet. T. *renunciar̃* UH — **Pag. 51.** 1 ue-

lit RAM Barb. p 1. 2. 13. *uellit* P. *uellet* TUr barb. 3. — 2 iis PRA Barb. *is* Vp. *hiis* M. *his* 1. 2. 3. 11. .*IIII*. TU (adiecta in T terminatione *or*). *quatuor* 13. 14. — 3, 4 relictae . . . . castris om. T, add. t — 3 intritae. *interritae* PRAM 1. 2. 11. *in̄trite* Uv. *interite* 3. *integrœ* 13. — 4 ex om. U — 6 *puenerant* A — 7 *iis* A — proruptis. *proruptis* RAMVTU Barb. p 1. 2. 3. 11. 13. *prorumptis* P — 8 iis PR 1. 2. *his* AMTU — 14 *ex numero mil. L.* TU — 15 *constabat conuenisse* T — 17 recepit TU barb. 1. 2. 3. 13. *recipit* PRAMV Barb. Vict. — 19 *dedit* A — misit P cet. edd. *obtulit* TLU — 20 bigerriones t. *berones* T — ptianii PRAV. *pthiani* U. *pacianii* M — ptianii. uocates. tarusates t. .*saniua. catesta. rusates.* T — Elusates. *flustates* PRAMVU 11. 14. *frustates* t. om. T — 21 gates RAUpt. *gautes* P. *gaites* V. om. T — .*aut scisi bulates. cossates.* T — *garunni* PRAMVUt. om. T — sibuzates AMt. *sibut zates* PRV. *sibusates* U. *sibulates* T — 22 anni r. *omni* R — 23 hiems U. *hiemps* PRA. *hyemps* T — hoc. *id* TU — 24 *caesar tempore* TU — 25 *erant* R — 26 *menapique* ATU — essent PRMTU edd. *erant* A — 28 celeriter confici P cet. 13. *confici celeriter* T. *confici* UH *breuiter conficì* 1. 2. 11. — adduxit PRAvt. *adducit* V. *duxit* TU — 29 ratione p. *natione* P — gerere coeperunt. PRAMV 1. 2. 3. 13. *agere instituerunt* TLU — .nam quod PRAMV 1. 2. 3. 13. *quod* TLU — 32 *quas habebant* TH — 33 *caesar cum* T — 36 *silua* P — 37 *silua* A — *in inpeditiorib.* Vp — 39**diepdider̃* T — deinceps. *inde* T — diebus om. TU — 41 ab. *ad* V — **Pag. 52.** 5 *tempestates sunt* TU — 6 *suppellib.* PRT — 8 Caesar om. TU — 9 reduxit TU 1. *pduxit* (sive *perduxit*) PRAMV — *lexobiisq.* PRA — 10 ciuitatib. P cet. edd. *in ciuitatib.* TLUH — maxime. *pxime* T — 12 IULIUS CELSUS CONSTANTINUS .ŪC̄. LEGI BELLI GALLICI LIBER TERTIUS EXPLICIT. INCIPIT LIBER .IIII. LEGE FELICITER PRAVt (ŪNC̄ LEGI A. *uir clarissimus legi* v. V̄IC̄ LEGI t. *lege feliciter* om. t). JVLIVS CELSVS CONS. LEGI BELLI GALLICI LIBER TERCIVS EXP̄L INCIPIT LIBER QVARTVS. M (atramento librario). *Expl. lib. III. B. G. Incipit liber quartus feliciter.* T. *Gai Iulii Caesaris belli Gallici lib. III. expl. Incipit. IIII. feliciter.* U. *Caii Julii Caesaris eiusdem belli Commentarius quartus.* ed. 2. *G. Iulii Caesaris Commentariorum de bello Gallico liber quartus* ed. 5. Etiam in edd. 11. 14. ut ad initium tertii libri inscriptum est.

16 *annus pompeio et crasso* TU — 17 *consule* V — et item P cet. t. *item* TU — 18 *tenctheri* AMt. *tanctheri* PR. *tonctheri* V. *túnctheri* p. *tencheteri* U. *tench&e* T. *tencatheri* 2. 11. *Tenchtheri* 13. — 19 longe P. *loge* R — quo P cet. t. *cui* TU — 20 *exagitato* U. *exagitata* P — 21 *phibebantur* P cet. T. *p̃mebantur* t — 25 causa VTUH 1. 2. 14. *ex causa* P cd. mut. av. om. A — ex finibus P cet. *suis ex finib.* TUH 14. — educunt P cet. edd. *educuntur* G. *producunt* L — manserunt PRA cd. mut. 9. 11. *remanserunt* UH. *manserint* 2. *remanserint* T 14. — 26 illos p. *ollos* P — in vicem om. V — 28 atque. *neq.* V — 30 incolendi P cet. cd. mut. t. *colendi* TU — 36 efficit P cet. t. *facit* T. *efficiat* UH — 37 abduxerunt PRV cd. mut. 3. *adduxerunt* AMTU 1. 2. 13. — frigidissimis AMV. *fridigissimis* PR cd. mut. *frigissimis* r — 38 praeter pelles habeant quicquam 1. 2. 5. 10. 12. *praeter pellis haberent quicquam* PRAML 3. *haberent praeter pellis quicquam* V. *præter pelles habebant quicquam* 9. 11. *præter pelles habeant* 13. 14. (*pelleis* 13.). *praeter pellis haberent* TU. Quod est in L *hab̄nt*, id *haberent* legendum esse ex aliis huius codicis locis (cf. 125, 31) intellegitur. — 40 est PRAM cd. mut. TU. *est ad eos* r 5. 9. 11. 14. *ad eos* 1. 2. — *eo magis* TU — 42 *desiderant* A — Pag. 53. 1 galli delectantur P cet. cd. mut. VLt 1. 2. *gallia delectatur* TU — 1 inpenso P cet. cd. mut. edd. *in-m̃so* TL. *immenso* U — 2 importatis TU 13. 14. *inportatis his* (vel *imp.*) PRAMV cd. mut. Lt 1. 2. 3. 10. 12. (*his* PV. *hiis* L) — 3 praua P cet. 1. 2. 5. *parua* TU 9. 10. 11. 12. 14. — 6 adsuefecerunt PRAMV 1. 2. 10. 12. *assuefaciunt* TLU 13. (*ads.* T). — 7 est P cet. V cd. mut. 1. 2. 10. 12. *poscit* TLU 13. — 8 inertius t. *incertius* TU — 8 ephippiis TU. *&phiapiis* PRA cd. mut. *ephiapiis* MVpa — 9 ephippiatorum t. *ephiappiatorum* PRAMV cd. mut. *ephippiorum* TU — *equitatum* U — 10 *omnino ad se* TU — 11 sinunt P cet. Lt edd. *patiuntur* TU — 13 uacare agros. PAr. *uagare agros* R. *uagari agros.* Vt. *uagari.* TU — 14 ciuitatum PRMV cd. mut. 2. *ciuitatium* A. *ciuitatē* TU — 15 posse P cet. cd. mut. Lt 1. 2. *potuisse* TU 13. — *ita* V — 16 sueuis. *suis* TU — *mil pass. c.* TU — 17 ubii ATUpr. *ubi i* PR. *ubi hi* V — 18 *a germano℞* T — 19 et paulo, quam eiusdem generis ceteri, sunt humaniores. *et paulo quam sunt eiusdem generis et ceteris humaniores* PRAMV cd. mut. TU Barb. 3. (*&ceteris* P; *quam-*

sunt V). *et paulo quam sunt eiusdem generis sunt ceteris humaniores* L. *qui paulo sunt eiusdem generis etiam ceteris humaniores* 1. 2. 10. 11. 12. *,paulo, qui sunt eiusdem generis etiam cœteris humaniores* 13. *,& paulo, qui sunt eiusdem generis etiam cœteris humaniores* 14. — 20 *multiq.* L ed. 13. (non 12.) — ad eos om. M — 21 *ueditant* Vp — 21-23 propinquitatem .... propter om. V add. v — 21 *quod gallicis* cdd. edd. — 27 *et tenchteri* PRV cd. mut. *et tenctheri* AMt. *eptemtheri* T. *et tẽtheri* U — 28 *cumplures* PRAV. *cum plures* 2. 9. 11. 14. — sustinuerunt PR cet. *sustinuerint* r 2. 9. 11. 14. (*subst.* 9.) — 30 *triennio* TL — 31 et P cet. *.Hi* U. *Hii* T — 33 aditu P cet. 3. *aduentu* TUHl 1. 2. 10. 12. 13. om. L — *ex his* cdd. — 41 menapios *pcusser̃* V — **Pag. 54.** remigraverant P cet. TG 14. *remigauerant* AM. *remigrauerunt* UH 3. *remigauer̃* u. *transmigrauerant* V. *demigraverant* 1. 11. — 2 citra. *cithra* PV. *cythra* R. *circa* TL — 3 erat PRAMVLGJ Barb. t 1. 2. 3. 9. 10. 12. 13. (*erant* V). *qui in suis sedib; erat* TUH (*erant* T). *quieta in suis sedibus erat* Scal. — 4 *reliqua parte* t — 9 autem RGJ 1. 2. 3. 5. 10. 12. 13. *enim* PAMVTLUH Barb. — *galliæ* U — 10 *ut* U — 11 quod cdd. edd. *quid* Aim. — *quacunque re* Aim. — 13 *ueniat* U — *cognorint* U — 14 *cogat* TLU — His rebus PRAMV Aim. 1. 2. 10. 12. *His rumorib.* Lt Bouq. in marg. ad Aim. *et his rumorib.* TU 13. — 15 *rebus sæpe* TU — 16 *eo in* V — *e vestigio* Aim. — *paenitere* PR. *penitere* ATU — rumoribus TLUH Barb. 13. *moribus* PRAMV cdd. mss. Aimoini (*motibus* ed. Bouq.) — 19 ne graviori. *negnauiori* R. *ingrauiori* P — 20 *consueuerat* T — 21 erat. *ẽ* T — 24 omniaque quae 13. *omnia quaeq.* PRATU 1. 2. (*queq;* TU). *omnia que que* M — *a se* U 1. — 25 *abducti* V — latius PRAMV 1. 2. 9. *latius iam* TU 13. *iam latius* L — *in finib;* TU — *eburoꝝ* TU — 26 et C. q. s. Treverorum om. T add. t — condrusorum U. *condrusonum* PRAV cd. mut. t — *trebiroꝝ* U — 27 *puener̃* TU — 27 euocatis TU 13. *uocatis* PRAMV 1. — 31 *compta* U — 32 *germanos esse* TU — 34 *ab his* cdd. — *fuit haec* U — 37 haec om. A — 38 quicumque P cet. T. *ut quicumq.* t. *qui cu̅* V — 40 *de domo* t — iis PRA. *is* V. *eis* TU — 41 *tenere eos* TU — **Pag. 55.** 1 *nec liquidẽ* U — possent AM. *possint* PRVTU 1. 2. 13. — 3 *caesar quae uisum est* TU — 4 his. *iis* U. *is* T — 9 uelint AMTUp 13. *uellint* PR. *uellent* r 1. 2. 3. 11. — 11 pe-

tant t. *querant* T — se ubiis L. *se ab ubiis* TUH Vict. 12. 13. *suebis* PRAM. *sueuis* 1. 2. 3. 10. — imperaturum PRAMVTL 1. 2. 10. impetraturum UH Vict. 12. 13. — 14 *petiuer̃* T — 15 impetrari VTpr. *impetrare* U. *imperari* A. *imperare* PR — 16 *ab his* cdd. — 20 *uosgo* P — 22 uacalus PRA TLU. *uaculus* M Aim. *ualus* r 3. *uualis* 1. 2. 12. *Vacalos* 13. Addidit Aim. *vulgo autem dicitur Walis.* In marg. p et v: *uulgo dr̃ uuals.* — 22 batauorum cd. mut. TLU Aim. 1. 2. 13. *uatauorum* PRAMV. *uulgo dr̃ batua* p. *rustico sermone uocatur Battua* add. Aim. — 25-27 *per fines Helvetiorum, Mediomatricum atque Treverorum citatus fertur* Aim. — 26 nantuatium AV cd. mut. *nantuantium* P 1. *nautuantium* R. *natuantium* t. *nãnetũ* U. *nem&ũ* T — *mediomatricorum* TU — 27 *tribucorum* PRAMV. om. TU — citatus r. *ciuitatus* R — 28 adpropinquauit PRAMV cd. mut. 13. *adpropinquat* TLUr Aim. 1. 2. 12. — defluit PM cd. mut. Aim. 1. 3. 12. *diffluit* TLU 13. *influit* 2. — multis ingentibusque P cet. Aim. 2. *multisq; ingentib;* Lt. *in multisq; ingentib;* T — 29 *effectis insulis* TL — 30 *qui solis piscibus* Aim. — 31 atque ouis P Aim. 12. *atque qui ouis* TLUH. *ouisque* 2. 9. 11. — 32 influit. *fluit* Aim. — 35 longius l. *ulterius* L — 36 ꝓgrederetur P cet. edd. *ꝓcederet* TU — 40 sibi r. *ibi* R — fecissent rm 1. 2. 3. 12. 13. *feciss&* PRAMTU — Pag. 56. 4 huc. *hunc* V — 11 v milium. .ū. PRAU. *.v. mil* T *duorum milium* Egm. Vrat. I. — 12 octingentos P cet. *.DCCC.* T. *ꝏ.CCC.* U — ii P cet. *hii* V 2. *hi* Ut. *i* T — 13 *erant trans mosam ꝓfecti* TU — 15 is. *his* ATU — *induciis* A. *indutus* PV. *índitus* p — his P. *iis* TU — 16 *turbauerunt* A (test. Oud. et Nipp. Tacet du Rieu) — 17 resistentibus P cet. 14. *iis resistentib;* U. *hiis resistentib.* T. *his resistentib.* H. *resistentibus nostris* 2. 9. 11. — *sua consuet.* TU — 18 *suffossisq.* TU — *coiecerunt* U. *coegerunt* T — 20 nostri., *nim* P, sed *m* expunctum. *nr̃i* p. *nr̃i ni* V — 22 *quattuor et LXX* AV. *.LXX.IIII.* T — iis PRAM 1. 2. *hiis* Tmu. *his* U. *is* Vp — 24 ab. *a* U — nostro. *non* P. *nr̃o* p — 26 ex om. TU — 27 circumuentus. *ueni uentus* R — 28 *decidisset* TU — *at id* P — 30 *est interfectus* TU — 32 iis PR. *his* AVTU. *is* p — 40 quem. *que* A — 42 opportunissima TU 13. (*oport.* TU). *opportunissime* PRAMV 1. 2. 3. — 42 *posteridie* A — eadem et t. *eadem* T — *simulatione et perfidia germani usi* TU — Pag. 57. 1 *frequentibus* R 3. — 2 ut om. T — 3

purgandi sui TU — 4 ipsi r. *ipse* R — 5 *induciis* PA — 6 *Quod sibi* U — gauisus UH Vict. 13. *grauius* PRAMVGt 1. 2. *gaius* T — illos om. 1. 2. 13. — 11 *possent sentire* TU — 13 *consiliũ* T — 14 *educere* TU — 18 *Quorum qui* TH — 20 *ad multitudo reliqua* V — 21 nam. *Nãq.* TH — 24 *posterga* T — 26 *e castris* UH. *castris* T — 29 *flumine* T — 30 ui fluminis ALUr. *in fluminis* PR. *flumine* pv. om. V — 34 iis 13. *his* edd. — 36 *uexauerunt* R — 37 *libert. caesar* T — 40 ut. *quod* TU — **Pag. 58.** 1 *usupetum* A — tencterorum PR. *tenctherorum* ATU — 2 *memoraui* A — sugambrorum PRATU. *sigambrorum* rt. *Sicambrorum* 1. 14. — 5 iis P. *hiis* T. *his* U. *is* V — 12 legatos om. TU — 15 populi Romani 1. 2. 13. P̄.R̄. PRAM (adposita est in R ad utramque litteram terminatio *i*; in P m. 2. adscripsit *li* et *ni*). *.p.r.* ed. 3. *popli.* R̄. V Barb. *reip̃* TU — 16 ad auxilium 13. *auxilium* PRAMVTU Barb. 1. 2. 3. — 17 nomen PRAMVGJ Barb. 1. 2. 3. 13. *nomen apud eos* TLUH — 18 eius exercitus ariouisto pulso PAMV Barb. (*ariouixto* PA). *exercitus romani ariouisto pulso* TLUH 13. 14. *eius exercitum ariouixto pulso* R. *eius. exercitu ariouisti pulso* GJr 1. 2. 3. 11. (*arioiusti* G 1. 2. *arionisci* 3.) — 24 *transire se* TLUH — 26 *itáque* p — 27 faciendi P cet. t 11. *faciundi* TU, 14. — 29 aut. *haud* Vp — 31 paulum P cet. *palũ* A. *paulula* cd. mut. L — 33 flumen P cet. Vict:c. *flumine* TU 1. 2. 11. 14. — fistucisque P 1. 2. *fistuc[illegible]lisq.* TU — 34 directe cd. mut. U. *directe* Vpa. *directæ* 2. 11. *directa* 14. *derecte* MT 1. *derecte* PA. *derectæ* R — 35 prone MTU. *prone* RAV. *pronæ* P 2. 11. *prona* 14. — fastigate AMTU. *fastigate* PR. *fastigata* 14. *fastigiate* pa. *fastigiate* Vr. *fastigiatæ* 2. 11. — 36 his. *iis* A — 37 iuncta Pt. *diiuncta* TU — quadragenum PRA cd. mut. t. *.XL.* TU — *inferiori* V — 41 destinabantur Vrat. I. *destinebantur* Vind. I. *distinebantur* PRATU edd. *detinebantur* Vp — **Pag. 59.** 2 inligata PRA cd. mut. *illigata* t. *ligata* TU — 3 directa V Barb. pa 1. 2. 13. *derecta* PRAM cd. mut. TU 3. — materia P cet. edd. *materie* U. *materie* T — ac P cet. Barb. 1. 2. 3. 13. *et* TU — *longuris* TU — 5 oblique PA. *obliq.* RT. *obliquæ* r 2. 11. 14. — pro ariete PRAMVTU 1. 2. 3. 13. (*proarięte* R, *pro ariete* A, *pariete* V). Vict. in marg. *i. e. pariete* scripsit. — 8 deiciendi operis PRAM V cd. mut. G 3. *deiciendi operis causa* TUHJg 1, 2. 11. 13. (*deiic.* edd.) — 12 opere.

ponte T — 13 sugambrorum TU. *sygambrorum* PRV. *sigambr.* AMt. *sicambr.* am 14. — *intendit* TU — 16 *respondet* TU — 17 .*Sigambri* PRAMV Barb. 3. .*Sicambri* 1. 2. 13. .*At sugambri* TL. .*ut sugambri* UH — 17 ex. *et* 1. 2. 11. — quo. *quod* V — 18 iis P. *his* TU — tencteris AT. *thencteris* PRMV. *tencheris* U — atque. *et* TU — 22 moratus Pr. *moratur* R — 23 succisis M. *succensis* PRA VTU Barb. 1. 2. 13. — 24 iis PRAM. *hiis* m. *his* TU 1. 2. *is* V — 25 *Et hæc habis cognouit* V. Est *b* lineola transfixum, quae *is* significat. — iis P cet. *his* Ut. *is* T — 27 in om. U — *dimisse* P. *misisse* Vp — 29 siluis cdd. *siluas* 2. 5. 11. 14. — 30 hunc. *Huc* R. *Huic* r. Sed *i* adpositum radendo deletum est. — 33 *his rebus* TU — iis. *his* cdd. — 35 sugambros PRAU. *sigambros* Tra — 37 decem et octo (sive *x et octo*) PRAV. .*xviii*. TU. .*xvii*. t — 38 profectum (sive *pfectum*) PRVJ. *pfectū* AMTLUH — in om. A — 41 septemtrionem PRVG 3. 10. *septentrionem* J 1. 2. 9. 12. 13. *septītriones* TLH. *septentriones* AMU — *matue sunt* A. *māsuescūt* a — 42 *contendit pficisci* TU — **Pag. 60.** 1 *bellis gallicis* TU — 3 *defecerat* TU — *usui sibi* TU — 4 adisset TUH. *adisset et* PRAGt 2. 9. 11. 14. — — 7, 8 mercatores .... praeter om. 1. 2. 5. 9. 10. 11. (non 3. 12. 13.) — 7 illo adiit PRAMV 12. *illo' adit* Vict. *illos adijt* 3. *adit illos* L. *adit ad illos* 14. *adiit ad illos* u 13. *ad id illo* t. *ad id ad illos* T. *adiri ad illos* U — iis PRAVU. 13. *hiis* TM. *his* Vict. 3. 12. — 9 uocatis P cet. *euocatis* TU — 10 undique om. V — 13 *na[illegible]iū* TU — *multitudines* T. *multitudinis* Ut — 14 reperire RUp 1. 2. 13. *repperire* V. *reperiri* PML. *repperiri* AT — 15 *periclum* P — arbitratus P cet. t. *arbitratus ē* T — gaium P cet. t. .*C.* TU. *celsū* u — 16 *longa naue* TU — *p̃mitti* t (*p̃mittiτ* T, sed *τ* inductum) — 16 ut PRAM Barb. 1. 2. 3. *uti* TU — 21 *fecerat* TH — 23 *eius insulæ* TH 14. — civitatibus om. T — *legati ad eum* T — 24 polliceantur PRAM 1. 3. 5. 9. 12. 13. *pollicerentur* TLU. *pollicentur* 2. 10. 11. — 26 *pollicit*. T (i. e. *pollicitur*). *pollicet*. t — 27 iis PRA. *his* TU — 30 in his ATUr 1. *inis* PR. *in is* V — 31 Huic P cet. r. *Huc* R — 32 adeat. *ad eas* V — 32 horteturque ut AMU 13. *hortaturq. ut* T. *horteturq.* RV Barb. p. 1. 2. 3. 11. *hortaturq.* P — 33 seque Pt. *sedq;* A. *se* TU — *eo celeriter* TU — 34 regionibus om. T — ei AMTU 2. 10. 11. 13. *&* PRV 1. 3. 5. — facultatis PRM

VTU 13. *facultas* A 1. 2. 3. 5. 11. — 35 naui. *ex naue* TU — 36 quinto. .*v*. T — 38 iis PR. *his* AMTU 1. 2. 3. — 42 *sed quae ea* A .*Seq; ea* 2. 9. 14. — **Pag. 61**. 1 pollicerentur TU. *pollicentur* PRAMV 2. 3. 9. 14. — 1 Hoc. *Haec* TU — *satis oportune cæsar* TU — 4 tantularum TU 14. *tantarum* PRAV Barb. m 1. 2. 3. 11. *tanto*ꝝ M — 5 *sibi brittanniae* TLUH 14. — 6 iis. *his* TU — 6, 7 Quibus . . . recepit om. U add. u (*in finem recepit* u) — 7 recepit P cet. t. *recipit* T — *LXXX* TLUH 13. .*DCCC.LXXX*. M. *octingentis*. .*LXXX*. J 1. 2. 9. 11. *octingentis octoginta* PRVG Barb. a 3. *octingentis octingenta* A — coactis. *coactis contractisque* cod. edd. — 8 quod PRAMVTLU 3. *quot* 1. 2. 11. 13. — 8 *ess&* T — 9 quod PRAMV 3. *quicquid* TLU 13. *quotq;* 1. 2. 11. — quaestori P cet. edd. *id questoribus* TLUH — 10 *VIII* A — 13 *tribuit* TU — 14 Quinto om. TU — Lucio om. TU — 16 ducendum PRAMV Barb. 13. *deducendum* TU — 17 Publium om. TU. — *Sulpitiũ* T. *sculpiciũ* A — 20 soluit PRAM VG 1. 2. 3. 13. *naues soluit* TLUH — 23 *diei circiter* VTU — 26 atque ita. *Adeo* TU — 28 *adgrediendũ* T. *aggrediendũ* U — *locum nequaquam idoneum* TU — 30 nonam. *VIIII* V — 31 militum t. *mil* T. *militib;* U — et quae Pt. *quæ* TU — cognoss&t P. *cognouisset* TU — 32 ut. *uti* TU — 33 *maximeq;* TU 13. — *maritimæ res* Vp. *maritime res* T. *maritume res* AMU. *maritum aeres* PR. *res maritimæ* 1. 13. — quae. *quam* RL 3.. *quã* PAMVTU 1. 2. 13. — 35 *ab his* T — 36 aestum. *aestatẽ* T — 38 progressus est. *progressus* cdd. edd. — ac plano PRAMVGJ. *plano* 1. 2. 3. 9. 11. *aperto ac plano* TL(U) 13. *aperto et plano* H — **Pag. 62**. 4 onere armorum AMTUpr 1. sqq. 13. *onore armorum* PR — *pressis* TU 13. — 5 de om. TU — 7 *aqua* T — 8 expediti PRVLGJ Barb. t 1. 2. 3. 9. 13. *expeditis* AMTUH — *aucdacter* P — 10 *pugnae generis* TU — non. *omnes* U — *eandem* P — 11 *consueuerant* V — 12 utebantur PRAMVTLU 1. 2. 3. 13. — 14 erat barbaris (ita enim corrigendum) TU 13. *ac barbaris* 3. *barbaris* PRAMV Barb. 1. 2. — 16 *atq. de* R — 19 et remorum Pt. *remorum* TU — 20 rettulerunt PR. *retul.* (A)TUpr — 21 Atque. *At* TU — 23 *obtestatur deos* TH — 24 milites. *commilitones* TU — 24 hostibus om. UH (non T) — 27 *ex naui se* TU — 28 *hortati* A — 29 *e naui* TU — desiluerunt PRAV. *desilierunt* TU — ex. *alii ex* 13. — 31 adpropin-

quarunt AM. *appropinquauerunt* TU. *adpropinquarent* PRV — 35 perturbantur TUr barb. 1. 2. 13. *perturbantur* PRAMV Barb. 3. — 36 *naue* TU — 37 *incitati sequi* T — **Pag. 63.** 4 potuerant. *potuerunt* cdd. edd. — *caesari ad pristinam fortunam* UH — 7 *de pace legatos* V — 8 facturos esse PRAMVG 1. 2. 3. 11. *sese facturos* TUH 13. — 9 his P cet. 13. *iis* U 1. 2. *hiis* T — 10 *in brittanniam a caesare* V — 12 deferret PRAV 1. 2. 3. 12. *pferret* TLU 13. — 13 uincula P. *uincla* TU — coniecerant r. *conicerant* R — tum. *tunc* 1. 2. 12. 13. — In petenda AM Barb. r 3. *Impetenda* PRV. *et in petenda* TU 12. 13. *quod impetranda* 1. 2. — 14 coniecerunt PAMVr 1. 2. 12. 13. *conicerunt* R 3. *contulerunt* TLU — 19 *statim partem* TU — 20 accersitam P cet. 1. 2. 13. *arcessitam* TU 3. — paucis. *paucis post* TU 13. — sese. *se* TL — *daturos esse* TLUH — 21 *in agros remigrare* TU — 21 in. *et in* A — 22 *conuenere* T — *suasq. ciuitates* V — commendare coeperunt P cet. t 11. *commendarunt* TU 14. — 25 supra om. A — 26 *subs[illegible]*. U — 29 coorta. *cohorta* HGp. *quohorta* P. *orta* T — 30 *referentur* PA — 31 propius. *pprie* A. *ppe* a — 32 deiicerentur 1. *deiecerentur* PRV. *deicerentur* TUra. *deiceretur* A — 34 *petiuerunt* TU — 39 compleuerat PRAMV 1. *complebat* TU 14. — 41 neque AMTU. *nequã* PRV — aut om. UH (non T) — 42 *Cumpluribus* P. *Cũ plurib;* VUH — **Pag. 64.** 1 cum om. TUH — 2 id om. TU — 5 naves erant usui. *eas usui sunt* TU — 6 hi[illegible]ari TLUH. *hiemare* PRAMVG. *hyemare* 1. 2. 11. 13. — 7 [illegible] *his* TU — *hieme* V — 9 proelium P cet. 11. *proelium factum* TLUH 14. — ad caesarem P cet. 11. *ad ea quae iusserat caesar facienda* TLUH 14. — 10 equites P cet. 2. 11. 14. *et equites* TUH — 14 factu. *factum* PVT — *commeatusq;* V — 16 iis PRAMVU. *hiis* m. *his* 1. 2. *is* T — 17 confidebant pr. *confitebant* PR — 18 *rursum* V — *discedere ex castris* Barb. — 19 ac 1. 2. *aut* PRAMV Barb. 3. *et* TU — 20 At Tr. *Ad* PR — 25 *erant afflictae* TU — 26 aere PA. *ere* pa — 27 ex. *e* TU — comportari P cet. 2. 14. *comparari* TU — 29 *nauigare* TU — effecit P. cet. T. *efficit* t — 34 ii PRA. *hi* TU. om. V — 35 *renuntiauerunt* TU — 36 iter pa. *inter* PA (scilicet *interfecisset*) — 37 *nouum* TH — 39 *duas ex reliquis* TU — 40 cohortes om. TU — 41 sese P. se TU — **Pag. 65.** 3 *una pars* TU — 5 *dispositis* R — 6 *reliquis* A — 7 *circumdauerant* A —

9 *equitant* T — 11 insinuauerunt PRATG. *insinuauerint* VUHpr. *insinuauere* 14. In primis edd. omissio est. — ex PT. *et ex* UH — 12 pedibus P. *pedites* TUH 14. — 13 paulatim Pt. *paulum* TUH — 13 currus P. *cursus* t. *se* TUH 14. — 17 *excitatione* PV — 19 *consistere* T — 20 se inde P cet. G. *inde* U. *inde se* TH — citissime p. *tetissime* P — consuerint T. *consuerunt* t — 23 se ex timore PRAV. *ex timore* T. *ex timore se* UH — 24 lacessendum PRAVG. *lacessendum hostem* TLUH (*lacesc.* TL) — et ad P cet. Lt. *et* TU — 26 *conduxit* V — 28 continuos PRATU. *continuo* r — 29 *dies complures* TU — 32 *quantæ* U — 34 demonstrauerunt AMTU 1. 2. 3. 13. *demonstrauerant* PV — 35 *multitudo* A — 38 ut si TU 1. 2. *& si* PRAMVG 3. — 40 *adrebas* A — **Pag. 66.** 1 uerterunt r. *uerterent* R — 2 *quanto* TU. *l pontum* t — 3 iis P cet. *his* TU — 4 *in castra se* T — 6 *Iis* 1. — *antea* T — 8 hiemi AMTUH (*hyemi* T). *hiemis* PRV 1. 2. 3. 13. (*hyemis* edd.) In P *s* supra adscriptum ipsius librarii esse videtur. — 9 subiciendam RAMTUH. *subiciendа* P. *subitienda* V. *subeundam* Gr 1. 2. 3. 13. — 11 ad. *in* T — 12 *sed ex is* V. *sed ex his* t. *Ex his* TU — *duae eosdem duos* A — *portus quos reliquæ* TU — reliqui P cet. *reliquæ* U. *reliq.* T. *reliquæ.* 1. 11. 14. — 17 circumsteterunt PR cet. *circumstiterunt* Tr — 18 si sese t. *se si* TU — 19 celeriter Pt. *& celeriter* TU — 21 auxilio misit PRV 1. 2. 3. 14. *misit auxilio* TU. *auxiliũ misit* AM — 24 his RA MVTUp 1. 2. 14. *is* P — *ceciderunt* 1. 2. — 25 *conspectu* A — 28 legatum om. U — iis PR 2. *hiis* m. *his* AM 3. *is* V. om. TU — 30 Qui P. *Et* TU — siccitates P cet. 1. *siccitatẽ* TU — 31 superiore anno perfugio fuerant usi. *superiore anno perfuerant usi* PRAMV Barb. (*pfuerant* R. *p fuerãt* M. *pfuderant* V scr. pr. ut videtur). *superiore anno sẽp* (sive *semper*) *fuerant usi* r barb. 1. 2. 3. 11. *perfugio superiore anno fuerant usi* 13. 14. *pfugıo supiore anno erant usi* TU — 32 omnes fere in P cet. v. *omnes in* V. *in* TU — 33 *uenerunt* TU — At Q. U. *Atq;* A. *atq.* T. *atquẽ* PRV. *ad quẽ* r — 35 *aedificiisq;* TU — 37 *ad caesarem se* TU 13. — 41 est om. U (non T) — **Pag. 67.** IULIUS CELSUS CONSTANTINUS UC LEGI BELLI GALLICI LIBER .IIII. EXPLICIT. INCIPIT LIBER .V. LEGE FELICITER IN DÑO. PRAVt (VIC LEGI t. *uir clarissimus legi* V. LEGI *cet.* om. At). IVL: CEL: CONS: VC: LEGI: BELLI GAL: LIB. IIII. EXPL: LIBER: V: QVINTVS: M.

B. G. Liber .IIII. explicit. Incipit liber quintus feliciter. T. *Gai Julii Cesar̄ belli Gallici lib. IIII. expl. Incipit. V. feliciter.* U. *Caii Julii Caesaris Belli Gallici Commentarius quintus* ed. 2. *Finis quarti libri adest feliciter* ed. 3. *Finis libri quarti. Incipit quintus.* Deinde *Caij Iulij Cæsaris Commentarius Quintus* ed. 11.

4 *LVCIO Domicio* T. *LVTIO domitio* U. *L. Domitio* ed.ᵉ 1. *Domitio* PRAMV 3. — 5 consuerat P cet. tu. *instituerat* TU — 7 *naues hieme* U — 8 *curent* TU — modum. *rerū* V — demonstrat Pt. *monstrauit* TU — 9 *fecit* U scr. pr. — 12 *fluctus ibi* TU — 13 ac TLU. *ad* PRAMV Barb. 3. *et ad* 1. 2. 13. — 14 latiores P. *altiores* TU — utimur maribus P cet. *maribus uti adsueuerant* TU — 15 *acturias* R — *ad quam* TLU — multum humilitas PRAMVTLU Barb. 3. *humilitas multum* J 1. 2. 3. 13. — 16 adiuuat PRAM. *adiuuabat* TLU — *usui sunt* T — 17 Ipse Pt.ᵉ *Ita* TU — 17-21 Ipse .... iubet om. 3. — 19 pirustis P cet. t. *piratis* T. *pyratis* U — 20, 21 Eo .... iubet om. 1. 5. 9. (non 2. 10.) — 20 cum uenisset p. *conuenisset* P — 22 pirustae Pt. *pyratæ* TU — 23 factum r. *facto* R — — 24 rationibus om. TU — Percepta PRAVm 1. 2. 12. *Precepta* M. *Accepta* TU 13. — 25 *ratione* TU — *eorum oratione* V — 27 iis PRAMU 1. 2. 13. *His* VTm — 28 *ciuitatē* A — 29 *æstiment* T. *estiment* VUp. *aestument* Am. *æstument* R. *stument* P. *aestumant* M — 30 Iis PRAMV. *hiis* m. *His* TU 1. 2. 3. 13. — *conuentisq;* A. *conuenientib;q;* T — 32 circuitis P cet. *circūitis* TU — 33 *rerum omnium* TU — 34 sexcentas t 2. *sescentas* PRAM. *secentas* 3. *DC* TU — 35 XXVIII P cet. *duode.xxx.* TU — *inuēnit* t — 36 possent J 1. 2. 11. 12. 13. *possint* PRAMVTU 3. — 37 iis P cet. *hiis* Tm. *is* V — 38 uelit PRAMVTU 12. 13. *uellet* r 1. 2. 3. 11. — 40 traiectum P cet. TUH — 41 transmissum P cet. TG. *tramissum* UH — rei p. *regi* P — 42 reliquit RMVLUHG 1. 2. 3. 12. 13. *reliquid* AT. *relinquit* P — *IIII* P cet. — Pag. 68. 1 *hii* A — 2 ueniebant AM. *ueniebat* PV — 7 indutiomarus TU. *induciomarus* PRA — 10 futuros P cet. t. *futuros confirmat* TUH — 12 iisque PRA. *eisq;* TU. *iisq; et* V — 15 *arduennā* A — 16 Sed P cet. *Et* TU — 17 familiaritate. *auctoritate* TH — 19 priuatim P. *priuatis* TU — ab eo. *habeo* PV — 20 possent L 13. *posset* PRAMVTUHG. 1. 2. 3. 9. 11. — *indutiomarus ueritus ne ab omnib' desereretur* TU

— 25 *ciuitatem in sua potestate esse* TU — 26 seseq. P. *seq.* TU — 29 quaeque AMTU. *quaecũq.* PRV — 30 *rebus ad britannicum bellum* TU — 32 His Tra. *hiis* RVpm. *iis* PAMU 1. 2. — 33 *hiis* T — *filiis* TU — 35 *nihil* TU — 36 hos P. *eos* TU — *cingetorii* A. *cingetori* a — 37 tum P. *tam̃* TU — 39 quam plurimum. *multũ* V — 40 tulit factum grauiter PRAM 1. 2. *factum grauiter tulit* TU 13. — 42 *animo in nos* TU — **Pag. 69.** 6 *totius galliae equitatus* TU — 8 perpaucos (sive *ppaucos*) PRVTU 1. 2. 3. *paucos* AM — 12 *a nobis antea* TH 13. — 13 ab P cet. — habere PAMTU. *habire* pt. *////bire* R (fuisse videtur *habire*). *abire* VG. *ducere* ed. 1. 11. 13. — 14 eum om. TU — 16 in P. *iã in* TU 14. — 18 grauiter v. *graue* V — 20 hospitib. *hostib.* A — 21 *omnib. precib. primo* T — 22 relinqueretur P cet. T. *l remitteretur* t — 23 *sese diceret impediri* TU — 25 *sollicitare galliæ reuocare* M — sollicitare seuocare singulos PV. *sollicitare. reuocare singulos* RAG 1. 2. 3. 11. *singulos sollicitare. reuocare* TUH 13. 14. — 26 uti PAMVt. *ut* RTU 1. 3. — 27 metu territare om. TU — 29 *conspectũ* TU — *omnes hos* T — 31 ut Pt. *&* T — 32 a om. V — 35 tribuebat P cet. G edd. *tribuerat* TLH — 37 *p*spiciendum MTU 1. (*Prosp.* T). *pspiciendum* PRAV 3. (*persp.* PA) — 38 *noceri* T — dies circiter xxv AMTUH 14. *circiter .xxv.* PRV. *circiter xxv dies* G 1. 2. 3. *circiter .xxv. dieb;* r — 39 *chorus* PR AVTU — 41 iis PRAM. *hijs* 3. *his* TUG 1. *is* V — locis flare TLUH barb. *flare* PRAMVG Barb. 3. — **Pag. 70.** 1 cognosceret Pt. *cognoscere* ATU — *nactus idoneam* TU — 2 in om. TU — 3 *animis impeditis* TU — 7 mittit P. *misit* TU — 8 hunc P cet. *eum* TU — 10 autem 1. 2. 9. 14. *enim* cdd. — 12 *ciuitatis esse* TU — 13 hominem atque PRAMTU Barb. 1. 2. *hominemque* 3. 13. — 15 continenti TU. *continente* PRAM Barb. 3. 11. 13. (in cont. om. 1. 2.). — 17 rem frumentariam Barb. 1. 2. 3. 11. *rẽ frumentariã* R. *re frumentaria* PAMV. *rei frumentariæ* TUH 13. — 18 gererentur P cet. edd. *fierent* TU — 19 re. *se* R 3. — 20 *equitũ | quem* A. *equitum quem* P. Intervallum solito maius est. — *relinquebat* TU — ad solis occasum P. *solis occasu* TU — 23 *delatus est. Orta* TU — 29 *adequauerint* T. *adequauerunt* t — 32 cognouit P. *comperit* TU — *magna* A — *cũ uenissent* V — 34 quisque commodi P. *commodi quisque* U. *quisque commodi causa* 2. 9. 11. 14.

commodi quisque causa TH — *fecerant* 2. 9. 11. — *.DCCCC.* T — uno erant uisae tempore. *una erant uisæ. timore* TU. *tunc una erant uise. tempore* t — 36 *superiore* A — 38 *quod* T — 40 de tertia. t. *tertia* T. *.III.* U — 42 *littore* PRTU — *deligatos* A — ancoram P. *anchoras* TU — **Pag. 71.** 1 nauibus Q. Atrium 2. 11. 14. *nauibus quintũ atriũ* PAt. *nauibusq; atrium* TU — circiter om. TU — 5 *cũmittere* V — 7 ut videbatur causa AM 1. 2. 13. *ut uidebantur causa* PRV Barb. *causa ut uidebatur* TU — — 10 et 12 *monitiones* P. *moniciones* V — 11 et om. TU — 17 tripertito PRA. *triptito* MVTU. *tripartito* 1. 2. — 17 milites TU. *milite* PAMV — 19 Iis PAM 1. 2. *Hiis* Tm. *his* Ur. *is* R — 20 a Q. *a quinto* PAt. *aq̄*. T. *atq;* U — 23 litus TU. 14. *litore* PRA. *littore* 2. 9. — 27 *reuocare* A — in om. T — resistere P. *desistere* TU — 28 litterisque P. *litteris* U. *literis* T — 29 *prespicit* P — circiter om. TU — 31 deligit Pt. *eligit* V. *delegit* v. *deligi* TU — 32 arcessi PRAU. *arcersi* V. *accersi* M. *accersiri* T (*exerceri* T scr. pr.) m — 33 posset P cet. *possit* TU — iis PRA. *hiis* Tp. *his* Va — 39 quas ante praesidio nauibus P cet. *quæ ante p̄sidio nauibus fuerant* TU — reliquit PT. *relinquit* U — 41 iam om. TU — **Pag. 72.** cassiuellauno TU. *cassiuellauno* PRA — 7 pars interior PR. *pars inferior* TU. *pars* A — iis P. *his* TU — 8 *ipsa* T — maritima pars TUa. *marituma pars* A. *maritũ |pars* R. *maritum pars* P. *mari tum pars* p. *mari. Tum pars* V — 9 iis PRA. *his* TU 1. — qui om. R — transierunt (sive *transier̃*) TU. *transierant* RAMVpt 1. 2. 3. 13. *transierat* P — 10 iis. *his* TU. *is* V — ciuitatum P cet. T. *ciuitatium* U — 12 *remanserunt* TU — 14 pecorum Pt. *pecoris* TU — *numerus ingens* T — 14, 15 utuntur aut aere aut nummo aereo TUH. *utuntur aut aere aut nummo aureo* PRAMV GJC Barb. 3. (*Nituntur* 3.). *utuntur tamen œre ut nummo aureo* 1. 2. 5. 9. 11. *utuntur autem numo œreo* 13. — 15 taleis ferreis Tl. *talis ferreis* L, ni fallor. *aliis ferreis* PRA MVUH. *aliis ferris* C. *anulis ferreis* GJr barb. 1. 2. 3. 11. (*fereis* J). *annulis ferreis* 5. 9. 12. 13. — *exanimatis* U 9. — 16 pro nummo P cet. t 12. *pro numo* 13. 14. *pro nummis* 1. 2. 11. *nummis* 5. 9. *pro numero* 3. om. TU — 17 eius om. TU — 19 atque Pt. *et* TU — 20 *ansarem* P — 21 *uoluntatisq.* TU — 22 frigoribus. *frigidiorib;* T. *& frigorib;* t — 23 triquetra 1. 2. 11. 12. 13. *triquatra* u.

triquadra T. *triquarta* U. *utrique* PRAMV 3. — unum. *imum* 1. — 26 *expectat* PRV — pertinet. *latus ten&* Ut. *locus ten&* T scr. pr. in *lacus ten&* mut. — 28 hibernia P cet. 11. 14. *hibernia insula* TLUH — 29 existimatur AMVTUp. *existimator* P. *existimantur* R. *æstimatur* 2. 11. — *britania* p. *a britania* P — 32 obiectae TLU 13. *subiectae* PRAMVJC Barb. 1. 2. 3. 11. 12. — 35 *pcunctationib.* TU — 36 *noctes quam in continenti* TU — videbamus om. TU (add. t.) — 37 *ut eorum fert* TU — 38 milium. *millium passuum* ed. 14. — 40 ad om. TU (add. t) — *expectat* PRV — Hoc. *Huic* TU — 41 *esse arbitrantur.* T — 42 in om. UH (non T) — uicies centum milium passuum PRA. *uicies* .c̄. *pass;* U. *c. mil pass.* T. *uities centa milia passua* t — Pag. 73. 1 iis PRA. *hiis* M. *hys* 3. *his* VTU 1. 2. — 3 a gallica TU 14. *gallica* RAMVp 1. 2. 3. 11. *gallia* P — 5 sunt om. U — 5 se om. UH — uitro U. *ultro* PAMV Barb. t 3. *a ultro* R. *nitro* HG. *intro* T. *ultro glasto* 1. 2. 11. 12. *glasto* 13. 14. In R vel *britani a ultro* vel *britania ultro* legi potest. — 6 *efficiat* 1. 2. 12. — hoc. *hac* U. om. H — horridiores PRAMG Barb. 11. *horribiliores* TUH. *horribiliore* 14. — 7 .*Aspectu capilloq.* AMTU — 9 *communes inter se* TU — *cũmunes* V — 10 si qui PRV 1. 2. 3. 11. 12. 13. *qui* AMTLU Barb. — 11 iis PRA. *hiis* M. *his* VTU 1. 2. 3. 12. — quo P cet. *quibus* TUH. *a quibus* 1. 2. 13. — primum RAMV 1. 2. 3. 12. 13. *primo* P scr. pr. TUH. — 12 uirgo P cet. 1. 2. 11. 12. *uirgines* TUH 13. — deducta est PRAMV 3. *deductæ sunt* t. *ductæ sunt* TUH 13. *adducta est* 1. 2. 11. 12. — 13 essedariiq. pr. *esse dariq.* PRV — *p̃lium* V — 14 nostro in r. *non in* PV. *non* R — tamen PRAMV 11. (.*Tam̃* M). *ita tamen* TUH 13. — ut nostri (*ut nr̃i*) AMTUr. *ut nim* PR. *utrum* Vp — 15 omnes PRVJ 1. 2. 3. 11. *eos* AMTU 13. — 16 *cũplurib;* V — 17 nonnullos PTr. *nonnullo* R. *nonnulli* H. *nonnullis* U. — ex. *a* H — suis r. *sus* Rp. *ius* P — 18 spatio om. A — 19 .*Imp&uq.* T — eos. *eo* PV — 22 iis PRAM. *hiis* Tm. *is* V — hae PR. *haes* A. *haec* MT. *hec* U. *ee.* 1. — 24 perterritis TLUJCr 1. *ptemptis* PRAV. *pemptis* M Vict. *ptemptatis* a* — 26 laberius PRA. *labienus* TLUH — 27 submissis P. *inmissis* TU — 29 dimicarentur A — 30 armorum P. *armaturæ* TU — 35 desilirent AMTUr 1. *desilerent* PRV — 39 *rationesque* A — 40 alii om. TU — 41 defetigatis PRAMU. *defatigatis* VTrm 1. 2. 3. (*defa*|

gatis T) — **Pag. 74.** 2 lenius P. *lentius* TU — 6 omnibus partibus TU 1. 2. *omnibus* PRAMVJ — 7 absisterent r. *adsisterent* R — Nostri. *Nisi* V — 9 quoad subsidio ed. 13. *quod subsidio* AMUH. *quo subsidio* PVTLG Barb. 1. 2. 3. 11. *Quo subito* R — post PRAMV Barb. Vict. 3. *post se* TLU 1. 2. 11. 13. — 10 egerunt. *eierunt* A. *eiecerunt* a — *magno numero eorum* TU — 11 neque consistendi . . . desiliendi om. AM — 12 essedis Pt. *equis* TU — 16 tamesim PRM. *tamesi* A. *tamesin* TU — 19 animum aduertit PRA. *animaduertit* TUHG — *rippam* A — 21 praefixis PRVGJ 1. 2. *praefixisq;* AMTLUH — *defixe sub aqua* TU — 22 Iis PRAM. *Hiis* m. *His* TU 1. 2. — 23 *perfugis captiuisq.* TU — 25 eo om. TU — 26 *impetu* U — 28 *spe deposita* TU — 29 *contentiones dimisit* U — 31 *paululũq;* V — 32 sese P. *se* TU — iis P cet. *hiis* Tm. *is* Vp — 33 *peccora* V — 35 *uastandi p̃dandiq;* TU — eiecerat PRAM 1. 13. *effunderet* TU — 36 omnibus P. *oĩs* U. *om̄s* T — uiis PRAMV 1. 2. 11. *uiis notis* U. 13. *utis notis* T. *his notis* t — 37 iis PRAMV. *hiis* m. *his* TU — 40 tantum PRAMT. *tam̃* U — **Pag. 75.** 1 trinobantes PRAM. *trinouantes* TU — 2 mandubracius PRA. *mandrubatius* T. *mandrubacius* U — 4 in ea ciuitate PRAMVTJ Barb. Vict. 3. *inianuuetitius in ea ciuitate* UH. *Imanuentius in ea ciuitate* 1. 2. 11. 14. (*ali inlanouitus* p in marg.) — obtinuerat t. *tenuerat* T — *interfectus a cassiuellauno uictusq; erat a cassiuellauno* A (*uitusq;* scr. pr.). M inter versus additum habere *uictusq; erat a cassiuellauno* interrogatus respondit Faillières. — 7 mandubratium A. *mandubracium* (PR). *mandrubaciũ* T. *mandrobaciũ* U — 9 Iis PRAM. *Hiis* Tm. *His* U 1. 2. — 10 .XL. PRAV — *mandubraciumque* (PRA). *mandrubaciũq;* TU — 12 *frumentaq;* TU — 13 *trinouantib.* PRAVTU. *Trinoouantib.* M — 14 cenimagni PRAMV. *cenimanni* U — Cenimagni . . . . . . Cassi om. T — 15 dedunt cdd. *dediderunt* 1. 2. 14. — iis PRAMV. *his* TU — 19 munierunt PRAVTUH. *munierint* Lrt — 20 *incursiones hostium uitandi* T — 24 *ex alia* TU — 28 Dum TU 1. 2. *Cum* PRAMV — iis PRA. *hiis* M. *his* TUa 1. 2. — 31 segouax PRATU. *Segonax* 2. 9. 11. 14. — 31 mittit atq. r. *mittatq.* R. — iis PRM. *hiis* Tm. *his* AU 1. 2. *is* V — 33 Ii PRA. *Ibi* V. *Hii* T. *Hi* U — 35 lugotorige P cet. *cingetorige* TU — 38 ciuitatum PRAMVJ 1. *ciuitatium* TU — 39 constituisset P cet. JC 3. *statuisset* TLU 1. 2. 13. — 40, 41

hiemare . . . . . . neque PRAMVJC 3. 13. 14. *hiemem* . . . . . . *agere neque* TLU 1. 2. 5. 11. — 40 Galliae motus. *galliæ* M. *casus galliæ* m — 41 *estati* U — 42 quid TU 1. 2. 13. *quod* PAM. *quot* RVp — **Pag. 76.** 2 mandubracio AVTp. *mandubragio* PRM. *mandobracio* U — 3 *trinouantib;* TU. *trenouantib.* PRAMV. *trenobantib.* r — noceat P cet. t. *bellũ faciat* TU — 5 His VTU 1. 2. 14. *Iis* PRAMJ — *in magnũ* A — 6 *habeat* A — 7 *deportare constituit* TU — 8 ex P cet. t. *e* TU — *nulla* TU — 11 iis P cet. v. *his* TU. *is* V — 12 labienus rl. *lauienus* PRA — 14 reiicerentur 1. 2. 13. *reicerentur* TUH. *reficerentur* PRAMVLJCt 3. — 15 *aliqandiu* V — 16 a om. TU — 18 *consecutus* U — inita om. TU (add. t) — 21 *samarubriue* TU — 22 in om. TU (add. t) — 26 .GAIO.FABIO. PR. *gaio fabio* AMt. *.C. fabio* TU. *.C. Eabio* 1. — 27 Esuvios. *essuos* PRAMVTU 1. 2. 14. — *lucio rostio* PV — 28 *treberorum* PR — 29 belgis P cet. t. *belgio* TU 1. — iis PRAM. *his* TU. *is* Vp — 30 quaestorem ed. 13. *quintum* PRAMVLJCt 3. om. TU 1. 2. 11. — munatium TU 1. 13. *munaciũ* AM. *municium* PRV. *munitium* Lt — 32 .v̄. P — eburones AT. *aeburones* PR. *heburones* U — 33 ac P. *et* TU 1. — 34 *catuolci* PRAMVTU 1. — His PRUa. *Iis* A. *Hiis* T — *militib;q; titurium* TU — 36 praeesse. *.ẽẽ.* TU — 38 atq. harum ATUprv. *atq. arum* PRV — 39 *lucio ruscio* PV — 40 dederat milibus (RA) Tp. *dederat militibus* P. *dederat militib; milib;* U — 40 centum P .c. TU — 41 conlocatas PRAM. *collocatas* C Barb. r 3. *collocasset* TU 1. 2. 13. (*conl.* T) — 42 *minutaq;* A — **Pag. 77.** 1 *tasgecius* A — huius PRAMV 2. 3. 5. 11. *cuius* TU 14. — 3 *beniuolencia* VU — 5 iam hunc PRATU. *hunc iam* Barb. *iam nunc* 2. 9. 11. — *regnantem annum* L — 6 inimici TLUC 1. 2. 13. *inimicis* PRAMV Barb. t 3. *ab inimicis* J — multis palam. *palam multis* TU. *iam palam multis* Lt. *iam multis palam* PRAMV Barb. 3. *iam multi palam* C. *palam multis iam* J. *palam multis etiam* 1. 2. 9. 11. 13. — 6 auctoribus TLU 13. *& iis auctoribus* PRAM VJC Barb. 3. (*hiis* C Barb. 3. *is* V. *actoribus* V). *iis autoribus* 1. 2. — eum interfecerunt PRAMVJC barb. 1. 2. 3. 11. *interfecerunt* TLU Barb. 13. — 9 *lucium* P — *cum religione* A — 11 cognouerit TU. *cognouerat* PRAMVJC Barb. 1. 2. 3. 9. 13. — 12 quaestoreque. *quaestoribusque* PRAMVTU 1. 2. 9. 13. — 17 *catuuulco* PRAV. *patuulco* U. *patulco* T. *catifulco* t — 21 oppugnatum PRAMVJC Barb. 3. *pugna-*

tum 1. 2. 11. *oppugnanda* TU 13. — 23 emissis P. *missis* TU — 24 *ab oppugnatione suos* TU — 26 uti P cet. *ut* TU — aliqui PRAMVTU Barb. 11. 13. *aliquis* L (test. Oud.) t (minime T) — 27 quae P cet. t. *quod* TU. *qua* Barb. — rebus om. U — 28 conloquendi causa om. TU (add. t) — 29 *gaius carpineius* PRAMV Barb. t 3. *.C. arpinius* TU. *C. Carpineius* 1. 2. 13. — 30 *quinti titurii* P. *quinque titurii* P scr. pr. — *quintus iunius* P — 31 consuerat PAMVJ Barb. *consueuerat* Cl 1. 2. 9. 13. *consuerāt* a* barb. *consueuerant* TLUH. *consuerunt* RG 3. — 32 .Apud PRATU — ad. *in* T — 33 se om. P, add. p — ei om. U — confiteri PRAMVTU 13. *confidere* Jr 1. 2. 3. 11. — 35 et om. TU (add. t) — 36 ab. *a* TU — remissi PMV Barb. t. *missi* RATU — 38 id. *hi* T — *fecerint* TH — 39 aut. *aud* V — 41 *habere&* V — **Pag. 78.** 3 *se superare* TU — 6 alterae PRMJ. *altere* AV 1. *alteri* TLUCa 3. 13. — 9 pro pietate M. *proprietate* PRAVTU — 10 nunc se PRAMTU Barb. *se nunc* 1. 2. 13. — 15 aut ad P. *ad* TU — 17 ab iis om. TU — 18 *se iter* TUH 14. — fines P. *suos fines* TH. *fines suos* 14. — 22 arpineius Pt. *arpineus* RA MV. *arpinius* TU. *carpineus* ra. *carpineius* 1. 2. 3. 13. — audierant TUH 2. 9. 11. 14. *audierunt* PRAMV — ad. *a* V — 28 *inter eos controuersia orta est.* T — 29 *milites* U — 31 existimabant Pt. *docebant* TU — quantasvis copias. *quantasuis magnas &iam copias* PRAMVU (*&ia* P). *quantas uis &iam magnas copias* T. *quantasuis magnas copias* J 2. 11. *quanta suis magnas copias* 1. *quam a suis magnas copias* 9. *quantasuis magnas copias etiam* 13. — 37 esse (*ee͂*) TU. *esset* (*ess&*, *e͂e͂t*, *e&*) PRAMV Barb. t 1. 2. 3. 13. — 40 aut AMTU 13. *ut* PRV. *et* r 1. 2. 3. — 42 *italia* TU — **Pag. 79.** 1 *tasgeti* U — 2 neque Pt. *nec* T. *ne* U — contemptione Mp. *contenptione* R. *contentione* PAt 1. 2. 9. 11. *cu͂ contēptione* U 13. *cu͂tēptatione* T — 3 *nostra ad castra* 2. 9. 11. — 4 spectare AMTU. *exspectare* V. *expectare* PR 1. — *magnum* A — 7 populi romani t. *pprium* T — imperium PT cet. *imperio* t — *supiorē gloriam* TU — 8 *extinctam* TU — 9 certa re AMprt. *certare* R. *certa rē* P. *certa spe* TU — 10 descendisse ATU. *discendisse* Rp. *discedisse* P — *utrāq; partē* TU. *utranq; partem* 13. *utraq. parte* PRAMV Barb. 1. 2. 3. 11. — 11 nihil PRA 1. 2. *nichil* MV Barb. 3. *nil* TLU 13. — esset PRAMV Barb. 1. 2. 3. *sit* TLU 13. — 13 consentiret PRAMVC 1. 2. 3.

consentiat TLU 13. — *caeleritatem* A — 15 habere. *haberꝫ* PRAVTUC 1. 2. 3. 13. *haberent* M — non praesens periculum TLU 13. *praesens periculum non.* PRAMVC Barb. 3. *præsens periculum non sit*, J 1. 2. 11. *praesens periculum non erat.* m. Voluit hic *non erat. certe* remoto *at.* — 18 utrāq; partē MTU Barb. 13: *utraque partem* P. *utraq. parte* RAVp 1. 2. — 22 periculo P edd. *in periculo* TLUH — 24 *perendinódie* PV, super quod *adūbiū tēporis* (i. e. adverbium temporis) pv interpretandi causa scripserunt. Apicem syllabae apposuit p (nam in V non est), ne *perendino die* legeretur. — 25 non PRAMVTU 2. *nec* L (test. Oud.). *ne* 5. 9. 11. 14. — 26 ab P cet. *a* TU — 27 *utrunq;* V — 31 *dissensionē* PRAV. *desensionē* M. *discensióne* T — 36 posset P cet. *possit* TU — 38 *langore* U — 41 sed ab PT. *ñ ab* UH — Pag. 80. 2 eorum P. *eius* TU — bipertito PRA. *biptito* (quod idem est) MTU. *bipartito* 1. 2. 3. 13. — 3 a. *ad* T — *mil pass̄ circiт duoꝝ* TU — 5 et cum P. *.Cū* TU — maior om. TU — *dimissꝫ* AT. *dimississꝫ* PR. *dimisiset* M. *dimisset* U — 6 se om. TU — 8 nostris TU. *nostrorum* PRAMVJ 1. 3. 11. — 9 qui PRAM 1. 2. 3. 11. *ut qui* TLUH. *uti qui* 13. 14. — 11 atque ut P cet. t. *atq;* U. *utq;* T — *uiderientur* V — 12 iis P cet. *hiis* t. *his* V. om. TU — accidere (A)TUm. *accedere* PRMV — consuevit. *solet* 1. 2. — 13 cogitasset. *cogitasse uideretur* TU — 17 Cum P cet. *Quod* TU. *Quod cum* t. *Cumque* 13. — 18 minus omnia per se obire, *minus facere omnia per se obire* PRAMVGJC 1. 2. 9. 11. (*facere.omni* R scr. pr. *facere: omnia* edd.). *minus facile per se omnia obire* 13. 14. *non facile per se omnia obire* TUH — *quoquo* 1. 2. 11. — 19 prouidere P cet. JCt 1. 2. 3. 13. *scire* TU — possent. *non possent.* J 1. 2. *non posset* C — 20 pronuntiari UH 2. 9. 11. 14. *pnuntiare* PRAVT — 23 *hostē* TU — pugnam AMTU. *pugnandum* PRVJ Barb. 1. 2. 3. 13. — *alacriorē fecit* TU — 26 quaeque PRVTU Barb. 3. 13. *quae* AM 1. 2. — 28 *abripere* U — 31 pronuntiari TUH. *pnuntiare* P cet. 2. 9. 14. — 32 reseruari RApt. *reseruare* P. *seruari* TU — 33 posita P cet. 2. 11. 14. *posita esse* TLUH — 34 *existumarꝫ* P scr. pr. — pugnandi PRAMVTUHGJC 1. 2. 3. 9. 13. (*pugnadi* P scr. pr.) — 35 *pares. Nr̄i тam̄ ꝫ si* TU — 36 *salutis spem* TU — 37 procurrerat PRAMVGJ Vict. 3. 13. *procucurrerat* 1. 2. *procurreret* TUH — 39 neu P cet. *neuт* V. *nec* T. *ne* UH — 40 *in quam* TU — 42 iis. *his* PRAMV 1. 2.

ex his TU — Pag. 81. 1 iis PRAM. *his* TU. *is* V — diligentissime ATU. *deligentissume* PR — *cum quepiam* P. *cumq. piam* R. *cum quœ piam* r. *cū quopiā* t. *cum* TU — 4 recipi P. *recipere* TU — 5 cum Pt. *et cum* TU — egressi P. *pgressi* TU — 6 iis P cet. *his* VTU — iis P cet. *his* TU. *is* V — 7 *loco* UH — 9 conferti vitare. *a confertis uitari* TU — tot Pt. *tam multis* TU — 10 *conflictatis*. U — 12 pugnaretur Pt. *pugnassent* TU — *nihilo* U — 13 baluentio Pt. *uentio* TU — 14 *deduxerat* TU — — 15 *fremur* A — 18 *in adversum os. aduersus hos* TU — 21 gneum P cet. *.CN*. TU — 24 ad. *a* V — nihil P. *non* TU — 25 *in quam rem* TU — *suamque* U — 27 *conlocantur* V — ab eo (RA) Mt. *habeo* PV. *se ab eo* TLH 13. om. 1. 2. — 28 de sua cdd. *de se* 1. 2. *suam* 13. — *salutem* 13. — impetrari PRVTUHGJCB 1. 2. 3. 13. *impetrare* AML — 29 perseuerat PRAMVLGJCBt 1. 2. 3. 13. *constitit* TUH — 33 *imperaturū* A — ut. *is ut* T — 35 *sermo ab ambiorige instituitur* TU — 38 *facito* V — 39 *maximū a parte* A — *reliquisse in* P. — 40 lucius P. om. TU — 42 *pugnans fortissime* TU — Pag. 82. 2 noctu P cet. t. *nocte* TU — lapsi PRAMVC Barb. 1. 2. 3. 11. *elapsi* TU 13. — 4 *hibernia* V — 7 *atuatucos* U. *atuaticos* T. *antuatucos* PR. *antuaticos* AMV — 8 *.peditatū* L — sese subsequi PRMVJt barb. 3. *se subsequi* TU 13. *subsequi* C. *sese sequi* 1. 2. 9. 11. *se sequi* AL Barb. — 9 *atuatucisq;* TU — 11 iis. *his* PRAMVTU 1. 2. — 12 acceperint P cet. Vict. *acceperant* T 1. 11. — 13 duos Tpra 1. 2. *.II.os* U. *duo* PRA. *.II.* M — 14 *negotio* R — 15 *interfici posse* TLH — *se ad eam rem* R P correctus. *sed eam rem* P scr. pr. *sed ad eam rem* A. *.ad eam rem se* TLUH — 18 pleumoxios AMTU. *pleumoximos* PRVt. *pleumosios* 1. 2. — geidumnos P. *geidūnos* (i. e. geidumnos) RMVU. *geidunnos* A. *geudūnos* T. *gordunnos* 1. 2. — 19 sunt P. *continebantur* TU — *possunt manus* TU — *cogant* TU — 20 ad om. R. add. r — *hiberna ciceronis* TU — *aduolent* TU. Sed *aduolant* T scr. pr. — 21 fama ATUr. *forma* PRV — titurii t. *tituri* U. *ituri* T — huic PATU. *hu//c* R — 24 interciperentur Pt 1. 2. *interficerentur* TU — Iis PRM. *His* ATU 1. 2. *Is* V — 25 atque horum AVTUr. *atq; orū* PR — 26 et clientes P. *clientesq;* TU — 28 is. *his* A — 31 ab P. *ad* V. *a* TUv — 33 ex P cet. *ea* TU — conportauerant P cet. t. *conportauer̄* (i. e. conportaverunt) TU. *cōptauer̄* T scr. pr. — 34

centum xx PRAV — 37 *a nostris eadem ratione qua pridie* TU — 38 deinceps fit Pv. *fit deinceps* TU. *fit* V — 41 oppugnationem om. V — *opossunt* V — **Pag. 83.** 1 *luricæque* PV — 3 *ualitudine* PVU 2. — ne. *nec* V — *tempus sibi* V — 5 *parcere sibi* TU — 6 Tunc P cet. *Tũ* TU — 10 *galliam esse in armis* TU — 11 *adsunt etiam* V — 12 faciundae P corr. RAVJ. *faciendæ* TUHa. *facundae* P scr. pr. G — 13 quicquam RTU. *quidquã* A. *quid|quã* P — iis. *hiis* A. *his* PRTU — 15 *cicerone* TU — *.põp. r.* T — 16 inueterascere TU Barb. 1. 2. 13. *inueterescere* PR AMV — 17 *per se incolumib.* TU — discedere r. *discere* R — 18 quascumque in partes TLUH. *quascumque partes* PRAMVJ. *in quascumque partes* 1. 2. — 20 accipere PRAM 2. 9. *ullam accipere* TLH 13. — 22 *legatos ad* V — *sperare se* TLH 14. — 24 *pedũ .ix.* PRA. *pedũ .x.* TU. *pedũ .xi.* Mt — 25 pedum xv pr. *.p̃. xv.* PRAT — 26 ab nobis P cet. *a nostris* TU 13. — *cognouer̃* TU — 26 quos clam. *quosdam* cdd. edd. — 27 habebant PRAMV JCB Barb. 1. 2. 3. *nacti* TLU 13. — ab iis PRAVJ. *ab hiis* ML Barb. *ab his* TU 1. 2. 3. 13. *et ab hiis* C. *a quibus* B. nulla P cet. 2. 14. *nulla his* TH. *nulla is* U — 28 esset PRA. *sunt* TU — 29 caespites P cet. *cespitẽ* TU — sagulisque P cet. Jt 2. 9. 13. *sagulis* TU. *sarculisq;* Barb. — uidebantur PRAMVGJ Barb. 3. *nitebantur* CB barb. 1. 2. 9. *cogebantur* TLUH 13. — 31 *potuit cognosci* TU — milium passuum xv in circuitum munitionem. *milium .p̃. xv. in circuitum munitionem* PRAM. *milium .p̃. xv. in circuitu munitionem* V. *milium pedũ .xv. in circuitum munitionem* p. *milium pedũ .xv. in circuitu munitionem* Jv. 1. *uallũ ped. xv. in circuitu munitionem* Grj. *decẽ miliũ in circuitu municionẽ pedũ .xv.* T. *.x̄. in circuitu munitionẽ pedũ xv.* U. *vallum pedum quindecim in circuitu munitionem* 3. *milium pedum quindecim in circuitu munitionem* 2. 9. 11. *decem millium passuum in circuitu munitionem* 13. 14. — 32 *Reliquis* TU — 33 *ad latitudinẽ* T — 34 *idẽ* PRAMTU — 36 fundis om. TU — *iacula feruefacta* TU — 38 *Hæc* TU — 39 *castrorum locum* TU — 40 sicuti PRAG. *insecuti. quasi* TUH — parta. *parte* T. *pacta* t — atque om. T add. t — 42 At J Barb. 1. 2. 13. *ac* PRAMVTLUH 3. — **Pag. 84.** 1 ubique PAVJ 1. 2. 9. 11. *hubiq;* M. *undique* TU 14. — 4 decederet. *decerẽ* R. *dicerẽ* r — 9 ualle T — 16 et contingente P cet. *& contingentes* t. *contingentes* TU — 17 primis iam.

7

iam primis TLUH 13. *primis* PRAMVGJCB 1. 2. 3. 9. 11. — 18 Pulio. *pullo* cdd. *Pulfio* 13. Et sic in sequentibus. — uorenus cdd. *Varènus* 13. — 19 hi PRA. *hii* TL. *ii* UJ 1. 2. 13. — inter se controuersias PRAMVTLUHGCB 3. *controuersias inter se* J 1. 2. 9. 13. — quinam PRA. *quisnam* L. *quisnam alteri* t. *uter alteri* TUH — 20 locis PRAt 2. 11. *loco* TU 13. — 21 iis ed. 1. — *munitionē* TU — 23 tuae pro laude uirtutis PRAMVGJB 1. 2. 3. 9. 11. *tua pro laude uirtutis* C. *p laude uirtutis tuæ* TLUH — spectas P cet. *expectas* TU 13. — 23 Hic dies RMVTU 2. 3. *hinc dies* A. *.hic dies* | *Hic dies* P. *Hic dies*, *hic dies* Vict. 13. — 24 cum TLUHCB 3. 9. *dum* (sive *dū*) PRAMGJ Barb. 1. 2. 5. 11. 13. — 25 extra munitiones TLUH 13. *ex castris munitiones* PRAVGJC 3. *ex castris munitionesq;* Barb. 2. 11. *ex castris. municionē* M. *ex castris munitionemq;* Bm 1. 9. — 25 quaeque pars hostium. *quaeque parti hostium* PRA (M, ni fallor) VJ (*quaeq.* R, *quæq.* A, *queque* V). *queque parte hostium* G. *que parti hostium* 3. *qua parte hostium* CB 1. 2. 9. 11. *parte hostium* Barb. *quaeque hostium pars* TLUH. *& quæ pars hostium* 13. 14. In M, ubi *quæq.* deletum esse suspicor, in rasura *q;* *q̃* scripsit m. 2. quae *municionēq; quae parti* voluisse videtur. — 26 est uisa PRAMVTUGCB 3. 13. *uisa est* LJ 1. 2. — inrumpit PRAMV. (*inrūpit* A). *irrumpit* JCBr 3. *erumpit* G 1. 2. *erupit* 9. *eā inrumpit* TUH. *eam irrupit* L. *in eam erumpit* 13. — quidem sese uallo PR AMG Barb. 3. *quidem uallo sese* VJCB 1. 2. 9. *quidem sese tum uallo* TU. *quidem tum uallo sese* 13. *tum quidem uallo se* L — 28. Tum mediocri PRAMVGJB Barb. 1. 2. 3. 9. *Tunc mediocri* LCt. *mediocri* TUH 13. (*subsequitur mediocri* 13.) — *immittit* A. *inmittit* PRV Barb. t. *mittit* TLU 13. — 30 et exanimato P cet. *exanimatoq;* TLUH — *protegunt hostes. in illū uniuersi tela* T. *protegunt. Hostes in illū uniuersi tela* U — 31 regrediendi P cet. *pgrediendi* TLUH (*facultatem pgrediendi* L) — 32 Transfigitur AMVTLp. *Transigitur* P (ut videtur) RJ. *Transfigit* UH — *pulloni* PR TU. *pullonis* AVt. Videtur in A *s* ab ipso librario adscriptum esse. — uerutum AMLU 1. *uerrutum* PRVG. *ueritū* T scr. pr. — 33 hic. TLUB 1. 2. 9. 13. *huic* PRAMVGJC barb. *huc* Barb. *hinc* 3. — 34 conanti AMTLU 3. *conati* P. *conantis* RVGJ Barb. p 1. 2. 13. 14. — 35 succurrit p. *siccurrit* P — 37 illum vero opinantur occisum. *Illum uero obscurantur occisum* RAMVJ Barb. 3. *illum uero hostes*

reentur occisum Vind. II. *illum ueruto occisum arbitrantur* Pet. *illum ueruto transfixum arbitrantur* TLUH 13. *Illic uero occursat ocius* CB 1. 2. 9. 11. (in quibus *ocius gladio.* est) — 38 *Gladio comminus rem gerit uorenus* RAMVGJ (*gladio.* V). *gladio. cominusque rem gerit uorenus* C 1. 2. *uorenus gladio rem comminus gerit* TL. *Vorenus gladiatorē comminus gerit* UH — 40 *inferiorem deiectus* TLUH 13. occidit R ed. 3. (*óccidit* r). *concidit* AMVTLUGJCB Barb. 1. 2. 13 — Huic. *Hinc* T — *subsidium fert* TU — 42 sese intra munitiones P. *intra munitiones se* TU — **Pag. 85.** 2 versavit. *seruauit* V — 3 uter utri RAVJ. *uter* Lm 3. *utri* M. *uter altri* G — 10 necabatur RATU edd. *neccabaȓ* V. *necabanȓ* ML 3. — 13 Hic. RT. *Hinc* A. *Huic* U. *Huius* r — 15 effert RAv. *///fert* V. *adfert* TU. In T *infert* primo scripturus fuit librarius. — 17 *cognoscit* TU — 18 *circiter hora* XI *diei* T. *circiter hora diei .XI.* U — 19 quaestorem om. TU — 20 mittit Rv. *misit* V 2. — 22 Exiit cum ML 14. *Exit cum* RAVUJCBt 2. 9. *Excitus* T, in quo *us* siglo est designatum, quod alibi *con* est. — *Alter* A — gaium RAMVt. *G.* L. *C.* TUJ 2. 11. — 23 legatum om. M — atrebatum RAMVJt 1. 2. 3. *atrebatium* TU 13. — 24 *quas sibi* M. *qua ibi* L — sit iter faciendum JCB 1. 2. 9. 11. *inȓsit faciendū* M. *iȓ sit faciendū* m. *iter faciendum* RAVTUG 3. 13. — 25 facere possit. *facere posset* RAMV edd. *possit facere* TL. *posset facere* UH — 27 *putat exercendam* TUH — 28 ex. *et* A — colligit R cet. t. *cogit* TU — 30 certior factus eo R cet. *certior est factus. Eo* U. *cæsar cercior est factus. Eo* T — procedit RAMJ. *pgreditur* TU 13. — 31 praefecit G 1. 2. 3. 9. 11. *praeficit* RAVTU 14. — attribuit (vel *adtr.*) RAMVGJCB Barb. 1. 2. 3. 9. 11. *ei attribuit.* TLUH 13. 14. — 32 ciuitatum R cet. T. *ciuitaciū* UH — 36 et caede R cet. t. *cede* TUH — *cohortum* A — 37 uenissent R. *conuenissent* TLUH — 38 ne ex hibernis fugae si similem. *ne ex hibernis fugae similem* RAMV GJCB Barb. 1. 2. 3. 9. 11. *si ex hibernis fugae similem* TLUH 13. — fecisset, hostium TLUH. *fecissꝫ. ut hostium* RAM VGJCB Barb. 3. 13. (*ostium* A). *fecissent: ut hostium* 1. 2. 9. 11. — 39 non posset cdd. edd. — 40 remittit TUH 13. *dimittit* RAM V corr. GJCB 1. 2. 3. 11. *mittit* V scr. pr. L — 42 *omnem equitatum peditatusq; copiam* C — **Pag. 86.** 1 peditatus equitatusque RMVGJB Barb. 1. 2. 3. 9. 13 *equitatus peditatusque* ATLU — 2 ab. *a* TU — 4 com-

muni saluti. *communi salute* TU. *communis salutis* RMVJC Barb. 1. 2. 3. 11. 13. 14. *communitis salutis* A. *salute communi* L — 5 ponebat MTUr 1. 2. *ponebant* RA — 9 persuadet R cet. t: *suadet* TU — *ut ad* M — 12 amentum r. *ammentũ* RAM — deligata r. *deligatam* R — 17 turrim R. *turrẽ* TU — 19 *plecta* T — militum recitat. *militat* V — 24 *Haec erant armatae* A — 26 *gallũ eundẽ uerticonẽ* TU — 27 repetit 13. 14. *reperit* C 3. 11. *repperit* PRAMVTUHG Barb. 1. 2. 9. — deferat PRAMVC Barb. 1. 11. 13. *referat* TLUH — 30 *mediã noctẽ* TUH — 32 Postero TUH 1. 2. 13. *Postera* PRAMVG 3. — 33 uallem PRAMVGJCB Barb. 1. 2. 3. 9. *uallem magnam* TUH 13. — 35 tantulis PRAMVJC 1. 2. 3. 9. *cum tantis* TUH 13. — 36 tum P cet. *Tunc* TUH. *Tamen* 1. 11. 13. (*Tñ* 11.) — obsidione liberatum PRAMVTUGB 3. *liberatum obsidione* J 1. 2. 13. — 37 *sceleritate* V — 38 *potest loco* TU — 40 praesertĩ r. *praesertis* R — 42 *contentionem* TU — **Pag. 87.** 1 *omnẽ partẽ* TU — 2 *commodissimo* TU — ualles transiri. *ualles transire* PRAMV Barb. 1. 2. 9. 11. *uallem transire* TUC 13. *transire* G 3. — possit PRAMVC 1. 2. 3. 11. *posset* TUH Barb. 14. —. 4 *se in suo* TU — 8 efficere. *fieri* TU — minore cum periculo P cet. edd. *minore periculo* L. *a minore periclo* UH — 13 *munire* TU — 16 *transducunt* U — 17 de P. *e* TU. *a* T scr. pr. — 20 *seu quis romanus* TH — 23 ea TU 13. *eas* PRAMV 1. 2. 9. *ad eas* G 3. — 27 *dat hostes in fugam sic ut* TU — 28 eis PRV 3. *iis* A. *his* MTU 1. 2. 13. — 29 armis t. *arma* T — *prosequi noluit ueritus* TU — 31 illorum PR cet. *illum* r — 32 *eos relinqui* TU — 32 copiis om. TU — 34 *Producta legione* TU — 35 *quẽquã esse relictum* TU — 36 iis PRAV. *hiis* Mv. *his* TU 1. 2. 3. 11. — 37 cum om. TU — 40 *uirtutem fuisse* TU — **Pag. 88.** 2 accepta p. *accepta* PR — ferundum PRAM. *ferendum* TUa 1. 2. 13. — 3 *beneficiũ* U — 4 *lĩ̃facio* P. *leticia* TU — 7 ab r. *ad* R — 8 *milia pass .LX. abeẽr* T. *milia pass .XL. abeẽt* UH — 10 oreretur PRAM Ucorr. *oriretur* U scr. pr. Tram. — 15 *cum legione in sua remittit hiberna* TU — 16 samarobriuam r. *samarobrium* PRAVT. *samarobriuma* U — 17 et quod. *Quod* TU — galliae r. *gallice* R — 18 *hiemen* V — 23 explorabant Pt. *explorant* TU — 25 consiliis PRA. *conciliis* TU 14. — 26 his. *iis* J — *roscio quaestore* P cet: t 2. 11. *roscio legato* TH 14. — 30 milia r 1. *mil* T. *milium* PRA

Mt — *ad hibernis* V — suis om. V — afuisse PRAV. *abfuisse* rt 1. 13. *fuisse* TUH — 33 euocatis P cet. *uocatis* TUH 2. 9. 11. 12. — *alios* H — 34 se scire quae fierent. *sciret deficere* TUH — denuntiaret, alias cohortando 13. *alias cohortando denuntiaret* PRAMVJt 1. 2. 3. 9. *alias cohortando* TU. *alios cohortando* H — galliae Pt. *gallo*ꝝ TU — 38, 39 *moritásque.*|*ante cuiusq. maiores regnũ obtinuerant ante aduentũ cæsaris in galliã.* T — 40 ac. *et* UH — ac profugisset om. T — 41 ad P cet. *in* A. — insecuti PRa V corr. *etsecuti* (vel *exsecuti*) A *psecuti* V scr. pr. — 42 satisfaciundi PR 1. 2. 9. *satisfaciendi* AMVTUHG 3. — **Pag. 89.** 1 is. *his* AV — *ad se omnem* TU — 3 *aliquos esse* UH — 3 *belli inferendi* TU — tantamq. r. *tantumq.* R — 4 *omnium* TU — uoluntatum Ar. *uoluntatem* PR. *uoluntatis* TU — 4 *commutationũ* A — 5 *praesipio* P. *praesipuo* p — 7 *gallici recentib.* T — 9 *sit complurib.* TU — 10 ei qui PRAMVJ 1. 2. 9. 11. *ii qui* 3. *qui* TU 14. — 12 a populo romano PRAMJa. *a p̄r* A. *quia populi romani* 1. 2. 9. 11. (*po. ro.* 9. 11), *populi romani* t 14. — perferrent PAMUrt 3. 14. *p̃ferrent* T. *praeferent* R. *perferre* m. *ferrent* J 1. 2. 9. 11. — 13 *dolerent* 1. 2. 11. — 17 *ex parte* V — 20 ariouisti ATU. *ariouisto* PRV. *ariouistico* r — 20 tencterorum U. *tinctherorum* R. *thincterorum* V. *thinctherorum* PAM. *tenchero*ꝝ T. *tencatherorum* 1. 2. — 23 *dampnatosq.* A — 25 his P. *iis* U. *hiis* T — 25 *galliã* TU — 28 ueniri a. *uenire* A — 29 instigari PR MVt. *instigare* ATU — 32 *indixit* TU — 33 belli PAMTUH 13. *bellum* Rp. *bellorum* r 1. 2. — 33 quo P cet. 1. 2. 13. *quod* TUH — 33 armati TU 13. *& armati* PRAMV 1. 2. — 34 consuerunt PAMVt 1. 2. *coguntur* TU 13. — 34 *et qui* 13. — *his* TU 13. — conuenit PRAM 1. 2. *uenit* TU 13. — 36 *factionis principem* V — 38 discessisse Pt. *cessisse* TU — iudicat Pt. *iudicandum curat* TU — *bona eius* TU — 39 concilio PRv. *consilio* AV — 40 *arcersitũ* A — 41 huc. *Hunc* TU — iturum. *iter facturum* TU — *per finib;* P — *fineremorũ* A — **Pag. 90.** 1 *labieni castra* ed. 3. — 2 praecipit TU 1. 2. 13. *praecepit* PRAM Vict. 3. — 3 manu om. UH — 8 nuntios mittit Pt. *circũmittit* TU — 9 certam TUH 13. *certum* P cet. t 2. 9. 11. — 10 *cotidie ppe* V — 16 contemptione P cet. 9. 14. *contentione* UHt 2. 11. — 18 *ciuitatium* TU — accersendos PR AMVC 1. 2. 3. 9. 13. *arcessendos* TU — 23 cum contume-

lia PAMVTUCB Barb. *contumelia* RGJ 1. 2. 3. 9. 13. — 27 proterritis PRAMV. *pterritis* TUHGr 2. 9. 11. 14. — 29 *petant* TU — Indutiomarum om. TU — 30 quis quem PRAMV. *quisquā aliū* TUH. *quis quenquam* 1. 2. 9. *quis quenque* 13. 14. *quemquam* CB — *uulnerent* CB — *prius uulneret quam prius* V — *interfici* B — uiderit AM 13. *uideret* PRVTUHJ 1. 2. 3. 9. 11. *uiderent* GCB — 32 iis U 1. 2. 13. *hiis* T. *hís* PR. *hys* 3. *his* AMV — 35 *deprensus* TU — 36 in. *ad* T — 40 *galliam quietiorem* TU — **Pag. 91.** IULIUS CELSUS CONSTANTINUS UC. LEGL C CESARI BELLI GALLICI. LIBER. V EXPL. INCIPIT LIBER .VI. PR. Eadem fere AMVt. BG. LIB. V. EXPLICIT. INCIPIT LIBER SEXTVS T. *Gai Julii cœsaris belli gallici Lib. v. expl. Incip. VI. Feliciter.* U. *Caii Julii Caesaris belli Gallici Commentarius sextus.* ed. 2. In ed. 3. nihil est inscriptum aut subscriptum. *Caij Iulij Cœsaris Commentarius sextus.* ed. 11. — 5 *sillanū* AM — gaium PRAMt 3. *c.* TU 1. 2. — 6 dilectum PRAMVt. *delectum* U 2. 3. *delatum* T — 7 *ab gneo* AMrt 3. *abnegeo* PRV. *ab .CN.* Tu. *ab C.* U. *a Cn.* 1. 2. — 8 *remanebat* TU — 10 iuberet r. *iub&* R — 14 resarciri PRAMVL Barb. t 1. 2. 3. *sarciri* TU 13. — augeri PRAMV Barb. 1. 2. 3. *adaugeri* TLU 13. — 16 dilectu PRAMV. *delectu* TU 1. 2. 13. — *hiemen* VTU — 20 *opus* R 3. — 22 *ad treueris* A — 25 *ciuitatis* R — 27 *cauent adiungunt* T — 28 aduatucos t. *atuatucos* PRAMVU. *atuaticos* T — 29 ac om. TU — 30 *senonas* TU — 32 *ab treueris* T. *abs treuiris* U. *ad treueros* A — 38 *deditione* U — 40 in hiberna legiones PRAMVTU 3. *legiones in hiberna* J 1. 2. 13. — 41 *gallia* A — ut P. *uti* TU — 42 senones carnutes treuerosq. P. *senonas et carnutas treuirosq.* TU. *treueros. senones. carnutesq.* V — **Pag. 92.** 1 *ac definicionis* A — 3 *luteciam* P — parisiorum Ar. *parisaeorum* PRV — 3 *hii* PV — 5 afuisse PRATU. *abfuisse* rt. *affuisse* H — 6 *senonas* T — 7 acco TU. *acico* PRAMVt 1. 2. *achico* 3. — 9 *& conantibus* TU — 12 mittunt. Adeunt AMTU 13. *mittunt ad eum* PR 3 (*.ad* R). *mittunt* 1. 2. — 14 *aestiuum tempus instant* R. *aestiuo tempore instante* r — 15 arbitrabatur G 2. 9. 11. 14. *arbitrabantur* T. *arbitratur* PRAMVUg — 16 imperatis r. *imperatum* R — *tradidit* T — 18 *in quorum erant* T — 21 animo r. *conimo* PR — 22 *bello* A — *amborigis* PRA — 24 quis aut r. *quis aud* PRV. *quis* TU — 25 *odii* T — 26 *exprato* A — 26 concertaturum AML

Jrt 1. 2. 3. 13. *concertaturum tenturum* PRV. *contenturum* TUH — 28 *eburorum* PR — 31 germanis TLU. *germanos* PRA MV 1. 2. 3. 11. 13. 14. — 33 bello AMTUr. *bellum* PRV — 34 *menapiis* TU — 37 legiones ad eum PRVt 11. 14. *legiones ad eum legiones* T. *ad eum legiones* AUH — 41 gaio PRA 3. c. TU 1. 2. — legato om. TU — *celeriter* TU — 42 adiit PRAMV 1. 2. 3. 13. *adit* TU — tripertito PRAV. *triptito* MTU. *tripartito* 1. 2. 13. — **Pag. 93.** 1 incendit v. *succendit* V — 2 *ex reb.* T — *petendæ pacis* T — 4 *numero habiturum* UH. *in num. hab.* T — 11 hiemauerat P. *hiemabat* TU — 12 *uia bidui* TU — 13 *legionib.* U — 14 *quind&im* P — 17 .v. *cohortiũ p̃sidio* TU — 18 *magno* T — 22 *in animo habebat* TU — 22 *transituros hostes* T — 24 consilio PRAVTU 2. 9. 11. *concilio* 14. — 25 *fortunasq.* T — 27 *celeriterq.* V — ut T. *&* t — 28 equitum PRAMV 1. 2. *equitatus* TLU 13. — 28 Gallorum. *gallos gallicis* PRAMVJ 1. 2. 9. 11. *gallicis* TLUH 13. *gallorum gallicis* Busl. — 29 noctu Pt. *nocte* TU — 30 conuocatis PRAMVLt 1. 2. 13. *coactis* TU — *sit sui* TU — 31 *det timoris* TU — *suspectionem* A — 32 *p̃ri fert* PRA. *.p̃r. fert* U. *prefert* T. *prior fert* r — 34 effecit PRA. *efficit* TU — 37 inter v. *intra* V — longum PAMTUv. *longum enim* V. *locum* R. *locum non* 3. — 39 *auxilio* A — 41 *impeditũ* U — **Pag. 94.** 1 *extra* V — 5 hostem PRM VTU 1. 2. 13. *hostes* A — 7 atque om. TU — 8 *adẽe eũ* TU — 9 iubet et paucis PRAJt 2. 9. 11. 14. *iubet. Paucis* TU — 11 *Nr̃i celeriter* TU — nostri clamore. *ñnola more* V — 13 *uidere* TU — 15 petiuerunt PRVGJ 1. 2. 3. 13. *petierunt* AMTLUH — 17 recepit Pt. *recipit* TU — 18 *domo* TL — 19 receperunt PRAMVLt 1. 2. 3. *contuler̃* TU 13. — his PRMv. *iis* U 1. 2. 13. *hiis* TL — 20 excesserunt TLU. *excesserant* PRAMV 1. 2. 3. 9. *excessere* 13. 14. — 24 una erat P cet. VLt 1. 2. 3. 9. *erat altera* TU 13. — 25 *treueris contra se* V — miserant v. *mittebant* V — 26 *ambiorix receptum ad eos* TU — *Hiis* T — *rebus constitutis* TU — 29 *opus paucis diebus* TU — 30 *p̃sidio ad pontem* TU 13. — 31 oreretur PAU. *oriretur* RVTpa 1. — 32 Ubii A. *Ubi//i* P. *Ubi hi* T. *Ubi ii* U. *Ubi* RV — 33 sui om. TU — 34 auxilia ex sua ciuitate PRAM 3. *ex sua ciuitate auxilia* TU 1. 2. 9. 13. — 36 *orant parcat sibi* TU — 37 *obsidiũ* A — 38 uelit TUH. *uellet* PRAMV 1. 2. 3. 9. 11. 13. 14. — *uelit dari.* TU —

Cognito V — 39 Ubiorum 14. *Ubi horum* PRAVTU 2. 9. 11. — accipit. *accepit* PRAMVTU 1. 2. 3. 13. — 41 *dieb; post* V — 42 *unum in* TU — iis. *hís* PR. *his* AMVTU 1. 2. — **Pag. 95.** 1 *sunt* TU — 3 *ubi is* PT — 5 *oppido* V — 6 ad iniquam Pt. *in aliquam* TU — 11 uenerint PAMVLUHt Vict. *uenerant* RJ 1. 2. 3. 11. 14. *uener* (i. e. venerunt) T — 13 *ibi esse* TU — 14 hanc TU. *ac* PRAMV 1. 2. 3. — 16 *cherucis* A — 17 *siluæ initium* TU — 20 *et quod* V — 23 pagis. *pagis partibusque* PRAMVTU 2. 9. 11. 14. *pagis.|partib;* V — singulis PRAMV 1. 2. 3. 9. 11. *in singulis* TLUH Vict. 13. 14. — 24 *sunt principes* TU 13. — 26 *sũmã* A — 27 Itaq; PRAMV Vict:b. *Idq;* TU 1. 2. 13. — 30 faciat RAMU 1. 2. *faciant* T — *inter suos ullam* T — habet AMVTUr 1. 2. *haberẽ* R — 32 *diuisæ sunt in duas partes* TU — 34 *alteri iis sequamini; Hii* A — 36 erant om. TU — 41 *hedu iis* A — transducerent RV. *traducerent* AMTU 1. 2. — 42 *his* RAMVTU 1. 2. — **Pag. 96.** 1 se AMVTU 1. 2. *eẽ* R. *esse* 3. — 2 *occupata* V. *occupatũ* TU — 5 inperfecta RAMVLt 1. 2. 3. *infecta* TU 13. — 6 *cummutatione* RA — 7 *clientelis ueterib.* TU — 8 *hii* T — *aggregarant* U — 10 *dignitate* TU — 13 ii qui 1. 2. *Hii qui* RV. *Hi qui* AMrt. *Hi* T. *.ii* U — 15 dicabant AMUrt 3. 13. *dicebant* RVT. *dederant* 1. 2. — 17 *eo cũ* T — *erãt* M — 18 *hedui haberentur* UH — 20 *in aliquo* TLH 14. — 21 *plebs* Aim. — 22 quae nihil habet per se RVJ Aim. 1. 2. 9. *quae nihil aut|ẽ p se* A. *quae nichil audet p se* M. *quae per se nichil audet* TUHa 13. *qui p se nichil audent* L — nullo RAMVJ Aim. 1. 2. 3. *nulli* TLUH 9. *et nulli* 13. — 23 adhibetur RTa. *bẽur* A. *adhibentur* L. *adhibeatur* H — consilio RMVJ Aim. 1. 2. 3. 9. *concilio* TLU — aut aere RAMV Aim. 1. 2. 3. 13. *ære* TU — 25 *in seruitutem sese* TU — dicant cdd. *addicunt* Aim. — 26 *sunt omnia* Aim. — 31 *introuersiis* R scr. pr. — 33 *facinus admissum* TU — 34 iidem 1. 2. Aim. *idẽ* ATH 3. *.Idẽ* MVr. *Id est* R. om. U — decernunt T. *discernunt* RA VUHG Aim. 1. 2. 3. 14. — 35 *Si quis* V Aim. 9 — *priuati* TU — populus RAMVTLU Vict. 3. 13. *publicus* J Aim. 1. 2. 9. — 36 *steterit* Aim. — 37 ita om. TU — hi ATU Aim. 9. *hí* r. *hii* RV. *ii* 1. 2. — 38 his MV Aim. *hís* R. *His* A. *iis* 1. 2. *ab his* TUHa. *ab iis* 13. — 39 aditum RAMV Aim. 1. 2. 9. 11. *aditum eorum* TLUH 13. — *atque sermonem* TL — *diffugiunt* Aim. — ex contagione TUa

Aim. 1. 2. 3. *ex cogitatione* RAM. *& cogitatione* V — 40 *his* RAVTU Aim. *iis* M 1. *hiis* m — 41 *redditus* V siglo scr. — *ullus honor* Aim. — Hís R. *Hiis* AM — **Pag. 97.** 1 aut si qui RAG. *aut si quis* Ua. *si qui* TH. *si quis* Aim. — *& reliquis &cellit* V scr. pr. — 2 *dignitati succedit* Aim. — *pares plures* TU. *plures partes* 1. — 3 druidum RAt. *druidum adlegitur* TU. *druidum deligitur* a* — 4 *tempore anni* TU — 6 Huc RTU Aim. *Hii* A — 7 *iudiciis decretisque* Aim. — 9 esse om. TU — 10 illo R. *illos* A. *ad illos* a — 12 *consueuerunt* Aim. — una PR Aim. *unquam* U. *ũquã* T — 14 *extati* P — 17 xx PRAMVG Aim. 3. *uiginti* J 1. 2. 9. 11. *uicenos* TUH 13. — 19 *rebus fere* TU — 20 *utantur litteris* TU — 22 discunt PRAMVJ Aim. 1. 2. 3. 9. 13. *discant* TLUH — 23 *studerent* A — 26 animas r. *animis* R — ab aliis r. *abliis* R — 27 ad alios r. *ad eos* R — maxime om. TU — 30 *de ui deorum ac* TU — 33 *ante caesaris aduentum fere* TU — 34 accidere TUr. *accedere* PRV — 36 est om. Aim. — *copiis* TU — 37 *circa* TU — *habent* TU — 39 omnis TU. *omnium* PRAMV Aim. 1. 2. 3. 13. — **Pag. 98.** 2 nisi uita hominis J 1. 2. Aim. *nonnisi uita hominis* PRVt 3. *nisi hominis uita* UH. *nonnisi hominis uita* AMG. *uita* T — non posse PRAG 11. 14. *non posse aliter* LHt. *non aliter posse* a. *non posse aliter uita* T — 4 *eius generis* TU — *magnitudine immani* T. *in magn. immani* U — habent om. TU — 7 *examinantur* PU — 8 *aut latrocinio* TUH 3. — aut aliqua PRAMVTHJ Aim. *aut ex aliqua* U. *aut in aliqua* 1. 2. — 9 noxa PRVUHJ a* 1. 2. 3. Aim. *noxia* AMT — 9 sint P cet. 2. 9. *sunt* J Aim. — *deprehensi* J 1. 2. — diis rt 2. *deis* M. *dis* PA. *dis* RTU — 10 defecit PRAMVG Vict. *deficit* TUHr Aim. 1. 2. 3. 9. 13. — 11 *innocentiã* UH — 12 *mercurie incolunt* T scr. pr. *mercuriũ incolunt* T corr. — *plura* A — 16 *mineruiam* R — De his. *J eis* V — 19 *inicium* A — *celeste* Aim. — 20 regere PRAT. *gerere* UJr 9. — cum proelio PAMVTU Aim. 13. 14. *proelio* R 3. *si prelio* J 1. 2. 9. 11. — 21 ceperint rt. *ceperint* A. *coeperint* PR *cepeř* UH. *coepeř* T. *ceperunt* 1. *cœpũr* 2. *cœperunt* 9. 11. 14. — 22 eum. *quas* PR. *Quę* AV. *quę* TU (sed U siglo his typis non imitabili). *que* 1. *quœ* Aim. 2. 9. 11. 14. — superauerunt 1. 2. 9. 11. *superauerint* PRAVt Aim. 14. *superarint* TU — *reliquas* TU — 24 *consecratis locis* TU — 25 neque. *Nam* T. *Namq.* t — 26 *aud capta* V — apud se om. TU — 27 ei rei

supplicium P cet. *ibi supplicium horum delictorum* TU — 30 ab. *ex* TU — eam. *hanc* Aim. — 31 *spatiũ* TU — 32 dies P cet. Aim. 2. 11. *ut dies* TLUH. *et dies* 14. — mensum Rp. *mensuum* P. *mensium* ATUr Aim. 2. 11. 14. — 33 obseruant Pt. *obseruent* AT — In PAMVTU 1. 2. 3. 14. *ad* R. *a* r — 34 ab cdd. 14. *a* Aim. 1. 2. 9. 11. — 35 adoleuerunt cdd. *adoleuerint* Aim. 2. 9. 11. 14. — 35 *ad se|ire* T — 37 *puerilia aetate* A — 37 *adsister& |peducunt* R (in marg. *tur* add.). *adsistere*ʐ *peducť* V — 39 *Uiriq;* TU — *acceperint* U — 41 *oẽs* U — *coniuncti* U — 42 uter P cet. *ut* TU. *ut uter* t. *et uter* Aim. — superauit. *superarit* PRAV 1. 2. 9. 11. 14. *supauerit* T. *supaũit* (i. e. superaverit) U. *superaverit* Aim. — **Pag. 99.** 1. *fructu* TU — 2 sicuti cdd. 1. 2. 13. — 3 *paterfamilias* Aim. — 4 conueniunt PAMVTU Aim. 1. 2. 13. *ueniunt* RG 3. — 7 igni P cet. Aim. *igne* TU — 9 omniaque quae TU 13. (*om̄aq. q̃* T). *omnia quaeq.* PRAMV 1. 2. 9. (*quæq.* AMV. *queq;* 1.). *& omnia quæ* Aim. — 10 inferunt T corr. *mittunt* T scr. pr. — 11 iis U 1. 2. *hiis* T. *hís* P. *his* RAMV Aim. — 12 *cremantur* R — 13 *Quẽ* R — 14 existimantur R cet. (*existiman*ʐ P). *existimant* r — *sancitum* 2. 9. 14. — quis om. TU — 15 ac TLU. *aut* RAMVJp Aim. 1. 13. *aud* P — acceperit PRA. *acceperint* TU. *accepit* 9. — 16 uti ad . . . . . . communicet om. RG 3. (non PAMVTLUJ 1. 2. 9. 13.). — *deferant* TU — quo alio PAMVTUJ. *alio* LJ 1. 2. 9. 13. — *communicent* T — 17 imperitos U. *impeditos* PRAV Aim. — 20 quaeque. *.Quæ* TU — iudicauerunt P. cet. T. *iudicauerint* t Aim. 2. 11. 14. — 24 habent. *habent ut illi* Aim. — 25 *De Deorum* Aim. — 26 *Solem scilicet* Aim. — 27 *nec fama acceperunt* Aim. — 29 Ab paruulis PR Aim. *Apparuulis* A. *A paruis* TU — 30 permanserunt P cet. T Aim. 2. 9. *pmanserint* t — *maxime* A — 31 *laudem ferunt* Aim. — hoc ali staturam, ali vires. *Hoc alii staturam. alii uires* PRAMV Aim. 1. 2. 3. 9. *hoc ali staturam, ali hoc uires* 13. *Alii hoc staturã. alii hoc uires* TLUH — 32 *uicensimum* P — *feminã notitiæ* A — 34 quod. *quos* V — 35 renonum M 1. 2. 9. *rhenonum* PVU Aim. *Rhenonum* 13. *renorum* TL. *rhenorum* RA — tegumentis PRVG Aim. 1. 2. 3. 9. 13. *tegimentis* AMTU — 38 caseo carne P cet. 2. 11. *caseo carneque* Aim. *& caseo & carne* TLUH 14. — Neque. *Ne* A — 40 cognationibusque AMUJ 1. 2. 13. *cognationibus* T. *cognationesq.* PRVG 3. — 41 qui com-

muniter. *qui cum una* PRAJm 1. 2. 9. *qui cũ un* (litterae *n* linea finali producta et curvata cum lineola transversa) V. *qui cũ huna* M. *quiq; una* TH. *qui una* Aim. 3. 13. — coierunt PRJ 1. 2. 9. 13. *coier̃* (= coierunt) AMVTH. *coierint* Lt 3. — et TU Aim. *ei* PRAMV. *eis:&* 2. — 42 *adtribuunt agri* TU — *atque post annum* Aim. — **Pag. 100.** 1 ne. *quod neq;* TU — 2 belli gerendi P cet. *belligerendi* T. *belligerandi* U Aim. — 4 *&pellant* V scr. pr. — 5 ne qua PAMVU 1. 2. 9. 13. *neq.* RTLJ. *neque* Aim. *atque* G 3. — 6 dissensionesque PAMVTU Aim. 13. *diuisionesq.* RGJ 1. 2. 3. 9. — 8, 9 *uideat ciuitatibus. Maxima* T — 9 latissime PRAMV 1. 2. 3. Aim. *latissimis* TLH 13. — 11 expulsos AMLr Aim. 1. 2. *expulso* T. *expulsis* PRVUt 3. — 12 prope PRAMV Aim. 1. 2. 3. *prope se* TLUH 13. — 16 *nullis* AMTU — est communis cdd. *communis est* 1. 2. 13. — 20 *desidiã* A — 22 *dixerit* Aim. — 23 ii AMVUH Aim. 1. 2. *hii* T. *hi* PR — 24 ab. *a* TU — 25 his PRATUm Aim. *is* M. *iis* 2. — 27 his PRAMTU. *iis* 2. — 27 Hospitem uiolare PRAM Aim. 1. 2. *Hospites uiolare* 13. *Hospites uiolari* TU — 28 qui. *quia* (scriptura compendiaria) T — quaqua. *quaque* PRAMVJ Aim. 1. 2. 13. *quacũq;* TUH — uenerunt P cet. 1. 2. 13. *uener̃* TU. *uenerint* Lmt Aim. — 29 sanctos PRAMVJ Aim. 1. 2. 3. *sanctosque* TU 13. — *hiisq.* T — *domos* U — 32 *ac propter* Aim. — 34 Itaque. *atq.* TH — *eãq;* A — 35 *Hirciniam* Aim. *hyrcaniã* T — *quam eratos teni* R. *qua meratos teni* P. *que erat hosteni* U. *quae erat hostheni* T — 36 *nota* TU — *orciniam* U Aim. — 37 appellant P cet. UH. *uocant* T — Volcae. *uolgae* PV Aim. *uolgo* AM. *uulgo* RTUm 1. 2. 13. — tectosages PMVTU Aim. *tectusages* R. *//////sages* A. *toctusages* a* 1. 2. — *nuncupauerunt* Aim. — 38 *usque ad* Aim. — 39 *iustitiã.* TU — 40 Nunc quod PRAMV Vict. 14. *Nunc quoniam* TU. *Nunc quidem* Aim. *nuncque* 1. 2. — 41 *et* om. TU — **Pag. 101.** 1 *usũ* TU — 2 *Qui paulatim* Aim. — 3 *nec se* Aim. — 4 *hircaniae* TU — 5 *expedito iter* T — 7 rauracorum TU Aim. *tauriacorum* PRAM — 8 *& pertingit ad* Aim. — 10 ab. *a* TU — 11 *nec* TU — 12 aut adisse, aut audisse *aut audisse aut adisse* PRAMVTU Aim. 1. 2. 3. 13. (*adiisse* Aim.) — ad om. Aim. — eius P cet. *huius* TU Aim. — 13 LX P cet. *.LXVIIII.* T — *possserint* A — 15 *sunt* Aim. — 16 *a ceteris* TU. *ab aliis* Aim. — 19 *derectũ* TU — 20 *:& ab* Aim. — 21 ramique. *rami quã* TU. *rami* Aim. —

diffundunt TU — 23 *altes* PRM — 24 sed magnitudine Pt Aim. *Magnitudine* TU — 26 articulisque TUm 1. 2. *articlisq.* PRM — 27 si quo P corr. AMVTUg Aim. 1. 2. 9. *si ne quo* P scr. pr. *quo* RG 3. — conciderunt P cet. T edd. *conciderint* t Aim. — sese P cet. 1. 2. *se* TU — aut P cet. *ac* TU 1. 2. — 29 *paululum* Aim. — 31 *consueuerint* Aim. — 32 accidunt P cet. T. *abscidunt* t. *abscindunt* Aim. — 34 reclinauerunt P. cet. T. *reclinauerint* t Aim. 11. 14. — 36 *earum quae uri* Aim. — 38 uis eorum est P cet. Aim. *uis est eorum* T. *est uis eorum* U — 39 *et neque* TLUH — *fere quē* T — conspexerunt PRAM 1. 2. 9. 11. 14. *conspexerint* TUHGm Aim. — 40 *captos foveis* Aim. — 41 *homines adolescentes* T — 42 *se exercent* Aim. — interfecerunt P cet. T 11. 14. *interfecerint* t Aim. — **Pag. 102.** 2 adsuescere PR. *assuescere* Jr. *asuescere* T — mansueti fieri PRVJ 1. 2. 3. 9. Aim. *mansuefieri* A 13. *mansue fieri* MU. *mansuæ|fieri* T — 4 a nostrorum TU Aim. 14. *nostrorum* PRAMVJ 1. 2. 3. 9. 11. — 5 ab. *ad* A. *a* a — 8 sese P. *se* TU — 15 *turrem* TU — 18 praesidioque P cet. edd. *p̃sidio q̃* T. *p̃sidio quintum* t. *praesidio* Egm. Vrat. I. *presioq.* V — gaium P. .c. U. *c̄* T — *uulcacium* PRV. *uulcatium* AT 2. *uolcanū* U — Tullum om. TU — *arduenam* r. *aduenam* R — 21 ab P. *a* UH. om. T — *et militibus* TU — 23 *municiū* U. *munitiū* T — 24 *basilium* PRAMVTU 1. 2. 3. 13. — 26 posset PRAVTU 3. *possit* J 1. 2. 9. 13. — 28 *basilius* cdd. edd. — 32 *dicebantur* A — 33 ut om. PRAMVTU 1. 2. 3. 13. — 35 hominibus PRVJ 1. 2. 3. 9. 13. *omnibus* AMTLU — 36 nuntius P cet. *nuntius aduentus* UH — . *Sic* cdd. — 37 *rhedis* ATU. *rhaedis* PR. *rhædis* V — 39 quoque om. TU — *circumdata* U — 40 domicilia. *ædificia* TH — *uitanda* A — 41 atque PRJ 3. *ac* ATUm 1. 2. 13. *hac* M — **Pag. 103.** 2 intulit Pt. *impulit* TU — 4 multum Pt. *tumultum* TU — 5 *conduxerint* A — 7 equitum P. *equitatus* TU — 10 continentes PT. *continentis* U — 11 *Qui hinc p̃ximi* TU — hi PAM. *ii* 13. *his* TU. om. 1. 2. — insulis ATU. *in silvis* PRV 1. 2. 3. *in insulis* M 13. — 12 *consueuerunt* TU — 14 *catouolcus* TU — 16 belli PRAMV 1. 2. 3. 11. *ante belli* TLUH 13. — 17 *auctor consilii* T — 19 *examinauit* A — — 24 se om. M — cogitauisse PRAMTU. In R *ui* foramine perditum. *cogitasse* 1. 2. 3. 13. — 25 caesar explorata re Pt. *Caesare explorata* T. *caesar re explorata* U —

28 *Tunc* T — 29 tres partes PRVTU a. *tris partis* A — *atuatucam* TU — 31 atque Pt. *et* TU — 32 rebus om. U — 33 probarat PRAV M corr. 1. 2. *pbarꝭ* M scr. pr. Gr. *pbabat* TUH. *probabat Cæsar* 13. — tum TU 1. 2. 13. *tunc* PRAMV — 36 his T scr. pr. *hís* PRM. *hiis* T corr. *iis* U — 38 praeficit P cet. *p̃fecit* UHGJ 2. 9. 11. 14. — *ducentisq;* P — attribuit P cet. J 2. 11. 14. *ei attribuit* TLU — 39 *Partitoq.* A — 41 Ḡ. R. *g̅.* PA. *gaium* Mt. *.c.* TU. *Caium* 2. — 42 ad aduatucos RAv. *ad ad uatucos* P. *aduatucos* MVa. (*quae|aduatucos* M). *aduaticos* 3. *atuatucis* TU. *aduaticis* 1. 2. 13. — **Pag. 104.** 1 tribus Pt. *.VIII.* TU — 2 scaldem P cet. t. *scaldim* T. *scaldin* U. *scalden* 2. — 4 Discedens ATUr. *Descendens* PRV — 5 *ad quam* TU — 6 in om. V add. v. — *frumentum debere* TU — 7 reipublicae. *rei .p̃.* TU. *rei p̃r̃* AM. *rei* P̅R̅ PRV. *rei publice romane* a. *rei Populi Romani* v — 8 eum PRAM 2. 9. *eam* TU 14. — 10 *belli initium* TU — possent PRAMVLt 3. *possint* TU 1. 2. — 12 praesidium Lm 1. 2. *praedium* PR 3. *p̃diũ* AMVTU — 13 in omnes partes PRVa 1. 2. 3. *in omnis partis* AM. *omnes in partes* t. *omnis in partis* TU — ubicumque PRAMVL 3. *ubicunque* 1. 2. *ubi cuique* TU 13. — aut. *aud* v. *ad* V — 14 ualles PRAMVTU. *uallis* Lrámt 1. 2. 3. 13. — *abditae* P — *locis siluestrib; palus* TU — *inpedim̃ta* A — 15 *p̃sidiãue salutis* T — consederant. *consederat* cdd. edd. — 18 ab perterritis. *p̃territis* PRAM VTLU 1. 2. 3. 14. — 19, 20 quae .... pertinebat om. R add. r — 20 *ꝭ parte* V scr. pr. — 22 *occultatisque in itinerib.* TUH — confertos AMTUHr 1. 2. *confertis* PRVG — 24 uellent PRAMVTLUHG 1. 2. 3. 9. 11. *uellet* 13. 14. — *deducendiq.* p — 25 continere PRAM. *contineri* TLU — uellent PRAMVLGt 3. *uellet* TUH 1. 2. 9. 11. 13. — 27 *erat ipse* TU — 29 ut PRAMVTLU 3. *ꝭ* 1. 2. 9. 13. — — *diffulcultatibus* A — 31 praetermitteretur Pt. *omitteretur* TU — ad ulciscendum ATr. *aduliscendum* P. *aduleseendum* R. *adolescentũ* U — 32 *noceret* A — 33 *Caesar ad finitimas ciuitates nuntios dimittit* TU — *omnes euocat* TU — 35 *periclitaretur* TU — **Pag. 105.** 4 *diripiendi* T — 5 *sygãbri* TU — 6 *tenctheros* TU. *thenctheros* PRAMV. *tenet heros* 1. *t̃catheros* 2. — 7 Transeunt ii. *transeunti* PRV. *transeuntes* JGr 1. 2. 3. 9. 14. *transeunt* AMTU Vict. — 9 ab. *a* TU — 10 fines Pt. *finis* T. *finib;* U — 13 *latrociniisq;* V — 17 hanc om. A — 18 fortunatissimos?

Tribus (vel *Trib;*) ATLUr 1. 2. 3. 11. *fortunatissimos tribus* M V, in quo *fortunatissimis* primo scriptum est, post eadem manu *i* in *o* commutatum. *fortunatissimis tribus* PR 13. 14. (*,tribus* 13. 14.) — 19 *at uatucũ* U — *conuenire* T — 21 ne murus. *numerus* PRVU 3. — neque. *ne* A — 22 Oblata R cet. *Obiecta* r 3. — 23 *relinqunt* PVT. In R *relinquut* in *relinquit* mutatum esse videtur. — 26 omnes P cet. 2. 11. *per omnes* TLUH 14. — 27 cum summa P. *summa* TU — in castris PT. *castris* UH — *contenuisset* PV — 30 progressum P cet. 2. 3. 11. *eum progressum* TLUH 13. 14. — 31 reditu eius PRAMVTU 3. *eius reditu* 1. 2. 9. 13. — 32 *pmotus uocib. eo24* TU — paene. *plane* T — 34 *nullũ* R. *nullã* r — casum PA 2. *causam* RM 3. 9. — oppositis legionibus Pt. *expositis legionib.* A. *legionib. oppositis* T — 37, 38 *segetes quas inter & castra unus omnino collis intererat misit.* TU — 39 erant PRAMVGJ 1. 2. 9. *erant in castris* TLUH 13. qui hoc. *quos adhuc* A — 42 subsederant PRAM 1. 2. 3. 9. 11. *sub|dederant* V. *subsederat* TU 13. 14. — **Pag. 106.** 3 decumana TUr. *decimana* RAM. *d&imana* P — 5 *ualle* PR T scr. pr. 2. 3. — 8 *stationem* A — *hostes ex reliquis* TU — 9 possent P cet. 2. 9. 11. 14. *possint* TUH — 10 porta's nostri AMTr 3. *portas nihil* PR. *portas* Vp. *nostri portas* UJ 1. 2. 13. — 11 *Trepidatur totis* TU — 14 castra iam capta AMTUH. *iam castra capta* PRVG 3. *iam capta castra* J 1. 2. 9. 13. — 16 Cottaeque et Titurii. Ad utrumque nomen *popli* a adnotavit. — 17 *eo castello occiderint* TU — 18 timore Pt. *tempore* TU — confirmatur Pt. *adfirmatur* Tu. *affirmabatur* U — 20 nituntur cdd. 3. 13. *conantur* 2. 9. 11. — 22 in TU 13. *cum* PRAMV 1. 2. 3. 9. 11. — publius P. om. TU — 23 apud TU 1. 2. 9. 11. 14. *ad* PRAMVt 3. — 24 ac P cet. TU 3. 14. *ad* J 1. 2. 9. 11. — iam quintum PAMVTLUH 14. *quintum* RGJ 1. 2. 3. 9. 11. — 27 *rem esse* TU — 28 Consequuntur AMt. *consecuntur* P. *Sequuntur* U 14. *Secuntur* T. *Consequitur* r 2. 3. 9. 11. — centuriones P cet. TU. *centurio* r 2. 3. 9. 11. — 30 *Relinquid* PR. *Reliquid* A — *grauius* A — 31 vulneribus. *uulneribus deficiens* TLUH — 32 *reliquis* A — 36 *sit res* TU — 38 *conscripta* A — 40 tam est fortis. *est fortis* PRAMVGJ 3. *est tam fortis* TLUH 1. 2. 9. 14. — 41 quin. *qui non* Lt — 42 primo T. *primas* t — **Pag. 107.** 3 *in primum tumulum* TU — 4 *in signa se* TU — 5 cuneo. *cum eo* PV

— 6 *facta* A — perrumpant PAMVTUH Vict. 13. *prumpent* R. *perrumperent* Gr 1. 2. 11. *prūperēt* 3. — 7 *sī* T (i. e. sunt). — 8 at. *ad* A — ut in P cet. r. *ut* R 1. *in* 3. — gaio PRAMt 3. *c.* TU 1. 2. 13. — 12 eis PRA. *iis* TU — 13 *prūpunt* t — 14 *equites calonesq.* TU — 15 At ii qui. *at hii qui* A. *atq; ii* U. *At qui* T — constiterant Pt. *constitēr* TU — 16 *.Nullo* U — 18 profuisse TU — 19 potuerunt TU 13. *potuerant* PPAMV. *poterant* Gr 1. 2. 3. 11. — 20 *dimiserunt* RU 1. 3. — 21 *in reliquarū* A — 23 partam Ar. *portam* PRVt 3. *partē* T — *partē laudis militaris* T scr. pr. — *laudem rei militaris* UH — 31 At. *ac* cdd. edd. — 32 gaius P cet. *c.* TU 1. 12. — 33 ad P. *in* TU — 34 omnino P cet. *omnium* TU — *poccuperat* A scr. pr. *occupauerat* TU — 36 equitatum P cet. edd. *equitatum tantum* TUH — 39 ignorans PATU. *ignoris* R. *ignarus* Gr 1. 2. 3. 9. 13. — 41 casu PAMV 1. 2. 3. 13. *cas* R (est iuxta marginem macula). *casui* TUH — **Pag. 108.** 2 auertisset PT. *auertissent* UH — 6 *obtulerunt beneficium* T. *optulerant beneficiū* TH — obtulerunt PAM (*opt.* A). *obtulerint* 1. 2. 9. 11. (*opt.* 2. 11.). *obtulerant* 13. *obtinuerunt* RG 3. — 10 incendebantur. PRAMVLGJ 2. 9. 11. 14. *incendebantur. Pecora interficiebantur* TUH — 11 tanta PRAMVG 1. 2. 3. 11. *a tanta* TLUH 13. — *hominum iumento2⁊q; multitudine* TU — 12 etiam om. TU — 13 *in-|brib.* T — 14 se PT. om. UH — his. *is* M — 15 pereundum. *peūdē* T — 16 omnes partes TUa. *omnis partis* PRAM — 17 modo. *non modo* PRAMVTU 1. 2. 3. 13. — fuga. *figura* A — circumspicerent PRAMVUHG 1. 11. 14. *conspicerent* T — 20 ab. *a* TU — 23 aut saltibus PRAMV 1. 2. 3. *aut siluis. aut saltib;* TUH 13. — *ut noctu occupatus* TU — 24 *equitatū* T — 27 uastatis regionibus PRt. *uastitas regionib;* A. *factis religionib;* TUH — 28 *dāpno* T — *durocorterū* TU — 32 pronuntiata more ATU 14. *pnuntiat amore* PRV. *pnuntiat ac more* Gr 2. 9. 11. — *maiorē* V — 35 *linguonib;* U — sex. *&* V 1. 2. 3. 11. — 36 agedinci AMTU. *agedici* 3. *acedici* PRV. *Agendici* 13. *adduxit.&* 1. 11. — *exercitu* T — agendos profectus est P cet. T. *peragendos profectus est* 1. 11. ÷ *agendos pfectus* U — **Pag. 109.** IULIUS CELSUS CONSTANTINUS UC. LEGI. GAI CAESARIS BELLI GALLICI. LIBER. .VI. EXPLICIT. INCIPIT LIBER .VII. PRAMVt (LEGI Mr). EXPLICIT LIBER SEXTVS INCIPIT LIBER .SEPTIMVS. EIVSDĒ OPERIS. T. GAI IVLII CAESARIS

BELLI GALLICI LIB. VI. EXPL. INCIP. VII. FELICITER. U. *Caii Julii Caesaris Commentarius Septimus.* edd. 2. 11. *G. Iulii Caesaris Commentariorum de bello Gallico liber septimus.* ed. 5.

5 Clodii P cet. 2. 11. **14.** .P. *clodii* UH — 6 caede, de senatusque 13. 14. *caede senatusq.* PRAMVTUHGJC 3. *caede. Senatusq.* 1. 2. — 7 dilectum PRAMV. *delectum* U Barb. t 1. *delalũ* T — 8 Eae P cet. *He* TU. *Ea* 3. — 9 *pferuntur* V — 12 iam ante se PRAMV Barb. t 1. 2. 13. *se iam ante* U. *se iam antea* H. *se iam* T. *iam ante* G 3. — 14 *idicti* V — 15 conciliis TU 13. *consiliis* PRAMV Barb. 1. 2. 3. — 16 *hunc casum ad ipsos recidere posse* TU 13. — 17 *monstrant* T — 19 initium TUH 13. *initia* PRAMVG 1. 2. 3. — faciant P cet. 2. 3. 11. *faciat* TU — 20 uindicent P cet. *uindicet* TU — Inprimis PRA. *Eius inprimis* TLUH — 25 possit TUH 13. *possꝫ* PRAMVG 1. 2. 3. — 27 acceperint TUH. *acceperant* PRAMVG Barb. 1. 2. 3. 13. — 28 *communi* U — 31 possint TUH. *possent* PRAMVG Barb. 1. 2. 3. 13. — 31 ut t 1. 13. *aut* PRAMVG Barb. 3. *aut in* H. *at* TU — 32 *sentiatur* T — 32 quo TUH. *quod* PRAMVG 1. 2. 3. 13. — *grauissimae caerimoniae continentur* TU — 36 *consilio* TH — 37 cotuato cdd. — conconetodumno PRAV. *conetodũno* TU — 38 *genabim* PAV. *genebim* R. *genabin* TU — 40 his. *hiis* t. *iis* TU — gaium PRAMt 3. *c.* T 1. om. U — *citan* U — frumentariae P. *frumentariae causa* TU — **Pag. 110.** 1 ubi quae. *ubiq.* PRAMVUHG 3. *ubi* TL 1. 2. 13. — 3 hunc. *Hanc* PRAMVG Barb. 1. 2. 3. *Hinc* TUH 13. 14. — 4 Nam quae. *Namq; cũ hec* L — 7 passuum om. UH — *centum LX* PRA — 8 *uergingetorix* U. *ueruingetorix* T — 11 adpetebat Rp. *obtinebat adpꝫebat* P — ab. *a* TU — *interdictus* UH — 12 facile incendit P. *facere intendit* TU — 13 ab. *a* TU — *gobannitio* U. *gobannítino* T — 15 gergouia U. *gergobia* PRAMV — *desistit* U — 16 dilectum PRAMV 3. *delectum* Ut 1. *delatũ* T — 17 *pditoꝝ* t — 18 ad suam PAMVTLU. *suam* R. *in suam* Gr 1. 2. 3. 13. — 21 *abpellatur* V — 22 quoquouersus TUr 1. 2. 13. *quoq. uersus* PRAMV. *quoq. aduersus* 3. *quaq; uersus* L — fide. *fine* A — 23 turonos PAt. *toronos* R. *Tursonos* U. *tursũmos* T — 24 *Aulurcos* TU. *auleurcos* AMVr 3. *auleurcus* PR. *arleucos* T — *andros* T — 25 adiungit TU Barb. 1. *adiungunt* PRAM 3. — 28 iussit PRAMVG Barb. 1. 2. 3. 11. *iubet* TUH 13. — 31 *adit* U — 32 igne PRAMVG Barb. 1. 2. 3. *igni* TUH 13. —

39 ad. *ab* U — 41 possint P cet. UJ 2. 11. 14. *possent* TL — **Pag. 111.** 1 *considio* A — *bitorigib;* P — 2 uenissent PT. *puenissent* U — 6 *ipsi ex parte* TU — 7 *consisterent* U — 8 pronuntiarunt 1. 2. 11. 14. *pnuntiarint* PRAMVG 3. *pnuntiauerint* TLU — 9 ponendum TU 13. *pponendum* PRAMV 1. 2. 3. 9. — 10 *se cum aruernis coniungunt* TU 13. — 12 *italia* T — caesar UH. *caesari* P cet. J 2. 9. 11. 14. — 13 Cn. PRAT 2. *GN.* t. *gnei* Vpa 3. — pompeii T. *pompei* PRAV. *ponpei* U — 15 uenisset Pr. *inuenisset* R — 16 si om. T — 17 arcesseret TU. *arcerser&* PRAMV. *accerseret* 2. *accersir&* r. *arcersiret* v — 19 iis U 1. 2. 13. *hiis* T Barb. *his* PRAMV. *is* G 3. — eo tempore qui quieti P corr. RAMV Barb. *eo tempore quieti* P scr. pr. *eo tempore quiqui &* 3. *eo tempore quique et* G. *qui eo tempore quieti* J 1. 2. *qui eo tempore pacati* TU 13. — 21 lucterius TU. *lucretius* PRAMV — 22 *iniciobriges* A. *ininitiobries* U — 23 *gabales* T — accipit P cet. J 2. *accepit* TUH — 24 narbonem P cet. *narbonā* VTU. Similiter vv. 26 et 29. — 27 *timentis* TU — 28 *uolsis* U — *ar&omicis* RAVTU. *ar&comicis* P — 30 ex v. & V — 31 *eluios* U scr. pr. *eluitios* U mut. m. 1. — 33 His (RTU) M 1. 2. *hiis* A. *is* PV — iam om. U add. u — 35 *eluitios* U — ceuenna PRAMV. *cebenna* r 3. *mons ceuenna* TU 1. 2. (*ceb.* 1. 2.) *mons gebenna* 13. — 37 iter . . . nive om. 3. — discussa PRAMV 1. 2. 13. *discissa* TLU — sex in altitudinem pedum P cet. *in altitudinē pedū VI.* T. *iт in altitudine pedū .VI.* UH — 38 *uiis ita* U — sudore P cet. *labore* TUH — 41 quidem om. TUH — **Pag. 112.** 1 possint PRVTLUHC. *possent* AMGr 14. *possunt* J 2. 9. 11. — et PRAMVT. *ut* LUH — 2 ac nuntiis 11. *ac nuntii* PRAM VGJC 1. 2. 3. 13. *nuntii* TLUH — 3 perferuntur PRAMVC 1. 2. 3. 13. *pferī* (i. e. perferunt) TU. *pferūt* J. *pfertur* L — 4 neue PRAM. *neu* TU 13. — 5 ab hostibus diripiantur PRM. *ab omnibus diripiantur* A. *se ab hostibus diripi patiatur* TU 13. — *uideat* A — *bellum ad se* U — 7 Arvernos. *p aruernos* PRAMV 3. *in aruernos* TUH 1. 2. 13. — 9 usu T. *usus* PRAMVU 1. 3. — praeceperat PRM. *pceperat* T. *perceperat* r. *pceperat* UH 1. 3. — *p* causam PAMTU 14. *p causa*| R *p causa* G 1. 3. *pro causa* r 2. 9. 11. — 11 *Brotum* R scr. pr. — hís R *his* P. *hiis* ATm. *iis* MUJ — praeficit P cet. (T). *praefecit* LUHGJ 2. — 12 *omnis* PRAT — 13 ab. *a* TU — 14 *Sed his* A — suis

P cet. *omnibus suis* TLH. *omnibus, suis* 14. — 15 Ibi. *Inde* UH — 19 quid T. *quod* PRAVU — 21 omnes in unum locum PRAMVTU 3. *in unum locum omnes* J 1. 2. 13. — 22 *aruennis* A — 23 *potuiss&* T scr. pr. — *uergingetorix* PR — 24 *reduxit* TU — gorgobinam PRAMVu 3. *Gorgobiam* 13. *gergobiam* 2. *gortonã* TU — 25 quos ibi r 2. 14. *quo sibi* U. *quod sibi* PRAV. *quod ibi* 5. 9. 11. — uictos Pr 14. *uictus* R. *uictor* A 2. 5. 9. 11. *uicto* U — 31 *defeceret* R — amicis in eo P cet. *in eo* T. *in ea* L. *in eo amicis* J 1. 2. 13. — 32 praesidium uideretur positum esse RGJc 1. 2. 3. 11. 13. 14. *praesidium uideret positum esse* PAMVC. *praesidium positum uideret* TUH. *positum praesidium uideret* L — si PRAVU. *sin* 13. — si . . . educeret om. TL — 34 *omis* T — 39 agedinci PRATUv. *agedici* V — **Pag. 113.** 1 uellaunodunum P. *uellau dunum* Vp — 2 ne quem. *neq;* UH — post se. *poss&* T — quo PATU 1. *quod* RM 3. — 3 idque. *eoq;* TU — 5 conferri PRAM 1. 2. 3. *pferri* TU 13. *efferri* L — 6 c. MTU. *c̄* PRA. *G.* 3. *gaiũ* Vp — 7 faceret. *conficeret* TU — 9 uellaunoduni Ta. *bellaunoduni* U. *uella unduni* PRA — 11 inmitterent. *in eo mitterent* R 1. 3. 5½. 9. *mitterent* PAMT 2. 11. 14. *cõmitterent* U — Huc. *Hic* A — 15 contingebat TLU 13. *continebat* PRAMV Barb. 1. 2. 3. — noctu cdd. 1. 2. 13. — — 18 per om. T — 19 caesar TLU Barb. 13. *caesari* PRAMVJ 1. 2. 9. 11. — 20 *oppidũ* T Vict:b — 21 cuncti PRAM. *uiui* TU — 22 multitudinis PRAM 2. 9. 11. *multitudini* TLUH 14. — 23 *fuga intercluserat* U — diripit PAMTU Barb. Vict. 13. *dirigit* R. *diruit* Gr 1. 2. 3. 11. — 24 ligerem PRAM. *ligerĩ* TU 1. — 26 oppugnatione destitit PRAMG 1. *ab oppugnatione desistit* TLUH — 28 oppidum PRAMVGJC Barb. 1. 2. 3. *oppidum biturigum* TLUH 13. — nouiodunum ed. 3. *positum in uia nouiodunum* TLUH 13. om. PRAMVGJC Barb. 1. 2. 3. — 29 *cognosceret* A — 30 *celerĩt* V — 31 conferri P. *pferri* TU — 33 *administrantur* TU — 36 *antecesserant* TU — *Quæ* T — 40 *consilii iniri* TU — 41 destrictis PRTU. *districtis* AMr 1. 2. — portas Prt. *portis* RT — **Pag. 114.** 1 *p̃liũq;* TU — 2 *suos* R — 3 *secum habere* TU — *ammisisse* PR — receperunt pr. *reciperunt* PR — 8 produxerunt TH. *perduxerunt* P cet. edd. — 9 Quibus rebus TLUH 13. *Quibus* PRAMVG Barb. 1. 2. 3. 11. — 10 in. *a* TU — 12 potestatem PT. *potestate* UH — 14 uellaunoduni P cet. *bel-*

launoduni U. *uellau duni* Vp — 17 *sit gestum* TU 13. — 18 ac. *aut* PRAMVJ Barb. 1. 2. 3. *et* TUH 13. — *phiberentur* TU — 19 cum. *ut* PRAMVJ Barb. 3. *quod* TUH 13. *atque* 1. 2. — 20 *secare* TU — 21 hos omnes r. *hos omnis* A. *os omnes* PRV. *Oms̃* U. *om̃is* T — 22 *ab æquitatu* TH — deleri TUH 13. *diligi* RAM Vict. *deligi* PVG. *dirigi* 3. *diripi* J 1. 2. — 23 *ædificiaq.* T — 24 quoquo uersus TUH 1. 2. 13. *quoq. uersus* PRAM 3. — 25 *adiri* UH — 28 magno cum periculo longius T 14. *magno periculo longius* PRA 2. 9. 11. *longius magno cum periculo* UH — ab. *a* T — *progressuros* H — 32 neu suis P cet. *ne usui* r. *nec-usui* v. *ne suis* TU — detrectandam PRAMU Barb. 3. *detretandã* V. *detractandam* T 13. *detrectandum* 1. 2. — 34 *commeatus copiam* T — 35 *illi* T — aestimare P cet. *existimare* J. *æstimari debere* TUH — 38 hac. *ac* PRU. *hæc* T — 39 in reliquis fit. *in reliquis* PRAMVGJ Barb. 3. *fit in reliquis* TLUH 1. 2. 13. — 42 *solacii* PAU — explorata PRAMVG Barb. 3. *quod explorata* J barb. 1. 2. 9. *quod se prope explorata* TLUH 13. — **Pag. 115.** 1 reciperaturos. Confligebant. *reciperaturos confidebant. Dicebant* P. *reciperaturos confidebant. Dicebatur* RAMV 3. *recuperaturos confidebant. Deliberatur* 1. 2. 9. 11. 13. *reciperaturos sperabant. Deliberatur* TLUH — 2 placeret P cet. *placeat* TU — 4 prope t. *ppriæ* T — *gallie tocius* TU — praesidio| PRAM Barb. 1. 2. 3. *et praesidio* TUH 13. — 5 ciuitati P. *ciuitatis* TU — 12 *itinerib. cæsarem* TU — 13 *delegit* A — 14 *milium* A — 15 in singula diei a. *insigni dei* A — *temporaq. ad* A — 16 agerentur P. *gerentur* TU — et quid Pt. *Quid* TU — 18 *Dispsisq;* U — 23 a paludibus P. *palude* TU — 27 destitit Ra. *distitit* PAV. *desistit* TU — 35 *ex iis uox est* TU (*hiis* T) — 37 singulas Prt. *singulis* RT — 41 acciperent AMTUr 2. 13. *acceperent* PRV. *acceperint* p — incepta PRAMV Barb. t. Vict. *incerta* G. *in certa* 3. *infecta* TUH 1. 2. 13. — 42 *loco laturos* TU — **Pag. 116.** 1 praestare TU. *praestar&* PRAMVt — 3 parentarent. *paterentur* A — 4 deferrentur PRt. *deferantur* Tu. *deferuntur* U — 6 *turris adppinquasset* TU — 7 *cũ sũpto* U — 9 *insidiandi* UH — 10 eo om. UH — 13 *illic* V — 15 *opto* A — 18 *leuiter* PRTU — 22 distributi AMTU 1. 2. *distributis* PRVG Barb. Vict. — 23 obtinebant PRAMVGC Barb. 1. 2. 3. *certis custodiis obtinebant* TLUH 13. — 25 *uiderent* TU — 26 *exi-*

stimarent TU — 28 *Indignatis militib.* T — 29 *sui* A — perferre P. *ferre* TU — 31 quot m 1. 3. 13. *quod* PRA MVT. *quid* UH — 32 *paratos animo* TU — uideat TU. *uiderẽ* PRAMV Barb. 1. 2. 3. 13. — 33 recusent PRMVTU 3. *recusarent* J 1. 2. 13. *recussasent* A — *condempnari deberi* AVTp — 34 *salute sua* TU — 35 *consolatos* PAMV 3. — 36 reliquaque quae MT 2. *reliqua quaeq.* PRAMV. *reliqua que* 1. — 36 *oppidi pertinebant* TU — 41 *relinquisset* A — **Pag. 117.** 1 *fortuitu* R — 5 *ppius ẽiam* T — 6 qui se ipsum PR cet. *que se ipsũ* A — 7 *desiderare* A scr. pr. — 8 debuisse PT. *debuisset* MUH — illic TU 13. *illis* PRA MV Barb. 1. 2. 3. — 10 is Mr. *his* PRAVTUm — impelleretur TUram. *inpellẽur* PRAM — 11 uideret PT. *uidisset* UH — 13 interuenerint TLUH 13. *interuenirent* PRAMVG Barb. 1. 2. 3. — 14 *habenda gratia* T — 17 ab. *a* TU — 18 posset P. *possit* TU — 19 remittere. *remitterẽ* PRAMVTLHG Barb. 1. 2. 3. 13. — 21 ut om. V — 24 *uinclisq.* TU — Hi. *ii* A — *Hic iã docti* TU — 26 et. *atque* TUH — 27 si PT. *ne* UH — *repperiri* T — *possint* TUH — 30 oppidi om. UH (non T) — 31 *triduũ* A — exercitum deducere P corr. *exercitum pducere* P scr. pr. *exercitum pdeducere* R. *deducere exercitum* P — 34 consumptum P. *pene consũptũ* TLH 14. — 35 fuga P cet. 2. 11. 14. *hac fuga* TLUH — 36 *Clamat* A — 37 in eo. *in e* A — 38 *consueuerant* TU — 39 *uercingẽorigen* T — 41 decem milia. *.x. mil* T. *x m̃* AM. *.x̄.* U. *x* PRV. In P *m* supra adpositum„ in R *milia.* — 41 delecta P. *delecti* V. *deiecta* U — 41 locis PV. In ceteris *copiis* legi — 42 mittantur P. *mittuntur* V. *submittantur* TU — **Pag. 118.** 3 *huiuscemodi* TU — 4 sollertiae ATUr 1. *solertie* PRM — 5 quae ab quoque P 14. *quae a quoq.* T. *quae ab quoquo* 1. 2. 11. *qui quoq;* U — 6 traduntur P cet. UHG 2. 11. 14. *tradantur* TL — 7 *distinauerant* PR — 11 *omib;* V — 12 *crebri* UH Barb. *crebrius* P scr. pr. — 13 *aggere* T — 14 *in opere occupatos* TU — 15, 16 altitudinem..... turrium om. T, add. t (*cotidiano aggere expresserant* t) — 16–19 et apertos .... prohibebant om. PR VGJCB Barb. 1. 3. (non AMTLUH 13.) — 20 *Muris autem omnib. gallicis hæc fere forma est* TU — hac. *ac* PA — 21 *derectæ* TU — 22 *Hæ reuintiuntur* T. *Haere uiciuntur* PAMV (*uinc.* V.) *Aere uinciuntur* UHm 2. *Ære uinciuntur* G 3. *ex reuinciuntur* 1. 13. — 23 introrsus T. *extrorsus* PRAMUHG

1. 2. 3. 13. — 24 *fronte* T corr. U. *frontib;* T scr. pr. — 25 *efferciuntur* U — *Iis* J — coagmentatis MTLUH 13. *coagminatis coagmentatis* RAV. *coagminati coagmentatis* P. *coagminatis & coagmentatis* 1. 2. *coagminatis & coaugmentatis* Ja 11. *coagminatis* G Barb. 3. *coaugmentatis* B — 27 *partib;* P — 29 *iuxta* A — 30 *compleatur* TU — 31 saxis quae p. *saxisq.* P — 33 et om. A — 35 *quadringenos* A — 38 frigore PRAMGJ 1. 2. 13. *luto frigore* TLUH — tardarentur ATU 1. 5. 9. 13. *tra darentur* M. *traderentur* PRV. *terentur* r. *terrerentur* GJ 3. *turbarentur* 2. 11. — 41 Cum is PLUJBrt 2. 5. *Cumhis* RT. *Cum* AM — contingeret et caesar TLUH 13. *contingeret. caesar* PRAMVGJ 1. 2. 3. *contingeret cum caesar* B. *contingeret cæsar cum* j 1. 2. 5. 9. 11. — 42 *consuetudinē* A — **Pag. 119.** 5 *aridū* U — 6 materiem PRA. *materiā* VTU — 7 reliquasque AMTL barb. 1. 2. 13. *reliquas* PRVUHG Barb. 3. — 8 ut. *Aut* UH — curreretur P cet. *occurreretur* TU — 9 *inire* T — 10 *due semper* UH 13. — excubabant Pt. *excubarunt* TU — 12 reducerent Pt. *educerent* T — 13 *intsescinderent* T — 19 ipsi. *illi* A — 23 per P cet. *qui per* TU — *saeui* T. *sebi* U — ac piceis. *accipis* T — 25 scorpione TUr. *scurpione* PRAMV — 26 ex. *et ex* A — 27 *scurpionis* PV — 28 *exanimato altero. successit tertius. et tertio* TU — 30 ex parte. *ea parte* PRAVG 1. 2. *parte* TLUH 13. — hostibus om. UH — 33 ceperunt P. *fecerunt* TU — 35 sese Pt. *se* TU — sperabant Pt. *putabant* TU — 36 Vercingetorigis aberant. *uercingetorix habebat* TU — 37 palus a. *paulus* A — *perpetua q̄* (i. e. quae) U — 38 *tradebat* V — hoc J 1. 2. 13. *haec* PR. *hæc* AMVT. *hec* LHG 3. — 39 *apparebant* T — 40 *pcurrerant* TU — 41 *petiuerunt* TU — *et liberos* U — **Pag. 120.** 3 *recepit* A — 7 directisq. Ar. *derectisq.* PRVU. *pfectisq.* T — 8 imbre Pt. *imbri* TU — 9 arbitratus est PRAMVG Barb. t 1. 2. 3. 13. *arbitratus* TUH — 11 suosque PRAMVG Barb. 1. 2. 13. *suos quoque* TUH. *suos et* 3. — 12 legionibusque PRAM. *Legiones* TUH 1. 2. 13. — intra uineas TUH 1. 2. 13. *extra uineas* AM. *extra castra uineas* PRVG 3. — 13 expeditis PRAM. *expeditas* TH 1. 2. 13. *expediri* 3. — cohortatus PRAMG 3. 13. *cohortatur* TUH 1. 2. 11. — 14 iis 1. *his* PRAV. *His* TU — 15 *primu* P — ascendissent Pt. *excendissent* T. *extendissent* U — 19 *patentib.* T — 20 obviam veniretur. *obuiam contra ueniretur* cdd. *obuiam contraueniretur* 2.

11. 14. — 21 *dimittere* PRAVTU — 23 *armis abiectis* TU — 24 continenti impetu Pt. *continuo* TU — 28 genabi P. *genabensi* TU — 30 numero P cet. U 2. 11. *eo numero* TLHu 14. — *XL miliũ* TU — 31 eiecerant TUH. *eiecerunt* PRAG 2. 9. 11. 14. — 33 silentio P. *sic* TU — ex fuga (quod est corrigendum) om. TL — 34 ex eorum concursu Pt. *concursu eorum* TU — 35 oreretur PRAMVU. *oriretur* Tm — ut R cet. *et* r — 39 *consilio* MH — *quo hortatus que* M — 40 animo om. L — *dimitterent* U — ne PRAV (TU)G 2. 11. 14. *neue* L — **Pag. 121.** 4 *facta* A — 6 se celeriter. *sceleriter* A — *senaturum* AV. *seraturum* a — 7 *desentirent* A — 11 iis TU 1. 2. *his* PRAMV — communis salutis PRMVTU 1. 2. *salutis cõmunes* A. *salutis cõmunis* a — 12 *hostium repentinos* TU — 13 sustinerent P cet. 11. *sustinere possent* TU 14. — 14 et om. TU — 16 se in 1. 2. 13. *in* PRAMVTUHGJ 3. — 25 patienda PR AMVGJ 1. 2. *patienda et pferenda* TLUH 13. — 28 eas PRAMVGJ 1. 2. 3. *earũ principes* TLUH 13. — bonis pollicitationibus PRAMVGJ 1. 2. 3. *donis pollicitationibusq.* TL UH 13. — alliciebat PRGJt. *allicebat* A. *adlicebat* T — 29 *diligebat* V — 30 posset PRVGJ 1. 2. 3. 11. *capi posset* TLUH 13. 14. *capere posset* AM — 32 deminutae T(U). *diminutae* PRAMV 1. 2. 3. — 34 in. *et* A — 35 erat om. J — permagnus PRTLJu 11. 13. *pmanus* U. *magnus* AM. *manus* V — numerus in gallia PRAMVGJ 1. 2. 3. 13. *in gallia numerus* TLUH — 37 *teutomotus* ATU — *allouiconis* TU — 38 nitiobrigum U. *nitiobrogum* PATru. *nitiobrugũ* R — amicus om. UH — 39 *numero equitũ suoꝝ* T — 41 *auarico* PRAV — **Pag. 122.** 1 refecit PRVLGJ 2. *reficit* AMTUH — 3 *instituisset* A — 5 ueniunt P. *uenerunt* TU — 6 *ciuitatib;* U — 8 annum P. *annuã* TU — 10 creatum esse Pt. *creatum* TU — 13 *ualeciatus* A. *altiacus* U — 15 *omnem esse* T — *in carmis* V — 20 a bello P. *bello* TU — 25 descenderet TU 14. *discederet* PRAMV 1. 2. 3. 11. — confideret P cet. G. *sibi confiderꝫ* TH — 26 arcesseret AMTU. *accesserꝫ* PRV. *accerseret* 1. 2. — 27 iis 1. 2. *his* RAVTU. *is* M — 29 de iure aut de legibus P. *de iure aut legibus* 1. 11. 14. *de legibus aut iure* TU — 31 esset. *eẽ* M — ad se decetiã A(T). *ad se ꝫiam* PRVG 3. *etiam ad se* 1. 2. 11. 14. *decetiã* UH. *decerꝫ ad se* m in rasura. — 32 *conuenisse* A — *ducereturq;* V. *doceretur* A. *diceretur* a — *ppaucis* A — 34 ex fratre Egm. *ꝫ fratre*

PRV 3. *a fratre* AMTUv g in rasura 2. 9. 11. 14. — 40 cohortatus cdd. 3. 13. *hortatur* 1. 2. 11. — 41 *dissensionũ* TU — 42 his PRAMV 1. 13. *hiis* TL. *iis* U. om. 2. 11. — eaque quae 1. 2. 13. *ea quae* PRamv. *eaq.* AM. *Eaque* VU. *aτq. q̄* TL — **Pag. 123.** 2 *.x. milia* T — 5 *parasiosq.* PRV — 8 uercingetorix P cet. edd. *a uercingetorige* TLUH — 9 fluminis parte P. *parte elaueris* TU — 11 *uterq. utriq; ēēτ exercitui in conspectu.* TU — 12 *poneret. dispositis* TU — 14 caesaris P cet. u 11. 14. *cæsari* TLU — 17 *accederẽ* PR — castris positis TUHJ 1. *sitis* PRAMVG 3. *castris* L (in cuius marg. *positis* add. antiqua manus) — 19 *postridie* TU — 20 ut AMTUr 1. 2. 3. *in* PR — 21 captis PRAMVUt Vict. 3. *Craptis* T (ut videtur) H scr. pr. *demptis* 1. 2. 9. 11. 14. — quibusdam cdd. 2. 9. 11. *quartis quibusque* 14. — 21 uti. *ut* TU — 22 hīs P. *hiis* T. *Iis* U — 23 ·egredi P. *pgredi* TU — diei om. TU — 24 ceperat PRV. 3. *caperet* TU 2. 9. 11. 14. *coeperit* A — *isdem* MTU. *hisdem* PRAV — 26 legionibusque traductis TL UH 14. *legionibusq.* PRAMVGJ 1. 2. 3. 11. — 33 de expugnatione desperavit; de obsessione 13. *de oppugnatione desperavit. De obsessione* TLUH. *de expugnatione* RAMVG (de quo fallitur Whitte) J 1. 2. 3. 11. *de expugnationē* P — 34 quam. *ut quã* T — 35 positis PRAMVGJ 11. *in monte positis* TLUH 14. — 37 ciuitatium PRV. *ciuitatũ* AMTUJ 1. 2. 3. 13. — 39 ciuitatium PRAMV. *ciuitatũ* TUmv. 2. 3. — 40 *capiendum consilium* TU — cotidie ad se P cet. *ad se quotidie* 1. 2. 13. *ad se* TU — 41 conuenire iubebat PRAMV 1. 2. 13. *iubebat conuenire* TU — **Pag. 124.** 2 quoq. PRATU. *quoquo* r 1. 2. — periclitaretur TUH 1. 2. 11. 13. *pspiceretur* PRAMV. *perspicerẽ* t. *pficeretur* 3. — 7 his˙ PT. *iis* U — *non ////////is* A. *non minimis* a — 9 ueniri posset Pt. *uenire possent* TU — deiecto TUr. *deiectus* PRV — 11 ab repentino h. incursu PAMTU 14. *ad repentino h. incursu* R. *ad repentinũ h. incursũ* Gr 2. 9. 11. — 14 adiudicatum a caesare P. *a cæsare adsignatũ* TU — 16 litauiccus PRMVU. *litauictus* A. *litauicus* v 1. 2. 13. *litanicus* 3. *litauius* T — 17 *fr̄s* T. *fr̄* U — 18 hís A. *hiis* T. *iis* U — 19 et imperio PRATU 3. 13. *et in imperio* Mr. om. 1. 2. — 21 distineat Tr Vict. 13. *dedistineat* PRAV. *destineat* MU. *detineat* 1. 2. 3. — *reliquos* T — 22 *galliæ* A — 23 sic. *si* V — 69 fore. *forte* A — 31 ut. *uti* TU — litauiccus PAMU. *litauicus* T 1. 2. *tali uic-*

cus R. *conuictolitauis* t — 32 *caesarem* P — 36 xxx P cet. .*xl.* TU — interiit PT. *periit* U — 40 indicta causa PAMVTUH Vict. 2. 11. 13. *indicta re* Gr 1. 3. *indicta* R — 41 ipsis PRAM 2. *his* TU — 42 meis propinquis PRA MVTU 3. *propinquis meis* 1. 2. 13. — **Pag. 125.** 2 ii A 2. 11. *hii* M. *hi* PRVTU. *duo* a — 3 *lictauiccus* A — 4 multos PRAMVt 11. *omnes* TU 14. — 7 *lictauiccũ* A — 8 ille om. V — 12 *est in nobis animi* TU — 13 atque hos Ar. *atq. os* PRV — 15 magnum P cet. 2. 11. *Continuo magnum* TLUH 14. — 16 *ipso* A — interficit P. *intercipit* TU — 17, 18 eodem mendacio ..... permouet 3. *eodem mendacio* ..... *pmon&* PRAM 1. 2. 9. 11. (*pmom&* P scr. pr. *p̃mon&* r). *in eodem mendacio* ..... *pmon&* TLUH. *in eodem mendacio* ..... *permanet* 13. 14. — 22 *sibi ab diuitiaco* TU — *diuiciaco* PR. *deuitiaco* T — 23 loco om. TU — 25 et om. TU — 26 *magistratũ* UH. *magistratus* TL — conuictolitaui P (ut videtur) AU. *conuicto litauo* RVp. *conuicto litaio* T — 27 coto P. *cotto* RAVTU — *pugnauerat* TH — his PRAVTU — 28 litauicci PRAVU. *litauici* T — fere om. TL — 31 prouideat PRVGJ 2. *prouiderat* AMTLUH (*puidar̄* L). *puideret* t — si se AMTLUH 2. *ne se* PRVG. *ne* J — *se cum* J — 39 fabium PRAMV 1. 2. 3. 11. .*c.* *fabium* TUH 13. *gaiũ fabiũ* t — 40 *reliquit* TL — 41 *pfugisse* TU — **Pag. 126.** 1 progressus om. U — milia passuum. *m̃ p̃* PAV. *m̄ p̄* R — *conspicat.* *Inmisso* TU — 4 eporedorigem TU. *eporidorigem.* PRAV — 6 *appellari* TU — *Hiis* T — *litiuicci* RV — 7 deditionem PRAMV 1. 2. 3. 11. *et deditionem* TUH 13. — 8 litauiccus R corr. TU. *litauicus* P R scr. pr. AM 1. 2. — 9 more gallorum nefas PRAMVTU 3. *nefas more gallorum* 1. 2. 13. — 11 *p*fugit Pt. *pfugit* TU — 15 mouit P cet. edd. *mouet* TLUH — 18 *integri defessis crebro* TU — 20 *iidem* PRA. *eisdem* TU — 21 *omni genere* TU — 23 *ceteros* U — 24 uallo ATUp. *ualle* PR. *uelle* r — 25 similemque casum PAMr 1. 2. 3. *similemque causam* R. *similem ad casum* TU 14. — apparare P cet. 1. 2. *parare* TU 14. — Iis PRAMV. *His* TU 1. 2. — 27 primis P. *trinis* TU — 28 *litauico* T — 30 *generis* V — 31 habeant AMTUr 1. 2. *habent* PRV — 33 *abstraunt* V — *inclinatam* TH — conuictolitauis PAr. *conuictolitabis* TU. *conuictolitauius* R. *conuictolitauus* p — 34 .*plebem ad* TU — inpellit P. *inbellũ* R — 35 *satanitatem* PV — *pudeat reuerti* TU — 36 *data fide* TU — 37

cauillono PRAVt. *cauillonno* TU — 38 in itinere 1. 2. 13. *itinere* PRAMVTLUHG 3. — 41 armatorum. *ad arma* TU — **Pag. 127.** 1 *ablato* A — *eorum omnes* TU — 5 *purgandi sui* TU — 6 *causa suorum* TU — 8 *et timore* TU — *extriti* V — 12 *et leuitatem* TU — 13 *beniuolentia* V 1. 2. — 15 civitatibus om. TU — 16 a PRVt. *ab* AM. om. TU — *contrahere* A — 17 ab PRA. *a* TU 1. — 19 *accedere* U — *gerende rei* TU — 21 *animū aduertit* TU — 23 *poterant* T — *pfugi* A. *pfugis* T — 27 hunc siluestrem Pt. *siluestre* TU — 28 *oppidi partem* TU — *Huic loco uehementer illos* TU — 29 ab. *a* TU — 30 *altero* P — quin. *non dubitari quin* TLUH — 32 muniendum PRAM 2. 11. *muniendum locum* TUH 13. — 34 eis de media nocte imperat. *eisdem media nocte imperat* PRAMVGJC 1. 2. 3. 11. *eodem media nocte imperat his* TLUH (*eodem. media* H. *nocte. impat* TLU. *hiis* L). *eo de media nocte*, *iis imperat* 13. 14. (habent *turmas eo de media* cet.) — 35 uagarentur PRAG 11. *puagarentur* UH 13. *puagentur* TL — 36, 37 mulorumque produci atque iis stramenta detrahi. *mulorūq; pduci. neq; hiis stramta detrahi* TLUH (*iis* U. *his* H). *detrahi* PRAMVGJC 1. 2. 3. 13. 14. — 38 *specie adsimulatione* A — 39 latius Pt. *cautius* TU — 40 uagarentur Pt. *uagentur* TU — *eosdem* U — 42 *gergobia* PRAMV — **Pag. 128.** 2 et paulum PRt. *et paulo* A. *Paulū* U. *Paulo* T — 4 munitionum P 14. *ad munitionem* TU — 6 ne TLUH 13. *qui* P RAMVGJC 1. 2. 3. — 7 animaduerterentur PRA. *animaduerteretur* TU — 9 uelit AMTLUHC. *uellꝫ* PRVG 1. 2. 3. 11. 13. — 11 *incommodi habeat* TU — 12 mutari P. *uitari* TU — *rem esse* TU — 13 *dat signum et a parte dextra* TU — 14, 15 *mittit ad oppidi* A — 15 *Murus oppidi* TU — ab PR. *a* TU. *ac* A. *at* — *escensus* U — 16 *mille. cc.* P. *mille ccios* R *m̄.cc.tos* T. *.cc.* UH. In cdd. super numeros additur terminatio. — 17 circuitus Pt. *circuitui* TUH — 18 *spatio itineris augebatur* TUH — 19 longitudinem TUH. *longitudine* PRMVG — 20 qui P. *quo* TL — nostrorum 1. 2. *nr̄m* (i. e. nostrum) PRAMVTLUG 3. — *tardaret impetum* G 3. — tardaret AMprv. 1. 2. *tardarent* TU. *turdarꝫ* R. *traderꝫ* P. *ardaret* V. *tradarent* L — praeduxerant PRAMV. *p̃duxerant* (quod idem est) TLU. *perduxerant* r. *produxerant* 1. 2. *p̃cluserant* m — 21, 22 *atque inferiorem partem collis* AM. Cet. om. — *capiendis castris* TU — 26 ut bis. T add. t — Teutomatus. *Theutomatus* 13. *uotomatus*

AMTU. *natomatus* L. *uotomapatus* PRV. *nocomapatus* 3. *Fontomatus* 1. 2. 11. — *nitiobrogum* AVTU — 28 *parte corporis* TU — *nuda* TU — 31 *canere* TU — legionique PRAMVG 2. 9. 11. *legionisque* TLUH 14. — *erat concionatus*, *signa* 9. 14. — 32 constituit PRAM 11. *constiterunt* TU. *constitere* 14. — Ac. *At* T 2. 9. 11. 14. — 33 *audito* TU — magna P. *magnæ* TU — ualles PRATU. *uallis* r — *intercedebant* T. *in̄tcidebant* U. *in̄tedebat* A — 34 ab PA. *ad* R. *a* TUr — 37 sibi esse PRA. *subiesse* V. *sibi* TU — *existimabant* TU — 39 *oppidi muro* TU — adpropinquarunt PRAMG 2. *adp̄pinquauer̃* V. *adp̄pinquarent* TUHJ — 41 *tumulto* P — 42 *hostes* TH — sese P. *se* TU — **Pag. 129.** 1 *uestes* T corr. L — *3 romanos obtestabantur* TU — 4 a mulieribus PRAMVG 11. *mulieribus* TUH — 5 *muro* TH — *dimissæ* PRA — 6 *militib. se* TUH. *militib. sese* t — L. fabius TUr. *Labius* AM. *labius* PR. *Fabius* 2. — centurio om. TU — 10 iis P cet. *his* TU — Hos P. *eos* TH. *Eo* U — 12 ii U 2. 11. *hi* P R corr. AMVT. In R super *m* in *Interim* in extremo versu *i* deletum esse videtur. — 15 concursu. *conuersu* A. *cursu* TLH — 19 de muro om. TU — 20 passum. *sparsum* TU — 23 *fatigati* A — 25 *copias augeri* TU — 28 ex castris om. TH — ab. *a* TU — 29 *dextro*|*hostiũ* A — *ut sinistros* UH — loco depulsos PRAMVt 3. *loco pulsos* TUH. *depulsos loco* J 1. 2. 13. — 30 *hostes libere* U — 31 *paululum* T — 33 comminus pugnaretur TUHJ 1. 2. *comminus* PRAMVG 3. — 34 nostri. *nō* V — 35 *a latere* TU — *ad dextra* A — 36 manus om. T — 37 *nrōs ꝑterruer̃* T — 39 pacatum PRATU. *paccatum* V. *peccatum* M — *consueuerat* V — 41 *lucius sabinus* A — *escenderant* U — 42 de muro TUH 13. *muro* PRAMVGJ 1. 2. 3. 11. — *p̃cipitantur* T 11. 14. — **Pag. 130.** 1 *.m. petrei* UH. *pretor* T. *marcus pretor* t — 2 a multitudine P cet. *multitudine* TU — 3 sibi TUH 14. *sui* PRAMVGJ 1. 2. 3. 11. — multis iam P cet. Jt. *multis* TUHG 3. — 4 *erant secuti* TU — 5 *conseruare* T — 9 *paululum* TU — *auxiliare* T — 11 *deficiunt* odd. edd. — 13 *paululum* T — 14 *.XL.VI.* P. *.VI.&XL.* U. *sex &.XL.* T — 19 *locum ceperant* TU — 20 *attinger̃* A — *hostẽ* TU — 21 constiterunt PAMVUH 1. 2. 13. *constiterant* RG 3. *extiter̃* T — 22 *sunt paulũ minus septingenti* PRAMV. *paulo minus .DCC. sunt* TU — 24 contione PRAUt. *contentione* T — *militum cupiditatemque* TU — 26 quo. *quod* U — 27 *dato recipiendi* UH (non T) — ab tribunis PA

ad tribunis R. *a tribunis* r. *a* TR TU — 28 *Exposito* TU — 30 cum. *quod* TU — *expoliatam* T — 31 ne PT. *neq;* UH — 32 accideret Pt 2. 9. *acciperet* TUH — 33 *Quantopere* TU 1. — 34 quos TU 13. *quod* PRAMV 1. 2. 3. — 35 *muros* PRV — 38 nec Pt. *non* TU — ab P cet. 11. *in* TU 14. — et continentiam om. TU — 40 *extremũ oratione* TU — 42 uirtuti hostium Pt. *hosti* TU — **Pag. 131.** 1 quae. *que* p. *quem* P — 2 ex. *e* TU — *iduneo* A — 3 nihilo magis. *nihil ominus* PRAVTU. *nichilominus* ML 3. *nihilominus* 1. 2. 13. — 4 *descenderit* U — secundo P cet. 2. *secundum* 5½. 9. *eo secundo* TLUH — 7 animos PAMV TU 1. *animo* R 3. — 8 Ne om. T — 9 elauer TUpa. *elaber* r. *laber* PRAM — *ponte* TU — *refecit* 1. *effecit* UH. *fecit* TL — eoque exercitum. *atque exercitum* H. *exercitũq;* TU — 10 traducit P .*traduxit* TU — 11 eporedorige (T) rm. *eporodorige* U 1. 2. *epo//ridige* A (*r* erasum esse videtur). *eporide* M. *operi digne* PRV — 13 ipsos PRAMV 1. 2. *ipsũ* G 3. *&* *ipsos* TLUH 13. *praecedere* 1. 13. — 14 perfidiam haeduorum P cet. 5½. 9. *perfidiam Heduorum Caesar* 14. *heduoꝝ pfidiã caesar* TUH. *Caesar perfidiam heduorum* 2. 11. — 15 *eorum* TU — *maturari* UH. *maturandi* T — 16 *ptinendos* UH — 17 non constituit PRA. *constituit* U. *non censuit* Tu. *non sensuit constituit* H — 18 *daret aliquam timoris* TU — *Discendentibus* PA — his PT. *iis* U — 20 .compulsos TU. .*& conpulsos* PRAMV 1. 3. — 21 copiis Pt. *sociis* TU — 22 quam in fortunam . . . deduxisset. *in eã fortunã amplitudinemq; duxisse* TU — 26 *dimittit* TU — 27 nouiodunum ATUr. *nouiodonum* PRV — 32 coemptos r 3. *coemptus* PRV. *coemptorum* J 1. 2. 9. 11. 14. *coemptum* AMT. *coeptũ* U — 33 et de statu civ. cognovissent om. U — 34 bibracti PRAM. *bibracte* TU — 35 *maxime* T. *magne* U — *conuictolitabim* PRAM. *conuictolitauem* TUa. *conuictolitauum* p — 37 *uercingetorigen* PRV — *de amicitia* TH — 38 *misso* T — tantum Pt 2. 11. 14. *instans tantum* TUH — 39 *nouiodum* P. *nouiodunis* p — 40 negotiandi P cet. 2. 9. 11. *negotiandi aut itineris* TLUH 14. — 41 *ciuitatium* T corr. U — 42 *deductos* T — **Pag. 132.** 1 a PRA. *ab* TU — cui ATU. *quo* PRMV 1. 2. 3. — 3 auexeř T. *aduexeř* t — 6 *initiendi* PRTU — 7 ab re P. *re* T. *rẽ* U. *aut re* u — 8 in provinciam expellere. *ex prouintia expellere* PRAMVGC 1. 2. 3. 11. 13. 14. *puincia excludere* TL UH — 10 *transire* TU — 15 ut nemo tum quidem. *ut*

nemo tunc quidem TU. *ut ne m&#ꝯu quidem* PRAMVt 3. (in plerisque arcte scriptum *utnem&#ꝯu*). *id ne metu quidem* 1. 2. 11. *id ne tum quidem* 13. 14. — *faciendũ* T. *fatiendũ* U — 17 ceuenna AMU. *cebenna* T. *ceuennae* P. *ceuennæ* RV — 18 abiuncto T 1. 2. *adiuncto* PAMVUr. *ad/////////////* R. *agednicũ* 3. — iis P cet. U. *hiis* Vpm. *his* T — 21 ligerem PRAM. *ligerim* TUpr — *uado qui* V — 22 *ꝑré* T — 24 *refringerent* TU — 27 iter in Mpat 1. *Int̄ in* A. *iter* P. *it̄ | int̄* T. *iter inter* U — *senonas* T corr. U — 29 agedinci PRAMT. *egedinci* U — 30 *luceciã* PT. *lucetiã* U — 31 Id est. *idem* T (est enim *id* cum lineola in *d*). *quod ẽ* t — quod positum est P cet. *positũ* TU — 33 ex. *et* A — 34 *camulogeno* .*Qui ꝑpe* U (vacuo intervallo) — 36 Is. *His* T — 38 *magno opere* U — 42 confieri MT. *cumfieri* PRt. *confici* m — *animum aduertit* TU — **Pag. 133.** 1 melodunum t 13. *Meledunum* 1. 2. *melledunũ* Rpv (fortasse PV, in quibus utrum *melle* an *mello* primitus scriptum sit, dignosci nequit). *mellodunũ* AMU 3. *metiosedũ* T corr. *meliosedũ* T scr. pr. *metiosedẽ* u. *melodunũsedũ* L — 2 est om. L — Senonum om. 1. 2. — insula (R) MTU. *insula silua* P corr. AG 3. *insulla silua* P scr. pr. *insula fluminis* J Egm. — *sequane* AMLJ Egm. *sequana* PRVTUHG 1. 2. 3. — 3 *Dep̃hensis* TU — 4 circiter quinquaginta om. TU — 5 iniectis P. *impositis* TU — 6 pars erat ad bellum (A)r. *praeerat ad bellum* P. *praeserat ad bellum* R. *pars ad bellum erat* TU — 9 *luteciã* t. *lucetiã* U. *luceciã* T. Similiter vv. 10 et 12 — 10 iis AM 1. 2. *hiis* Lm. *his* PRVTU — *melloduno* AM. *am&#ꝯdodone* R. *am&#ꝯclodone* P. *ameclodone* p. *a me dodone* V. *amelodone* C. *de melloduno* 3. *a Meleduno* 1. 2. 11. *a Meduno* 9. *a Meloduno* 13. 14. *metiosedo* TLU — *ꝑfugerant* TU 14. — *incendunt* TU — 11 profecti a TL. *ꝑfecti ab* UH. *profecti* 13. *prospecta* PRAMG 1. 2. 3. — ad ripas PRAMG 2. 3. 11. *in ripas* UH. *in ripa* TL. *in ripis* 13. — 12 e AMT LUr 1. 2. 3. 13. *ex* PRV — 14 a gergobia PRAV. *gergouia* TU — 15 et secundo P. *secundo* TU — 17 ligeri PRV. *ligere* ATU — 18 autem om. TU — 19 qui iam ante erant. *quia ante erant* PRG 3 (*antæ* P). *qui ante erant* AM VU 1. 2. *qui erant ante* TH — 20 *bellum aperte* T — Tum TUm 1. 3. *Cum* AMV. *cum* PRG — 21 *commutione* A. *commotione* a — 23 *prælio quo* V — *lacesceret* PRA — 24 agedincum AMT. *egedincum* PRVUH — *reducere* U — 25 Namque Pt. *Namcq̃* T. *Nam cũ* UH — *ex altera* TU —

26 *uirtus* T — instabant AMT 2. 3. *instabat* PRVUt — 27 *altera* TU — *camulugenus* V — 28 tum TU 2. *cum* PRAMV — atque em. UH — 29 *destinabat* TL — 31 Sub PRAV 2. 9. 11. *Itaque sub* TLUH 14. — consilio P cet. 2. 11. *concilio* TU 14. — 33 Meloduno. *a Meloduno* 13. *a meleduno* 1. 2. *amellodone* R corr. 3. *amectodone* R scr. pr. *amiliduno* r. *amedodone* PV. *metiosedo* AMTU. *mitiosedo* L — 35 milia. *m̃.* PRAV — *ibi se expeta iubet* A — 37 ad AMTU 1. 3. *id* PV — *reliquit* T — 39 *auerso* T — 40 lintres (U)m. *lyntres* Vp. *luntres* PRAM — 41 *mittit in eandem partem* TU — 42 post paulo PRU. *post paulũ* r. *paulo post* T — Pag. 134. 1 *petiit* T — *qua* A — 2 *uentum esset* TU — ut omni AMTU. *omni* PRV — 3 *magno* A — subito erat coorta AM(V). *subito coorta* PRG. *erat subito coorta* TUH — 7 *luce* T — 9 *aũso* T — 10 *audiri* TU — 14 e regione AMTU. *regione* PRV 3. — 15 Melodunum. *mefloesedum* P (*manum ẟloesedum* scr. pr.). *ẟlosedum* RV. *metiosedũ* AMTLU 13. *edosedum* 3. *ẟ Iosedum* 1. 2. — 16 *pgrederetur* TU — 20 secundissimorum PRAMV 2. 9. 11. *tot secundissumorum* TU 14. (*secundis sũmoꝝ* T) — retinerent memoriam PRAMVG. *tenerent memoriam* 2. 11. *memoriam retinerent* TUH, *memoriam tenerent* 14. — 21 *ducti* A — 22 praesentem adesse Pt. *adesse* TUH — 23 ab Pt. *a* TU — 24 hostes pelluntur atque in fugam PRVLGt. *in fugam* AMTUH — 25 quintadecima PRV 1. 2. 3. 11. *.xv.* t. *duodecima* AM 13. 14. *.xii.* TU — 27 telis Pt. *pilis* TU — 28 *quisquam suspicionem fugae* T — 29 atque eos. *eosq.* TL — cohortabatur AMJ 1. 2. 13. *cohortatus* PRV 3. *hortabatur* TLU — incerto PRVJ 1. 2. 3. *At incerto* AM TLU 13. — nunc etiam PRVJ 3. 11. *etiam nunc* AMTU 13. — septimae legionis TU 2. 11. 14. (*.vii.* TU). *a septima legione* PRAMV — 31 *nuntiatum esset* T — 33 Ne eo Rp, *neo* P — 35 ii AM 2. *hii* PRVUm 3. *hi* Tr — praesidio Pt. *in p̃sidio* T — contra castra labieni TU 13. 14, *contra labienum* PRAMV 1. 2. 3. — 36 *subsidios uisi erunt* P — 37 uictorumque PRAMVt 1. 2. 3. 13. *uictorum* TU — 41 agedinco ubi R corr. *agedincubi* R scr. pr. *adgedincũ. ubi* T — Pag. 135. 1 *augebatur* TU — 3 *auctoritate pecuniae* T — 6 ut ad PAMVTLUH 13. *ad* RGJ 1. 2. 3. — *belligerandi* TL — 8 et re in controuersiam deducta 1. 2. 11. *Re in controuersiam deducta* TUH. *ẟ rem in controuersiam deduci* PRAMVG 3. — 9 Eodem conueniunt P

cet. 11. 14. *Conueniunt eodem* t. *Conueniunt* TU — 10 *frequentes multitudines. suffragiis* PRAMTU 2. 11. 14. — 11 *uercingꝫ originem* PR — 12 *linguones* U — afuerunt PRA. *abfuer̃* Rt. *affuer̃* TUa — 14 ab Pt. *a* TU — 15 neutris P. *neutri* TLU — 16 ferunt TUp. *fuerunt* PR — *sed eiectus* PR scr. pr. — 18 *in se indulgentiam* TU — 19 ab Pt. *a* TU — 21 Ipse P cet. *Ille* TLU 13. — *cꝫeris reliquis* T — 22 diemque ei rei constituit. *Denique ei rei constituit diem.* PRAMVTLUJC 3. 13. 14. *denique ei rei constituunt diem.* 1. 2. 11. — huc omnes cdd edd. — xv milia. x̄v̄. RAMTU. *xv.* P 3. *uiginti milia* 1. 2. — 23 quem Rp. *quam* P — 24 antea cdd. *ante* 2. 9. — habuerat PRAUt 2. 9. 11. *habuerit* T 14. — *c̄t̄ep̄tū* T — in acie P. *acie* TU — 26 factu PT. *factū* t — 27 sua ipsi PTH. *ipsi sua* U — 28 qua. *quia* A (U, ni fallor). *quoa* T — 29 se consequi TLUH 13. 14. *consequi* PRAMV 1. 2. 3. 11. — 30 segusiauisq. PRAMVTU. *Segusianisque* 2. 11. 13. — 31 finitimi prouinciae. *finitimi ei puintiae* PRAMVUt 13. 14. (*prouincie* AMU). *finitimæ puintiæ* T. *finitime ei puincie* 3. *finitimi: eius prouintie* 1. *finitimi eius puinciæ* 11. — decem milia PR. .x̄. TU — 32 DCCC A. *octingentos* PR — 33 eporedorigis TUa 1. 2. *eporedigeris* AM. *eporo digeris* P. *eporodig/////* R — inferri PRAM 1. 2. *inferre* TU 13. — 34 gabalos TU. *gaballos* PVr. *gallos* R — 35 *itē in rotenos* T — *uolgarum* PRAMV. *uulgarū* TU — *aremicorum* PRAVTU. *aremicarū* M — 37 allobrogas PRAMV 2. *allobroges* TUv — 38 *a superiore bello nondum* TU — ab Rp. *ad* P — resedisse ATUm 2. *residisse* PV 1. *redisse* RM 3. — 41 *erant puisa* T — 42 ipsa PRV 1. 2. 3. 11. *ipsa coacta* AMTU 13. — **Pag. 136.** 1 *heluetii* U — 2 *congressis* PV — 3 gaio PRAt. .c. U. *cū* T — donnotauro PR. *donotauro* At. *donotauro duūuiro* T. *duūuiro* U — caburi filio PRA. *cabuli filio* t. om. TU — 4 ac muros. *murosq;* TU — 6 cum om. A — 8 *in re* T — 11 iis U (sed inest macula) — 12 *consueuerant* T — 13 quod Pt. *ut* TU — 14 sed et RAMTUpv. *sedent* RV. om. 2. 5. 9. 11. 14. (in quibus est *reliquisque equitibus*) — 17 *tota gallia* TU — 19 lingonum (A)p. *linguonū* Tu. *ligonū* r. *linguones* U. *lignorum* PR — 20 ferri P. *ferre* TU — 22 *consilium* U — 25 ad. *At* U — 26 ꝑfici V. *ꝑficere* v — *copiis coactis* T — 28 adoriantur r. 1. 2. 3. 13. *adorientur* PRMV. *adorirentur* ATU — 29 facere P. *confici* TU — 30 *confidebat* TU —

31 *necessariũ* PRV — 32 *qui nemo* T — 33 modo om. TU — et ipsos quidem non P cet. 1. 11. *ne ipsos quidem* TU 14. — 34 *dubitari* U — quo TU 1. *quod* PRAMVG 3. — 35 *hostiũ ñ defuturũ* TU — 38 ad PRAMVTLUHGJ 3. *ne ad* a* 1. 2. 13. — uxorem PRAMVGJ 1. 2. 3. 13. *uxores* TLUH — non bis PRVLGJ 2. 3. 13. *nobis* v (ni fallor) *non* AMLUH — 39 perequitasset P cet. LGt. *perequitarit* TUH — 40 iureiurando P. *ad iusiurandũ* TU 14. — 41 *acies se* T — 42 una primo P cet. 2. 11. *una a primo* TLUH 14. (.*Una* TU) — **Pag. 137.** 3 omnibus in P. *tc̄ omnib. in* Ht. *tc̄ in omnib;* U. *tc̄ omnib.* T — 3 constitit P R corr. AMVG. 3. *constituit* R scr. pr. *consistit* TU 1. 2. 13. — inpedim̃ta int̄ PRAU. *Impedim̃ta iñta int* T — 5 *labore au* U — inferri caesar P cet. 1. 2. 13. *caesar inferri* TUH — 6 constitui P cet. 11. conuerti T corr. UH 14. *conferri* L (quod fortasse in T fuit) — 9 .*fugientesq.* TU — 12 circumirentur PRAV 3. *circumuenirentur* MTLUH 1. 2. 13. — 14 producuntur. *perducuntur* (vel *p̄duc.*) cdd. edd. — cotus TU. *cotys* PRV. *cotis* A — 15 conuictolitaui U. *conuictolitabi* PRAM. *conuictolitabe* 1. *conuicto labi* T. *conuicto litaio* t — 16 *litauicti* V — 17 *ebore dorix* PA — 19 copias AM(V) 3. *capias* PR. *copias suas* TLUH 1. 2. 11. 14. — 21 *oppidum est* T — 22 ex. *e* TU — 23 duabus P cet. TL 11. *duabusq.* UH 14. — 25 .*III.* *ex* T — 26 *alaesiã* PR — 27 *t̄ritisq.* T — 27, 28 equitatu . . . . .erant pulsi cdd. 14. *equitatus* . . . . .*erat pulsus* 1. 2. 11. — 28 qua maxime parte exercitus. *qua maxima parte exercitus* 14. *quo maxima parte exercitus* PRAMVGtl 1. 2. 3. 11. (*maxuma* PRV). *si qua maxima parte exercitus* 13. *quo maxime* TLUH — confidebant TLUH 13. 14. *confidebat* PR AMVJ 1. 2. 3. 11. — 29 *milites ad laborem* TU — circumuallare PRAM 3. *alesiã circumuallare* TUH 1. 2. 13. (*alesiã* 1. 2. 13.) — 30 oppidum alesia PRAMt 3. *oppidum* TUH 1. 2. 13. — 31 *posse non* TU — 32 duo in V radendo deletum — *ex duabus* UH — 33 id om. TU — *m̃ p̃ III.* PRAV — 36 *cingebat* U — muro quae. *muroq;* TU — 37 orientem solem Pt. *orientem* TU — .*Hunc* TU — 38 .*fossam* TU — maceriam T. *materiã* PRAV — *in altitudinẽ VI.* TU — 39 *p̄duxerant* TU — 40 XI *m̃* passuum Apr. *XI passuum* PR. .*X. mil pass̄* U. In P et R super numerum additum est *m.* — 42 *in quibus interdiu* UH — *disponebantur* TU — **Pag. 138.** 2 *fri|firmis* A — *deti-*

nebantur TU — 4 in longitudinem om. TU — 9 *& uiri* TH — animus Tpra. *animis* PRAV — *& hostes sunt in fugã coniecti. se* TUH — 11 *coaceruatitum germani* PR. *coaceruati. tum germani* AMVpr — *coaceruati cũ germani* 3. *coaceruantur: tum germani* 1. 2. *coartanť. Germani* TLU. *coarctantur, Germani* 13. — acrius usque AMTL 2. 13. *acriusque* PRV. *acriter usque* r 3. *usque* 1. — munitiones P cet. 3. 13. *munitionem* 1. 2. *muros* TLU — 12 sequuntur 1. 2. *secuntur* PRA. *psecunť* TLU — 13 *materiam* PRA — 14 *Paululũ* T — 16 pturbantur galli PRAMVG. *galli pturbantur* TUH 14. — *uenire* A — 18 *portas iubet* TU — 21 et 22 ab. *a* TU — 23 dimittere TU 2. 11. 14. *demittere* PRAVG 3. — Discedentibus ATr. *discendentibus* PRV — 24 omnesque qui P. *omnes qui* TU — 25 possint TLUH 13. *possent* PRAMVG 1. 2. 3. — 26 *.obtestatur ut* TU — 27 *de communi libertate optime* TLU 13. — hostibus in cruciatum PRAMVLGt 1. 2. 3. (*cruciatu* L.) *in cruciatum hostibus* TUH 13. — 28 Quod Pt. *Qui* TU — 29 *.LXXX. delecta* TU (*octoginta* T) — una secum PRAVt 11. *secum* TU 14. — 30 exigere dierum xxx frumentum r (sed non satis dilucide). *exigue dierum xxx frumentum* PRV 2. 11. *exigit dierum xxx frumentum* G 3. *exiit dierum triginta frumentum* 1. *.frumentum se exigere dierum xxx habere* T. *frumentum se exigue dierum xxx habere* LUHt 13. *exigue dierum se habere xxx frumentum* AM — 31 *tollerari* PRVG. *tolerare* ATUH 14. — His datis mandatis P cet. Gt. *his dictis* TU — 32 qua. nostrum opus erat. *quam opus erat* PV 3. (*quã* V). *quiam opus erat* A (*et quiam et quia in* legi potest). *qua opus erat* G. 1. 2. *quia erat nostrum opus* H 14. — 33 mittit PRAV. *emittit* r 2. 11. *demittit* G. *dimittit* TUH 14. — 34 *his* T — *paruerunt* A — 35 *a mandubiis cõpulsa copia* TU — *manduuiis* PRAV — 38 recipit THu 14. *recepit* PRAMUGt 2. 11. — 39 *administrare parat* TU — 40 *ex pfugis & captiuis cognitis* T. *ex pfugis captiuis cognitis* U — 41 directis Tra. *derectis* PRAVU — 42 fossae om. TU — solum om. A — Pag. 139. 1 summae fossae Pt. *summa* TU — distarent Pt. *distabant* TU — 2 pedes quadringentos PRAV. *pedes cccc* 2. 11. *pedib. cccc* TU 14. — 3 *deduxit* UH — *esset necessario spatio* PRAV. *spatiũ necessario eẽť* TU — 4 *.ne facile* T — totum corpus P cet. 11. *totum opus* T 14. *totum* UH — 5 ad Ar 1. 2. 3. 13. *aut* PRMV *in* TU — 6 *multitudo* ho-

stium TU — 7 *coicere* PAVTUr. *coire* R — possent Pt. *posse͡q* TH — 8 xv pedes T. *quindecim pedes* PR 2. 11. 14. *pedes* A. *xv pedũ* UH — 9 *dimissis* PRAVU — 10 *diriuata* PRAVT — Post eas. *postea* TL — 11 XII PRATUv. *duodecim* 2. 11. 14. *xv* V — *pennasq;* V — 13 *aggeres* RA — qui P. *ut* TU — 14 pedes LXXX cdd. edd. — 16 eodem TU. *eo* PRAMV 1. 3. 13. — 17 deminutis PTv. *diminutis* VU — *copiis nostris* TU — 18 ab Pt. *a* TU — 19 nostra. *.II.*PR supra scripta terminatione *a*. *nr̄a* r. *secunda* p Victb — *temtare* A. *tentare* a — 22 *defendi munitiones* TU — 23 *amborum* A — *orum* A — 24 *pp͡quite* A. *pp͡quitate* a — 25 demissi 2. 11. *dimissi* RAMTp 3. *dimisi* V. *dimissis* P — 27 quini erant UHt 13. *qui inierant* T. *quini* PAMVJ 1. 2. 3. *quin* R. *qui* G — *impliciti* 2. 11. *complicati* T — 29 Ante quos obliquis. *ante hos obliquis* TU 13. *quos obliquis* r 3. *quos obliquos* PRAMV. *quibus obliquis* 1. 2. 11. — 30 quincuncem AMT 13. *quincumcem* P. *quincũcē* RV. *quinciuicē* 3. *acumine quincũcem* 1. 2. 11. (*quincuncem* 2.) — scrobes tres in altitudinem pedes fodiebantur PRAV 2. 11. (*altitudine* A). *scrobes trium in altitudinem pedum fodiebantur* 14. *scrobes in altitudine triũ pedũ fodiebantur* UH. *fodiebant᷑ scrobes in altitudinē pedũ triũ* T (*trium pedum* t) — 32 *suspites* V — *crossitudine* p — 33 *dimit.* PRAVTU — 34 ex terra P. *e terra* U *t̄ra* T — 35 ab T. *͡q ab* t — *pedes .III.* TU — 37 uirgultis TU 13. *uinculis* PRAMV 1. 2. 3. — integebatur TU 13. *tegebatur* AM. *inpediebatur* PRV 1. 2. 3. — 38 ducti TU 13. *iuncti* PRAM 3. *uincti* 1. 2. — ternos cdd. 2. *trinos* 3. — 39 *appellaba᷑* TU — tales t. *tales* T. *taliae* PR. *taliæ* AV. *talis* MU — 40 infixis TU 14. *infixae* PR 2. *infixæ* AV. *infixe* M 1. 3. — 41 *effodiebantur*. *Mediocribus* TU — 42 *timulos* A — Pag. 140. 2 .XIIII. milia PRA. .*XIIII*. TU — pares TU 1. 2. *pari* PRAMVJ 3. — 5 accidat PATU 14. *accidit* R. *accideret* Gr 2. 11. — 6 ac ne. *aut* PRAMVTJ 1. 2. 3. *ut* UH. *neu* 13. — 7 cogantur. *cogatur* PRAMVTU 3. *cogerentur* J (ut videtur) 1. 2. 11. 13. *omnes habere* TU — 9 apud P. *ad* TU — 10 omnes hos PRAVt 11. *omnes* TU 14. — 12 ciuitati TUH 13. *ex ciuitate* PRAMV 1. 2. 3. — 13 *neemoderari* PAV. *nehemoderari* M — *suos ne* AM — frumentandi rationem TUH. *frumenti rationem* 13. *frumentationē* PRA Mcorr. Vt 1. 2. 3. 11. *frum̄tatioñ* M scr. pr. — 14 atque. *et* TU — 15 segusiauis PRATU. *segutianis* 2. 11. *Segusianis* 14.

— Ambiuaretis. *ambluar&is* PRAVT 2. 11. *amluaretis* U. *amibluaretis* u. *Ambruaretis* 14. — 16 Brannouicibus. *brannouicibus blannouiis* PRVTU. *blannouicibus blannouiis* A — milia xxxv P cet. xxxv. U — parem AM. *partem* PV — 17 Cadurcis. *eleut&is cadurcis* PRAMVU. *heleutetis. & cadurcis* T — *uellabiis* U. *ul labiis* T. *l lauis* t — 19 duodena milia P cet. .xii. TU — 20 decem P. .x. TU — totidem. *To quidē* M — 21 *turonib.* T — Eburonibus. *senonibus* cdd. edd. 1. 2. 3. 13. — 22 nitiobrigibus P scr. pr. *nithiobrigib;* U. *nitiobrogib.* P corr. RAV. *nithiobrogib;* T. *nitiobrugib.* M — 23 *qinā milia* PR .v. TU — cenomannis PRAMVTU 3. — 24 *adrebatib.* PV — .IIII. P cet. .IIII. TU — *belliocassis* PAMVt. *bello cassis* R. *Velliocassiis* U. *uolliocassis* T — lexouiis TU. *lixouiis* PRAMV — *& aulercis eburonibus* PRAMV 1. 2. 3. *eburonib;* TLU. *,Aulercis, Eburonibus* 13. — 25 terna P cet. *.III.* L. *trina* 1. 2. om. TU Vict. — Boiis totidem; tria milia. *boiis* .c.xxx. 3. *bois* .xxx. TU. *boiis xxx* PRAMV. *bois triginta* 2. 11. *Boiis triginta* 14. — 27 quo sunt. *quos* T. *quot s* t — 28 *coriosolites* PRAMVLU 3. *corio solitis* T. *corio solitos* t — redones PRA. *rhedones* TU — Ambiuariti. *ambibarii* PR AMU 14. *ambarii* TL. *ambibari* 2. 11. — *cadetes* cdd. ed. 2. 11. 14. — Osismi, Mamnetes. *ossis mile mouices* P. *ossis milae mouices* R. *ossismi lemouices* AMV. *Osissimi, Lemonices* 14. *osissimi. ueneti. lemouices* TLU (*osismi* U) — 29 unelli cdd. *unelli .VI.* 2. *unelli seni* 11. *Vnelli, sena* 14. — compleuerunt Pt. *contulerunt* TU — 31 gesturos P. *eē gesturos* T — *dicerent* TU — neque . . obtemperaturos om. UH 1. — 32 *cominio* A — 33 duo milia una miserunt. *ααα una miserunt* P (scr. pr.) *xx una miserunt* Rp (est in P radendo mutatum). *xx//////// una miserunt* V. *una miserunt* A. *.II. miserunt* TU. *.XXII. milia miserunt* 2. 11. *duo millia miserunt* 14. — 34 *cominii* A — *ante* T — 36 *pro quibus meritis* TU — 37 atque ipsi morinos TLUH 14. *quae ipsi morinos* PRV. *ipsiq; morinos* Gr 1. 2. 11. (*morinors* G). *quae ipse morinis* AM — 38 *Tanta tamen* TU — 41 .*Oms* U — et animo P. *animo* A — 42 *Quo actis* M — VIII milibus t 13. 14. *milib; VIII.* TUH. *m. VIII.* 3. *VIII* PRAV. *VIII* Mpr. *VIII mla* v. *septem milibus* 1. 2. 11. — peditum ATp 1. 3. *pedum* PRV — Pag. 141. 1 CCXXXX AV. .CC XXXX. Mp. *CCXL* R 1. 2. 3. 11. 13. *cxxxx* P. *CCL* TU — 2 inibatur AT. *inibantur* PV — *comminus atrebas. uirido-*

marus. *& eporedorix hedui.* TU — 3 Eporedorigi. *eporidorige* Am. *epori derige* PV. *eporidir////* R. *eporedigi* r. *opi dorige* M. *eporedorix* TU — Vercassivellauno. *uercassia ne uno* PR Vcorr. *Uercassianeuno* AMpr. *Vercassiaueuno* 1. 2. 11. *Vergasilauno* U. *Vergasillauno* 13. 14. *uergali. Launo* T — 4 *consubrino* PRAMV — 6 fiduciae P cet. *fiducia* TU — 7 .neque P. *Nec* TU — 8 *aspectum| tantae* TU — sustineri AMTU 1. *sustinere* PRV — 12 ii 1. *hii* V. *hi* PRAMTU — *obsedebant* V — 13 *suo*4 *auxilia* T — 14 *quod* A — concilio coacto de exitu TUr 1. *concilii. coacti de exitu* Rpv. *concilii. coacto* PV. *consilio exitu* A. *consilio coactu de exitu* a. *consilio quo acto de exitu* M — 15 *fortunarum suarum* TU — Ac PRAMVu 11. 14. *Apud quos* TU — *sententiis dictis* TU — 16 quarum Pt. *quorum* TU — 17 *uidetur oratio critognati* TU (*ecrit.* U) — 18 et P. *ac* TU — 23 *adhibendos ad concilium* T — 24 *concilio* V — 25 *uirtutis residere* T — 26 mollitia TU. *mollicia* a. *molestia* PRAMV Vict. 3. *mollities* 1. *mollicies* 11. 14. — *inopiam paulisper* TU — 28 reperiuntur a* 13. *repperiuntur* TUH. *reperiantur* AMGr 1. 2. 3. 11. *repperiantur* PRV — 29 *Nam apud me tantum* TU — 31 iacturam om. U — 32 auxilium. *consiliū* A — 33 Quid enim. *quid in* PRAMVLGt 3. *quid* TUH 1. 2. 13. — LXXX VTLUHGpr. *octuaginta* 1. 2. *octoginta* 13. *LXXXX* PRAM. Quartum vero *x* in R expunctum est, in P erasum. — 34 *? Quid propinquis* T — 36 hos P. *hoc* TUH — *exspoliare eos* T. *spoliare eos* UH — 38 *inbecillitate animi* TU — 39 subicere P cet. *addicere* TU 14. — 41 romanos TUH 13. *romanorum* Vindob.IX. *romanos animos* Gualth. *romanorum animos* PRAMVLt 1. 2. 3. 11. — in illis. *illis* AM — 42 sine causa PRAMVLt 1. 2. 3. 11. *animine causa* TU 13. — Si illorum Pt. *Illorum* TU — **Pag. 142.** 1 *praeserpto* A. *p̃repto.* T — his Pa. *His* TU. *iis* A — 4 nostri. *nr̃i* p. *in* P. *nr̃i in* V — 7 *inutiles ad bellum* TU — 8 *hostibus se* TLU — 8–10 Cuius rei .... iudicarem om. TUH (non MLt 1. 2. 3. 13.) — 11 depopulata T. *cū depopulata* t — 12 quidem om. TU — 13 *patiuerunt* TU — 18 ulla P. *umquā* T. *unquam* U — 20 *respice* P — 23 ii qui 2. 11. *hi qui* PRAMV. *qui* TU 14. — sunt PRA. *sint* TU — 24 experiantur TU 1. 2. *expediantur* PRAMV — ad Critognati sententiam descendant 14. *ab egritognati sententia discedant* PRAMV 1. 2. 3. (*critognati* 1. 2. 3.). *ab ecritognati sententia descidant*

TU. *ab ecritognati discedant sentia* H — 25 tamen potius T 14. *tam̃ tempore potius* PRAMVLGJ 1. 2. 3. (*tamen tempr* A. *tam̃ tp̃r* V) — *utendo* TL — 26 *auxia* PV — 27 aut deditionis aut pacis Pt. *deditionis et pacis* TU — 29 Romanorum om. TU — 30 orabant TU 14. *orant* PRA MV 1. 2. 3. — 32 *custodiis* TU — 33 *et reliqui* TU — 34 *elesiã* RV — 35 non longe PRAMVG 2. 11. *non longius* TU 14. — *a nr̃is munitionib. quam mille passib.* T — 38 tria milia passuum Vp 3. 13. *mil pass .III.* TUH. *quattuor milia passuum* PRAMG 2. 11. (*IIII* G) — 39 *paulo* A. *paululũ* T — *additas* PRV — 41 *imcampũ* A — Concurrunt Pt. *Concurrit* TU — fit Pt. *&* TU — 42 *laeticiũ* V — **Pag. 143.** 1 Itaque. *atque* A — 2 *pximũ* AV — *gratibus* PA — 4 *munitionis* TU. *munitionẽ* V — 6 *educit.* TU — 8 omnes milites intenti PRAMV 1. 2. 3. *omniũ militũ intenti animi* TLU 13. — 9 pugnae prouentum P cet. 3. *puentũ pugnę* TLU. *pugnæ euentum* 1. 2. 13. — — 11 *cadentib.* t — 13 *pugnę* TU — *galli supiores confiderent* U — 15 et ii PRA 1. 2. 11. *et hi* rt. *hi* TU — 16 ii A 1. 2. 11. *hii* L. *hi* (PRTU) — 18 recte aut turpiter factum UH 13. *recte ac turpiter factum* TL. *recte aut turpiter* 3. *recte ac turpiter* AM 1. *recti aut turpiter* G. *recti ac turpiter* PRV. *tegi ac turpiter* 2. — 19 celari poterat TLUH 1. 2. 13. *celari* PRAMVG 1. 2. 3. — 20 excitabat Av 14. *excitabant* PRVTU 2. 11. — 22 *hostẽ* TU — 25 usque in PRAMVGJ Vict. 3. *usque ad* 1. 2. 13. *ad* TLUH — insecuti P cet. J 1. 2. 13. *consecuti* TLUH — *facultatem colligendi* T — 26 ii PRA. *hi* TUr — ab alesia t. *ab elesia* PRAV. *alesie* TU — 29 *magna* V — 30 media nocte om. TU — 35 proturbare PAMH. *pturbare* RTG 1. 3. 11. *deturbare* 14. — *.Reliquaq. quę* T. *reliqua quaeq.* PRA — 36 *parent* T — 38 superioribus diebus ut cuique. *ut superioribus diebus ut cuique* PRAMV Vict.b 3. *ut superioribus diebus unicuiq;* 1. 2. 11. — erat locus PU. *locus erat* T — 40 gallos grandibus 1. 5. 9. *gallos glandibus* P corr. RAMV 2. 3. 11. *gallos glandinibus* P scr. pr. *ac glandibus gallos* TU 13. 14. — 41 proterrent PRAMVTU. *pterrent* 1. 2. 3. 11. 14. — **Pag. 144.** 1 At marcus Prt. *Aut marcus* R. m. TU — 2 *uenerant* A — 3 his PT. iis AU — 5 ab munitione aberant Galli 9. 14. *ab munitione erant galli* 2. 11. *ad munitionem aberant galli* PRAV. *aberant galli ab munitione* TU — 6 *successerant* T — se P cet. 2,

11. *se ipsi* TUH 13. — 7 delati PRm 1. 2. 3. *deluti* A. *delauti* M. *delapsi* TU 13. — 8 ac PRVTUHG 3. *et* AM 1. 2. 13. — 9 *interiebant* PRA — 12 *sed ad* A — *ad interiores* P (*at* p). om. T — 13 praeparata erant 13. *praeparauerant* PRAMVTUG 1. 2. 3. 11. *præparabantur* 9. — 19 ex P. *ab* TU — 20 septentrionibus ATUpr. *septrionib.* PRV — 22 potuerant P. *poterant* TU — necessario P. *necessarioq;* TU — 23 *leuiter* PRU — fecerunt P cet. 2. 11. 14. *fecerant* TUH — 24 gaius caninius t. .*c. caninius* T. *lucius caninius* PAMV. .*L. caninus* U — *reuilus* PRAVTU — 26 regionibus TU 14. *legionib.* PRAMV 2. 9. 11. — LX milia. $\overline{LX}$. TU. *LX* PRAV. .*XL.* 3. — deligunt PR. *diligunt* A. *delegunt* Vp — 27 ciuitatium PRV. *ciuitatum* AMTUv 1. 2. 3. — 28 .*Qui* U — quoque M 13. *quoquo* PRT 1. 2. 3. *quo quo* A. *quo* U — 29 meridies 1. 2. 13. *meridie* PRAMVTU 3. — 30 uercassiuellaunum PRAMVU. *uercassi .l launũ* T. *Vercasiuellaunum* 1. 2. *Vergasillaunum* 14. — 33 militesque Pt. *milites* T — 34 *reficere* Pt. *recipere* T — 35 meridies Pt. *ad meridiem* TU — ea castra Pt. *castra* T — 36 *monstrauimus* T — *condit* P scr. pr. — *eodem quem* P scr. pr. (*m* expunctum est) — 37 *campestris* TU — pro castris sese PRAMVTUJ 3. *sese pro castris* 1. 2. 13. — 39 arce Pt. *parte* TU — egreditur; crates. *egreditur castris* PRAMVt 3. *egreditur: castris* 1. 2. 11. *egreditur a castris* U. *egredit̃. A castris* TL. *egreditur, a castris* 13. — musculos AM 1. 2. 13. *mulculos* PRVTU 3. — reliquaque quae AT 1. *reliqua quaeq.* PRV — 41 parauerat TU 1. 2. 11. 14. *parauerant* PRAMV. *puenerãt* 3. — 42 *locis occurrit* T — Pag. 145. 1 uisa pars firma est P. *pars firma .eẽt.* TU — 2 *destinetur* U — 3 terrendos PT. *terrendum* t — 4 extitit PRAV 2. *existit* TUH — 5 salute Pt. *uirtute* TU — 6 *quae plerũq. absunt* T — 8 quaque THJ 1. 2. *qua* PRAMVUGt 3. — in TUH. *ex* PRAM VGJt 1. 2. 3. — 9 id animo. *ad animum* odd. 2. 9. 11. *ad omnia* 14. — 10 .*Unũ illud .eẽ. tempus p̃dicat.* TLUH — 11 *contendit* V — 14 uercassiuellaunum PRA. *uercassilaunũ* TU — 14 missum om. R — 15 Iniquum Pt 11. *Exiguum* TU 14. — 18 munitionem P. *munitione* TUH — 19 terra PRAVTU 2. 11. *terram* 14. — 21 *sex cohortib.* TU — 23 posset. *possit* PAMVTUHG 1. 2. 3. 13. *poss////* R (in extremo versu contritum) — pugnaret PRAMVt 1. 2. 3. 13. *pugnet* TU — 24 Ipse adit. *Ipse ad id* t. *At id*

T. *Id* UH — cohortatur AMTUH 13. *cohortatus* PRVG 1. 2. 3. 11. — 28 ex. *atque ex* TU — 32 Mittit P. *Cesar mittit* TU — *primū* AT — caesar P. om. TU — 33 graium P. .c. U — 34 *integro* TU — 36 quo. *quod* A — 38 *se sequi* UH — 40 uim Pt. *uim una* TUH — 41 undequadraginta. *una* XL PRVG. *una quadraginta* 2. 11. *una de* XL A. *una de quadraginta* 14. *de* XL TUH — 42 deductas P. *eductas* A. om. U — **Pag. 146.** 1 *certiorem facit* T — *faciundum* U — 4 consuerat P. *consueuerat* TU — turmisque Pt. *turmis* TU — 8 uallo Pt. *ualle* TU — omissis PRA. *emissis* TU 3. — 9 gerunt Pt. *agunt* T — 10 adpropinquabant PRAMVJt 1. 2. 3. *appropinquant* TLUH 13. — 11 *ergo terga* A — uerterunt PRAM Voorr. UH Vict. 3. *uerterant* V scr. pr. *uertunt* TJ 1. 2. 13. — *fugientib.q.* T — 12 Sedulius TU 13. *Sedilius* L. *asedullus* PRAMV (*Ased.* AM). *Astedullus* 3. *Asedulus* 1. 2. 11. — lemouicum TLUH 13. *remustum* RA Vict. *remorum* Gr. *remꝝ |tum* P (tamen aliud quoddam est terminationis *rum* compendium). *remorum tū* V. *rem//////ū* M. *sequanoꝝ* 3. *germanorum* 1. 2. 11. — 13 uercassiuellaunus PRA. *cassiuellaunus* TLU — *aruernoꝝ* U — 15 *incolumes se* TU — 24 consilio PRAV 1. 2. *concilio* MTLU 3. 13. — id bellum se suscepisse P. *& bellū suscepisse se* UH. *ex bello suscepisse se* T. *id bellū suscepisse se* t — 25 necessitatium PRV. *necessitatū* A M corr. TLU 2. 3. *necessitatē* M scr. pr. (ni fallor) — 26 *fortunæ sit* TU — 32 atque Pt. *et* TU — 33 reciperare PAU. *recuperare* (R)Vpa. *recupari* T — 36 recipit Pu. *recepit* U — 37, 38 *obsidū legionē in hiberna mitti.* T — *legionē* U — xx milia PRAV. .xx. T. *milia* .xx. UH — 39 reddit P. *reddidit* TU — titum Pt. om. TU — *cum duabus* TU — 41 marcum Pt. om. TU — rutilium PRAMVUt. *rutilū* T 1. — gaium PAMt 3. .c. TU 1. — legatum om. TU Flod. 1 — 42 *minutium* PRAVT — basilum Pt. *basiliū* 3. om. TU Flod. — **Pag. 147.** 1 ab. *a* TU — 2 et 3 gaium PRAMt 3. .c. TU 1. — *ambibarетos* PRAVTU — 5 *sulpitiū* T — cauilloni TU. *cabillonni* PRAMV — 7 bibractæ R. *bibractæ* P. *bibracte* (AT)U — 8 His litteris Pt. *Huius anni rebus* TU — uiginti P. XX A — 10 IULIUS CELSUS CONSTANTINUS UC LEGI COMMENTARIUS CAESARIS. LIBER SEPTIMUS EXPLICIT. INCIPIT LIBER OCTAUUS FELICITER PRV. IULIUS CELSUS CONSTANTINUS LEGI COMMTARIOS CESARIS LIB SEPTIMUS EXPLICIT HIRTII PANSAE. INCIPIT LIBER VIII

FELICIT A. IVL CELS CONST VC LEGI COMMENTARIOS CESARIS LIB VII. EXPLICIT. HIRTII PANSAE. M. EXPLICIT LIB SEPTIMVS. A HIRTII PANSE RERVM. GESTARVM. C. CESARIS. INCIPIT LIBER OCTAVVS EIVSDEM OPERIS T. GAI IVLII CÆSARIS BELLI GALLICI LIB. VII. EXPL. FELICIT. JVLIVS CELSVS CONSTANTINVS V.C. RELEGI. HIRTII PANSAE LIB BELLI GALLICI. VIII. INCIP. FELICIT. U. *A. Hirtii in nouissimum commentarium belli Gallici praefatio.* ed. 2. *Suprascriptos .VII. libros de bello gallico composuit ipse cesar. Sequentem autem Julius celsus cesaris familiaris.* ed. 3. *A. Hircii præfatio in octauum librum: quem ipse addidit libro septimo Commentariorum G. Iulii Cæsaris de bello gallico.* (Singulae autem paginae inscriptae sunt ADDITIO) edd. 5. 6. 9. *Finis libri septimi.* Deinde *A. Hirtii in nouissimũ commentariũ præfatio.* ed. 11. *A. Hircii derelictorum de bello Gallico liber .VIII.* edd. 13. 14.

19 rem difficillimam. *difficillimam* PRAV 3. *difficillimã rẽ* MTLU 1. 2. 13. — 20 nostri. *nim* V — 21 comparibus. *comparantibus* PRMVTLU 3. 5. 9. *conparentib;* A. *comparentibus* 1. *comparandos* Vict. 2. 13. — 22 *nouissimeq;* UH — *ad reb;* TU — 23 *utq; ad* A — 25 legent PRVTU. 2. 5. 9. 11. 14. *legerent* AM — possint PRVTU. 2. 5. 9. 11. 14. *possent* AM — 28 tam om. T add. t — 29 *operosũ* TU — 29 et 37 *eligantia* U — 31 rerum P cet. 2. 11. *rerum gestarum* TLUH 14. — desit PRAVt. *deẽt* TLH — 35 perfecerit cdd. edd. *perscripserit* Suet. Div. Iul. 56. — 36 cum Pt. *tum* T — 38 quidem accidit P. *accidit* UH. *accidit quidem* T — 41 sunt PR(A)VTU. *sin t* t14. — Pag. 148. 3 ipso TUH. *ipsum* PRAVt 2. 5. 11. 14. — 5 uale Pt. om. TU — *A. Hirtii Belli Gallici Commentarius nouissimus* ed. 2. *A. Hirtij Commentarius nouissimus.* ed. 11. — 12 romanis J 1. 2. 11. 13. *a romanis* PRAMVTLU 3. — 15 exercitum populi romani Pt. *.p̃.r̃.* U. *poplm .R.* T — 16 incommodi TUr. *incommodae* PRV — 19 *p̃ficit* T — 20 equitum P cet. 2. 9. 11. *equitatus* 14. *cũ equitatus* TLUH — 21 XIII. *duodecimam* PRAVG 1. 2. 3. 13. *.XII.* TLUH — 23 XI. *undecimam* PRAV — 24 tuenda om. TU — 27 potuerint PAVt. *potuerunt* RMG 1. 2. 3. *potuerant* TUH. *poterant* L 13. 14. — 28 coniurationesque Pt. *coniurationes* TUH — 29 disiectisque. *deiectisque* cdd. ed. 1. 2. 3. *defectisque* 13. 14. — 32 *signum hostium* TU — 34 erat P cet. 2. 11. *id erat* TLUH 14. — 38 hospitiis Pt. *auspiciis* Tu. *aut spatiis* U — 39 confugerunt. *confugerant*

cdd. edd. — **Pag. 149.** 2 clementia t. *demētia* T — 4 fidem Pt. *fide* TH — 8 ducenos P *cet. ducentos* T. .cc. U — 9 sestertios Tr. *sestercios* U. *sestios* PRAV — 11 ipse se AMVTLUpr. *ipse* PR — recipit AML. *recepit* PRVTU HGl 1. 2. 3. 13. — die xxxx AMpt. *die xl.* L 1. 2. 13. *dies .xl.* TUH. *die xxx* PRVG. *die tri.* 3. In P quartum *x* m. 2. in rasura scripsit. — 12 legatos om. T add. t — 14 dies non amplius x & viii in hibernis esset moratus P R (in quo est *x & viiii*) AMV. *dies non amplius decemnouem in hybernis esset commoratus* 1. 2. 9. 11. *in hibernis non amplius xviii dies esset moratus* TLU (*moratus eēt* L. in om. U). *non amplius decem et octo dies in hybernis esset commoratus* 13. 14. — 15 *legionē* TL — xiiii & sextam PRAV. *.xiiii. & vi.* TU — 16 arare educit M 13. *arare ducit* Arv 1. 2. 3. *ara reducit* PRV. *arari ducit* TLU — explicandae Pt. *explicandi* TU — 22, 23 constitutis . . . . . incolebant. *ad necessitatem repente exigua constituerant aedificia incolebant* TUH — 24 *amiserant* TU — 26 genabo U. *cenabo* PRAV. *cenabo* T — 28 tentoriorum Pt. *tentoriū* TU. *centurioꝝ* V — 29 coniecit. *contegit* cdd. edd. — 39 ne quod Pt. *quod* TU — 40 *eē* TU — 42 gaium Pt. *c.* TU — **Pag. 150.** 1 genabi U. *cenabi* PR. *cenabi* T. *caenabi* A — 4 iis PRVU 1. 2. 13. *his* AMTv — correo TU. *corbeo* PRAMV 1. 2. 13. (*corbéo* V) — 6 et 12 *suessonū* PRAVTU — 11 gaium Pt. *.c.* TU — 13 ab Pt. *a* U 1. 2. 13. om. T — T. Labieno 14. *tito labieno* 3. *L. labieno* TU 1. 2. 13. *lucio labieno* PRAMV (*lutio* A) — 14 *Itaq;* TU — 20 *consilium* A — cognosceret Pt. *cognoscerent* TU — 23 causa P. *gratia* TU — 24 *caesar cū quererę̄* T — 25 *quotue* U — 26 inueniebat Pt. *cognoscebat* TU — 28 aulercos TUm. *aulurcos* PRAMV — caletos PRAMVTU 2. — ueliocasses Urm. *ueliocassis* PR AMV. *uelliocasses* T — atrebatas PR. *atrebates* TUm 2. *atrebatos* A. *atrebatis* M — 29 *omnia impedimenta* T — 31 *auctores belli* TU — 32 correo PRATU. *corbeo* r — 32, 33 *nomī | intellexissent* A — 37 plebis Pt. *plebei* TU — 38 *caesar ut diceretur* TU — 39 offerre se. *offerrent se* PRAVG 1. 2. 3. 13. *hofferent se* M. *sese offerre* TLUH — *conditione postea* TU — 41 adducerat. *adducerę̄* & PRA — permanere. TU 3. *pmanerę̄* PRAMV. *permanerent* v 1. 2. 11. 13. — 42 *pabulationē* TH — **Pag. 151.** 3 consentientibus pluribus cum cognosset P. *cū consentientib; plurib; cognouisset*

TU (*cũ sentientib;* U) — 5 *ess&* P — 6 rebus om. TU — hostes PRVTLUGJC 1. 2. 9. 13. *hostis* AM — 7 suorum AMpv. *suarũ* PRV. *sua* TLUH — prodirent TLUGJCr 1. 2. 9. 13. *pdir&* PRAMVt — *in aciem prodirent* LC — 9 *electaeq;* TU — 10 iam om. TU — stipendio PRA 2. 9. *stipendio functa* TLUH 14. — in conlatione. *conlocatione* TU — 15 legiones. *legio* cdd. edd. — 16 VII. VIII. VIIII. PRAVt. *VIII. VIIII.* T. *VIII. IX.* U — irent TU. *ir&* PRAt 2. 9. 11. 14. — 17 tamen. *tum* J 1. 9. — 19 undecima. *XI.* PRAVTU — 20 paene om. TU — 21 *conspectu* TU — 23, 24 Cum .... legiones accedere galli uiderent ed. 3. *Cum* .... *legiones accedere galli uiderunt* PRAMV. *Quas legiones* .... *accedere galli cum uiderent* TLUH 13. — 25 fiduciae Pt. *fiducia* TU — 26 seu PRMVLt 1. 2. 3. 13. *siue* ATUH — 31 duodecim PRAV. *XII* TU — muniri TU 2. 11. 14. *munire* PRAVt — 32 loriculam pro hac ratione eius altitudinis inaedificari P cet. t. *coronis inaedificari* TUH — hac. *haec* A — 33 quinum denum TU 14. *quindenum* L. *denum quinum* PRAV 2. 9. 11. — *deprimi derectis turris* PRA. *derectis deprimitur res* TU — 34 *crebras excitari* TU — III. *trium* cdd. edd. — 36 *luricula* PRAVT. *lurica* U — *ut hostis a duplici ppugnato℞ ordine depelleretur fossa duplici* TUH — 38 quo tutior Pt. *.IIII.or* T — 39 permitteret tela P cet. *tela pmitteret* U. *tela pmitterenт* T. *tela promitteret* 13. — qui propior. *quo ppior* MTLUHG 1. 2. 3. 13. *quo pro prior* PA. *quo p///ior* R. *quo proprio* V — 40 hostem in uallo 13. 14. *hostem uallo* PRVG 3. *hostium uallo* 1. 2. *hostem in ipso uallo* AMTLU — 41 *ponte telis* T — **Pag. 152.** 8 Gallorum. *aut gallorum* cdd. 1. 2. 3. 13. — *aut germanorum* U — 9 hostes P. *nostri* TU. *hostes nr̃i* Lt — aut. *ac* T — eadem TU. *eodem* PRAMV 1. 2. 3. 13. — 11 *necesse erat* TU — 12 ex om. T — 13 *impedimentis* PRV — dispersi pabulatores TU 13. *dispersis pabulatoriis* PRAMV — 16 *barbarorum incitabat* TU — 18–20 qui .... nitebantur om. J 1. — 19 *sed tamen* TU — 20 barbari nitebantur PRAMC 2. 3. 12. *barbari inflabantur* U 13. *inflabantur barbari* T — 21 *animũ aduerteret* TU — 22 loci T 14. *locis* PRAU 1. 2. 11. — oppugnari TU 14. *oppugnare* PRAMV 1. 2. 11. — 24–37 nisi a maiore exercitu .... circumuentos adgrederentur. om. PRAMVG 3. (non TLUH JCB 1.) — 24 *maiori* TJ 1. 2. — posse Pt. *poss&* T —

25 trebonium UHJt. *gaium trebonium* TL — posset (TUH)J 12. 13. *possit* 1. 2. 11. — 26 XIII TUH 13. *.XIIII.* JC. *quartamdecimam* 1. 2. *quattuordecimam* 12. — 27 arcesseret TU. *accerseret* C 2. *accersiret* J — 29 ciuitatum TJC 1. 2. *ciuitatium* U — *quarum* TU — 31 incursiones hostium TUHJC. *hostium incursiones* 1. 2. 11. 14. — 33 minueretur. *inueniretur* TL — 34 deiecta TU — 35 *disponunt insidias* T — 36 *eademq.* TLH — 37 nostros. *nr̄os. Insidiæ* T. *nr̄os insidie* UH. *nr̄os insidiis.* JB 12. *nr̄os in insidiis* C 1. 2. *nostros in insidias* 13. — deinde TLJCB 1. 2. *dein* UH — 38 mali Bt 11. *mala* TU 13. 14. — dies Ptu. *locus* TU — 39 hi cum Pt. *ii cum* UH. *cum hi* T — 41 peditibus P. *a peditibus* TU 13. — **Pag. 153.** 1 *p̃liis. se* UH. *se p̃liis* T — *uertisco uerutio* TU — 5 inflammantur PR AV(T) 2. 5. 11. *Inflantur* UH 14. — cedentem om. UH — 9, 10 *hostē ñ inт̄mittit. Interim* T — 10 intermittunt UH. *intermittuntur* Gr 1. 2. 3. 11. 13. 14. *intermittit* PRAVT m. *inter mittat* M — 12 *cæsar ppterea* T — 13 transduxerat PRAMVTU 3. 13. *traduxerat* 1. 2. — equitibus om. TU — *interpositis* A — 15 in resistendo PRVGt 1. 2. 3. 11. *in resistentib.* T. *resistentibus* AMUH 13. — 17 ii P(RA). *hii* M. *hi* TU — 18 consuerant PR. *consueuerant* AMT 13. *consueuer̄* U — 19 refugerunt PAMVTU 2. 11. (*refugerant* T scr. pr.). *fugerunt* R 3. 13. — *finem prius* TU — 21 *ñnullo* V — 23 iudicari ATUr. *iudicare* PR — minimisque P. *paruulisq.* t. *paruulis* TU — 24 aduerso medioeri casu Pt. *aduersis mediocrib;* TU — 25 iisdem in castris 1. 2. 13. *hisdem castris* PRAMV 3. *isdem castris* TLUC. *idem castris* J — 26 gaium PRAM 3. *G.* t. *.c.* U 2. om. T — 27 cognouissent RVTU p (aut fortasse P corr.) 1. 2. 3. 13. *cognossent* PAM — 29 *impedimenta reliqua* T — 32, 33 copias armatorum ex suis instruunt castris. *copiis armatorum castrorum uias instruunt* 13. 14. — 33 ex. *in* PRA MVTLUHGJC 1. 2. 3. 11. 12. — 35 At Caesar. *Caesar* A — *neque resistentes neque cedentes* TLUH — 36 adgrediundos tanto collis ascensu Pt. *tanto collis ascensu lacessendos* TLUH (*lacessendo* U) — 37 eo loco Pt. *loco* TU — 39 Ita cum palude impedita PRVLGJCt 3. *Ita palude impedita* AMTUH. *Ita cum palus impedita* 1. 5. 9. 12. *Itaque cum palus impedita* 2. 11. *Ita cum paludem impeditam* 13. 14. — a castris castra Pt. *castra castrisq;* TUH — dividi videret. *dum diuider&* PT. *dimitterent. dũ diuideret* TUH.

dum uider& A. *diuideret* RVLGJCpt 1. 2. 3. 5. 9. 12. *diuidere* 13. 14. — 40 quae PRAMJCtu 13. om. TU. *quo* 1. 2. 5. 9. 12. — tardare posset PRAMJC 3. 13. *tardari posset* TUl. *tardare non posset* 1. 2. 11. 12. *tardari non posset* L. *tradere non posset* 5. 9. — **Pag. 154.** 1 animum aduerteret PRAMVt 3. *animaduerteret* TUH 1. 2. 12. 13. — 3 quae. *qui* T — 3, 4 quae........ pervenit om. U add. u — 3 ab Pt. *a* VTU — 4 Ibi PRV. *Ubi* ATLUH — 8 *paulatimq.* TH — 9 possent P. *auderent* TUH — perturbarentur P. *turbarentur* TLUH — 10 *pertinantia* P — 11 cognita caesar Pu. *cognita* U. *cæsar cognita* T — *eo loco metatis. menapios* T (*eo*♃ *loco* scr. pr.). *e loco m&atus* A — 12 *munire* AT — absolutis T. *ac solutis* PRAMVG. *absolutos* UH — *legiones pro uallo* TU — 13 *legionis* A — statione P. *stationib.* TU — 15 *remanere* T — 16 periculò P cet. TU. *cibariis* u in marg. — 17 *receperunt* A. *inierunt* u — *ut consueuerant. namq. in acie sedere gallos consuesse superiorib. commentariis caesaris declaratũ est.* PRAMVGJC 1. 2. 3. (*consuerant* 1. 2. *constituerant* C). *ubi consederant. nã in acie sedere gallos consuesse supiorib. commentariis declaratũ est.* TLUH 13. 14. (*ubi conderant* 13. *namq.* TL. consuesse om. L) — 19 *collocauer̃* TU — 20 tempore PT. *in tempore* U — 22 texit PU. *extulit* u — 24 *animum aduerteret* U — 26 initum TUr. *inita* PRV. *intũ* A. *inicium* 3. — promouet, turmas mittit TLUH (*mouet* L). *promouet, et turmas mittit* 13. 14. *pmouit &* PRVGJ 1. 2. 11. *pmouit* AM. *pmisit &* 3. — 30 summum iugum PRAMVt 3. *fumum* TUH 1. 2. 13. — *timerent densissimam* T — 32 *animum aduerterent* U — 34 *simulq; calliditatis* T — 39 cum crebrius accideret ATU 1. 2. *cum crebrius accidere* M. *crebrius accider&* PV. *crebrius accidere* Rp. *crebrius cum accidere* 3. — 40 *corbeum* PRAV — 41 sex peditum ATU. *expeditum* PV — *equitesq; delegisse* TU — ex om. P scr. pr. Addidisse videtur m. 1. — 42 conlocaret AMTU. *conlocarat* PRVmt. *collocarat* 1. 2. 3. — quem in locum P cet. 1. 2. *in quem locum* t. *in quem* TU — **Pag. 155.** 1 missuros P cet. 2. 9. 11. *pabulatum missuros* TLH 14. — 2 legiones P cet. 1. 2. 9. 11. *cæsar legiones* TLUH 14. — 3 solebat Pt 2. *soleret* TU — 4 *presidia* A — p̃mittit Pt. *p̃misit* T — 7 in om. U — dispositi Pt. *positi* TU — *gerundam* V corr. *gerundum* V scr. pr. — 9 aut impeditissimo flumine. *inpeditissimis aut flumine altissimo* TU — *inp&issimo* A. *Im-*

potuissimo a — 11 *Nr̄i explorato hostium consilio* T. *nostri hostium explorato consilio* U — 14 aduentu P cet. t. *aditu* TU — correus TUp. *corbeus* RAMV 13. *curbeus* P. *Corbeius* 1. — 15 primus PRV 1. 11. 14. (.*Primus* R). *prius* u. *primum* AMTU — 17 incursum P. *impetum* TU — 19 timorem om. T — 20 tum. *cū* T — 23 *circūuenire* TU — 24 correo PRVTU. *corbeo* Ar. *Corbeio* 1. — 25 marte Pt. *arte* T — iniretur ATU. *inirentur* PRV — 26 ex. *in* A — *exiluis* V — *procedit multitudo* T — 27 coegit Pt. *cogit* TU — 29 missos P cet. 11. 14. *missos ē* TLH — interpositi TU 14. *interpositis* PRAMV 2. 9. 11. — 30 contentione cdd. ed. 3. 13. *conditione* 1. 2. 11. — 32 *ipsū* U — 34 *crebrisque* TU — 35 et nostris P. *nostris* TU — *nuntia deferuntur* TU — 40 itineribus TUH 1. 2. 3. 11. 14. *in itineribus* PAMV — *quærunt nequiquā.* P — 42 iis ipsi P cet. *his ipsi* t. *ipsi* TU — **Pag. 156.** 1 consternati profugiunt PRAMVG 2. 11. *quo fors tulerat consternati profugiunt* TLUH. *consternati, quo sors tulerat confugiunt* 14. — 2 .*Partim* U — *fugā* T — a nostris P. *nr̄is* THG — 4 *corbeus* PRAV — 6 elatos iracundia Pt. *iracundia* TU — 7 *coicere* PV — 11 plus minus VIII milibus PRAV(TU) 3. *plus minus VIIII milibus* H 2. 11. (*nouem* 2. 11.). *plus minus octo millibus passuum* 14. *plus minus nouem milibus passuum* 9. — 15 euitauerant Pt. *euitarant* t — 16 correo TU. *corbeo* PRAV — 19 obsidesque P. *et obsides* TU — mittantur ATU. *mittuntur* PRVt — 20 *consilio omnibus probato* TU — 21 confugit germanos P. *germanos pfugit* TU. *germanos pfugit* t — *erat ad bellum auxilia mutuatus* TU — 25 *dementia* R — *inlaturus esset* TU — 26 adflictas P. *adfectas* TU — 28 .*Magnum tamen* TU — 29 esse om. TU — 30 *corbeus* PRAV — *autor* R — concitator Pt. *conciliator* TU — 31 tantum om. T add. t — 32 *quantā* R — **Pag. 157.** 1 insequenti Pt. *insequente* T — 2 ciuitatium PRAV. *ciuitatum* T — 3 quae. *qui* AV — *euentus* TU — *dant obsides* TU — 5 *fidei cuiusquam* TU — 6 *T.* om. TU — 11 gaium Pt. *c.* TU — 13 delectos idoneos PRAVJt 2. *delectos* TUH — ei tradit P cet. *ei tradidit* Jt 2. *tradit* H. *tradidit* TU — 14 esset et P cet. T. *esset* UH — 15 arripuisset P. *arripuisset et* TU — 16 uel P. *uellet* TU — *celeriter commium conficere a familiarib; phibitus non potuit* TU — 18 caput percussit Pt. *uulnerauit* TU — 19 destricti PRAU. *districti*

Tra 2. 14. — 21 *uulnerare* A — *adfectum credebant* TU — 22 extimescebant AMTUrv 1. 2. 3. 13. *extimiscebant* PRV — 23 *commius statuisse* TU — 25 *Cesar bellicosissimis gentib; uictis* TU — 26 iam esse PRAMV 2. 13. *esse* TUH 3. — *esse causam al͛s ciuitatem* 3. — adpararet. *id pararet* PRVG 1. 2. 3. *pararet* AMTUH 13. — quo sibi PMTU 13. *quos ibi* A. *quod sibi* RVGpt 1. 2. 3. — 27 resisteret sed P cet. t. *resisteret s&* M. *resisteret et* TU — demigrare Pt. *demigare* R. *dimicare* T — 28 diffugere PT. *defugere* UH — 29 dimittere TUpr. *dimitter&* PRV — *M.* om A — 30 g̅. fabium PRAMVt. *c. fabium* TU 1. 2. — 32 *gallie partem* TU — 33 g̅. caninium PRAMVt. *c. caninium* TU — 34 *qui illis regionib; p̃erat* TU — 35 euocat P cet. T 14. *uocat* U 1. 2. 11. — legionem autem P. *legionemque* TU 13. — 36 xv. *XII.* TU 3. *duodecimam* PRAMV 1. 2. 13. — fuerat. *erant* A. *erat* a — *galliam togatam* TU — — 38 decursione PRAVTU. *decusione* M. *de incursione* rmt 1. 2. 3. 13. — 39 *superiori* U a*. *superiora* A — acciderat Pt. *accidisset* TU 13. — qui repentino PRAMTU. *quia repentino* 3. (per compendium scriptum) 13. 14. *qui a repentino* r (nisi fallor) 1. 2. 11. — 40 *latronicio* PV. *lacrissimo* 3. — impetu Illyriorum. *imp&u incolae illorum* PRAMV 3. 13. 14. (*incole* AM 3. *inolae* R scr. pr.). *impetu in colle illorum* 1. 2. *impetu eorum* TLUH — 41 *uastandas* T — *depopulandosque* P. *oppugnandosque* TU — 42 *preterritum* A — **Pag. 158.** 2 *educebat* A — 4 *fecisset reliquos propter tantas calamitates nullum reditum haberet* TU — 6 fines. *partes fines* PRV. *partes finis* GJr 3. *partes finium* AMTUH 1. 2. 11. *fines partium* 13. 14. *partes* Voss. II. — aut legiones Pt 1. 2. 3. 13. *legiones* TU — 7 atque om. TU — *rapinis incendiis* T — 9 *misit* T — 11 exercita bellis PRAMV. *exercitata bellis* 13. *bellis exercitata* TLUH — 14 gaius Pt. .*c.* TU — caninius P cet. *caninius reuilus* t. *rebilus* TU — 15 *pectonum* PR — 16 *durati* P cet. — 16–19 qui perpetuo .... cognosceret om. H — 17 manserat romanorum P cet. *romanorum p̃manserat* TU — cum pars PRLt. *pars* ATU — 18 *limonum* r. *lemonum* PRAVTU — 20 *dunaco* PRV. *dũnaco* T. *dõnaco* U — 21 *limonem* PAV. *lemonũ* TU — 22 *munito loco posuit* TU — *Dõnacus* U — 23 cognosset P cet. T. *cognouisset* U — *omnibus copiis* TU — 25 *Cum plures* A — *oppugnationẽ* TUH — *consũsisset* U — 27 *lemonũ* TU — 28 rediit 1. 2. *redit* cdd. edd. 11.

14. — 29 Eodem AMTU 1. 2. 13. *Eo* PRV 3. — g̅. PR AMV. .c. TU 1. 2. 13. — 30 *fide* U — *recepit* T — *gai canini reuili* PRAVt. *canini* TU — 31 Quibus P. *His* TU — 32 *auxilii* A — *durati* PATU — 33 *Ad* A — *dōnacus* TU — 34 *eodem tempore* TU — et externum sustinere hostem. *et romanum et externum sustinere hostem* PRAMVG 3. 13. (*extremum* 3.). *et romanum hostem et externum sustinere* TLUH. *et romanum externum sustinere hostem* 1. 9. *et romanum exercitum sustinere hostem* 2. — 36 cum. *cō* V̄ — fore. *furore* P — *arbitrabatur* LG 3. — 37 *flumen ligerim* TUH — 38 traduxisset Pt. *transduxisset* TU — 39 etsi PT. *si* UH — *conspectu* T — uenerat hostibus P. *hostium uenerat* UHt. *omnium hostium uenerat* T — se caninio P. *se cū caninio* Ut. *secū caninū* T, nisi fallor — 40 ab iis P. *ab his* T. *abis* U — 41 *naturam nouerant* TU — *credidit potissimum territos hostes* TU — 42 eum TLUH 14. *non eum* PRAMVG 1. 2. 3. 11. — *petebat* U — **Pag. 159.** 1 equitatumque cdd. edd. — *p̃cedere* TU — 3 defetigatione PR AV. *defatigatione* TUrv 1. — 4 *equites///////|uti eis erat* V (*uti eis* in marg. adscripsit m. 1.) — 5 *dōnaci* U. *dōnati* T — 6 in itinere M T corr. UH 1. 2. 14. *initineris* T scr. pr. *itinere* PRAVG 3. — 7 Ita re Pt. *Itere* T. *Itaq; re* U — 9 insequenti TU. *insequente* PRAV — 10 omne agmen Pt. *agmen* TU — 11 *geretur* A — *q.* TU. *quintus* PRAV — 12 Atius. *titatius* PRAVTU 1. 2. 14. — *uir singularis et animi et prudentiæ* TU — 14 *turbas parum idoneis* A — *p̃liū equitum* T — 15 *hostium equitatus* TU — 16 subsistentes TU. *subsistentibus* PRAV — 19 superatis. *superatisque* PRAMVTU 1. 2. 3. 13. — 22 credentes om. A — 24 *dōnacus* TU — 26 cum P. *Tum* TU — *conspectu* T — 27 *uenẽr* T — 28 ac om. TU — *perterrita* TU — *agmine impedimentorum* TU — 29 magno clamore Pt. *clamore* U. *clamare* T — *se fugæ* TU — 35 milibus duodecim P. *milibus passuum duodecim* AV — aut armatorum P. *armatorum* TU — eo tempore P. *timore* TU — 38 *draptẽ* TU — 41 *omnium|omnium* T. *omnibus omnium* Lt — *ciuitatium* TU — receptis PRVG 1. 2. 3. *ascitis receptis* AL. *adscitis. receptis* MTUH. *accitis*, *receptis* 13. — latrociniis PRVG 1. 2. 3. *latronibus* AMTLUH 13. — *et comitatus* TU — 42 *hominib.* TL — **Pag. 160.** 1 milibus ex fuga quinque PRVt 2. (*v.* 2.). *milib.* .*v.* *e fuga* L. *duobus milib; ex fuga quinque* A. *duobus milibus e fuga* TUH 14. (*ex* 14.).

— 4 *puintia* TU — *impetum uoluisse* TU — caninius P. c. *antonius* U — 5 *duab; legionib;* U — 7 gaius P. c. TU — 9 et 12 *dōnaco* TU — 10 *accitas* TU — 12 *instante* TU — 13 *cumcitari* P — 17 *oceanoq;* TU — 19 *fabi* U — 20 *Dōnacus* TU — 22 *draptes* TU. *drapes* V — 25 iam. *tam* PV — *liberam uagandi latrocinandiq; facultatem* TU — 26 in finibus consistunt A. *in finibus constituunt* PRV (*consitunt* r). *consistunt in agris* TU .*consistunt in finibus* Lt — *caduscorum* R — 28 consiliorum P. *esset consiliorum* TUH. *consiliorum esset* L — 29 *haberet auctoritatem* TU — uxellodunum r 3. 13. *uxellodonum* 1. 2. *uxeloduñ* u. *uxelludunũ* p. *auxilio dunũ* PRAMTLU. *//////////dunũ* V. *ueludunũ* v — 30 *natura loci egregie* TU — 31 suis om. TU — *drapetis* A. *draptis* TU — 33 cum confestim RATp. *cum festim* P. *confestim* U — gaius P. c̄. TU — 33 *animũ aduert.* TU — 35 quo TU. *quod* PRAV — 38 ne. *nec* T — 39 celsissimo PRAVG. *excelsissimo* (UH). *excellentissimo* T — 40 *facit* T — **Pag. 161.** 1 *animũ aduert.* TU — 2 *sollicitis* U — casum. *causam* A — *obsidionis* T — 3 fortunae P. *fortunæ* U. *fortune* AMT. *fortitudine* R. *fortissime* 3. — 5 ibi om. T — 8 *draptes* TU. *Drapes* 1. — 9 *Luterius* 1. — 10 eos om. V — 14 Gaius om. TU — *caminius* R — 15 moratur P. *conatur* TU — 16 possit TUH 13. *posset* PRAMVG 1. 2. 3. — plurimis in locis PRAMVG 1. 2. 3. 13. *plurib; locis* TU — 18 considunt AMTU. *considꝫ* PRV. *consident* 1. 2. — 18 et 21 *draptes* TU — 21 *patiuntur* PV. *parciuntur* U — 22 ad. *in* TU — 27 cum om. TU — 29 *facit* TLUH — Hi AMr. *Hii* T. *in* PRV. *Ii* U. *ii* 1. 2. — 30 *uidere* TU — 32 Profugit Pt. *Effugit* TU — 34 *Bene re* TU — 35 *drapte* TU — a milibus longe XII. *a milibus non longe amplius XII* PRAMVJ 1. 2. 3. 11. *a milibus non amplius XII* TLUH. *intra millia passuum decem* 13. 14. — 36 Qua re AMTUJ 1. 2. *Qua* PRV 3. — 37 *perterriti* TU — *et opprimi* TU — 38 *nemines* A — ex caede refugisse P. *ex cæde fugisse* V. *excedere fugere* U. *excedere refugere* T — 39 *drapti* TU — 40 *cum in experiundo* TU — 42 velocitatis. *felicitatis* A — **Pag. 162.** 1 in trina TU. *intra* PRAMVt 1. 2. 3. — 2 hostes TUHr. *hostis* PRA. *hostem* 2. — 4 fere consuetudo est. *fert consuetudo* u in marg. — 5 esse fluminis PRAM 1. 2. *fluminis esse* TU 3. 13. — *dimissa* TU — equitesque PRVJ 1. 13. *equites* AMTLUH — 6 omnibus P cet.

hominibus TU — 7 proeliumque PAMTU. *proelium* R 3. *& proelium* 1. 2. 13. — 10 equitesque PRVJ. *aequites* A. *equites* TLUH — 13 ipse eo Pt. *eo|ipse* T — *draptes* TU — 14 *re felicissime* TU — *uolnere militis* T — 15 ad Rp. *ab* P — 16 antea om. TU, add. t — *p̃sidia diuidere* U — 17 *operã* r — 19 gaius Pt. *c.* TU — 21 *cũ hortib;* V — 22 xv PRVat. *.xii.* AM. *xvi.* TU — bellouacis A corr. M. *bellouagis* TU. *belgis* PRVa 1. 2. 3. — relinquit P 2. *reliquit* AMTU — 23 capiendorum belgis Pt. *ad capiendum bellum* TU — 25 in om. A — 26 quorum PRAt 2. 11. *quorum consilio* TUH 14. — superiore commentario Pt. *superiore* T. *commentario superiore* UH — 27 esse ortum Pt. *exortũ ẽẽ* T — 28 *constientia* PV — 29 timore P. *metu* TU — 30 *belli concitatorem* TU — Cotuatum. *gutuatrũ* PRMV 3. *Gutruatum* 1. 2. 13. *guttruatũ* U scr. pr. (nisi me fallit vestigium). *gutruatrũ* A. *guttruatrũ* U corr. *.m̃.* *guttruatũ* t. *m̃. guttruatrũ* T. A. *maturatũ* u in marg. — depoposcit Pt. *deposcit* TU — 31 ne. *nec* A — *suis quidem se* L — suis se PRVJ l. *se* ATUH — 33 *supplicio* T scr. pr. UH — *contra naturam suam caesar* TUH — *maximo militum concursu* TU. *maximo militum consensu* 14. — 34 ei omnia pericula et detrimenta belli. *ei omnia pericula et detrimenta belli a gutruato* AMTLUH (*et omnia* H. *guttruato* U). *omnia pericula et detrimenta belli a gutruato* PRVGJ 1. 2. 3. 11. 13. 14. (*gutuatro* 3.) — 35 accepta AMTUr. *accepto* PRV — 36 *ferer&ur* P — 37 *drapte* TU — 38 *luterio* PAV — quoque in P. *et in quo* TU — 40 *magnã* PV — esse om. TU, add. t — iudicabat Pr. *iudicabit* RVp. *iudicauit* v — 41 non sibi uires AMt. *non ibi uires* PRVG 1. 3. *non uires sibi* UH. *non uires* T — defuisse om. TU add. u — 42 putaret PRU. *putare* a. *defuisse putar&* t. *sibi defuisse putar&* T — **Pag. 163.** 1 *uindicarent se* TU — 2 esse om. TU, add. t — 3 *p̃uincie sue* TU — 4 potuissent om. a — 5 q. calenum P. *calenum* U. *C. calenum* 1. 14. — legionibus P. *duab; legionib;* U. *legionib. duab.* T — reliquit PT 2. 11. *relinquit* UH 14. — 6 subsequeretur P. *se subsequeretur* TU — 8 *Caesar cum contra expectationem omnium* MTLUH — uxellodunum Mrt 1. 2. *usellodunũ* L — *uxelludunum* p. *uxelludonũ* PRV. *uxelodonum* U corr. *uelodunum* T. *uledonum* U scr. pr. *uexollodunum* J — 9 animaduerteret P 1. 2. *animum aduerteret* UHt. *animum aduertisset* T — 11 autem om. R 3. —

12 *pfugis* a — cognosset P. *cognouisset* TU. *conuenisset* a — 14 *pene totum* a — 14-16 *erat uelodunum. Flumen auerti loci natura p̃ruptum undiq; oppidum phibebat. Sic enim imis radicibus* TUH (cf. ad v. 15) — 15 *uxellodonum* PRt. *uxelludonum* Vp. *uxelodunum* H. *uxeloduno* U corr. *uelodunum* T. *ueloduno* U scr. pr. — 18 posset PT. *possit* UH — autem Pt. *enim* T — 20 *ascensu recipere se possent* TU — 24 *prohibebat fluminis* TU — *postea omnis* a — 25 aquatorum Pt. *aquatum* Ta — unum in Pt. *in unum* TU — *ueniebãt* a — *.Sub ipsum enim oppidi murum magnus fons* TU — 27 fere. *uero* a — *pede* V — fluminis P. *a fluminis* TU — 29 e regione TLU. *regione* PRV 3. *sine magno periculo e regione* J. *non sine magno periculo e regione* a 1. 2. 11. 13. 14. — 30 aduersus Pt. *contra* TU — aggerem instruere P 2. 11. *aggeres struere* TU 13. — 31 *cum magna et continua* TU — 32 enim. *uero* T — *decurrentes sine periculo p̃liabantur* TU — 34 *uulnerabant. ut tam̃ milites nr̃i non terrerentur* TU — 35 et labore om. TU — *uincere locorum* TU — 36 *cuniculos tectos* PRMVJa 1. 2. 3. *tectos cuniculos* TLU 13. — ab vineis agunt. *ad uineas agunt* PR MVTLUJ 3. (*aduneas* R scr. pr.). *ad aggeres ac uineas agunt* a 1. 2. 11. *agunt* 13. 14. — ad caput ua 1. 2. 13. *& caput* MTLUprv. *& capud* PRV. *& ad caput* J — 37 sine PRV. *& sine* TLU 2. 11. 14. — 38 suspicione TU. *susceptione* PRV — 39 *altitudine* ta — pedes LX. *pedũ .LX.* u. *pedes sex* PRV 3. *pedũ .VI.* MTLU. *pedum sex* Ja 1. 2. *pedum nouem* 13. — 40 quidem om. TU, add. t — aequaret P. *adaequaret* TU. *equaretur* a — 41 superare fontis fastigium posset PRVt (*suparare* PRV). *superaret fontis fastigium* TU — 42 *iacerentur tormentis* T — **Pag. 164.** 1 aditum Pt. *aditus* TU — *possent oppidani adaquari* t. *oppidani adaquarentur* TU — 2 magna hostium multitudo Pt. *multitudo hostium* a. *hominum multitudo* TU — 3 siti PTU. *sibi* RVp. om. a 2. 11. Haud scio an in P scriptum fuerit *sitib.* vel quid eiusmodi. — perterriti Pt. *territi* TU — 4 seuo Pt. *sebo* TU — scandulis PRTU. *scindulis* r — *complent eas* Pu. *implent eas* T. *implent & eas* t. *completas et* UH — 5 *opere* a — eodemque Pt. *Eodem* TU — 6 *restringendo* a — *dimicatione et periculo romani deterreantur* TU — 7 in. *ex* a — 8 *extitit* t. *existit* T — *per*|*precipitem* a — 10 Milites contra Pt. *Contra milites* TU — 11 *proelio* PRV — 12 fortissimo. *A.paratissimo* u in marg.

— *animo sustinebant* TU — 13 et excelso Pt. *excelso* TL UH — 15 quisque prout erat. *quisque poterat* PRV 3. *ut quisque poterat* Ja 1. 2. 13. *quã quisque poterat* MTLU — notior testatiorque PMTLUJ 1. 2. *notiorq.* R 3. — 16 *eius esset* TU — 17 *offerebant* a — 20 *territi* TU — 21 essent. *erant* a — suspensi PRTU. *ignari suspensi* a 2. 9. 11. *ignari* u 14. — 23 *facto p̃lii* TU — 25 etiam om. T, add. t — *suorum siti amissa* TU — permanebant PR AMVGt 1. 2. 3. 11. 14. *permanerent* TU — .*At postremum* T — 28 *fons pennis exaustus tantam attulit* TU — 30 *uoluntatẽ factum* PV. *factum uoluntate* T — *necessitate coacti se tradiderunt* TU — 32 Caesar cum P. *Caesar itaque cum* Vp — 33 neque uereretur Pt. *nec uereretur* U. *neuereretur* T — 34 *consilii sui* TU — 35 consilia inissent P cet. t 2. 11. *rebellare coepissent* TUH 14. — 38 .*uitam concessit* TU — 39 *draptes* TU — 40 et dolore om. TU — 41 *sacybo* TU — **Pag. 165.** 1 epasnacti PRVt. *epanacti* A. *epasneti* TU — 2 *mutatis* T — quod. *quo* A — 3 nusquam Pt. *nũquã* T — 4 caesarem habere Pt. *habere caesarem* U. *haberet caesarem* T — 5 epasnactus P cet. *epasnetus* TU — populo Romano. *poplo* .R. T. *poplo* .r̃ U. *p. r.* PAM. *populi romani* pa — 8 *secundum facit* TU — 9 compluribusque P. *compluríb;* A. *Complurib; q; etiã* TU — *et germanis interfectis* TU — 10 nullis PRMV 2. 14. *nulli* TLUH — 12 virtutum. *uirtutem* PRV 1. 2. 11. *uirtutis* AMTU 14. — 14 *galliae partib;* TU — 16 geri P. *gestas* TU — 17 *et subactam* TU — 18 adisset PRVJ 3. *ipse adisset* A 2. 11. *ipse adisset sed* MTUH 14. (*set* M. *s;* TU, quod idem est) — 19 Galliae om. TU, add. t — 20 ut ibi Pt. *ubi* TU — *aestiuorum consumeret* TU — 21 *feliciter et celeriter* TU — 23 caesarem P. *eum* TU — 24 equitum praesidio P. *cum equitum praesidio* 2. 11. 14. *cum p̃sidio equitum* UH. *cum p̃sidio equitatũ* T — narbonem PR. *narbonã* ATU — 26 *m̃.* antonio PRt. *antonio* AMTU — *g̃.* trebonio PRA MVt. *c. trebonio* TU — 27 *p.* uatinio legatis P cet. *p. uatinio legato* M. *p. uatinio tullio legato* TUH (*leg̃* T. *legatis* t) — 27 legiones om. TU, add. t — deduxit R. *constituit* TUH. *misit* u — 28 *auctoritatem esse* TU — 29 turonis TUH. *turones* Ar 2. *torones* PRV — 30 illam om. TU — — 31 finibus P. *fines* TU — 32 ne qua Pa. *neq;* A — *Ipse paucos dies* TU — 34 *cognoscet* PV. *cognouisset* TU — 36 habebat P. *habuerat* TU — *qualis quisq; animo in re*

.p. fuisset totius TU. *quali quisq; animo in rempu. fuisset totius* 14. — 38 illius —, confectis his rebus. *illius confectis rebus* PRVG 1. 2. 3. *illius. his confectis rebus* AM (*is* M, *his m*). *illius. His rebus confectis* TLUH 13. — 39 *se in belgium* TUH — recipit hibernatque PRV 2. 11. *recepit hibernatque* J. *recepit hibernauitque* AMTUH. *recipit, hybernauitq;* 14. *recepit hiemauitque* L — 40 proelio PT. *p̃liū* UH — 42 *adrebatum* PV. *atrebatium* TU — esset P. *maneret* TU — **Pag. 166.** 1 *commemorauimus* UH. *memorauimus* T — 2 esse pv. *esset* PV — 3 ne consilia PAMTU 1. 2. *consilia* R 3. — 4 parente Romanis civitate. *parente sibi omni ciuitate* Egm. u in marg. — 5 *se suosque latrociniis* TU — 6 *in hiberna romanorum qui comportabantur* TU — 8 *g̃.* PRAVt. *c.* TU — 8, 9 *qui cum eo hiemaret c. uolusenus quadratus* TU — 10 *hostium equitatum* TU — 11 uirtutem PRAMJ. *partã uirtutẽ* U. *partẽ uirtutẽ* T. *partis uirtutẽ* Lt. *partem uirtutis* Pet. — *in eo erat* TU — 12 *commii odium* TU — quo ATUr. *quod* PRV — id faceret Pt. *faceret* TU — 13 saepius. *sepe* TU — 17 esset. *ẽẽ* T — 18 produxisset longius P cet. GJ 2. 9. *longius pduxisset* TUH 14. — *inimicos homini* PV. om. J 2. 11. 14. — suorum PRVG. *repente suorum* AM. *omnium suorum* TL. *repente omnium suorum* UHJ 5. 9. 14. *tum repente omnium suorum* 2. 11. — 19 per fidem inposita. *per fidem interpositam* PRVGJa 2. 11. *pfidia interposita* AMTLUH 14. — 20 paterentur inpunita PRAVG. *inulta paterentur* TLUH — 21 *p̃mittit* T — hoc idem Pt. *idem* TU — 22 atque P. *et* TU — 23 coniungit P. *iungit* TU — 24 magnis (R) 1. 3. *a magnis* PV. *ac magnis* AM — *medium femur eius magnis uiribus traicit. Praefecto* TUH — 26 conuersis equis Pt. *conuersi* TU — 27 perculsi PTH. *percussi* U — 28 ac P. *et* TU — fugam TL UH. *fuga* PRAM. (In V aliquot verba exciderunt). — proterrentur. *proteruntur* PRAMTU *pterrunt̃* L — 29 *intercipientur* PV — quod. *quod ubi* PRAMVTLUC 1. 2. 13. — *uitauit* L 1. 2. — 30 At graviter. *grauiter* AMTUH 13. 14. *Ac si proelio secundo grauiter* PRVLC a* t 1. 5. 9. (:*ac* 1. 5. 9.) *ac si erat proelio secundo grauiter* 2. 11. — ab eo uulneratus PRVLC a* t 1. 2. *uulneratus* AMTUH 13. — 33 et ibi Pt. *ibi* TU — 34 imperarit PRMTJ. *imparet* U. *imperat* A — 35 obsidibus PRVJ 2. 11. *obsidibus datis* AMTLUH 14. — 36 *conueniat* T — 37 Cuius P. *Quam* TU — **Pag. 167.** 3 propterea quod Pt. *quod* TU —

L. Paulo 14. *T. paulo* PRAMVTU. *tito paulo* a. *tribuno paulo* p*. *tibi paulo* 3. *L. Lentulo* 1. 2. 11. — C. *c̄* PRAM. *et* c. TU 1. 2. 14. *consulatū* p* — 4 consulibus 1. 2. *conss* M. *cōs* TU. *conceſs* PRV. *cons se* A. *concessit* p* — *nullas res galliae habet magno ope gestas* TU. *nullas res galliae habet magnopere egestas* A. *nullas res gallie magno ab eo ope gestas* M — magno opere VTU. *magnopere* PR — 5 *gesta* V — 6 *fuisset* TU — esse om. TU — 8 in belgio cum PRAMVt. *cum in belgio* TUHG 1. 2. 3. 13. 14. — unum illud AM 2. *unum illū* PR. *unum* TU — 9 continere PRAM. *continendi* TU — *amicitiā* U — nulli PAMVTU 1. 2. 13. *nullā* R 3. — 11 decessum suum TUH. *descessu suo* PRV. *discessu suo* AMrt 2. 14. — 13 aliquod t. *aliquid* T — 14 susciperet Pt. *susciperent* TU — 16 onera PRAV 2. 11. *onera noua* TLUH 14. — iniungendo PRAV. *imponendo* TLUHa 2. 11. 14. — defessam om. A, add. a — tot. *totā* AM — 22 *commendaret* TU — *p̄titione* PRV — 25 m. antonii Pt. *antonii* TU — 26 decedentis Up. *decentis* PRT — *conuellere gratiam* TU — 27 in. *ut in* T — 28 audierat. *audiuit* TU — 30 *frequentia* U — 31 simulque se et Pt. *Simul se et* UH. *simul|& T* — insequentis TLUHJ 1. 2. 11. 14. *sequentis* PRAMG — 32 commendaret PRV 14. *commendaret petitione* AMTLUHJ 1. 2. 11. (*peticionē* M) — insolenter om. TU, add. t — 33 *L.* om. TU — C. Marcellum 1. *g. marcellum* PRAMV. *marcellum* TU — 35 ser. PRATU. *sergio* a. *seruii* p. *sergii* t — is. *his* AU — 36 suffragiisque Pt. *suffragii* TU — 37 consuetudine PR AMVGCt 3. *necessitudine* TLUHJ 1. 2. 13. — 37, 38 legationis esset. Exceptus AMTLUHJB 1. 13. *legationis esset quo maiores pararent necessitates quibus cogi posset senatus id probare quod ipsi constituissent. Exceptus* C. *legationis esset quo maiores* . . . . *contendit.* IULIUS CELSUS cet. (subiunctae sunt subscriptiones) *contendit. Exceptus* PRVG Barb. Egm. 3. Quo modo interposita ultima illa, quae exstat, parte libri 168, 38 quo maiores — Contendit 169, 23 (quorum verborum pauca in C hoc loco inserta remanserunt) ut novum caput maius (EXCEPTUS EST CAESARIS *aduentus* R) praetermissa verba adnectuntur, donec in nomine Caesaris 168, 21 desinunt hi codices. — 38 est om. TU, add. t — 39 et. *ex* A — *colonis* t. *colonii* T — honore atque amore Pt 1. *onore atq; canore* M. *honore* TU — Tum TU 13. *Cum* PRAM 3. — *enim ueniebat primum* T. *enim primum ueniebat*

1. 2. — 42 qua (R)MTUJ 1. 2. 3. *quae* PAV — erat PR AMJ 1. 2. 3. *eēt* TU — **Pag. 168.** 1 *omnis multitudo obuiam pcedebat cum liberis* TU — omnis (R)AJ. *omniū* PV — 2 *omnib; locis hostie* TU — *triclinis* PV — *stractis* A — 3 occupabantur (R)TUJa. *occubantur* PAMV — 4 *pcipi* UH — 5 humiliores AMUH 1. 2. *meliores* PRVLGt 3. *opulentiores* T — 6 percucurrisset ATUH 13. *pcurriss&* PRVG 1. 2. 3. *pcurcurisse* M — 7 celeritate PRM T scr. pr. *cum celeritate* T corr. LUHa 1. 2. 9. 11. — rediit Ta 1. 2. 11. 13. *redit* PRVUH 3. *reddit* M — 8 *treuirorum* PVT 1. 2. 3. — 9 *aduocatis* a 1. — 10 praefecit togatae PRVMG 3. *togatae praefecit* TUHa 1. 2. 13. 14. — 12 itinerum faciebat MTUa 1. 2. *itinere faciebat* r 3. *itinere fatie* V. *itinere fatiae* PR — ad mutationem MTUa 1. 2. 13. *mutationem* P. *munitionē* R. *propter munitionem* r 3. — 15 *conciliis* a — 18 adduci potuit PRMVC 3. *potuit adduci* Ja 1. 2. 11. 13. 14. *potuit abduci* TUH — 20 obtineri odd. (etiam a corr. ,sed *obtinere* a scr. pr.) edd. g̅ curio PRMVa 3. *c. curio* TUJC 1. 2. — 21 caesaris MTLUHJCa 1. *cae* PRVG Egm. 3. (in quibus desunt *saris causam* — *admonebantur* v. 38) — 22 *sicquē* M — 23 quoniam. *et quoniam* MTUHJCa 1. 2. 13. — pompeii Ma 1. 2. *pompei* TU — 24 terrorem foro inferrent 13. *terrorem foro inferret* MTU. *terrorem in foro ferrent* C. *in foro terrorem ferrent* Ja 1. 2. — 26 *sus* T — 27 se om. M — 28 consules amicique MTUH 13. *omnes amici* JCa 1. 2. — pompeii MJCa 1. 2. *pompei* TU — iusserunt. *suaserunt* C — 29 discusserunt Vict. *discesserunt* MTJa 1. 2. 13. *discesēr* U. *dissesserunt* HC — 33 rettulerat U. *retulerat* T — 36 frequens om. J — alia omnia MTUHJC 13. *omnia alia* a 1. 2. — transiit a 1. 2. 13. *transit* MTUHJC — 38 *āmonebanṫ* L — quo. *ut* L — pararent TUCBpa 1. 2. *parerent* HJ. *spararent* V. *sparēt* L. *sperarent* PRMt 3. — necessitates PRMC. *necessitudines* TUHJBa 1. 2. 13. — 40 *parthicum bellum* TU — 41 a Gn. 1. 2. *a gn.* M. *a gneo* a 3. *a* .CN. t. *ac non* P. *ac ñ* V. *a* TU — c̄. caesare PRVT. *gaio cesare* a. *cesare* U — *mittereṫ* a — 42 obscure duae PRMV. *obscure haedue* T. *obscure hae due* t. *obscure hae due* U. *obscure hae duae* 1. 2. 11. 14. — uni PRVG. *uni Caesari* 1. 2. 9. 11. 14. *cesari* TLUH — detrahuntur Pt. *detrahantur* T. *detrahunt* M — **Pag. 169.** 1 gñ. pompeius PRVG 3. *cn. pompeius* Mt 1. 2. *gneus pompeius* a. *pompeius* TUH — 2

dilectu PRVTU. *dilecte* M. *delectu* a 1. 2. 3. 13. — caesaris TLUH. *caesari* PRMVGa 1. 2. 3. 13. — 3 suo. *eo* M — 3, 4 de uoluntate minime dubium esset aduersariorum suorum PRVG 3. *de uoluntate aduersariorum se spoliari nemini dubium esset* MTUBa. *de uoluntate aduersariorum se expoliari nemini dubium esset* J 1. 2. 13. (de om. J) — Pompeii. *pompei* PV. *pompeio* (R)MJGBa 1. 2. 3. *CN. pompeio* TUH 13. — 5 quintam decimam PRG. *quintã x.* MV. *XV* TU 3. *quintam decimam legionem* a. *.XV. legionem* J 1. 2. — 6 *habuerat citeriore* a 1. 2. — 6 et 17 senatusconsulto. *sc̄* P. *senatu* p* -- iubet. *ei iubet* 1. 11. — — 7 tertiam decimam pr. *tertiã decumã* PR. *tertiã x* V. *XIII* MTUa 1. — 8 tueretur PRMV 2. 11. 14. *tueatur* TUH — 9 quinta decima PR. *quinta x* MV. *XV* T — deducebatur P cet. *ducebatur* TUH — exercitui distribuit hiberna PRMVTUH Vict. 3. *exercitum distribuit per hiberna* a 1. 2. 13. — 10 trebonium PRV 3. *C. trebonium* MTU 1. 2. 13. — IIII PV — 11 c̄. fabium PRVTU. *g. fabium* at. *caniniũ fabium* p* — 13 haedui P cet. *et hedui* TUa 1. 2. 13. — *summa esset auctoritas* TU — 16 g̅. PRMV. c̄ TU. *M.* a 1. — 17 duas om. L 3. — *a se* a — remissas Pt. *missas* TU — 18 *bellum parthicum* TU — duci om. P, add. p — cn̄. pompeio PRMV. *gñ. pompeio* 3. *gneo pompeio* v. *gneio pompeio* a p*. *pompeio* TU — 20 quidnam PRMVTU 3. *quin arma* JCau 1. 2. 13. — 21 pararetur PRMVTU 3. *pararentur* JCa 1. 2. 13. — Caesar. *eo cesar* JCa 1. — 23 belligerandi contendit PRVLt. *belli gerendi contendit* r 3. *belligerandi* MTU. *belli gerendi* JCBam 1. 2. 13.

IULIUS CELSUS CONSTANTINUS ŪC LEGI TANTŪ FELICITER .G. CAESARIS PONT̄. MAX̄. EPHI MERIS RERŪM. GESTARŪM BELLI GALLICI. LIBER .VIII. EXPLICIT FELICITER. PRV. JVLIVS CELSVS CONSTANTINVS V̄C LEGI TANTV̄ FELICITER M. HIRCII PANSAE RERV̄ GESTARV̄ BELI GALLICI. GAI. JVLII CAESARIS. PONT̄. MAX. LIB. VIII. EXPL̄C FELITER. JVLIVS CELSVS CONSTANTINVS. V̄C. RELEGI TANTVM. U. A HIRTII RERVM GESTARVM. C. CAESARIS LIB VIII. EXPLICIT. T. *A. Hirtii panse rer̄ gestarū gaij cesaris lib. VIII explicit.* L. *Finiunt feliciter. libri comentarior̄, Julij cesaris de bello gallico. LXXIII.* ed. 3.

ADDENDA ET CORRIGENDA.

Pag. 91 v. 28 *uiderat* A, sed *a* in *e* correctum est. — Pag. 97 v. 31 ui ac a. *uia ac* A — Pag. 98 v. 26 *relegione* A — Pag. 111 v. 1 subsidio. *consilio* A — Pag. 115 v. 33 ex P cet. *e* TUH — Pag. 117 v. 1 fortuito PAMVTU. *fortuitu* R p (vel forsitan P corr.).

C. IULII CAESARIS
DE BELLO GALLICO
LIBRI SEPTEM
CUM LIBRO OCTAVO A. HIRTII.

RECENSUIT

CODICES CONTULIT COMMENTATIONIBUS

INSTRUXIT

DR. ANDREAS FRIGELL

IN REG. ACAD. UPSAL. LINGU. LAT. DOC.

VOL. III. P. I.

UPSALAE

TYPIS DESCRIPSERUNT EDQUIST ET SOCII

MDCCCLXI.

DE MENDIS CODICUM CAESARIS.

Et licentia rhetorum magistrorumque et neglegentia socordiaque describentium et iam ipsius temporis iniuria factum est, ut tribus modis vitiata hodie inveniantur opera Caesaris (neque vero alia ceterorum veterum scriptorum sors fuit); nam, ne de iis codicibus dicam, qui proprie interpolati appellantur, quorum omnibus fere in partibus cernitur deformatio, etiam illi, qui cum sordibus istorum comparati integrorum nomine ornantur, aut omissionibus detrimenta ceperunt aut adiectionibus inquinati sunt aut mutationibus multifariam depravati. Quorum quidem mendorum nonnulla adeo omnibus prompta et aperta sunt, ut iis vix quisquam decipi possit, alia satis recondita nisi adhibita quadam diligentia sollertiaque sui potestatem non faciunt, alia denique ita veritatis specie latent, ut omni facile suspicione elabantur, aut, si quis quid odoretur, eius usque adsiduum laborem frustrentur. Neque nisi una via ac ratio est, qua tot tantaeque fraudes aperiantur. Ut enim ad aegritudinem corporis dignoscendam maxime interest scire, quibus praecipue causis singulae aegrotationes nascantur et cui quisque morbo suapte natura ac vitae sorte inprimis obnoxius sit, haud aliter in antiquorum librorum condicione exploranda opus est novisse, quos subierint casus iniquos, quam ex his potissimum molestiam traxerint, a qua parte in lubrico versentur. Non

est tamen aliunde sumenda omnis illa notitia, sed ipsis libris cognoscendis comparetur necesse est. Sunt hi suorum ipsi idonei testes calamitatum. Etenim cum in compluribus rebus aperte corruptos se praebeant codices, in suspicionem re adducta si ex aequo totum opus perscrutandum susceperimus, iterum ac saepius recurrere videbimus diversi generis exempla, donec facillime appareat esse quandam indolem vitiorum consuetudinemque peccandi, quam, si latissime serpat novis subinde depravationibus aucta et propagata, sollennem ac vulgarem dicere fas sit. Quibus in rebus hae conspicuae erunt labes, aut parvam aut nullam omnino esse patet codicum auctoritatem, ideoque in his non tam quod exhibeant illi quam quod consuetudo sermonis ipsiusque auctoris ingenium et rei natura exigat respiciendum.

Quo pluribus locis idem aut eiusdem generis manifeste apparet error, eo verisimilius certiusve est alibi quoque in eadem re pariter esse peccatum, quod tum certe suspicandum est, si his ipsis locis deprehenduntur quae cum a communi usu loquendi aliena sint, tum a tersa ac generosa dicendi ratione Caesaris abhorreant, aut cum re ipsa et veritate minus conveniant. Quamvis vero, quo frequentior est aliqua orationis deformitas, eo magis ad rem comprobandam valeat, non tamen omnia ad multitudinem exemplorum sunt revocanda: nam facile esse apparet quae his in libris, in quibus recensendis versamur, vel singulis vicibus contigerint. Itaque ut quae ex uno codice aut pluribus inter se aequalibus, qui scriptum aliquod veteris auctoris quodammodo corruptum exhibeant, depromuntur exempla maxime idonea sunt, quibus quae ad id ipsum scriptum pertineant confirmentur, ita minime sufficiunt ad omnes res, quae in quaestionem disceptationemque vocentur, explicandas, sed ex iis, qui aliorum opera continent, codicibus, si qui pares erunt, subsidia quaerere opus est. Quatenus igitur in iis, qui de reliquis auctoribus exstant, libris manu

scriptis singulae res aut non satis bene recensitae sunt, aut, si qua vel accuratissime exscripta fuerunt, haec non ita in ordinem quendam artisque formulam redacta praebentur, ut sine infinito fere labore de qualibet re certiores fieri possimus, non sunt in uno aliquo scriptore omnia exspectanda uno conatu ad unguem castigata. Pluris etiam, quam quis facile credit, interest, ut ab uno eodemque plene conferantur codices optimi, quo tum multa observentur, quae alius aliquis pro nihilo putet, tum omnino ad rem apte congruenterque perficiatur labor. Primum quidem in legendo acriter animus etiam ad id intendatur, quod levioris momenti putetur, tum quae animadversa fuerunt certo iudicio sunt ponderanda menteque replicanda, nec quicquam, licet vilissimum videatur, contemnendum: nam magna saepe intellegemus ex parvis.

Iam sequitur, ut, quibus nominibus infracta ac debilitata sit auctoritas codicum caesarianorum, summatim perscribam, qua in re ita versabor, ut certis perspicuisque exemplis ex optimo quoque antiquissimoque libro scripto repetitis de aliis eiusdem generis locis facile sit iudicare. Illud quoque monitos velim eos, qui legent, in ipsa oratione Caesaris typis mandanda non semper me ea expressisse, quae per se meliora sint, sed optimorum codicum scriptiones compluribus locis retinuisse in quibus aliquo saltem pacto ferri hae posse videantur. Ceterum ad ea quae in prooemio primo volumini adiuncto de his rebus observata sunt lecturos delegamus.

Litteris initialibus codices indicantur binisque numeris paginae et versus huius editionis.

CAPUT PRIMUM.

DE OMISSIONIBUS.

A. De omissione singularum litterarum.

I. Concurrentium earundem vel consimilium litterarum altera saepe omissa est.

1. Duorum *i* alterum saepissime excidit, ut 98, 9 *dis*, 73, 13 *essedarique*, 94, 32 *ubi* (pro *ubii*) RV, 46, 20 *longuris*, 157, 12 *conloqui* P, 82, 16 *neruis* A, 168, 2 *triclinis*, 69, 26 *ut in* R, ubi PA *uti in* retinent, 18, 19 *quingenti* P pro *qui ingenti*. 133, 19 *qui iam* coniunctim scriptum *quiiam* transiit in *quiam* et *m* oblitterato *quia*, quod servant antiquissimi cdd. Haud aliter 54, 25 post *Germani* oblitteratum est *iam*, quod tantum in L suo loco mansit.

In formis nominum praecipue attendatur genitivus eorum, quae in *-ius* exitum habent. Raro quidem, velut 162, 37 *caninii*, 167 v. 21, 25 *antonii*, in cdd. *i* geminum restat; restituendum vero est ne confundantur nomina diversa. Nam, ut exemplum adferam, 158, 16 *Durati* qui legunt, tum primum nominativum cognoscunt, cum deinceps *Duratium* scriptum inveniunt.

Plures sunt maiorisque momenti permutationes pronominum. Nam *ii* et *iis* accedente, ut fit, littera *h* altero *i* reiecto in *hi* et *his* transierunt. Quod enim in recentissimis cdd. vulgo scriptum est *hii*, *hiis*, id in antiquis raro invenitur. Exstat *hii* pro *ii* 134, 35 et 96, 13, ac forsitan similiter 96, 37. Ceterum vide 14, 15; 18, 31; 38, 27; 92, 3. *hiis* legitur 48, 36 et 96, 41 (ac priore quidem loco pro *iis*), tum in R 68, 32, in A 111, 33, quibus locis *his* probandum est. Ceteris locis, ubi litteram *h* pronominis formis *ii* et *iis* olim in his cdd. adiunctam fuisse putamus, iam legitur *hi* et *his*. Tenere autem *hi* locum alterius pronominis 50, 5; 125, 2; 143,

16 nullo negotio intellegimus, tanto magis quod A, qui huiusmodi calami lapsibus insignis est, ibi genuinum se praebet. Itaque facile factum est, ut idem error committeretur 18, 36; 26, 4; 96, 8; 100, 23; 129, 12; 141, 12; 142, 23. Simili ratione *his* spurium esse 3, 14; 45, 39; 90, 32; 120, 14; 121, 11; 133, 10 satis constat. Quadragiens praeterea *iis* contra codices scripsi, videlicet 7, 9; 8, 10; 10, 23; 11, 25; 13 v. 2, 9; 15, 30; 17 v. 10, 20, 22; 22, 31; 26, 33; 27, 16; 29 v. 5, 27; 33 v. 16, 26; 34, 26; 35, 36; 39 v. 13, 32; 40 v. 4, 14, 20; 48, 36; 49, 27; 53, 33; 54, 34; 55, 16; 57, 34; 59, 33; 60, 38; 80, 42; 82, 11; 83, 13; 94, 42; 95, 42; 99, 11; 122, 27; 150, 4. Alibi quoque *iis* est forsitan restituendum, et quidem praecipue 32, 40; 34, 31; 45, 39; 55, 4; 96, 41; 124, 7; 131, 18; 144, 3, quippe quibus locis non prorsus destitutum sit codicum auctoritate. Eadem ratione ductus *ii* opinor 152, 39 legi debere. Cave autem credas aeque facile e contrario *hi* et *his* admitti posse, ubi *ii* vel *iis* habeant codices. Nam quod vulgo dicitur, *iis* et *ii* pariter scriptitata pro *his* et *hi*, hoc cdd. caesariani minime probant. Uno tantum loco *iis* pro *his* scriptum est: nam aut 68, 32 hoc factum est aut, quod quidem magis verisimile videtur, 68, 33 ob similitudinem praecedentis; duplex enim ibi *iis* tolerari nequit. — Singulis quoque vicibus, 50, 7 et 161, 29, in P et U singulari de causa *hi* commutatum est in *ii*. — Tertium denique est pronomen *idem* ob id incommodum memorabile. 14, 5; 83, 34; 96, 34 *idem* legitur pro *iidem*. 8, 22 *iisdem* tenet R (in P lacuna est), A vero *hisdem* habet, atque ita PRA 29, 30; 41, 35; 123, 24; 153, 25, sed ceteris locis, 28, 2; 45, 17; 126, 20, *isdem*, quod semper habent TU, si exceperis 8, 22 *iisdem*, 126, 20 *eisdem* TU, 28, 2 *eisdem* U.

In verbis *i* pro *ii* est usitatissimum. Codices secutus scripsi *abisse* (108, 18), *adisset* (60, 4), *inissent* (164, 36), *interisse* (82, 13), *petisse* (22, 14 et 19, 9); quamvis ne in hac quoque re mendosi sint, magnopere verear; quotiens vero eodem modo in his verbis praeteritum cum praesenti commixtum est, geminum *i* restituere opus erat. Ut igitur neque 168, 7 *redit* neque 168, 36 *transit* probari potest, sed *rediit*, *transiit* requiritur, sic etiam 158, 28 *rediit*, 85, 22 *exiit*, 92, 42

(quo quidem loco codicum discrepantia multo minoris est momenti) *adiit* scribendum esse censui, atque etiam 134, 1 *petiit* legi debere opinor. In compositis verbi *iacio* littera consonans *i* eliditur: *inicio*, *deici*, *reici*, *traici* similia in omnibus iis, qui manserunt, codicibus pervulgatissima sunt. Neque id solum, verum etiam *conicerant*, *conicerunt* nonnumquam conspiciuntur (vid. 63 v. 13, 14); quae erat sibi constans scribendi ratio, si pro *coniecerant* iam legebatur *coniicerant*. Duae tamen in hoc opere exstant scriptiones, quae manifesto indicio sunt antiquitus *i* geminum in illis verbis scriptum fuisse. Nam optimi quique codices 76, 14 habent *reficerentur*, 63, 32 *deiecerentur*, quae ita exstitisse apparet, ut illo loco REIICERENTUR abierit in REFICERENTUR, hoc autem DEIICERENTUR in DEIECERENTUR. Quo facto ea verba a communi destructione tuta erant. Adeo prospere accidit facilis illa commutatio litterarum.

2. Duorum *e* concurrentium alterum nonnumquam excidit. Quod tum quoque fit, cum ad diversa verba pertinent, ut 1, 32 *qua est* pro *quae est*, 48, 35 *gallia est* pro *galliae est*, 149, 16 *ab arare ducit* vel *ab ara reducit* pro *ab arare educit*, 51, 36 *silua euolauerunt* P pro *siluae euol.*, 134, 33 *neo* P pro *ne eo*, 166, 29 *uelocitate uitauit* TU *pro ueloc. euit.* Ne nimis igitur tribuatur lectioni 54, 27 *principibus galliae uocatis*. 76, 38 *atq. arum*, 82, 25 et 139, 23 *atq. orum* potuerunt scribi pro *atque earum*, *atque eorum*, et simul ac separatim scriptum est *orum (arum)*, hoc in *horum* mutari potuit in nonnullis cdd., ut in omnibus factum esse videmus 94, 39 ut seorsum ab *ubi* scriptum est *orum*. Cf. 125, 13 *atq. os*, 114, 21 *petere. os* PRV, quibus quidem locis *hos* aptius est quam *eos*.

3. In concursione duorum *o* alterius omissio maxime valet ad conturbandum *magno opere* et *magnopere*, *quanto opere* et *quantopere* cet. Quibus in verbis magna est inconstantia librorum. 130, 33 cdd. primae classis habent *quanto opere*, secundae *quantopere;* contra 18, 5 et 167, 4 *magno opere* codicum sec. cl. est scriptio, quam his locis praeferendam esse putavi.

4. *uu* in *u* abeuntis haec e cdd. PR aliisque exempla sunt adferenda: 164, 24 *restingunt*, 166, 23 *equm*, 166, 22 *insequntur*, 76, 34 *catuolcus*.

5. Praecedente *a* omissam esse *a* praepositionem 136, 42 monent cdd. secundae classis. Melius enim est *a primo agmine.*

6. *s* post vel ante *s* omissi haec sunt exempla: 55, 50 *senatus ibi* R, 39, 42 *spe salutis* A, 139, 42 *quos timulos* A. Multo usitatius est praeeunte *x*, id est *cs*, *s* omitti. Tenent quidem PR 78, 28 *exsistit*, 12, 34 *exspectare* (quod in A sexies, in TU, quoad memini, numquam deprehendi), 2, 42 (nisi id oculis praetermisi) *exsequi* (TU autem *exequi*); ceteris vero locis *existit* vel *extitit* (quinquiens), *expectare* (bis et tricies), *extruere* (sexies; sed in A 38, 35, in T 98, 24 est *exstr.*). Ita in his quoque verbis, quae singulis locis legi: 129, 38 *exertis*, 141, 36 *expoliare* (T vero *exspoliare*), 74, 26 *extarent*, 79, 8 *extincta*, 89, 23 *exules*. Quin etiam legitur in A 98, 40 *exuis* pro *ex suis*, 107, 40 *extatione* pro *ex statione*, in V 155, 26 *exiluis* pro *ex siluis*, in T 144, 11 *exuperioribus*. Patet hac in re libros scriptos minime dignos esse, quos imitemur.

7. Post *t t* omisso cdd. semper habent *postergum* pro *post tergum.*

8. Palatinam *c* subsequens *q* palatina nonnumquam omittitur. 155, 40 *nequiquam* PRATU, 37, 36 *nequiquam* AT, *nequicquam* PRU.

9. Duorum *m* vel *n* alterum raro omissum est: 80, 22 *incomode* PR, 39, 23 *summa muri* P, *in antuatis* pro *in nant.* 40 v. 30, 40; 42, 41. 136, 32 *quinemo* T.

10. Reliquum est, ut memoretur neglecta geminatione consonantium aliquot locis scriptum esse *apellare* vel *appelare*, *moliendum* (128, 17 R), *solicitare*, *acidere*, *ocupatos*, *fefelisse*, *occurebant*, *adferetur*, *referetur*, *mitendi.* *oportunus*, *oportunitas* habet R septies, P quinquies, TU fere ubique.

II. Variarum diversarumque litterarum omissiones hae praecipuae sunt.

1. *a* in diphthongo *ae* omissi P haec praebet exempla: 10, 22 *propretore*, 19, 39 *prescribere*, 35, 36 *predandi*, 33, 39 *preberent*, 40, 20 *propinq.* (i. e. propinque), 56, 40 *questore*, 59, 41 *mature*, 63, 40 *deligate*, 66, 39 et 76, 14 *relique*, 163, 1 *frete*, 72, 6 *prefecerant*, 72, 20 *hec*, 75, 41 *estatis*, 105, 32 et saepius *pene*, 118, 9

magne, 166, 3 *querentibus*. Eadem fere R habet. Ut in terminatione adiectivorum *que* sive *q*. vel *q;* pro *quae* scribitur, ita etiam pronomen *quae* in coniunctionem encliticam corruptum saepius redit, ut 118, 31 *saxisq;* 149, 31 *partimq;*, in R 110, 4 *namq.*, 137, 36 *muroq.* Ubi *que* encliticum sequitur pronominis forma *quae*, coniuncte ea *quaeq.* (i. e. quaeque) scribi solent: pro *omniaque quae* 54, 24 et 99, 9 in PR legitur *omnia quaeq.*, pro *reliquaque quae* 116, 36; 143, 35; 144, 40 *reliqua quaeq.* Itaque si 40, 19 *turonesque quae* fuisset, id in iisdem libris in *turones quaeq.* mutatum esse suspicari licet, ut in A factum reperimus. Ceterum ATU in hac re minus erraverunt, etsi omnino *e* pro *ae* in TU frequentissimum est.

2. *h* sublato plus quam viciens in PRA scriptum est *ac* pro *hac*. Nonnullis locis *orum*, *arum*, *os* et *is* (quod cf. 60, 30; 71, 19; 111, 33) ita scripta sunt, ut dubitari possit, utrum *h* an *e* vel *i* omissum sit. (Vide pag. 6 § 2 et pag. 5). *ostes* 42, 5 PR, 37, 31 R. *arpagonum* 143, 30 PRA. *eratos teni* 100, 35 PRA. *iemare* 27, 13 R. Haec in A exempla sunt: *aberet*, *abstraunt*, *ispania*, *ominum*, *onos*, *oris*, *ortatur*, *orridiores*, *ostium*, *uc*, *ueementius*.

3. *m*, quod siglo scribebatur, facile deletum est, cuius rei 7, 4 *memoria*, 70, 17 *re frumentaria*, 45, 31 *inscientia*, 74, 26 *impetu* specimina sunt.

4. Vocalem sequens *n* multifariam omittitur, maxime vero *t* consequente, atque inprimis in terminatione verborum. Ita his locis legitur aut primo scriptum fuit: 52, 19 *loge* R (pro *longe*), 93, 38 *locum* R (pro *longum*), 95, 14 *ac* PRA (pro *hanc*, *hac*), 118, 23 *uiciuntur* PA, 126, 29 *reliquunt* P. *discedere* pro *descendere* 122, 25 et 142, 25 PRA, 79, 10 P. 133, 41 *eadem* P, 80, 34 *pugnadi* P, 125, 10 *coniugere* A, 158, 40 *coniuxerat* A, 41, 23 *adiugere* A, 150, 36 *costituisse* A, *coicere* PRA quinquies vel sexies, TU admodum vicies, 113, 19 *nutiata* P, 84, 34 *conati* P, 30, 41 *conates* A, 68, 2 *veniebat* P, 141, 28 *repperiatur* P scr. pr. 80, 34 *existumaret* P. scr. pr. Plures vero cdd. in iis, quae sequuntur, aperte errant: 133, 26 *instabat*, 137, 28 *confidebat*, 37, 13 *inferret*, 21, 20 *adduceret*, 19, 37 *conferret*, 10, 21 *cognosceret*, 68, 20 *posset*. Bene

editores his quoque locis recesserunt a codicibus: 6, 39 *accidisset*, 151, 16 *iret*. Oportebat recedere etiam 151, 7 *prodiret*, 55, 40 *fecisset*, 29, 11 *posset* (quod reiiciunt nonnulli), 104, 15 *consederat*, 140, 7 *cogatur*.

5. *p* in verbis paucissimis eiectum est. Tenentibus cdd. constanter *temptare* uno loco 139, 19 in A scriptum est *temtare*, quod in *tentare* mutatum voluit m. 2. Eodem modo *p* omisso *tem* in *ten* mutato *contentione* 79, 2 est in PA similiterque 90, 16 in U (47, 28 *contentionem* cdd. aliorum) atque ambobus his locis in editionibus nonnullis. 158, 25 in U legitur *consumsisset*.

6. *t* omisso imperfecti in infinitivum mutati pauca exempla sunt: 9, 42 *creuisse* R, 37, 14 *ferre* R, 154, 39 *accidere* R, 70, 1 *cognoscere* ATU, 127, 16 *contrahere* A. Potuerunt tamen isto modo 11 v. 23 et 24 *conlocaret* et *compleret* in infinitivum commutari, qui deinceps in passivam formam abierit. Etiam *acciderent* 50, 39 in infinitivum est mutatum.

7. Quaelibet littera in exordio libri vel capitis praetermittebatur a librario, ut postea in vacuo ornatius scriberetur, quod interdum aut neglectum est aut perperam factum. Quo modo 67, 4 *L*. deest, 75, 28, ubi *D (Dum)* fuerat, *C (Cum)* substitutum est.

B. De omissione plurium litterarum vel syllabarum et verborum.

I. In duplici serie litterarum earundem vel consimilium, et quidem maxime binarum et ternarum, aut syllabas aut inaequales comprehensiones litterarum aut verba efficientium alterutra saepe intercidit. Quod tum altera alteram continuo sequente factum est tum litteris aliquot vel verbis intercedentibus.

1. Continentium litterarum et syllabarum omissio fiebat seu plane eaedem erant repetitae seu tales, ut similitudine aliqua vel scripturae vel appellationis eaedem facile esse viderentur. Cum verba fortuito truncata in optimis cdd. rarissima sunt (97, 14. 104, 12. 140, 13), haud infrequens est illa ob simile aliquid recurrens facta imminutio. Exempla haec sunto: 59, 27 *dimisse* P, 148, 7 *intermisset* P, 57, 4 *commissent* R, 138, 11 *acriusque*

pro *acrius usque* PR, 153, 39 *diuideret* (ubi in *diuidiuideret* litterae *iuid* repetendae fuerunt) PR, 140, 37 *reddiderat quae* (pro *reddiderat atque)* PRA, 111, 19 *quieti* pro *qui quieti* P, 122, 42 *eaque* PR, *eaq.* AM (pro *eaque quae)*, 120, 11 *suosq.* PRA pro *suos quoque*, 149, 11 *ipse* PR pro *ipse se*, 118, 41 *contingeret* PRA pro *contingeret et*, 15, 4 *galli cum* AM pro *gallicum cum*, 157, 14 *esset* pro *esset et* U, 15, 12 *nisi* pro *nisi si* RTU, 162, 30 *deposcit* (pro *depoposcit*) TU, 155, 7 *insidiis* pro *in insidiis* U, 90, 3 *munitissimis* pro *manu munitissimis* U, 139, 16 et 158, 29 *eo tempore* (pro *eodem tempore*) PR, 168, 3 *occubantur* PAV, 12, 40 *dediciorum* PRU, *deditiorum* T, 39, 19 *deditiis* R, 138, 24 *omnes qui* (pro *omnesque qui*) TU, 145, 8 *qua* (pro *quaque*) PRA, 29, 35 *oppidiscessit* A, 51, 19 *dedit* A (pro *dedidit*), 32, 9 *ded&ione* (pro *de deditione*) P, 40, 11 *ditionem* (pro *deditionem*) TU, 47, 9 *dedirunt* P, 38, 5 *dederunt* TU (pro *dediderunt*), 43, 36 *conpari* (pro *conparari*) R, 159, 11 *geretur* (pro *gereretur*) A, 164, 33 *ueretur* (pro *uereretur*) T, 135, 38 *redisse* (pro *resedisse*, quod *reredisse* legi potuisse alibi docebitur), 77, 36 *caesare missi* (pro *caesare remissi*) RATU, 153, 19 *turpiter fugerunt* (pro *turpiter refug.*) R. Si omissione facta destituta erat littera, haec deperiit: 147, 19 *habere* (pro *habere rem*) PRA, 139, 29 *appellabant quos* (pro *appellabant. ante quos*) PRA, 46, 39 *loco mouere* (pro *loco commouere*) U. Sic etiam 85, 24 *sit iter* altero *it* omisso littera *s* deleta in *iter* abiisse ratus antiquissimarum editionum verba revocavi.

Quae iam allata sunt respicienti planum fit 62, 35 *perturbantur* facillime scriptum esse pro *perturbabantur*, 85, 38 *similem* pro *si similem*, 168, 6 *percurrisset* pro *percucurrisset*, 164, 26 *ad* pro *at ad* (sive *ad ad;* nam *t* in *d* abibat), 33, 7 et 39, 17 *dedissent* pro *dedidissent*, 109, 6 *caede* pro *caede de*, 136, 42 *una* pro *una a*, 91, 14 *tempore sarciri* (TU) pro *tempore resarciri*, 85, 40 *caesari mittit* (V) pro *caesari remittit*, 19, 1 *caesari nuntiarant* pro *caesari renuntiarant*, 64, 35 *caesari nuntiauerunt* pro *caesari renuntiauerunt*.

Quia in libris manu scriptis inter *m* litteram et *in* (*in*) praepositionem maxima est similitudo, concurrentibus *m in* alterum facile omittebatur. Excidisse autem

in post *hostem* 151, 40, post *iisdem* 153, 25, post *etiam* 37, 7 nemo negaverit. Quod pariter 95, 23 post *etiam*, 110, 18 post *suam*, 167, 31 post *suum* accidere potuisse apparet. Quod est 36, 4 *quo in* ita oriri potuit si *quom in* a principio scriptum fuit.

Tum cognatione litterarum tum appellationis similitudine factum est, ut *quom*, *cum*, *com* et *con* inter se permutarentur. Cuius rei exempla alibi dabuntur. Eadem, ubi aliquid eorum aliud in contextu orationis excipiebat, omissionis causa fuit. Adeo 160, 33 non *cum confestim*, sed *cum festim* P habet, *confestim* U, 158, 25 non *Cum complures*, sed *Cum plures* A, 89, 9 non *cum compluribus*, sed tantum *conpluribus* TU. 90, 23 *magna contumelia* R pro *magna cum contumelia*. Idcirco 79, 2 *tanta cum contemptione*, quae ante novissimos editores per plura saecula fuerat lectio, fortasse restituatur, quamvis praepositionem PRA suo more neglexerint. 98, 20 si fuit *Huic proelio dimicare cum constituerunt* — neque vero utrum *cum*, an *quum*, an *quom* scriptum fuerit, multum refert —, *cum* ex scribendi consuetudine excidit: nec iam in R omnino coniunctio illa comparet, sed in PA cet. ante *proelio* emergit, ubi alii *si* habent. Sed neque *si* neque *cum* ibi omitti potuit. Atqui coniunctione opus erat, cuius de loco minus dubitaverunt emendatores quam de ipsa particula eligenda. En alibi ne de hac quidem dissentiunt: nam 101, 27 constanter praebent cdd. *si quo adflictae casu conciderunt*, etsi P vacillat aliquantulum. Verum in R hoc quoque loco prorsus deest coniunctio, neque *si* omittendi ulla causa erat, dum e contrario pro *quom quo* (sive *quō quo*) facillime *quo* solum transscriptum est.

2. De disiunctis litteris, quae omittantur, primum in verbis observandum est consonam eadem et praecedente et sequente vocali, hanc una cum consonante saepius excidisse. Exemplo sunt 61, 1 *pollicentur* PRA, 134, 29 *cohortatur* (cuius tamen vocabuli loco iam exstat *cohortatus*) PR, 129, 42 *praecipitantur* T. Quibus quidem locis *pollicerentur*, *cohortabatur*, *praecipitabantur* legatur necesse est. Itaque eorum accedimus opinioni, si qui credunt et 142, 30 *orant* et 92, 15 *arbitratur* eo modo esse decurtata atque *orabant*, *arbitrabatur* rectius scribi; neque 158, 36 de *arbitratur* subdubitari non

potest. Similiter ubi unam litteram binae eaedem antecedebant et sequebantur facta est omissio, cuius exempla ex P adferri possunt 80, 21 *reprehendum*, 144, 2 *defendum*, 136, 31 *necessarium* (pro *necessariarum*). Saepius vero pluribus litteris quin etiam pluribus syllabis aut verbis interiectis litterarum series iterata una cum intercedentibus omittebatur: ut 66, 32 *quo superiore anno perfuerant usi* (pro *perfugio fuerant usi*) PRA habent. Quo modo complura verba propter homoeoteleuton excidisse intellegimus. In PRA haec leguntur: 114, 9 *quibus confectis* (pro *quibus rebus confectis*), 69, 41 *in iis flare* (nomine *locis* post *iis* omisso), 74, 6 *ex omnibus ad pabulatores* (omisso *partibus*), 43, 17 *usu nauticarum reliquos antecedunt* (scripserat Caesar *usu nauticarum rerum* cet.), 134, 35 *contra labienum* (a principio *contra castra labieni* procul dubio fuerat). Habet R 164, 15 *notiorque*, ubi *notior testatiorque* tenent ceteri. 128, 21 ex verbis *atque inferiore omni spatio vacuo relicto superiorem partem* nihil nisi *atque inferiorem partem* restat in AM. Verborum quae sunt 123, 33 *de expugnatione desperavit, de obsessione non prius agendum constituit* haec tria: *desperavit, de obsessione* absunt a PRA ceterisque eiusdem generis. Iidem 154, 26 post *promouit* (nam ita fuisse videtur) *turmas mittit*, si omissum est, omiserunt, Notabile est his omnibus locis cdd. sec. classis integram exhibere scripturam, etsi 43, 17 *rerum* alieno loco repositum invenimus. Eadem fere res est 127, 36, ubi haec sunt: *numerum impedimentorum ex castris mulorumque produci atque iis stramenta detrahi*, quorum verborum PRA haec tantum habent: *numerum impedimentorum ex castris detrahi*, ubi si forte in antiquo libro superior versus in verbis *ex castris* desiit, sequens vero, ut exempli causa ponatur aliquid, hic fuit: *mulorumque produci ac stramenta iis*, facile ad *detrahi* statim se contulit is qui principem codicem primae classis exaravit. Servatus vero ille versus in eo exemplo, a quo secunda classis originem ducit, deinceps, ut in hoc alia pleraque, commutatus est. Desunt praeterea in prima classe 123, 26 *traductis*, 129, 33 *pugnaretur;* quibus annumerandum est 123, 17 *castris po-*, nisi et hoc et quod exstat *sitis* adventicium est; quae aut singulari de causa omissa

sunt (ut 99, 16 atque etiam in tredecim illis versibus 152, 24 sqq. factum esse statuimus) aut in secunda classe aliquo modo immutata. Utcumque erit, hac certe in re secunda classis primae antecellit.

Quod cum ita sit, quaeritur, num alia quoque, quae secundae classis propria sunt, eodem iure probentur. Qua de re ita censeo, non recte de singulis agi nisi si omnia simul fuerint examinata ac tota illius classis cognita indoles. Ac primum quidem, ut in aliis rebus, quibus haec classis differt ab altera, multa aperte falsa sunt, sic accessiones complures invenimus, quas valde alienas ac perversas esse nemo non videt. Cuius generis haec sunt: 27, 29 *ad eos duodecimo die proficisceretur*, 31, 11 *haec quoque ratio ... quod Divitiacum quoque*, 35, 4 *non minus commode ipsi sibi magis praescribere*, 45, 36 *eiusmodi congressus esset erat, ut ... pulsu remorum incitatione praestaret*, 68, 10 *in officio futuros confirmat neque ... defecturos confirmavit*, 79, 22 *mortis in periculo terrear*, 82, 15 *nihil esse negotii subito oppressam legionem ... interfici posse*, 98, 32 *ut dies natales* cet., 106, 31 *Relinquit animus Sextium gravibus acceptis vulneribus deficiens*, 127, 30 *nec iam aliter sentire ... non dubitari quin* cet., 145, 28 *loca praerupta atque ex ascensu temptant*, 152, 37 *elicerent nostros insidiae*, 160, 28 *auctor novorum esset consiliorum ... auctoritatem haberet*, 162, 26 *quorum consilio in civitate*. Deinde lacunas, si minus ex re et veritate, attamen ut fieri potuit, expletas videmus: 61, 38 *progressus aperto ac plano littore naves constituit;* 114, 42 sqq. *hoc sibi solatii proponebant, quod se prope explorata victoria celeriter amissa reciperaturos confidebant. Deliberatur de Avarico* cet. Invenerat emendator in alius verbi locum subditum *confidebant*. Alia vero in mutandis verbis attexta sunt, ut 64, 9 *ad ea quae iusserat Caesar facienda convenerant*, 169, 4 *cum de voluntate adversariorum se spoliari nemini dubium esset.* Tum ad orationem auctoris explanandam et quasi ditandam permulta accesserunt. Nominibus propriis appellativa adposita sunt, 72, 29 *Hibernia insula*, 111, 35 *mons Cevenna*, aut praenomina, ut 125, 39 *C. Fabium*, 109, 5 (in UH) *P. Clodii*. Interdum ipsa propria sub-

texta sunt, ut 131, 15 *perfidiam Aeduorum Caesar perspectam habebat*, 155, 2 *cognito consilio Caesar legiones . . . educit*, 158, 14 *Caninius Rebilus*, 168, 42 *duae legiones uni Caesari detrahuntur*, ubi *uni* locum dedit et cessit. Quibus similia haecce sunt nominum verborumque additamenta: 108, 23 *latebris aut silvis aut saltibus*, 118, 38 *luto frigore et adsiduis imbribus*, 48, 42 *Tolosa Carcasone et Narbone*, 131, 40 *negotiandi aut itineris causa convenerant*, 43, 10 *frumenti commeatusque petendi causa* (quod non addit T), 123, 35 *castris prope oppidum in monte positis*, 113, 28 *oppidum Biturigum positum in via*, 21, 24 *a Romanis pro magnis hominum officiis consuesse tribui*, 35, 41 *rursus regressos ac resistentes hostes*, 121, 25 *sibi patienda et perferenda*. Ut verbis absolute usurpatis res additae sunt: 61, 20 *tertia vigilia naves solvit*, 65, 24 *ad lacessendum hostem*, 137, 29 *Alesiam circumvallare instituit*, sic omnino ea, quae ad absolutam minusque definitam et planam dicendi rationem tollendam pertineant, accesserunt: 74, 9 *cum post se legiones viderent*, 100, 12 *neque quemquam prope se audere consistere*, 85, 31 *legionemque ei attribuit*, 31, 36 *sequi destiterunt*, 121, 30 *homines deligebat, quorum quisque aut oratione subdola aut amicitia facillime capi* (al. *capere*) *posset*, 155, 1 *pabulatum missuros*, 25, 28 *in proelium proficiscentes milites*, 39, 3 *Non se existimare*, 58, 24 *navibus transire se*, 78, 18 *tutum se iter .. daturum*, 83, 22 *sperare se .. impetraturos*, 39, 21 *illi se quae imperarentur facere dixerunt*, 61, 5 *neque has .. occupationes sibi Britanniae anteponendas iudicabat*, 96, 39 *his omnes decedunt, aditum eorum sermonemque defugiunt*, 83, 27 *nulla his ferramentorum copia*, 56, 17 *Rursus iis resistentibus*, 105, 30 *longius eum progressum audiebat*, 60, 23 *a compluribus eius insulae civitatibus*, 39, 14 *Quibus ad haec Caesar respondit*, 109, 20 *Eius* (*rei* addere non curavit is qui correxit) *inprimis rationem esse habendam*, 102, 35 *priusque eius adventus ab hominibus videretur, quam fama ac nuntius adventus adferretur* (quo loco T integer est). Diversis praeterea modis pleniores locutiones atque uberiorem omnino sermonem reddere voluerunt emendatores.

83, 20 *Non esse consuetudinem pop. R. ullam accipere ab hoste armato condicionem*, 112, 14 *omnibus suis inopinantibus*, 166, 18 *omnium suorum invocat fidem*, 134, 20 *tot secundissimorum proeliorum retinerent memoriam*, 167, 16 *nulla onera nova iniungendo*, 74, 36 *omnibus viis notis semitisque*, 23, 20 *legionis delectae commissum cum equitatu proelium*, 64, 9 *post proelium factum convenerant*, 151, 10 *quae (legio) octavo iam stipendio functa*, 166, 35 *obsidibus datis firmat*, 49, 4 *copiis coactis equitatuque comparato* (quod in T solo animadverti), 147, 31 *scientia tantarum rerum gestarum*, 131, 38 *non praetermittendum instans tantum commodum*, 27, 34 *primos civitatis suae*, 52, 25 *suis ex finibus*, 78, 18 *per suos fines*, 137, 19 *copias suas .. reduxit*, 143, 38 *ut suus cuique erat locus attributus*, 117, 35 *se ex hac fuga recipientem*, 120, 30 *ex omni eo numero*, 61, 9 *quod .. navium habebat, id ... distribuit*, 131, 4 *levi facto equestri proelio atque eo secundo*, 148, 32 *etiam illud vulgare incurs. host. signum ... Caesaris id erat interdicto sublatum*, 165, 18 *numquam ipse adisset*, 144, 6 *se ipsi stimulis .. induebant*, 21, 11 *pollicitum esse*, 63, 20 *daturos esse*, 80, 33 *posita esse*, 155, 29 *missos esse*, 21, 23 *munera tam amplissima missa*, 27, 38 *neque ... omnino coniurasse*, 117, 34 *fame paene consumptum*, 20, 9 *utrum apud eos pudor .. an timor plus valeret*, 24, 2 *Valerium .... mittere et una M. Metium*, 98, 2 *nisi .. reddatur, non posse aliter deorum imm. numen placari*, 166, 18 *repente suorum invocat fidem* (abest autem a T), 125, 15 *Continuo magnum numerum frumenti &c. diripit*, 69, 16 *Accedebat huc, quod iam in concilio .. dixerat*, 73, 14 *acriter ... conflixerunt, ita tamen ut* cet., 80, 9 *ut qui nihil ante providisset*, 133, 31 *Itaque sub vesperum* cet., 59, 17 *At Sugambri* cet., 134, 29 *At incerto* cet., 101, 39 *et neque homini neque ferae .. parcunt*, 167, 3 *L. Paulo et C. Marcello consulibus*, 115, 4 *et praesidio et ornamento sit*, 64, 10 *et equites et naves et frumentum R. deesse*, 126, 7 *manus tendere et deditionem significare et proiectis armis mortem deprecari*, 98, 38 *victus in lacte et caseo et carne consistit*, 103, 16 *laborem aut belli aut*

fugae ferre, 160, 24 *cum equitum praesidio profectus est*, 148, 20 *cum equit. praesidio proficiscitur*, 168, 7 *summa cum celeritate*, 79, 2 *tanta cum contemptione* (at vid. p. 11), 105, 26 *per omnes superiores dies*, 108, 11 *frumenta .. a tanta multitudine .. consumebantur*, 96, 20 *qui in aliquo sunt numero atque honore*, 131, 37 *legatos .. de pace et de amicitia concilianda publice missos*, 22, 36 *sese illum non pro amico, sed pro hoste habiturum*, 52, 10 *exercitum .. in Aulercis .. reliquis item in civitatibus .. conlocavit*, 95, 23 *non solum in omnib. civitatib. atque in o. p., sed paene etiam in singulis domib.* (at vid. p. 11), 55, 31 *qui piscib. atque qui ovis avium vivere existimantur*, 87, 20 *seu quis Gallus seu quis Romanus velit*, 33, 11 *Cum per eorum fines .. iter fecisset, inveniebat ex captivis eorum* cet., 24, 40 *duas ibi legiones reliquit .., quattuor reliquas legiones .. reduxit* (quae in T non est iteratio), 127, 32 *huic illos loco timere .... ad hunc muniendum locum* cet., 165, 37 *quali quisque fuisset animo in rempublicam* cet., 20, 21 *legiones cum tribunis .. egerunt, uti per eos Caesari satisfacerent*, 58, 17 *Tantum esse nomen apud eos atque opinionem* cet., 105, 39 *Complures erant in castris ex legionibus aegri relicti*, 116, 22 *omnia vada ac saltus .. certis custodiis obtinebant*, 33, 4 *reliquarumque rerum ad luxuriam pertinentium* (ubi T caret additamento), 156, 1 *victi perculsique .. quo fors tulerat consternati profugiunt*, 54, 3 *ea pars Menapiorum, quae citra Rhenum quieta in suis sedibus erat* (*qui in suis sedib.* TU), 39, 5 *promovere et ex propinquitate pugnare possent*, 43, 20 *Ab his fit initium retinendi Silii atque Velanii et si quos intercipere potuerunt*, 108, 10 *aedificia .. incendebantur. Pecora interficiebantur. Praeda .. agebatur.* Nonnulla denique sunt, quae bene sed brevius dictis adiuncta efficiunt, ut aliter illa accipiantur: 59, 8 *naves deiiciendi operis causa missae*, 70, 34 *quas (naves) sui quisque commodi causa fecerat*, 167, 32 *se et honorem suum insequentis anni commendaret petitione*, 114, 35 *multo illa gravius aestimare debere, liberos .. abstrahi* cet.

Iam ea quae exposita sunt contemplanti perspicuum erit neque scripta esse a quoquam nisi ratione et con-

silio (etiamsi nonnulla eorum ex vicinis versibus levi opera sumpta sint), neque, si ab ipso auctore scripta essent, in prima classe casu ac fortuito cuncta excidisse. Paucissima enim sunt ita comparata, ut ex illa, quae supra declarata est, meliorum codicum consuetudine, facile omissa sint. Quomodo autem in his particulae perdantur, in tertio capite ostendetur. Quamvis igitur complura illorum admodum tolerabilia sint, partim omnes fere et antiquos et novissimos editores inlexerint, tamen aperta fraude nonnullorum locorum atque adiectionum in universum condicione, nonnumquam ipsa discrepantia codicum monemur, ut omnia suspecta habeamus neu qua in orationem scriptoris recipiamus nisi quae aptissima aut necessaria sint eademque ita conlocata, ut omitti potuisse videantur.

II. In variis ac diversis verbis et syllabis omnino aliqua obscuritate vel scripturae vel rei effectae sunt omissiones. Quod in quibusdam praecipue rebus factum est.

1. Scriptionis compendia quaedam aut saepius deleta sunt aut a librariis minus intellecta. Quod in numeris vel linea supra ducta vel *ꝏ* adposito designari solebat *milia* evanuit 32, 15; 117, 41; 135, 22; 137, 40; 144, 26. (Cf. A. II. 3.). Id utrum ante an post numerum ipsum scribendum sit, nonnumquam dubium visum est. 140, 42 atque 146, 38 discrepantia est codicum, neque in verbis rite perscribendis contemnenda est secundae cl. auctoritas.

Verba passiva in *tur* desinentia ita vulgo notis excipiebantur, ut littera *r* super *t* (in hunc fere modum: $\overset{r}{t}$) posita scriberentur, qua perdita notula passiva forma rediit in activam: ut in quibusdam libris 112, 32 *uideret*, 45, 41 *adiiciebat* scriptum est. Illud etiamnunc in multis est editionibus, quin etiam *viderent* olim fuisse Oudendorpio probabile visum est, quemadmodum hoc antiquissimi editores in *adiiciebant* commutaverunt. Accedunt exempla 85, 17 *cognoscit*, 101, 21 *diffundunt*, 112, 3 *perferunt* TU, 84, 32 *transfigit* UH, 99, 14 *existimant*, cf. 98, 37 *adsisteret*. Quamobrem si 153, 10 *intermittuntur* fuit, quod quidem tenent edd. primae, non praeter consuetudinem id *intermittunt* factum est. Eodem modo 135, 10 *videant*, 52, 25 *educunt* deminui potuerunt.

Verbi substantivi forma *est*, quae vel ÷ vel ÷ διὰ σημείων scribebatur, 48, 28 et 61, 38 intercidisse videtur. Pluralis formae *sunt* littera sola *ſ* lineola insignita compendium erat. Facili igitur confusione *ceteri sunt* in *ceteris* abiit 53, 19.

Quod itidem littera tantum initiali designabatur *passuum* in aliquot sec. cl. cdd. omissum est 110, 7 et 7, 33. Id nonnullis locis, ut 72, 38; 156, 11, additum est in edd.

2. Ubi aliquo modo vitiata oratio parum commoda visa est, omissiones sunt secutae; quod quidem maxime in quibusdam cdd. factum est. Omisit A 118, 41 *is*, quod in aliis cdd. aut cum praecedente coniunctione confusum *Cumis* scriptum est aut *h* adiecto *Cum his*, 140, 33 ∞∞, quod in XX in ceteris eiusdem classis cdd. conversum permansit, 139, 8 numerum illum, qui in P *quindecim* scriptus est. Eiecerunt AMTU 157, 26 quidpiam, pro quo *id* inane exstat in PR; itidem 136, 38 particulam, cuius loco in PR legitur *bis*, ubi si *bis* a principio scriptum esset, nulla id omittendi causa fuisset. Sed haec hactenus. — Deest in prima classe 113, 28 oppidi nomen *nouiodunum*, iuxta quod in secunda exstant verba *positum in uia*, quemadmodum in hac 75, 4 iuxta verba *in ea ciuitate* exstat nomen *inianuuetitius*, ex quo *Imanuentius* emanavit in edd. 153, 39, ubi *diuidi uideret* in *dum diuideret* abiit, *dum* abest a RV aliis. Omissum est in PRV 162, 34 pronomen *ei*, quod ipso nomine subiuncto (nam nomina subiungere moris fuit) supervacaneum erat. TU 76, 30 *quaestorem* a ceteris in *quintum* permutatum omiserunt; quae oriri potuit mutatio si prima tantum littera titulus ille scriptus est. Item 85, 19 TU eo nomine carent. Primi editores 92, 12 *adeunt*, quod in optimis cdd. depravatum est, neglexerunt. 162, 41 *sibi*, quod amissa littera *s* servatur in optimis, T respuit. Si ex fide tertiae classis codicum 85, 24 uno tenore *sit iter* lectum fuit, *it* ubi plus vice simplici scribere neglexit librarius (vid. B. I. 1.), *s* quasi destitutum periret necesse fuit. Quo modo vocales quoque interciderunt. Nam 72, 8 ubi verba *marituma pars* in *mari tum a pars* dilapsa sunt, reiectum est *a*. Saepius *e* deletum, ut 13, 13; 134, 14; 163, 29, cui maxime dabatur detrimento locus si perperam divisis verbis ad alienum relatum est. Itaque si 36, 14 *qui e decumana*

porta ac summo iugo collis nostros ... *conspexerant* fuit (cf. 37, 20 *Labienus* .. *ex loco superiore, quae res* .. *gererentur, conspicatus*), facile facta est praepositionis iactura. Alia vero in secunda classe damnum est praepositione restitutum, de qua re vide pag. 13. Melius in his cdd. 82, 3 *ex proelio elapsi,* 138, 33 *equitatum emittit* reconcinnata sunt detrimenta.

Quibus locis in prima classe aut in illis, qui eiusdem originis sunt, interpolatis cdd. glossemata accesserunt, haec retinet secunda cl., genuina verba omisit. Quae quia constans satis est consuetudo interdum indicio est, qua ratione in dubiis rebus emendare oporteat. Exempla haec sunt: 92, 26 concertaturum. *concertaturum tenturum* (i. e. contenturum) PRV. *contenturum* TU. 143, 38 superioribus diebus ut cuique. *ut superioribus diebus ut cuique* PRA. *ut superioribus diebus cuique* TU. (De quo loco plura alibi dicentur). 160, 1 milibus ex fuga quinque. *duobus milibus ex fuga quinque* A. *duobus milibus e fuga* TU. 35, 1 successus. *successus et incursus* VJC. *incursus* TU. 21, 24 pro magnis. *proximis* (rectius: pro maximis) *pro magnis* VCB. *pro maximis* TU. 32, 39 hominum. *hominum omnes* V. *omnes* TU. 36, 23 castra compleri, nostras legiones premi. *castra nostra compleri, nostras legiones premi* VJCB. *castra nostra compleri. legiones premi* TU. 53, 13 vacare agros. *uagari agros* V. *vagari* TU. 19, 24 eosdem. *eosdem germanos* V. *germanos* U. 22, 27 fratres Aeduos appellatos. *fratres a se et amicos appellatos heduos* C. *a se haeduos amicos appellatos* T. 168, 42 uni. *uni caesari* edd. 1. 2. *caesari* TU. Sic omnia fatis ruunt in peius.

Haec vero iam in confessis sunt, exceptis duobus locis, 36, 23 et 143, 38, quibus editores secundam cl. nondum deseruerunt. Sunt autem quae minus fuerint intellecta. Non enim alia eorum quae sequuntur ratio est: 44, 13 in vastissimo Oceano. *in vastissimo atque apertissimo oceano* PRV. *in apertissimo oceano* TU. 45, 42 cum saevire ventus coepisset. *cum se saeuire uentus coepisset. uento dedissent* PR (dirempto, ut fit, glossemate). *cum se uento dedissent* TU. 93, 27 Gallorum. *gallos gallicis* PRA (esse autem gallos

pro gallorum scriptum, alibi ostendetur). *gallicis* TU. 161, 35 a milibus longe XII. *a milibus non longe amplius xii* PRA (dirempto glossemate). *a milibus non amplius xii* TU. Scriptum denique fuisse opinor post suorum 124, 2 perspiceret, corruptum vero *perspiceretur*, deinceps in aliquo codice *perspiceretur periclitaretur*, postea *periclitaretur* TU.

CAPUT SECUNDUM.

DE ADIECTIONIBUS.

A. De adiectione singularum litterarum.

I. De una eademque littera iterata.

1. Litterarum consonantium prava geminatio in his verbis facta est: 9, 6 *demminuta* R, 86, 12 *ammentum* RA, *ammissus* PR 114, 5 et alibi, 79, 34 *consummitur* PR; *missit*, *mississe*, *commissit*, *amississent* alia eiusmodi in PR saepissime inveniuntur, item 132, 10 *transsiri*, in T bis *transsisse*, 44, 17 *ossismos* PR. *peccore* AT ternis locis, *peccunia* ter U. *cottidianus* R 9, 29, A 47, 24, *cottidie* 114, 21 PR, bis A. *cotto* 125, 27 RA. *oppinio* PR bis, A septiens, *inoppinantes* A bis, *inoppia* 132, 8 PR; *rippa* A semel. *repperire*, *repperiunt* cet. tam vulgata est scriptio, ut in PR semel tantum aut bis, in ATU vix saepius *reper.* inveniatur. Retinendum fuit in praeterito *pp* 26, 11. *intullerunt*, *intullisse*, *pertullissent* sunt in PR. 138, 31 *tollerari* PRV, 149, 7 *intollerandus* A. Falso omnes cdd. 43, 13 et 20 *sillio*, *sillii* habent. Magnum autem adfert incommodum quod isto modo *uelit* in *uellit* ac deinceps in *uellet* transiit. 51, 1 *uelit* RA, *uellit* P, *uellet* TU, quemadmodum postea in R quoque mutatum est. 55, 9 *uelint* ATU, *uellint* PR, quod in *uelint* correctum est in P, in R depravatum in *uellent*, quod ipsum in editionibus primis obtinuit, quae etiam 67, 38 in absurdo illo *uellet* cum

correctore codicis R consentiunt. 47, 38 *uelit* in VU primo scriptum est *uellet.* 22, 9 *pro uelint* TLUH habent *uellent.* Sed, ut redeamus ad optimos, 128, 9, ubi A cum TU communiter *uelit* tenet, in PR est *uellet,* quod minime recipere debebat Schneider, utpote quod hic non magis tolerari potest quam 67, 38, quo loco pariter *ostendit* cum praesentibus iunctum est. Adeo in utriusque generis codicibus saepissime *velit* in *vellet* commutatum, nullibi contra factum esse videmus, ex quo id iure colligitur, ubicumque et *velit* et *vellet* sit in codicibus, illud magnam commendationem habere. Atqui 94, 38 in cdd. secundae cl. est *uelit,* et id sane ad contextum verborum unice commodum. Minus igitur consulte ibi ad unum omnes nostrae aetatis editores eam, quae ante erat vulgata, deseruerunt lectionem. — Pari denique modo *mallent* ex *malint* 43, 29 ortum esse suspicor.

2. Iteratione litterarum partim ad initium verborum partim ad finem consonantes, maxime vero *s*, temere adiectae sunt. Nam vocalis iteratae perpauca exempla sunt, 158, 2; 166, 24. Documento sunt 49, 28 *quid diis,* 160, 35 *quod defendente*, 127, 34 *eisdem media*, 162, 31 *nec civibus.* 44, 35 *abbelgis* ex *a belgis* ortum esse putatur. 27, 34 *legatos siccium*, 40, 9 *curiosolitas sesuuios*, 45, 30 *velis saluteq.*, 168, 38 *maiores sperarent* (scriptum fuerat fortasse *parent*), 81, 39 *reliquisse* (pro *reliqui se*), 32, 4 *fugas suessionum.* Alia reperiuntur eiusmodi 34, 7; 42, 36; 153, 1; 161, 2. Similiter et 38, 41 *in muros sese* pro *in muro sese* scribi potuit et 86, 4 *communis saluti* pro *communi saluti*, quo facto *saluti* in *salutis* necessario commutabatur.

II. Variae et diversae litterae accedentes hae sunt observandae.

1. *a* ad *e* temere adiectum est maxime in syllabis *pre* et *que*: est enim in PR *praemo, praemere, oppraessus, expraesserat, praeces, depraecatio, interpraetantur, quaeri, quaestum, quaestus, reliquaerat, quae* (ut 55, 22 *insulam quae*). Tum adverbiorum cum adiectivis confusione scriptum est *praecipuae* (20, 13 et alibi), *maximae* (52, 10), *studiosae* (102, 5), *ferae* (102, 40), *pronae ac fastigatae* (58, 35), atque ad similitudinem primae declinationis redacta sunt *planitiae, aciae, pri-*

diae, *spae.* Nonnumquam etiam *caeleriter* (cf. *caelum*), *aequitatus* (cf. adi. *aequus*). Plerumque enim ea verba, in quibus erat aliqua similitudo aliorum, ab ignaris librariis deformata sunt. Quod vix valet ad fidem codicum debilitandam nedum tollendam ubi scriptum est *caespites*, *caeteri*, *saepes.*

2. *h* adiecti PR haec praebent exempla: 44, 21 *heae* (e quo in ceteris *hae* factum est), 61, 33 *maritum aeres* R, *mare tum hae res* r, 3, 25 et 117, 10 *his*, quod praeterea est in R 118, 41; ter *habeo* pro *ab eo*, quater *cohorta* vel *cohorto*, R 36, 33 *choortis;* sparsim *habundo*, *honera*, *hostendit*, *hodio*, *haedificia*, *chrebri*, *ihbi*, *adherant*, *exhistumo*, *cithra* (54, 2 P). Ex A vero haec promenda sunt: *halarios*, *hordo*, *Hubii*, *harbitrabatur*, *cohorta*, *adhorti*, *simulachra*, *adhire*, *hostentare.* In scriptionibus codicis U sunt *nichil* et *anchora.* Id iam monendum est *h* omnino multo saepius addi quam demi, et ob eam rem ubi in nominibus minus notis adpareat littera illa furtiva magnam cautionem esse adhibendam. Maior itaque est codicum fides cum 25, 26 *redis* 140, 28 *redones* habent, quam 102, 37 et 40, 9, ubi *rhaedis*, *rhedones* quasi ornatius scriptum est. Immo cum doceant ii, qui celtice sciunt, *r* aspiratum ei linguae alienum esse, eo maior his ita scriptis in codices confertur suspicio. Ne *Rhenum* quidem nec *Rhodanum*, sed *Renum* et *Rodanum* recte scribi monet Glück in libro illo, qui inscribitur Die bei C. Jul. Caesar vorkommenden Keltischen Namen, pag. 148. Vulgo in cdd. est *rhenus* et *rhodanus*, tamen in R duodecies, in P septies vidi *renus* scriptum. Tribus locis in R est *rodanus*, in P propter lacunas uno tantum. T et U semper habent *rhenus*, *rhodanus* excepto uno loco 136, 9 ubi *renum* est in T, ut e contrario hic codex solus ex omnibus uno loco 44, 34 habet *rhemos*, cuius populi nomen alioquin ob similitudinem appellativi incolume mansit. In vocabulo *rhenonum* 99, 35 idem ille, ut mea fert opinio, lapsus cernitur. Qui *choortus*, *chreber* alia eiusmodi admiserunt, quod 69, 39 *chorus* scripserunt, minime mireris. Quibus vel semel placuisset *heae*, *haedificia*, hi ut ad auctiores nominis formas *haedui*, *haeduorum*, *haeduos* quasi pedibus irent, id naturae rei consentaneum fuit. Nam ultra syllabam praesentem nihil respecta-

bant, atque ubi et *hae* et *duos* scripserant, ibi rem praeclare gessisse sibi videbantur. Nihilominus factum est, nescio qua causa, ut 127, 13 PRA in scriptione *aeduos* consentiant, habeatque praeterea P 24, 12 *aeduis*, 131, 19 *aeduos*, pariterque R 14, 22 *aeduos*, A 69, 16 *eduorum*, 125, 20 *aeduus*, quin etiam T 95, 36 *aeduos*. Ceterum P septies, R decies habet *hedui*, saepius vero *haedui* uterque, cum contra in A et U singulis tantum locis, in T autem duobus invenitur *haedui*, reliquis *hedui*, quod praecipue in T compluribus locis alia manus in *haedui* mutavit. Quibus locis M inspexi, quater (22, 28; 31, 12; 92, 12; 165, 12) *aedui* scriptum inveni, totidem locis *edui*, ceteris *haedui* vel *hedui*. In aliis libris auctorum latinorum, qui illius populi mentionem faciunt, non minus variat scribendi modus, verum in inscriptionibus AEDVVS frequentius est; in numis EDVVS legitur, apud graecos scriptores *Αἴδουοι*; sed metaphrastes, qui in suo libro *hedui* invenerat, semper aspero spiritu scripsit Ἑδουεῖς, quod in metaphrasi illa divulganda correxit Baumstark. Eumenius rhetor, qui medio fere tertio saeculo Bibractae (Augustoduni) natus erat, aliquotiens in orationibus patriae civitatis mentionem faciens *Aeduorum* eam appellat (Eumen. Paneg. Const. Caes. XXI, 2. Grat. Act. Constantino Aug. cap. II. sqq.), atque in eadem civitate antiquissimum monasterium *Petrus Aeduensis* vocatum est. Observat denique Glück l. l. pag. 9 *H* in isto nomine cum usu linguae celticae minime convenire. Quae cum ita sint, etiamsi in aliis nominibus, ut *Rhodanus*, *Rhenus*, *Helvetii*, quae inde ab antiquissimis temporibus cum *h* semper scribi solita sint, hoc quasi suo iure retineatur, tamen magnopere miror cur factum sit, ut his viginti annis doctissimus quisque longi temporis usu receptam appellationem *Aedui* reliquerit.

3. Antecedentibus aut sequentibus verbis in *am* aut *em* exitum habentibus ad *a* et *e* in fine nominum ac participiorum *m* additum est, ut 79, 31 *dissensionem* (*nullam*) PRA, 79, 13 *caeleritatem* (*positam*) A, 86, 12 (*tragulam* . . .) *deligatam* R, 79, 7 (*redactam*) *superiorem gloriam* TU. Quae non fuit causa 70, 17 *rem frumentariam* scribendi.

4. Littera *n* in variis verbis addebatur. Habet A

ter *inter* pro *iter*, semel *attingerunt*, *relinquisset*. In P quoque 67, 42 *relinquit* quin pro *reliquit* scriptum sit, vix dubitari potest. *discendo* vel *descendo* pro *discedo* est in PR 104, 4; 131, 18; 138, 23. *pertinantia* P 154, 10. *hic* in *hinc* 84, 23 atque 85, 13 in A solo mutatum est, 41, 2 in A una cum reliquis. Ut 41, 2 et 85, 13 *hinc* deinceps in nonnullis transiit in *huic*, ita 84, 33 (ubi nisi in ed. 3. *hinc* non vidi) in cdd. optimis longeque plurimis factum est, atque ea ipsa ex lege, quod quidem probe tenendum est, 128, 17 (ubi num quo in codice *hic* vel *hinc* manserit, quaerere distuli) *huic* legitur in cdd. Inprimis vero in terminationibus verborum *n* accedebat. Exempla haec sunt: 101, 13 *processerint* A, 37, 37 *deberent* cdd., 155, 25 *inirentur* PRV, 136, 14 *sedent* PV (ubi pro *sed et* scriptum erat *sedet)*, 6, 39 *accidisset* R, 51, 25 *erant* R, 29, 16 *aberant* R, 8, 5 *praeerant* cdd., 47, 23 *convenerant* RM, 77, 31 *consuerunt* R (quod *consuerant* ante fuisse suspicor pro *consuerat*), 33, 31 *Adiuuabant* PRAM, 86, 5 *ponebant* RA, 41, 19 *Accedebant*, 5, 1 *renuntiantur* R, 46, 29 *gerebantur* P, 102, 32 *dicebantur* A, 141, 2 *inibantur* P, 85, 10 *necabantur* M. Cum tam incerta sit hac in re codicum fides, neque 71, 7 *videbantur* neque 143, 20 *excitabant* probare debebat Nipperdey, ac melius Schneider a codicibus recedens 144, 41 *paraverat* quam 105, 42 *subsederat* scripsisset. Potius equidem 33, 36, ubi *venissent* legitur, ab cdd. discessi, quam 104, 24 et 25 quibus locis est *vellent*.

5. *p* ad *am* et *em* nonnumquam adiectum est. *dampnatus* 89, 23 A, 2, 36 TU; *condempnari* 116, 33 AVT. *dampnum* 108, 28 T. *hiemps* 51, 23 PRA. *contempnebat* 162, 39 T.

6. *t* addito infinitivus in imperfectum coni. mutatus in his verbis est: 78, 37 *esset*, 116, 1 *praestaret*, 151, 41 *permaneret* PRAMV, 157, 29 *dimitteret* PRV, 4, 4 *rogaret*, 7, 5 *posset* A, 13, 42 *indiceret* R. 40, 36; 151, 5; 166, 2 *esset* P, 117, 8 *debuisset* M. In omnibus autem cdd. et 79, 15 legitur *haberet* et 117, 19 *remitteret*, quae corrigenda esse iam vidit R. Stephanus, nondum omnes observant, et 19, 21 est *posset*, quod etiamnunc retinet Schneider, ubi in oratione obliqua non alii subiicitur, sed adnectitur enuntiatum relativum. Eandem

ob causam 121, 4 *habere* me iudice legendum est. Quia verbi finis *-et* in *-ent* facile transit, pro *offerre*, vel potius *offerret*, iam in optimis cdd. 150, 39 legitur *offerrent*, quod etiam in editionibus quae ante Stephanum erant servabatur; ac pariter 13, 42 et 150, 41 in forma illa plurali editores primi conquiescunt. Cf. 28, 9 *expulissent*.

7. Quaelibet littera inserebatur vel ad similitudinem quandam verborum magis usu tritorum efficiendam, vel nullo certo consilio, nisi ut omnia, quaecumque scripta essent, servarentur.

a). In verbis officiose explendis, vel dicam, ut quae manca essent, concinnandis, mira plerumque cernitur ignorantia. 13, 18 omnes cdd., 140, 16 et 118, 27 P et alii *parem* et *paribus* cum *partem* et *partibus* permutaverunt: illud nimirum minus vulgare esse videbatur. Est in P 18, 33 *factum* pro *fatum*, 67, 41 *regi* pro *rei*, in PR 82, 18 *pleumoximos*, in A 44, 34 *aderat* pro *adeat*, 19, 39 *curare* pro *curae*, in TU 38, 19 *additus*, 28, 30 *habebantur* pro *habeantur*. 30, 11 *rediebat*, 144, 9 *interiebat* PRA sublata anomalia. Quia notius erat *fluere* quam *luere*, 99, 34 *perfluuntur* in T inrepsit. 51, 7 *proruptis* (cf. *interruptis* 116, 20; 123, 8, et, quod frequentius est, *praeruptus*) scriptum est in cdd., non autem, quod scribi debebat, *prorutis* (quod item b. civ. 3, 68, sed alio modo, corruptum est). Dubitaverunt docti viri de verbo, quod 35, 21 et in primae et in secundae classis cdd. legitur, *inducendas*, de quo si quid restat dubii, id cognita librariorum licentia tollitur.

b). Neque minor in iis, quae corrigendi causa adpositae erant, litteris iuxta correctas recipiendis proditur inscientia. Ut 18, 34, sic 18, 27 (in verbis repetitis) fuerat in nonnullis *miserebantur*, iam in A est *misereabantur*. Ex variis formis *decliuis* et *decliuus* 34 2 ortum est in V *decliuius*. Eadem de causa 28, 33 PR habent *condruosos*.

B. De adiectione plurium litterarum vel syllabarum ac verborum.

I. Repetitis aliquot litteris vel syllabis aucta verba

sunt vel novi aliquid germinavit, ut 103, 11 *hi in insulis* M, 124, 21 *dedistineat* PRA, 111, 15 *cum inuenisset* R (mutabantur inter se tum *hi* et *in* tum *m* et *in*, cf. p. 10). Pullulantibus verborum formis in PRA 131, 20 *accepisset*, 150, 41 *adduceret*, in A 37, 11 *uidisset* haec exstiterunt: *accepisset et*, *adduceret et*, *uidisset et*. Accedunt exempla 154, 26 *promouit et* PRV, 165, 18 *adisset set* MTU. Atqui 23, 4 *posset et*, 60, 4 *adisset et*, 168, 23 *laederet et* leguntur; de quibus quid iudicandum sit, iam apparet. Ex aliis verbis tum duplicata tum dirempta ultima syllaba vel littera levi plerumque mutatione facta enatum est nescio quid nugarum. Ecce, quae ad haec spectant, congesta: 95, 3 *ubi is*, 94, 32 *ubi hi* vel *ubi ii*, 94, 39 *ubi horum*, 95, 41 *hedu iis*, 39, 19 *finitum isque*, 38, 10 *finitum his*, 135, 31 *finitimi ei*, 49, 1 *finitimae ex* (ubi sequitur *his*), 168, 42 *obscurae heduae*, 61, 33 *maritum aeres*, 45, 31 *confectae hae*, 53, 2 *inportatis his*, 11, 27 *locum cum contulerunt*, 123, 34 *constituit ut*, 98, 32 *finiunt ut*, 85, 38 *fecisset ut*, 18, 7 *oppidodifficultas*, 16, 13 *barbarosobtemperaturos*, 142, 25 *tam̃temporepotius*, 41, 29 *cum in* (vid. supra v. 3), 107, 36 *equitatum tantum*.

Sive continuo sive parvo intervallo alias eadem verba comprehensionesve verborum incommode repetita sunt alias scripta sunt vocabula atque enuntiata eandem fere vel speciem vel notionem habentia, quae glossarum et glossematum nomine vulgo feruntur.

1. Ubi plane eadem verba continuo iterata fuerunt, statim ferme expuncta sunt; raro manserunt, ut 84, 23 *hic dies* hic dies P. Disiuncta vero exstant in PRA 111, 9 *pro certo esse* pro*ponendum*, 112, 7 *precibus permotus castra* .. *mouet* per *aruernos uersus*, 143, 38 *nostri* ut *superioribus diebus ut cuique erat locus attributus*, in P 52, 25 *bellandi* ex *causa ex finibus educunt*, in T aliisque eiusdem familiae 166, 36 *in conspectum* con*veniat*, 24, 28—33 *castris se tenere* ... *in armis* sese tenere, 31, 11 *haec quoque ratio* .. *diuitiacum* quoque, 168, 5 *opulentiores*, *cupiditas apud* opulentiores, 98, 2 *uita* .. *uita* .. *non posse* aliter uita, 93, 25 *exercitusque fortunas*que, 91, 26, 27 *cauent* .. *foedere* cauent *adiungunt*, 55, 10, 11 *querantur et a se auxilium* querant, 68, 10 *futuros* confirmat ne-

que . . confirmauit. In utriusque generis codicibus haec scripta sunt: 166, 26—29 *quod ubi accidit . . . quod* ubi *malum,* 53, 20, 21 *propterea quod rhenum attingunt* . . quod *gallicis sunt moribus adsuefacti,* 8, 18—20 *praestare debeant . . . neque dubitare* debeant, 129, 41, 42 *qui murum ascenderant circumuenti atque interfecti* muro *praecipitabantur* (TU *de* addiderunt), 43, 33—40 *caesar ab crasso certior factus . . . ueneti* . . *cognito caesaris aduentu* certiores facti, 140, 14—17 *Imperant aeduis atque eorum elientibus segusiauis* cet. *milia xxxv. parem numerum aruernis adiunctis* elientibus (iam vero eleut&is cdd.) *cadurcis* cet., 70, 41—71, 1 *praesidio nauibus essent* . . *et praesidio* navibus *qu. atrium praefecit,* 102, 15—18 *praesidiumque* . . *ponit* . . *locum* . . *firmat. ei loco* praesidioque cet., 2, 15—17 *ad eas res conficiendas biennium* . . . . ad eas res conficiendas *orgetorix,* 98, 33 ab reliquis *uitae institutis hoc fere ab reliquis differunt,* ubi tamen *ab* in R solo in *ad* mutatum remansit, ceteri *in* habent. 138, 10—12 *angustioribus portis* relictis . . . . *nonnulli relictis equis* cet., 166, 30 proelio secundo *grauiter ab eo uulneratus,* ubi v. 14 *proelia secunda* atque 165, 8 *equestre proelium secundum* memorata erant. Interdum ex iis, quae multo post sequuntur, aliquid praesumptum est: 18, 27 *caesarem secuti non magnum* periculum miserabantur *in re militari usum habebant* P (plura vero AMTLUH inserta habent); nam 18, 34 suo loco legitur *commune periculum miserabantur.* 44, 13 *aliam esse nauigationem in concluso mari atque in uastissimo* atque apertissimo *oceano* PRV; est enim 45, 20 *uasto atque aperto mari.* 18, 23 *aciem oculorum* dicebant *ferre potuisse,* ubi et sequitur v. 42 *dicebant* et paulo ante, v. 21, infinitivo subiungitur verbum dicendi *praedicabant.* Magnopere vereor, ne quod iteratum legitur 36, 33 *uidit* ex subsequenti versu 42 sumptum sit. Quam enim in huiusmodi re suspecta sit codicum fides, ex iis, opinor, quae iam proposita sunt, intellegitur. Inconsultius istius generis ineptiae in plurimas editiones receptae sunt; cuius rei exemplo esto 163, 29 *uideret* non sine magno periculo *e regione.* Quater illic in vicinia (vv. 20, 33, 37. 164, 1) leguntur verba *sine periculo.*

2. Formae quadam similitudine orta sunt his locis falsa verba, quorum pleraque una cum veris adsunt in cdd.: 18, 9 alduas *dubis*, 101, 12 aut audisse *aut adisse*, 140, 16 *brannouicibus* (vel *blannouicibus*) blannouiis in omnibus cdd. leguntur. 118, 25 coagminatis *coagmentatis*, 30, 10 *castigatus* castratus PRA, 61, 7 *nauibus circiter* octingentis *octoginta onerariis coactis* contractisque PR cet., 93, 28 *gallos* gallicis PRA, 141, 41 *romanor.* animos PRA, 133, 2 *insula* silua PA, 146, 11 ergo *terga* A, 142, 4 *nr̃i* in V (*ni* pro *nostri* fuerat), 21, 24 proximis *pro magnis* V, 153, 39 dimitterent *dum diuideret* TUH, 75, 4 inianuuetitius *in ea ciuitate* UH. Quae documento sunt, ubi minus probabiles visae sint scriptiones, alias sive veras sive ficticias in margine vel inter versus adpositas fuisse atque ab iis, qui postea libros descripserint, iuxta illas, et quidem tum ante tum post, in orationem auctoris receptas esse. Namque, ut exemplum repetam, falso exaratum fuisse *coagminatis*, cum adscriptum sit, quod initio fuerit, *coagmentatis*, statuendum est. Sequitur, ut, si illud ad obscure scriptum interpretandi causa adpositum glossa sit, verum ipsum glossa appelletur. Alibi vero interpretamentum, licet primo adspectu verum videatur, minime est genuinum. Ut enim exemplorum uno utar, si 93, 28 initio fuisset *gallicis*, id profecto satis aptum bonumque visum esset, neque ulla causa fuisset *gallos* subnectendi. Nam in re incolumi sine discrimine insulsissima quaeque perpetuo adscripta esse quis credat?

Est locus 28, 22 *finitimos* fines latissimos, qui quidem ad similitudinem accedit eorum, quae supra descripta sunt; tamen dubitationem adfert, quod *fines* in PRA non mansit. Transformari autem saepenumero verba si ad alia referantur, quam ad quae proprie pertineant, certissimum est; quo fit ut duplicentur interdum quae huc illuc tracta sint. Quemadmodum si 28, 27 scriptum sit *ad hunc propter iustitiam prudentiamque summam totius belli omnium uoluntate deferri*, ad lectionem *prudentiamque suam* propensa fuerit oratio. *summam* autem quae sequuntur requirebant verba, quibus satisfiebat si id alio loco restituebatur. 85, 24 amisso verbo *sit* (vid. pag. 18) cum legeretur *qua sibi iter faciendum scribit labieno*, ad id vulnus curandum em-

plastro ex *scribit* desumpto facta est in cdd. sec. cl. compilatio *qua sibi iter faciendum* sciebat. *scribit labieno.* Ita etiam 115, 1 ad enuntiatum praecedens quod verbis *celeriter amissa reciperaturos* terminabatur, aliquo modo explendum opportunissimum visum est ex subsequenti *confligebant*, sive quid aliud id genus fuerit, expromptum verbum sentiendi simillimum *confidebant.* Quod autem ad illam permutationem suscipiendam inlexerat, *confligebant*, ipsum, utpote quod subobscurum videretur, cum verbo dicendi vel simplicissimo permutatum est: deinceps *dicebant* in *dicebatur* conversum tandem in *deliberatur* est reconcinnatum. Accedente vero ad superiora novo verbo coniunctione aliqua opus erat, quam largiter dedit classis secundae emendator, verum in fideliore hoc non est perpetratum. 156, 11 haec verba fuisse suspicor: *quae (castra) non longius ab ea caede abesse passuum* VIII *milibus dicebantur*, in quibus is, cui definitione illa *non longius* suggesta termini cuiusdam adiacentis indicandi imago animo obversaretur, nimirum inductus est, ut vocabulum *passuum* in hoc instar monstri: *plus minus* abiiceret. Etiamsi vero vel *non longius* VIII *milibus* vel *non plus* VIII *milibus* vel *minus* VIII *milibus* recte sibi dicere visus sit criticus, tamen ut cuncta ista *non longius plus minus* VIII *milibus* bene se habeant, evinci vix poterit. Postquam id quod 135, 22 scripserat Caesar *diemque ei rei constituit* in *denique ei rei constituit* versum est, addito alio loco, quod res exigit, *diem*, iam in omnibus cdd. *denique ei rei constituit diem* legitur. 53, 19 *quam eiusdem generis ceteri sunt humaniores* deformatum erat *quam eiusdem generis ceteris humaniores* (vid. pag. 18), quo facto, quod oppressum fuerat, *sunt* aliio loco emersit: *quam sunt eiusdem generis ceteris humaniores.* (Praeterea, ut saepe fit, coniunctionem secum tulit verbi accessio: *& ceteris*). 34, 28; 29 forsitan fuerit: . . *conuenerat intra siluas aciem ordinesque uti constituerant atque* cet. Ubi *uti* facile in *ita* mutatum quod abesse nullo modo potuit ad initium enuntiati prodibat: *ut intra siluas aciem ordinesque ita constituerant.* Mutato *l* in *i* adverbii *palam* posteriore syllaba in *iam* abeunte prior supervacua omissa est (cf. pag. 18 extr.). Itaque si haec verba 77, 6 *palam multis ex ciuitate auctoribus*

eum interfecerunt ad hunc modum mutata sint: *iam multis ex ciuitate .. interfecerunt*, tandem adscripto ac deinceps alio loco in orationem recepto adverbio illo exstiterint verba: *iam multis palam ex ciuitate .. interfecerunt*, quae hodie sunt in codicibus. — Commutatis inter se notis quibusdam numerorum varii bifariam numeri exstiterunt, de quibus in sequenti quaestio erit.

3. Quae idem aut simile aliquid exprimunt verba his locis accesserunt: 120, 20 *obuiam* contra, 14, 7 *secreto* in occulto, 161, 35 *esse in castris a milibus* non *longe* amplius *XII*, 77, 29 gaius *carpineius*, 1, 35 p̄. m̄. *pisone*, 92, 26 *concertaturum* tenturum (i. e. contenturum), 78, 31 *quantasuis* magnas etiam *copias*, 140, 2 *pari* eiusdem *generis munitiones*, 112, 2 *haec fama ac nuntii* (debebat *nuntiis* scribi) .. *perferuntur*, 95, 23 *pagis* partibusque, 61, 7 *nauibus .. onerariis coactis* contractisque, 158, 6 partes *fines*, 159, 6 *sub sarcinis* itinere, 113, 11 *in* eo *mitterent* (melius enim quam *inmitterent*, quod forsitan *in mitterent* scriptum esset, *eo mitterent* esse videbatur), 72, 15 *aut aere* aut nummo aureo (vel aereo), 158, 34 et romanum *et externum*, 45, 42 *cum* se *saeuire ventus coepisset* uento dedissent, 132, 8 *si ab re frumentaria romanos excludere* aut adductos inopia ex prouintia expellere *possent*, 80, 18 *minus* facere *omnia per se obire*, 162, 34 *qui ei omnia pericula et detrimenta belli* a gutruato *accepta referebant*, quod ita plane tenent AMTLU, dum reliqua aut omnes aut optimi cdd. exhibent. Addendum ex V 35, 1 *et successus* et incursus; item ex secunda cl. 6, 6 partes vel *pagos* T, 135, 21 ceteris *reliquis* T, 45, 36 esset *erat* TU, 45, 37 *pulsu remorum* incitatione TU, 35, 4 *non minus commode ipsi sibi* magis *praescribere* TU. Denique ex tertia classe nonnulla in primas edd. inrepserunt, ut 164, 21 ignari *suspensi*, 73, 5 *ultro* glasto (nam *ultro* pro *uitro* scriptum erat).

II. De variis ac diversis verbis syllabisque adiunctis.

1. Ad initia narrationum de iis, quae singulis annis gesta sunt, inscriptiones accesserunt ineptissimae eaedemque inter se dissimillimae, neque in ulla re magis consentiunt codices, quam quod *Libri* eae appellantur et

quidem *Belli Gallici* sive *De bello Gallico Libri*, quemadmodum Suetonius (Div. Iul. c. 56 pr.) Gallici belli novissimum imperfectumque librum supplevisse inquit Hirtium. Cetera aut valde perversa sunt, ut *De narratione temporum*, *Ephemeris rerum gestarum*, aut dubia atque incerta, ut *Commentarius*, *Commentarii*, quod praeterea nomen nec in prima codicum classe est nec in secunda, nisi quod in illa ad finem libri septimi tum *Commentarius Caesaris* tum *Liber Septimus explicit* adnotatum est. Originem id nomen repetit a Cic. Brut. c. 75 §. 262, ubi haec verba sunt: *commentarios quosdam scripsit (Caesar) rerum suarum.* Neque igitur eos Cicero nisi quodam modo commentarios appellandos esse existimavit neque, ut inter omnes constat, is ipse semper suos libros tam ad inscriptionum fidem commemorat, quam ut quae contineant omnino indicet. Cur vero commentarii illi non proprio vocabulo nominentur, Cicero his verbis declarat: .. *dum voluit alios habere parata, unde sumerent qui vellent scribere historiam, ineptis gratum fortasse fecit, qui volent illa calamistris inurere: sanos quidem homines a scribendo deterruit; nihil est enim in historia pura et illustri brevitate dulcius.* Itaque quae illorum virtutes sint, eas historiae convenire. (Cf. *commentarii* Cic. Fam. 5, 12, 10). Differunt etiam ab iis scriptis, quae *Mémoires* gallico nomine vocantur, quae non sunt tempori accommodata, ut rerum moliendarum causa certam opinionem hominum conficiant. Ciceronis verba refert Suetonius, eademque Hirtio 147, 28–33 ante oculos quasi obversata esse minime latet. Quod si vel his scriptoribus commentarii ii optime appellari visi sint, non tamen ex eo efficitur, ut Caesar eos ita vocaverit, nec fieri potuit ut in prima et secunda cl. prorsus perditum in tertia sola id nomen incolume manserit. Multo veri similius est posterioribus demum temporibus ex Hirtii vel Suetonii libris a doctis hominibus istam inscriptionem esse petitam, atque ob eam causam hanc primis editoribus vix cognitam fuisse. Ineunte undecimo saeculo nondum eam repertam esse testis est Aimoinus, qui *Historiam belli Gallici* Caesaris (Bouq. p. 22) et *Librum Historiae* (p. 21) memorat; quam si secundae classis interpolator novisset, minime ea abstinuisset. Ceterum monendum est Hirtium singulos libros commentarios appel-

lare (189, 12; 149, 17; 160, 3; 162, 26; 189, 18), quam ob rem qui eum imitari volent librorum nomen removeant necesse est, quod exemplum secuti Nicolai Iensonii nonnulli quoque fecerunt.

2. Eorum, quae continet oratio auctoris, indicandorum vel explicandorum adnotationes in codicum marginibus scriptae in contextum verborum inmissae sunt: 6, 23 Legati ab heluetiis ad caesarem missi pacem petitum cum denuntiatione terroris. *Si pacem* cet. 154, 17 *Fasces ut consueuerant* (*con*sederant cl. sec.). namque in acie sedere gallos consuesse superioribus commentariis declaratum est. Illud ab uno vel altero codice, hoc a nullo abest. 152, 34—37 *bellouaci* .. *siluestrib. locis insidias disponunt eodemque equites* .. *mittunt qui primum elicerent nostros* insidie *deinde* cet. Nullus codex, nisi qui tota hac orationis parte destituti sunt, ab illo verbo insiticio liber est. Ut haec in margine adnotata fuerunt, ita 2, 17 ad verba *orgetorix sibi legationem* .. *suscepit* adpositum fuisse videtur orgetorix delegatur vel aliud aliquid illius generis. Repetitis vero verbis *ad eas res conficiendas* post nomen *orgetorix* insertum est *delegitur* vel *deligitur* atque ad sequentia illius nominis loco subiectum est pronomen *is*. — Neque est silentio praetereundum alios quoque esse locos, in quibus dubitare possis, utrum excursus sit, an opus ipsum. Totam enim illam narrationem 55, 20—32 de Mosa et Rheno fluminibus interiectam aliunde arcessitam esse atque attractam iure quis suspicetur. Est etiam apud Hirtium locus 168, 11—13 de itineribus a Caesare salubritatis causa institutis tum subincommodus ille quidem tum ex parte in cdd. mire deformatus.

3. Insitivis verbis admiscentur interdum notulae quaedam, quae minime sunt neglegendae, quippe quae aliquando ad verum indagandum adminiculo sint. Offenditur inprimis littera *a* ubi nullo modo tolerari potest et quidem ad scriptiones, quae aut aperte falsae aut suspectae sunt, adposita. 133, 10 et 33 *a* in PR adiunctum est nomini urbis corrupto *medodone* et quae sunt similia; item 146, 12 in PRAM ad nomen *sedullus*, et 73, 5 in R ad *ultro*, quod scriptum est pro *uitro*. 144, 40, ubi *castris* in omnibus cdd. est pro *crates*, iuxta illud

TLU habent a vel A. 134, 30 quod ab editoribus exhibetur *cum septimae legionis tribunis esset nuntiatum* in cdd. optimis est *cum a septima legione tribunis* cet. 87, 8 ad verba *minore cum periculo* ubi notatum fuit alius alicuius lectionem esse *minore periculo* (scilicet a. *minore periculo*, quae nota vel intra lineas vel in margine ad varias lectiones posita vulgaris est in libris manu scriptis), id ipsum librarius codicis U sumpsit subinsulse. 21, 24 *magnis* auctum est in *maximis*, cui si adscriptum fuerit a. *magnis*, hoc facillime in *a romanis*, quod in multis cdd. mansit, commutatum est. Itaque ubicumque *a* istud reperitur, cum nova aliqua scriptione inmigravit. Iam vero 148, 12 in omnibus fere cdd. legitur *resisti posse a romanis*, quo quidem loco aut *romanis* fuit, aut nihil eiusmodi: namque nominis notissimi scriptio nulli erat errori obnoxia: quare illud hoc loco nomen pro subditivo habendum esse existimo. Neque id quidem dissimile est eorum, quae ut terminentur aliqua ex parte verba auctoris adduntur. 166, 24 ante verba *magnis viribus* in P est *a*, quo ipso in dubium ea devocantur. 109, 31 *ut iureiurando ac fide sanciatur petunt*, quo loco non *ut* sed *a* ante posito et iam conglutinato *aut* est in cdd. Ac eo quidem loco *a. ut* scribi potuit vel si ibi fuerit *ut*, quod iam antea mendo admisso (verbi gratia *in* scripto) restitui debuerit, vel si ex alio loco (*iureiurando ac fide ut sanciatur petunt*) coniunctionem illam removerint critici. 162, 34 haec est scriptio codicum AM: *qui ei omnia pericula et detrimenta belli a gutruato accepta referebant*, quam etiamnunc sunt qui probent ad hunc modum verbis distinctis: *qui ei o. p. et detr. belli, a Gutruato accepta, referebant*, hac scilicet probata interpretatione: milites Caesari exponebant pericula et detrimenta belli, quae accepta erant a Gutruato. Sed omnia illa pericula ac detrimenta Caesari longe notiora erant quam militi cuivis, nec milites has res maximo concursu facto enarrare ut decebat potuerunt. Quod duci illi ea mala accepta referebant, haec causa erat, cur concursum facerent ac voluntatem suam declararent. Recte igitur alii praepositionem illam *a* importatam respuunt. Quo facto cum et pronominis et nominis restat dativus minus bene hunc ii deligunt, reiiciunt illum. Nam *ei*, si ab initio fuit, hoc

5

loco facile omissum est in PR, sed si nomen ipsum ab auctore scriptum esset, in nullo umquam codice additum esset pronomen. Huic e contrario ex verbis praecedentibus petitum nomen tum omisso substitui tum manenti explicandi causa cum notula illa insigni adiungi potuit. Quod non sine depravatione factum est: falsa enim nominis est forma *gutruatus*.

Interdum vel plenius scripta illa notula est vel aliae quaedam adhibitae. 18, 9 al*duas dubis* in omnibus est cdd. 157, 26 is codex, cuius ed. 3. exprimit imaginem, habuit *causam al*s . *ciuitatem*. 6, 6 *partes ul pagos* T, 5, 42 *partem vl citra* ed. 3. (ubi alii *circa* scripserant). Haud scio an 18, 37 *ur quisq.* proprie sit *ul quisq.*, quod ad *quiq.* adpositum fuisse suspicari licet. Nonnumquam *se* et *si* ibi inveniuntur, ubi pro *sc.* i. e. *scilicet* scripta esse possunt. 167, 4 *se nullas res* A, quo loco super *nullas* forsitan repetitum fuerit *sc. res*. 166, 30 *si proelio secundo* PR, quae verba praesto erant censori (cf. p. 27) atque ob eam causam adiecta sunt *(sc. proelio secundo)*, ut de altera pugnae vice fieret admonitio. Ad insolens illud *fratres* 22, 27 explicandum *sc. amicos* adpositum esse videtur, nam exstat *se amicos* ac novo additamento *a se amicos*. Festivioribus, ut ita dicam, verbis *Titulus est* 6, 23 in M argumentum inseritur.

4. Particulae quaedam per errorem in omnibus aut optimis cdd. additae sunt, ut 158, 42 *credidit hostes perterritos non eum locum .. petituros* (nimirum perterritos nihil suscipere, locum non petere putaverit forsitan quispiam), 98, 2 *nonnisi* (quod magis quam *nisi .. non* placuerit interpolatori), 108, 17 *non modo* (haec scilicet saepe coniuncta leguntur), 33, 39 *non modo non intrari, sed ne perspici quidem posset.* Ut nulla dubitatione adiicitur *non*, sic id tollere hoc loco religioni minime ducatur, quandoquidem in posteriore enuntiato negativo verbum est, quod etiam ad prius pertineat. In verbis illis 142, 35 *non longe mille passibus ab nostris munitionibus considunt* opinor *non* additum esse, ut ad similitudinem verborum *non longius mille passibus*, quae quidem usitatissima sunt, quinetiam hoc loco in TU leguntur, accederet oratio. Deinde coniunctiones copulativas et disiunctivas insertas reperimus. 89, 33 *puberes et armati*, nimirum ut connecteretur cum adiectivo quod

itidem pro adiectivo acceptum esset. Quod 159, 19 *contemptis pridie superatisque hostibus* in participiis factum est. Idem 77, 6 *inimicis iam multis palam ex ciuitate et iis auctoribus* in substantivis est observandum. Tum coniunctioni isti tum pronomini (quocum confer 131, 4 *atque eo secundo*) locum dedit nomen *inimici* in *inimicis* conversum. Quo modo 53, 19 orto ablativo *ceteris* (vid. pag. 18) antepositum est *et* ad hunc sensum efficiendum: *et* paulo humaniores quam sunt eiusdem generis homines *et* ceteris quoque humaniores, adeo ut Ubii cum omnino Germanorum populis aliquantulum humanitate praestiterint tum multo magis ceteris nationibus antecelluerint; hanc enim sententiam, qua quidem perversior et quae a scriptoris verbis magis discrepet excogitari vix potest, exhibere voluisse criticos iam antiquissimae editiones apertissime testantur. Non firmiore niti fundamento 134, 37 *nostrorum militum victorumque* communis opinio est, cuius coniunctionis adhibitae aliqua saltem ratio adferri potest. Aperta vero fraus est 152, 8 *aut nostra auxilia aut Gallorum Germanorumque transibant*, ubi et de Romanorum et de hostium auxiliis mentionem fieri posse existimavit is qui corrigere voluit. Tum in fictivis verbis inserendis coniunctionibus repletam esse orationem haec documento sunt exempla: 95, 23 *pagis* partibusque, 158, 34 et romanum *et externum*, 101, 12 aut audisse *aut adisse* et quae sunt generis eiusdem. — 155, 40 *in itineribus diversis* quemadmodum *in viis diversis* dicendum esse videbatur.

5. Amplificatis verbis litterarum aliquot vel syllabae unius alteriusve accessione adiuncta effectum est aliquid, quod nihil intellegentibus plenius perfectiusque videretur. Quod ut committeretur aliquando proximum verbum adduxit. Cuius generis in prima cl. codicum incrementa sunt quae sequuntur: 18, 15 diurnisque: *diuturnisque*, 32, 40 conlatis: *conlocatis*, 36, 3 At totis: *Attonitis*, 37, 1 summitti: *summitati*, 48, 12 sarmentis: *sacramentis*, 51, 3 intritae: *interritae*, 55, 27 citatus: *ciuitatus*, 64, 36 iter fecisset: *interfecisset*, 68, 29 quaeque: *quaecumque*, 76, 40 milibus: *militibus*, 77, 9 legione: *religione*, 86, 4 communi[s]: *communitis*, 91, 7 a^b gneo: *abnegeo*, 95, 34 sequani: *sequamini*, 104, 14 impedita: *inpedimenta*, 152, 13 im-

peditis: *impedimentis*, 135, 11 uercingetorigem: *uercing& originem*, 4, 32 dumnorigem: *dumnoriginem*, 143, 40 glandibus: *glandinibus* (P scr. pr.), 158, 36 fore: *furore*, 160, 26 consistunt: *constituunt*, 161, 3 fortunae (*fortune* AMT): *fortitudine*, 166, 19 inposita: *interposita*, 14, 35 postulatum: *postulaturum*, 81, 33 imperatum: *imperaturum*, 33, 32 deferebant: *differebantur*. Ex secunda cl. addenda sunt: 53, 9 equitum: *equitatum*, 23, 11 spectari: *expectari*, 79, 2 contemptione: *cum temptatione*, 67, 30 conventibusque: *conuenientibusque*, 72, 22 frigoribus: *frigidioribus*. Aeque facile 50, 27 timoris, inprimis si vulgari permutatione litterarum *timores* ortum sit, in *timidiores* abiit. Amplexanda igitur est Stephani coniectura. Minus prospere cessit quod 147, 21 de alio verbo simili modo depravato coniectum est. Etenim si non id ipsa res satis docet, vel unum exemplorum praecedentium opus est novisse, ut recte iudicetur. Nam pro *conuentibus* ut *conuenientibus* scriptum est, ita *comparantibus* pro *comparibus*. Quod autem a Schneidero inventum hodie omnibus fere probatur *cohaerentibus*, id nullo modo cum codicibus convenit.

Quemadmodum 18, 7 post *oppido* exstitit *difficultas* pro *facultas*, sic 16, 13 *barbaros* subsequitur *obtemperaturos* pro *temperaturos*.

CAPUT TERTIUM.

DE MUTATIONIBUS.

A. De mutatione singularum litterarum.

1. *a* in *e* mutati exempla haec sunt in PRA: 56, 41 *opportunissime*, 143, 26 *elesia*, in PR 43, 8 *hiemerat*, in P 12, 32 *pecem*, 49, 19 *equitani*, 133, 24 *egedincum*, 133, 10 *fugerent*, in R 23, 30 *egi*, 78, 37 *quem*, 107, 6 *perrumpent*, 109, 38 *genebim*, 142, 34 *elesiam*, 115, 25 *circumuallere*. Certe 136, 28 *adorientur*, quod ha-

bent PR, sed A in *adorientur* mutavit, *adoriantur* corrigendum est; num vero similiter 147, 25 *legent*, quod est in PR, sed A in *legerent* mutavit, pro *legant* scriptum sit, valde dubium est. 100, 28, ubi *quaque* in cdd. legitur, *quaqua* scribendum esse censui.

e in *a* mutati exempla sunt in PR 163, 41 *suparare*, 63, 41 *nequa*, 115, 39 *patebant*, 154, 42 *conlocarat*, 44, 8 *acciderant*, in P 60, 32 *hortaturq.*, 72, 20 *ansarem*, 78, 38 *capare*, 135, 23 *quam*, in R 6, 33 *contenderant*, 64, 10 *intellegerant*.

2. *a* in *i* mutati exempla sunt in PR 10, 16 *loquitur*, 162, 40 *iudicabit*, in P 133, 37 *id*, 37, 15 *audicius*, in R 61, 5 *anteponendis*, 88, 10 *portis*, 97, 26 *animis*, 115, 37 *singulis*, 128, 18 *accidit*, in A inter alia 123, 24 *coeperit*. 157, 26 *id pararet* quin pro *adpararet* scriptum sit, vix dubitari potest.

i in *a* mutati exempla sunt in PR 123, 5 *parasios*, in P 52, 20 *exagitata*, in R 8, 30 *quaerat*, 7, 13 *intulerant*, 95, 11 *uenerant*, in A 10, 35 *ad*, 153, 41 *ad;* denique 109, 27 in PRA est *acceperant*, quod iam omnes aspernantur. Neque magis mihi probandum videtur quod in eadem fere re 43, 28 in iisdem cdd. est *acceperant*. Etiam 77, 11 *cognoverit* contra cdd. legendum esse satis constat. Immo vereor, ne praepropere 135, 24 *habuerat* — nam ante Nipperdeium *habuerit* legebatur — ad cdd. compositum sit. Ut saepius *ad* et *id* inter se mutata sunt, ita etiam 145, 9 hoc factum esse existimo, ubi simulac *id* in *ad* abiit, *animo* quoque in illius praepositionis casum concessit.

3. *a* in *u* mutati exempla sunt in PR 156, 19 *mittuntur*, in P 38, 13 *utua tuci*, in A 144, 7 *deluti*, in R 128, 20 *turdaret*, 15, 10 *factum (factū* pro *facta)*, 7, 27 *propulerunt*, 57, 36 *uexauerunt*, 77, 31 *consuerunt*, in TU 82, 33 *comportauerunt*. Inprimis terminationes *ant* et *unt* ad verba vicina accommodantur. Quae non defuit causa eorum quae sequuntur mutandorum: 63, 4 *potuerant*, 78, 22 *audierant*, 120, 31 *eiecerant;* nam ita scripsisse Caesarem mihi persuasum est. Sunt qui credant 108, 6 corrigendum esse *obtulerant*. Coniunctivus *deficiant* 130, 11 potius restitui debere visus est, quam, quos recepit Oudendorp, 118, 6 *tradantur* et 97, 22 *discant*. Ut denique ad alius ge-

neris verba redeam, 90, 9 melius *certam* quam *certum* legi existimo.

u in *a* mutati exempla sunt in PRAMV 110, 3 *hanc*, 109, 19 *initia* (pro *initiũ*), 94, 20 *excesserant*, 107, 19 *potuerant*, 141, 28 *repperiantur*, in PV 65, 34 *demonstrauerant*, in R 130, 21 *constiterant*. Tam incertis hac in re codicibus 72, 9 *transierunt* atque 148, 39 *confugerunt* optimo iure exhibentur.

4. *b* in *d* mutati exempla sunt 132, 18 *adiuncto* PRA, 142, 39 *additas* PR, 74, 7 *adsisterent* R, 52, 37 *adduxerunt* A, praeterea *ad* pro *ab* in omnibus cdd. 163, 36, in PRA 144, 5, in P 135, 38, in A 129, 35, in R 30, 15; 49, 36; 88, 7; 124, 11; 128, 34; 130, 27. Pauciora in TU eiusmodi menda sunt. Iam vero apparet 32, 26 non *a Caesare*, sed *ab Caesare*, 12, 13 non *aversum*, sed *abversum* legi debere.

d in *b* mutati haec fere sola exempla sunt: 142, 24 *ab* cdd., 162, 15 *ab* P, 127, 1 *ablato* A, 35, 16 *abici* TU, 110, 39 *ab* U.

5. *b* in *p* commutato legitur in A 68, 24 *pleps*, in PR septiens *optinere*, ter *optulit*, bis *optemperare*. Neque in ceteris cdd. eiusmodi desunt scriptiones.

6. *b* et *u* in nominibus propriis saepissime inter se mutantur. Habent PRA iidem *sueui* et *suebi*, *lexouii* et *lexobii*, *trinouantes* et *trinobantes*. Ne in iis quidem nominibus, quae maxime vulgaria sunt, semper sibi constant cdd. Sunt in PR 76, 12 *lauienus*, 76, 28 *treberorum*, 29, 1 *bellobacorum*. Aliunde igitur, sicubi erunt, petenda subsidia sunt.

7. *c* et *g* permutata in his verbis sunt: 53, 13 *uagare*, 143, 2 *gratibus*, 76, 2 *mandubragio*, bis *uergingetorix*, bis *cenabum*, 41, 42 *caesaq.*, 17, 24 *neclecturum*. In praenomine scribendo, quod et *Caius* et *Gaius* exhibetur, codicum PR varietatem effinxi.

8. *c* in *qu* mutatum exstat 63, 29 *quohorta* P, *quur* U quater. Saepe autem *qu* in *c* mutabatur, ut in A 10, 14 *relicum*, in PR 35, 40 *inicum*, 138, 12 *secuntur*, 137, 10 *persecuntur*, 159, 4 *consecuntur*. Quae quidem mutationes pronuntiationis similitudine factae sunt.

9. *c* et *s* non mutantur inter se in optimis cdd., nisi quod 89, 5 in P scriptum est *praesipio* atque in cdd. pr. cl. 109, 15 *consiliis*. Adeo quod vulgo dicunt in

magna omnino inconstantia versari nomina illa *concilium* et *consilium*, hoc in illos cdd. non valet. At in nonnullis cdd. sec. classis aliquot locis (13, 41; 109, 36; 120, 39; 136, 22) *consilium* falso scriptum est, aliis contra ea classis mavult *concilium* (41, 28; 41, 29; 50, 15; 88, 25; 133, 31; 146, 24), quibus quidem locis huius classis scriptio observata est in editionibus, partim in iis, quae hodie florent, servatur, ut etiam 31, 5 et 93, 24 *concilio*, quod utroque loco cum secunda quoque classe pugnat.

10. *c* et *t* cum omnino confusa sunt tum subsequente cum alia vocali littera *i* tam saepe hoc factum est, ut pauca in cdd. menda sint magis pervagata. Cuius rei haec ex P solo collegi specimina: 104, 28 *audatia*, 159, 15 *audatius*, 87, 18; 90, 23; 107, 5 *conitiunt*, 162, 28 *constientia*, 44, 5 et 45, 31 *instientia*, 132, 35 et 147, 37 *stientia*, 2, 32 *inditium*, 132, 6 *initiendi*, 37, 41 *internitio*, 2, 37 *iuditium*, 152, 23 *pernitiosa*, 162, 40 *pertinatia*, 163, 33 *pertinatiter*, 153, 15 et 166, 16 *pertinatius*, undecies *prouintia*, 76, 27 *rostio*, 148, 39 *sotietate*, 127, 38 *spetie*, 99, 5; 128, 3; 131, 18 *suspitio*, atque in alteram partem 45, 38 *accommodaciora*, 19, 13 *amencia*, 116, 14 *arciores*, 48, 28 et 86, 31 *cercior*, 78, 11 *hospicio*, 83, 23 *iusticia*, 116, 20 *lacior*, 142, 42 *la&icia*, 94, 9 *l&acio*, 92, 2 et 132, 30 *luteciam*, 109, 39 *negociandi*, 100, 40; 105, 32; 149, 6 *pacientia*, 120, 19 *patencioribus*, 21, 13; 30, 11; 137, 33 *planicies*, 78, 14 *senciant*, 18, 10 et 48, 16 *spacium*, 27, 7 *terciam*, 34, 15 *tocius*. Sunt item in P 87, 35 *d&imum*, 88, 27 *d&imae*, 103, 35 *d&imam*, 106, 2 *d&imana*, 93, 14 *quind&im*, 100, 36 *gr&is*, 88, 41 *ins&uti*, 89, 7 *r&entibus*, in PRA 137, 38 et 138, 13 *materiam*, 101, 23 *altes*, in R 159, 18 *acritertamine*. 133, 20 et 28 in PRAMV est *cum* pro *tum*. Tribus locis, 83, 42; 107 31; 166, 30, ubi *Ac* est in cdd., *At* emendavi. Addendus est quartus 128, 32. De reliquis vero, quae sunt *condicio*, *dicio*, *contio*, *contionor*, *indutiae*, *nuntio*, *nuntius*, *setius*, *solatium*, *Divitiacus*, *Indutiomarus*, *Mandubratius*, *Voccio*, *Volcatius*, separatim dicetur.

11. *d* in *t* raro mutatur (habet P 123, 41 et 125, 12 *quit*, 147, 38 *illut*, 41, 21 *s&*), saepe *t* in *d*, ut

hae codicis P ostendunt scriptiones: 64, 20; 107, 8; 112, 8; 144, 12 *ad*, quinquies *adque*, 92, 24; 98, 26; 99, 15; 104, 14 *aud*, 40, 37 et 41, 11 *aliquod*, 127, 19 *cogitandi*, 79, 20 et 117, 21 *inquid*, 116, 31 *quod*, 52, 24 et 97, 34 *quodannis*, quater *reliquid*, 106, 10 *relinquid*, 15, 35 *uelud*.

12. *e* et *i* frequentissime atque in diversis verbis inter se permutata sunt. 11, 37 in omnibus cdd. est *inflixisset*, 46, 4 in PR *extimiscendus*. Contra ea PR 10, 20 *quales*, 50, 6 *exestimabantur*, PRA 45, 9 *accedit*, 50, 39 et 80, 12 *accedere*, PR 97, 34 *accedere*, 123, 17 *accederet*, P scr. pr. 90, 29 *accedit*, 109, 17 *recedere*, P 162, 36 *fereretur*, 45, 19 *detenebantur*, 28, 31 *morenos*, R 105, 27 *contenuisset*, 50, 1 *citeriores*, A 66, 39 *obsedes*, 74, 30 *itenera*, 86, 5 *iteneribus*, 98, 26 *relegione*, 97, 39 *relegionibus*. Magna praepositionum *de* et *di* confusio est: *dimittere* legitur in PR 80, 5; 120, 21; 129, 5; 139, 9, 25, 33, praeterea in R 107, 20. PR 47, 36 *dilegit*, 95, 3 *diligit*, P 50, 5 *diliguntur*, R 121, 21 *diligebat*, A 141, 5 *dilecti*. PRA 121, 32 *diminutae*, PR 26, 25 *diminuerat*. PRA 58, 33 *difixerat*, 139, 10 *diriuata*. P 80, 11 *dificere*, 115, 27 *distitit*, R 79, 10 *discendisse*. His opponenda *derectus* PRA 58, 34 et 59, 3, PR 120, 7; 138, 41; 151, 34, *deduci* PRA 50, 10, *deligentissume* PR 81, 1, *deripit* A 125, 16, *demicationem* P 155, 13. Neque sunt plura, quare apparet minus saepe *di* in *de* abiisse et, si 138, 23 eiusmodi mutatione scriptum sit *demittere*, hanc unicam in eo verbo esse ceterisque prorsus contrariam. Etiam in verbis nativis syllaba initialis *de* in *di* mutabatur. 118, 7 pro *destinauerant* in PR scriptum est *distinauerant;* 46, 22 pro *destinabant* in PRA aliis est *distinebant*. Eo ipso modo 58, 41 loco vexato pro *destinabantur* scriptum esse quod exstat in cdd. *distinebantur* nondum quemquam intellexisse mirum est. Utrumque p cum verbo *detinere* commutavit. E contrario T 133, 29 pro *distinebat* habet *destinabat*, in U 145, 2 pro *distinetur* legitur *destinetur*. Ex *discedens* fieri *descendens* iam pag. 24 observatum est. Porro in compositis verborum *capio* et *facio* *e* et *i* promiscue scriptitata fuere. Manifestissima sunt in PR 114, 5 *reciperunt*, 15, 37 *recipissent*, 50, 28 *efficissent*, in P 117, 31 *proficissent*,

in A 23, 18 *recipit.* 51, 17 *recepit* et 85, 31 *praefecit* restituenda esse putavi. In dubio reliqui 103, 38 *praeficit* atque 161, 32 *recipit*; etenim saepius in alteram partem erratum esse indicio sunt 165, 39 *recepit*, 4, 40 *perfecit*, 90, 2 *praecepit*, quibus quidem locis perfectum omnino non quadrat. Vix magis 149, 11 *recepit* ferri posse videtur. Eodem mendo 115, 41 *acceperent*, 112, 31 *defeceret* laborant. Praebent cdd. 138, 38 *recepit*, 94, 39 *accepit*, a quibus utroque loco recessi. De praeterito *perfecit* 140, 4 addubitavi. Iam, ut ad aliud verbum aliasque formas transeamus, eadem litterarum confusione et 34, 7 et 33, 40 *possit* in PRA legitur, quos pariter 4, 21 aberrasse opinor. Qui vero 145, 23 *pugnaret* comprobat, *posset* quoque scribat oportet. 55, 1 cum AM, 67, 36 cum edd. primis *possent* praetuli; tamen non est dissimulandum minus facile istiusmodi menda esse commissa: contrariorum certe numerus maior est; falso enim PRA tenent *posset* 109, 25 et 161, 16, facile etiam 102, 26, habentque *possent* iidem 109, 31, AM 112, 1 et 147, 25, R (ubi P deest) 8, 16, TL 110, 41. Scripsi contra cdd. 85, 25 *possit*, 8, 19 et 138, 25 *possint*, quod item 140, 6 fortasse praeferendum est. De mutatis temporibus *velint* et *vellent* vid. Cap. I. A. I. 1. Quasi vero ut nulla pars verborum ab ista labe vacua sit, etiam in finali littera infinitivi praesentis apparet. Nam pro *reperire* 19, 29 PRA, 60, 14 PA reddunt *reperiri.* Attamen multo plura in contrariam partem proferri possunt specimina: exhibent enim PRA 45, 33 *sustinere*, 151, 31 *munire*, 152, 22 *oppugnare*, PR 153, 23 *iudicare*, 41, 18 *sustinere*, A 71, 27 *reuocare*, 81, 28 *impetrare*, 138, 31 *tolerare*, quibus locis passiva aut longe praeferenda aut plane necessaria sunt. Neque in meliore causa his qui sequuntur locis cdd. esse iudico: 15, 12 *sustinere*, 29, 15 *munire*, 80, 20 *pronuntiare.* Pariter 87, 2 *transiri* vertit in activum, quod observatum sufficit ad illum locum restituendum. Scripsi cum reliquis 64, 6 *hiemari*, ubi *hiemare* fortasse retinendum fuit.

Utrum in *es* an *is* exitum habeat accusativus plur. nominum quorundam tert. decl., haud parvi momenti quaestio est. Accusativorum in *is* desinentium ea, quae sequuntur, exempla sunt: *hostis* PRA 26, 19; 36, 40; 162, 2, PAU 34, 13, P 130, 8, TU 134, 22, T 114, 21, U

158, 41. *partis* PRA 104, 3 et 108, 16, ATU 104, 13, A 103, 29, T 120, 24. *pellis* 52, 38 PRATU. *turris* 151, 34 PRA. *testis* 25, 32 PA, 121, 3 T. *omnis* PRA 25, 18; 108, 16; 112, 12; 115, 17; 116, 15; 121, 2, PR 112, 34; 123, 32, A 104, 13; 114, 21, T autem septiesdecies (maxime in posterioribus libris), U bis et vicies (maxime vero in prioribus libris). *compluris* RATU 8, 34, T 52, 20; 115, 40; 121, 41. *tris* 103, 29 A, 76, 29 TU (nullibi P aut R). *finis* A semel (2, 8), U bis, T quater. Immo etiam *paludis* PR 33, 19, *tempestatis* P 45, 33, *legionis* A 154, 13. Vide praeterea nomen *Nantuates*. At in TU alia quoque verba occupavit ea scribendi ratio. Quo in numero sunt: *cratis* TU 143, 34. *nauis* TU 62, 13; 71, 33. *pellis* TU 52, 38. *alpis* 40, 33 bis TU. *ciuitatis* U 110, 1, T 167, 14. *cohortis* TU 40, 40. *pedestris* TU 49, 7. *campestris* TU 144, 37. *continentis* U 103, 10. *conantis* TU 24, 7. *timentis* T 111, 27. *altioris* U 151, 41. Etiam nom. plur. *omnis* scriptus est in TU 47, 4, T 128, 3, U 59, 29, sed ubi in PRA acc. *omnis* est TU non semper concordant. Ita omnino terminatio in *is* ad interpolatos cdd. pertinet, in ceteris rara est ac valde inconstans, nonnumquam aperte falso adhibita. Quam ob causam eo exitu vocum ubique abstinui. De ablativis, qui in *i* exeunt, et si qua reliqua erit vocalium *e* et *i* anceps condicio, ad singula verba vel verborum genera in altera commentationum parte dicetur.

13. *e* et *o* inter se mutabantur. Exemplo sunt *quoquo* 144, 28 PRA (cf. 80, 18; 118, 6), *onore* 62, 4 PR, *duodocumae* 36, 32 PR, *colore* 72, 12, R, *longissimoque* 28, 30 PA, *romorum* 134, 9 P, *bone* 147, 34 A; *ualle* PR 106, 5 et 126, 24, *hec*, *hæc* vel *haec* 119, 38 cdd. Facile igitur *nemo tū* 132, 15 deleta linea super *u* posita (vid. cap. I. A. II. 3.) abiit in *nemetu*.

14. *i* in *l* abeuntis exempla sunt 35, 25 *delectusq.* PRATU, 73, 5 *ultro* PRA, 128, 7 *maloribus* P, 4, 7 *lugum* A, 25, 37 *relictis* (pro *reiectis*) TU. Isti scribendi rationi nimium ille editionibus percelebratus populus *Ambluareti* 140, 15 debet originem. 140, 24 ex *ueliocassis* factum est *bellocassis:* haud aliter 84, 18 sqq. *pulio* abiit in *pullo*. Quemadmodum 50, 18 *conlectis*, deinde *collectis* pro *coniectis* scriptum est in cdd., sic etiam 38, 1

ortum esse *collectos* tanto magis perspicuum est, quod insequenti verbo *dixeramus* revocantur haec quae 33, 18 dicta sunt: *mulieres ... in eum locum coniecisse, quo* cet. In alteram quoque partem eiusmodi verbis inter se permutatis exstat *deiecta* 152, 34 TU, 117, 41 U.

Rarior contraria mutatio est, cf. pag. 29 extr.

15. *i* et *t* in quibusdam praecipue verbis permutantur. Legendum 160, 25 *iam*, 60, 34 *ei*, 149, 29 *coniecit*, ubi *tam* PV, *et* PRV, *contegit* omnes cdd. multaeque edd. habent. E contrario 99, 41 *et*, 13, 33 *tametsi*, ubi *ei* est in PRA, *iam et si* in PRVU primisque edd.

De littera *i* cum *a* et *e* commutata in §§. 2. et 12. dictum est.

16. *l* cum *r* mutatur et versa vice. Pro *brannouicibus* 140, 16 *blannouicibus* est in A et *blannouiis* glossa in omnibus cdd. 144, 26 *legionibus* PRA. 146, 12 *lemouicum* in *remustum* mutaverunt PRA. 40, 9 *aurercos* T, 40, 41 *regionis* UH. *delegit* 47, 36 in *dirigit* U convertit. 114, 22 verborum *diligi* et *diripi* permutatio facta est. 136, 3 *cabuli* t. Potuit ergo 143, 40 *glandibus* eadem litterarum nasci confusione.

17. *n* et *u* inter se mutatis 125, 18 *permonet* cdd., 37, 37 *indicari* R, 116, 18 et 144, 23 *leuiter* PR scriptum praebent. Perperam *Ceutrones*, *Segusiani*, *Segonax* multi scripserunt.

18. *o* et *u* mirum in modum confunduntur. Habent PRA *scurpio* 119, 25; 27, *lurica*, *luricula* 83, 1 et 151, 36, *consubrinus* 141, 4, PR *auleurcus* 110, 24, P *ruscio* 76, 39, *promunturiis* 45, 7, A *iduneo* 131, 2, *furtunam* 131, 22, *communefacit* 9, 32. Ac versa vice PRA 167, 35 *consolatum*, PR 128, 41 *tumulto*, P 25, 12 *consuetodo*, 131, 40 *costodibus*, 16, 28 *emulomento*, R 46, 20 *moralium*, 38, 39 *tantolae*, 71, 10 *monitiones*, 112, 11 *brotum;* saepius in PR *incolomis* et *postolo* occurrunt. Sicubi igitur iisdem in cdd. *volgo*, *volnus*, *volnero*, similia scripta sunt, non nimia anxietate ea in editionibus effingenda esse videntur.

Inprimis vero *cum* pro *com* vel *con* scriptum observandum est, ut 53, 28 *cumplures* PRA, 63, 42 *cumpluribus* P, 96, 6 *cūmutatione* RA, 142, 39 *cumplent* A, 132, 42 *cum fieri* PR, 160, 13 *cum citari* P, 159,

10 *cumfligerent* A, 166, 2 *cumsuesset* A. Frequentiora V exempla praebet, ut *cummunis*, *cumsumptus*, *cumsilium*, *cumtumelia*, *cummittere*, *cumplere*, *cumcursare*, *cumlocare*, *cumlaudare*. E contrario 150, 1 *con crebris*, 67, 20 *conuenisset* P, Quibus exemplis affatim docetur, quam facile factum sit, ut coniunctio *quom*, praesertim si *qu* in *c* mutatum sit (§. 8.), in *cum* abierit.

19. *r* et *s*, quorum erant in litterarum genere, quo monachi uti solebant, formae simillimae, permutata in his verbis sunt: 134, 29 atque 145, 24 *cohortatus* PR, 70, 19 *pro se* R, 160, 26 *caduscorum* R, 116, 33 *recussasent* A; 69, 25 *reuocare* RA, 112, 25 *uictor* A, 47 25 *se retinebat* A, 59, 22 *moratur* R, 126, 2 *conspicatur* TU, 120, 13 *cohortatur* TU, quod ut 122, 40 *hortatur* a primis edd. retinebatur, 142, 1 *praerepto* T. Qua de causa 162, 41 *ibi* reiecta initiali littera absona ortum esse suspicor (cf. p. 18) atque 57, 6 quod *gauirus* scriptum sit in *gravius* esse transpositum. Genitivos per compendia scribi solere monent inscriptiones (v. c. ILLYRICOR.). Itaque si 141, 41 *romanos* in *romanor.* mutatum est, sed *s*, ut fit, ab emendatore super *r* positum, utrique explanatione, qua accusativus quoque, qui maxime opus esset, statueretur, *romanorum animos* dico, quodammodo satisfactum est. Id vero auspici doctissimo alterius codicum generis exornandae orationis exoptatissimam materiam praebebat. Similiter 93, 28 facillime *gallor.* factum est *gallos*, sed cum subsequens verbum dativum suo quodam iure requireret, nova terminatione supra scripta salvo utroque *gallos* ad *nonnullos*, ad *rebus* vero *gallicis* relatum. Cf. cap. II. B. I. 2. Neque est infitiandum 131, 32 *coemptos*, quod iam in *coemptus* commutatum exstat, ex *coemptor.*, i. e. *coemptorum*, quod ipsum primae tenent editiones, oriri potuisse. Illud vero satis constat 40, 22 *dies* non esse tolerandum. Exsistere autem id potuit vel si *dier. xv* vel si maiore etiam compendio litterarum *d. xv.* scriptum fuerit. Simulac 36, 15 *transise* lectum est, alterum *s* accessit.

20. *t* et *x* inter se simillima erant, quare *et* in *ex* abibat et contra. Habet A 167, 39 *ex coloniis*. Unus ex librariis codicis V *ex* cum *et* permutare in morem quasi induxerat; scripsit enim 96, 39 *et cogitatione*, 97, 1; 2 *et reliquis et cellit*, 100, 4 *et pellant*, 108, 35 *et*

reliquas (*sex* in *ex* mutatum erat), 111, 30 *et prouincia.* In T 37, 22 *et equitum* est. Est in antiquissimis edd. 108, 35 *et reliquas*, 59, 17 *et eo tempore*; immo superest in novissimis 7, 28 *et novissimo agmine.* Posteaquam 122, 34 *et fratre*, quod tenent PR, in cdd. interpolatis atque iis, qui inde labeculis aspersi sunt, cum *a fratre* licentius commutatum est, hoc nemini non acceptissimum fuit.

B. De mutatione plurium litterarum vel syllabarum et verborum.

1. Vel simplicissimae eae mutationes sunt, cum aut coalescunt plura verba aut unius partes dilabuntur, neque tamen has cognoscere operae pretium non est. Concretiones vero manifestae hae sunt: 24, 28 *s&enere* P, 26, 24 *d&anta*, 127, 10 *Qua&am&si*, 52, 19 *amari*, 129, 37 *actam* R; quod in optimis cdd. etiam cum falsa adsimilatione factum est, ut 37, 23 *impericulo*, 63, 13 *Impetenda*, 52, 6 *suppellibus*, 46, 29 *unnullum*, 142, 41 *imcampum.* Contra ea 3, 24 *adlobrogum*, 110, 21 *abpellatur*, 36, 3 *Adtonitis* P, 127, 38 *adsimulatione*, 18, 16 *opcupato* A. Quibus satis monemur, ne in illa re temere obtemperemus codicibus. Nullo distinctionis signo tum aliis locis permultis tum his continuantur verba: 28, 39 *sunt ipse* R, 147, 19 *suscepi caesaris nostri*, 148, 39 *confugerant frustra nam* PR. Hac ipsa re 105, 18 consecutionem verborum esse perturbatam non satis est intellectum. Divulsa vero haec sunt: in P 131, 3 alibi *nihil ominus*, 118, 22 *Haere uiciuntur*, 134, 36 *subsidios uisi erunt*, 100, 35 *qua meratos teni*, in R 2, 37 *causa edictionis*, 38, 38 *quib. namanib*, 65, 8 *exeē dispugnae*, 80, 38 *anim aduersa*, 7, 13 *sotiis queeorum*, ut saepissime cum sequenti verbo coniungitur *que* encliticum. In universum verba composita dirempta sunt, ut in P 26, 20 *per sequentem*, 52, 30 *in colendi*, 90, 27 *pro territis*, 99, 42 *ad tribuunt*, 103, 42 *ad ad uatucos ad iac&*, 59, 41 *septem trionem*, 109, 31 *iure iurando*, 29, 30 *his dem*, 28, 29 *tot idem*, 19, 25 *quib. cum saepe numero.* Qua in divisione non *pro pior*, sed *pro prior*, neque *post ridie*, sed *post tridie* scribebatur.

Ubi in fine versuum dividenda fuerunt per syllabas verba, id vulgo perverse factum est, ut 39, 25 *pos|tea*, 41, 17 *co|nicerent*, 145, 31 *res|cindunt* P, 133, 8 *res|ciderant*, 16, 38 *cognos|cendum*, 82, 9 *demons|trata* R. In tanta inconstantia ac perversitate utrum coniuncte *priusquam*, *quominus*, *siquidem*, *nihilominus*, *etiamnunc*, *quinetiam*, *inprimis*, *eiusmodi*, *cuiusquemodi*, *respublica*, *verisimile*, an *prius quam*, *quo minus*, *si quidem* divisa habeant cdd., parvi refert scire. Non sine credulitate Schneider 52, 21 praeeunte codice quodam ac duabus editionibus antiquis *agri cultura* se scripsisse commemorat. Neque verba solum, sed etiam enuntiata ineptissime atque interdum cum aliqua immutatione secabantur, ut 124, 22 *non fore esse. nonnullo se* R, 29, 19 *oppugnatio est. Haec* (vel *Hac*, *Ac*, *At*) *ubi* cdd., 1, 26 *flumine. Oceanum finibus* (vel *in finibus*) *belgarum attingit. Etiam* cdd., 135, 10 *frequentes multitudines. suffragiis* cdd. Quod meminisse oportet in loco illo perdifficili 115, 1 *reciperaturos confidebant. Dicebant de auarico* emendando (vid. pag. 29). Inprimis autem ignota nomina dilapsa sunt, si qua ex parte vulgaribus verbis erant similia; sin minus, id ubi fieri potuit mutatione effectum est, quemadmodum in P scriptum est 27, 34 *ando cum borium*, 40, 32 *lacutē anno*, 47, 26 *uirido uix*, 91, 29 *cis renanis*, 131, 3 *uer cing& orix*, 121, 37 *teutoma tu sollo uiconis*, 149, 16 *ab ara reducit*, 146, 12 *sed ullus*, 131, 11 *operi digne*, 135, 33 *eporo digeris*, 137, 17 *ebore dorix*, 150, 6 et 12 *sues sonum*, 111, 35 *et sic euenna*, 136, 19 *lignorum*, 160, 29 *auxilio dunum.* Docent illa quomodo emendanda sint haec verba, quae 157, 40 sunt de Tergestinis: *qui repentino latrocinio atque impetu incolae illorum erant oppressi.* Vitiatum enim aperte hic est nomen populi atque id, ut mihi quidem videtur, *Illyriorum*, quod in antiquis libris (ut in Livii codd. Laurishemensi) etiam scriptum est *Inlyrii.* Vid. de Pirustis, Illyriae populo, 67, 19. Cf. Monum. Ancyr. ed. Franz et Zumpt V, 46.

Ubicumque falso aut divisa aut uno tenore scripta verba fuerunt, ad ea rite appellanda et coniunctionis signa et apices syllabis adponere solebant ii qui correxerunt. Sic ubi in R fuit 57, 14 *copias ne*, 84, 17 *legio ne*, 78, 31 *Quantas uis*, 21, 39 *nequos*, 79, 9 *certare*, ea

ita restauravit manus secunda: *copiás-ne*, *legiô-ne*, *Quantás-uis*, *néquos*, *certarê*. Etiam alioquin vel ut dignoscerentur verba vel ut commode pronuntiarentur fastigiis notabantur. Nam, ut porro nonnullis eorum, quae praebet R, utar exemplis, hoc modo scriptum est: 15, 29 *eâdem*, 45, 51 *eádem*, 71, 28 *éadem*, 38, 29; 29 *aliâs*, 27, 21 *ínita*, 76, 5 *ínuenit*, 161, 32 *profûgit*, 81, 17 *súb|uenit*, 84, 40 *óccidit*, 101, 35 *cóncidunt*, 97, 33 *íncidit*, 105, 29 *diffídens*, 121, 36 *Hīs*, 112, 28 *rēs*, 96, 5 *rē*, 157, 7 *iûs;* immo falso 82, 37 *éadem*. Ex P vero haec sunt adferenda: 33, 23 *uná*, 38, 28; 29 *aliás*, 49, 14 *uertére*, saepius *hís* sive *hīs*, 58, 34 *súblicae*, 41, 35 *eó*, 60, 7 *illó;* tum, quae minus probabilia sunt, 46, 20 *lónguris*, 65, 7; 8; 12 *essédis*, 59, 7 *medíocri*, 79, 24 *perendinódie*, 62, 20 *paulúmmodo*. In T sunt quae sequuntur: 3, 14 *uná*, 5, 33 *réliqui*, 5, 37 *ínfluit*, 6, 2 *peruénit*, 6, 4 *concídit*, 8, 16 *ímproba*, 51, 32 *palúdes*, 55, 2 *supér-erant;* falso autem 18, 9 *circíno*, 109, 21 *clandéstina*. Quod si iam in vulgaribus verbis erraverunt ii qui apicibus ea instruxerunt, multo magis id in obscuris nominibus locorum, virorum, populorum accidit. Quorum errorum nonnulli iam eo in oculos incurrunt, quod neque inter se omnes neque cum semet ipsis semper consentiunt illi verae pronuntiationis vindices neque formas utique nominum quae istis notis ornabant satis cognitas habuerunt. Cum vero, ubi quid his de rebus in controversiam vocatur, ea, quae a nostrae aetatis scriptoribus statuuntur, pleraque vix magis certa sint, prodest tamen scire, quaenam fuerit omnino illis remotis temporibus in ea ipsa terra, de qua narratio fit, appellatio multorum nominum antiquorum sermone hominum posteritati tradita. Itaque ea nomina, quorum syllabas passim notatas praebent cdd. quidam, quae quidem omnino emendatoribus atque iis plerumque dilapsa verba coagmentantibus debetur opera, hic litterarum ordine explicare ne alienum aut inutile videatur. Sunt vero haec: *aduatúcos* 39, 8 p, *atuatúci* 38, 13 p — *aedui. hédui* 9, 14 t, *héduos* 31, 12 p — *alésia* 142, 40 t — *ambiórigem* 79, 9 p — *ambiuáritos* 55, 17 p — *árarim* 5, 42 t, *árare* 6, 17; 7, 40 t — *atrebâs* 63, 9 et 65, 40 r, *atrebás* 63, 9 p, *atrebátis* 33, 14 m — *bellóuacis* 162, 22 m, *bellouácos* 28, 18 p — *camu-*

lógenus 134, 34 tm — *carnútes* 40, 19 p — *cauarínum* 88, 37 t — *cocosátes* 51, 21 p — *cómmium* 60, 27 p — *conuictolítauo* 125, 26 v — *correus. corbéo* 150, 4 v — *curiosólitas* 40, 8 p, *coriosólites* 44, 41 p, *curiosolítas* 43, 12 p, *coriosolítes* 140, 28 m — *dumnórigem* 4, 32 et 69, 36 t, *dumnórige* 9, 13 t — *eburóuices* 47, 19 p — *elusates. flustátes* 51, 20 p — *gorgobînam* 112, 24 u — *harúdum* 14, 42 t — *lemóuices* 140, 28 m — *lingones. línguones* 19, 40 t, *línguonum* 12, 22 t — *mellódunum* 133, 1 m, *mellóduno* 133, 10 m — *menápii* 53, 31 t — *mórini* 51, 25 r, *mórinos* 44, 18; 60, 18; 76, 26 r — *moritásgus* 88, 38 t — *númidas* 36, 25 p — *orgétorix* 1, 35 p, *orgetórigis* 2, 10 p — *osísmos* 40, 8 p, *osísmos* 44, 17 t — *ptiánii* 51, 20 p — *redones. rhédones* 40, 9 p — *rhódani* 4, 26 t, *ródanum* 5, 37 rt — *sántonos* 5, 35 t — *sénones* 88, 35 t — *séquanam* 132, 38 t — *séquanos* 4, 30; 16, 17 t — *sibutzátes* 51, 21 p — *sugambri. sigámbri* 59, 17 p — *sontiátes* 49, 3, 10 p — *tarusátes* 51, 20 p — *tectósages* 100, 37 m — *tencteri. túnctheri* 52, 18 p — *théncteris* 59, 18 p — *tréueri* 36, 21 p, *tréueros* 44, 32 p — *úbios* 55, 39 p — *unéllos* 44, 41 p — *usípetes* 52, 17 p, 53, 27 pt — *usípetum* 58, 1 p — *uxellódunum* 163, 8 m, *auxiliódunum* 160, 29 m — *uénetos* 40, 8; 43, 13; 45, 4 p — *uerágros* 40, 31 p — *uerbígenus* 12, 38 t — *uertíco* 85, 11 t — *uiridóuix* 47, 16, 26 p, *uiridóuicem* 48, 9 p, *uiridóuice* 47, 21 p — *uócates* 51, 20 p — *uolusénus* 60, 33 p — *uoluséno* 61, 31 p — *uosegus. uósgo* 55, 20 p.

2. Quia omnia minutatim tractabant librarii, vel dicam in parvum et angustum conclusa intuebantur, factum est, ut ad proxime adiuncta aut vicina verba multa parum prudenter aptata sint. Haec enim sunt in optimis cdd. aut uno vel altero eorum: 15, 25 *animadvertit caesar unus ex omnibus*, 22, 31 *ipsis in his contentionibus*, 45, 20 *mari magno aestibus raris*, 57, 1 *frequentibus omnibus*, 67, 23 *publico facto consilio*, 65, 6 *reliquis incertis*, 73, 19 *in eo facto*, 86, 12 *tragulam cum epistola ad amentum deligatam*, 100, 11 *expulsis agris*, 104, 22 *itineribus confertis*, 121, 4 *facta imprudentia*, 114, 2 *suos germanos*, 137, 28 *equitatu quo maxuma parte*, 139, 29 *ante quos obli-*

quos, 139, 40 *infixae totae*, 134, 3 *magno subito*, 144, 28 *quoquo pacto*, 154, 26 *causa inita*, 156, 32 *quantam imperitam plebem*, 155, 29 *turmisque nostrorum interpositis*, 159, 16 *subsistentibus equitibus*, 162, 35 *gutruato accepto*, 162, 40 *pertinaciam magnam*, 166, 19 *per fidem interpositam*, 167, 8 *unum illum*, 167, 9 *nullam spem*. Quae si consideravissent editores, minime, credo, haecce aequi bonique fecissent: 41, 23 *loca finitimae provinciae*, 62, 8 *omnibus membris expeditis*, 148, 3 *hoc ipsum crimen*. Ei, qui secundae classis cdd. emendatiores reddidit, quem quidem pauca eorum quae allata sunt fefellerunt, hoc quoque minus placuit: *compluribusque treueris interfectis et germanis qui nullis aduersus romanos auxilia denegabant* 165, 10. Similes in calumnias substantiva inciderunt. 71, 17 *tripertito milite*, 79, 31 *in dissensionem nullam*, 88, 30 *milium passuum*, 89, 20 *ariouisto bello*, 82, 14 *negotio subito*, 92 33 *ipsum bellum lacesseret*, 113, 41 *destrictis portis*, 138, 9 *nostris animis*, 139, 4 *necessario spatio*, 152, 22 *castris palude et locis natura munitis*, 164 11 *proelio locoque*. Hae ut superiores pleraeque pravitates ex TU remotae sunt, quod tamen non impedit, quominus in haec, quae eiusdem generis sunt, ii recurrerint vitia: 36, 35 *primo pilo*, 66, 2 *quanto cursu*, 103, 11 *his insulis*, 145, 34 *integro subsidio*, 152, 38 *mala sors*, 165, 27 *cum m. antonio et g. trebonio et p. uatinio legato* (quod in M quoque est), 68, 33 *in iis filiis propinquisque*, 61, 9 *quaestoribus legatis praefectisque*. Quibus simillimum est, quod 77, 12 in utroque genere codicum legitur, *ab omnibus legatis quaestoribusque quibus legiones tradiderat*. Quamobrem, cum singulis provinciis singuli tantum essent quaestores, relictis cdd. Ciacconii coniecturam refragante Schneidero optimo iure tuetur Nipperdey. Ut ad pluralia pluralis positus est, sic singularis iuxta singularia. Vitio igitur consuetudinis, quod neminem umquam animadvertisse mirum est, scripserunt librarii 151, 15 *agminis ordinem ita constituit ut legio .vii.viii.viiii. (legio septima. octava. nona) ante omnia irent impedimenta*. Etiam aliis modis ad casus turbandos valuerunt vicina verba. His enim locis ad infinitivum accusativus instituendus fuisse visus est: 2, 26 *perfacile factum esse*, 92, 31 *uenisse*

germanos in amicitiam cognouerat, quae aliquamdiu scriptio est comprobata. Saepius atque inprimis substantivo subsequente dativus in genitivum corruptus est, ut habent PRV 66, 8 *hiemis nauigationem subiciendam non existimabat*, quae depravatio nominis in longum tempus traxit ruinam verbi insequentis. 45, 35 *Cum his nauibus nostrae classis eiusmodi congressus erat* PR. 84, 34 *Auertit hic casus uaginam et gladium educere conantis dextram moratur manum* RV. Illud fugit editores, hoc ab omnibus, qui ante Oudendorpium fuerunt, receptum est, postea vero a nemine Germanorum. Etsi 86, 4 ob *s* spurium scriptum esse videtur *communis salutis auxilium* (vid. cap. II. A. I. 2.), tamen vel nulla alia accedente causa ad nomen *auxilium* subsequens fingi potuisse genitivum ex reliquis apparet exemplis. Utcumque erit, genitivus certe est repudiandus; non enim bene latine dicitur *salutis auxilium.* Est in PRA plurimisque editionibus 113, 22 *pontis atque itinerum angustiae multitudinis fugam intercluserant*, quod eodem ne vitio laboret magnopere vereor. Respuunt genitivum hic et ceteris locis cdd. sec. cl., a quibus licet ita caveatur in simili re nihilo minus delictum commissum est 128, 31, ubi *legionique decimae . . . signa constituit*, quod tenet prima cl., in *legionisque x. . . . signa constiterunt* hi commutatum habent. Id ab Aldo probatum (nisi quod *constitere* magis ei placuit) obtinuit apud sequentes usque ad Nipperdeium; a quo vix restitutus erat dativus, cum ad genitivum alii reverterunt. Etiam nominativum a suo verbo remotum alienum ad se traxit verbum. Est enim in PRA aliis 113, 18—20 *Qua re per exploratores nuntiata caesari legiones . . . intromittit.* Cavit id mendum secunda cl., alii fuit obnoxia: nam 123, 8—10 *Qua re cognita a uercingetorige . . . . iter facere coepit* scriptum est. 111, 12—14 in cdd. longe plurimis atque in omnibus edd. haec leguntur: *His rebus in italiam caesari nuntiatis . . . in transalpinam galliam profectus est;* neque vero in UH *caesari* est, sed *caesar*. Ut facillime hoc loco in dativum nominativus mutatus est, ita in ullo codice contra factum esse a veri similitudine abhorret. Itaque etiam inter ablativos absolutos nominativum praeferendum esse putavi.

Quomodo verba ad effigiem aliorum inflexa sint,

haec sunt documento: 110, 25 *adtingunt adiungunt* PRA, 28, 9 *incolerent expulissent* PA, 10, 12 *reprehendit ostendit* RTU, 62, 30; 31 *conspexissent — — adpropinquarent* PRV, 63, 3; 4 *potuerunt . . . potuerunt* cdd., 107, 19 *uiderant imitari potuerant* PRA, 4, 31; 32 *ire non poterant . . persuadere non poterant* cdd. Ita tum verba tum nomina in longe alia nonnumquam, si quid simile in vicinia fuit, transformata sunt. 59, 23 *uicis aedificiisque incensis frumentisque succensis* cdd. (excepto M), 109, 14; 15 *consilia inire . . indictis consiliis* PRA, 140, 18; 21 *sequanis senonibus . . . . . . heluetiis senonibus*, quo quidem loco veri diiudicatio haud in facili est.

Verba et nomina ad coniunctiones vicinas aut praepositiones parum intellectas relata modorum et casuum mutationes subierunt. Illud etsi ad optimos cdd. non pertinet, tamen commemoratione dignum est, cum indicio sit, quam in coniunctivum proclives fuerint alii. Opinata enim coniunctione ficti sunt coniunctivi *sustinuerint* 53, 38, *esset* 45, 36; nova coniunctione adiecta 89, 13 exstitit *dolerent*. Permultis locis in quibusdam cdd. perfectum coni. pro indicativo scriptus est (vid. 26, 9; 52, 25; 53, 28; 65, 11; 70, 29; 75, 19; 98, vv. 9, 21, 22, 35, 39; 99, vv. 15, 20, 30, 41; 100, 22, 28; 101, vv. 15, 27, 34, 39, 42; 108, 6; 111, 8). Improbanda est 98, 42 codicum scripto *superarit*. In omnibus cdd. ad particulam *cum*, ubi coniunctio est, pro praepositione acceptam conformatus est ablativus 144, 29 *meridie*, in optimis vero 46, 9 praecedente *circiter* ascriptus est accusativus *ducentas*. Ac vereor ne etiam 24, 30; 34 eidem illi *circiter* attribuendi sint qui in cdd. sequuntur accusativi *passus sescentos*.

3. Quod in causa fuit, cur pleraeque inter se mutarentur singulae litterae, ambiguitatem dico et compendia scripturae, eo etiam verba et syllabae vel adeo consociatae litterae ob similitudinem quandam exstiterunt. Binae enim interdum litterae minutae in singulas abibant, vel singulae in binas dilabebantur. *tum* 103, 32 *tunc*, *adeunt* 92, 12 *ad eum* factum est. Coniunctas litteras *cl* in unam *d* confusas esse arguunt scriptiones 156, 25 *dementia* R, 149, 2 *dementia* T, 127, 9 *dam* R, 156, 19 *condamant* R. Idem 4, 1 in nomine *Verucloetius*

in multis libris factum est, ut contra 133, 10 in alio nomine P pro *d* habet *cl*, cuiusmodi lectiones etiam 39, 34 et 55, 1 allatae sunt. Quae quidem ad *quosdam* illud 83, 26 ineptissimum cognoscendum sufficiant exempla. Maxime vero vocales *a* et *u*, quarum inter ipsas magna est confusio, cum binis litteris sunt commutatae. Ter *a* in *or* abiit: 82, 21 *forma* PRV, 49, 20 *diligentior* R, 12, 19 *filior* R (in aliis vero forma pluralis inde orta est). Alibi in *re* *a* mutatum est. Nam 116, 32 *uideret* pro *uideat* scriptum esse nemo non intellegit. Vix minus absonum est quod in cdd. legitur *haberent* 52, 38. Immo *adorirentur*, quod auspice Nipperdeio in novissimas edd. inductum est 136, 28, praestantissimorum cdd. caret auctoritate, exstat in TU atque in A (qui item 147, 25 *legent* in *legerent*, 116, 33 *recusent* in *recussasent*, i. e. *recusarent*, 125, 31 *prouideat* in *prouiderat* perdidit). Quod enim in ceteris est *adorientur*, id ex *adoriantur* mutatione litterarum vulgari factum est. 95, 30 *habeat* si posueris, in R *haberet* quomodo ortum sit, intelleges. Classis vero secundae cdd. non magis 169, 8 in *tueatur* fide digni sunt, quam 60, 24 ubi e contrario *polliccrentur* commendant. Ut *a*, ita etiam *u* cum *er* vel *re* permutari potuit. Quamobrem 138, 30 *exigere*, 166, 28 *proterrentur* scribendum esse existimo, non autem cum cdd. *exigue* et *proteruntur*, utpote quae minus commoda sint. Denique easdem vocales cum *it* confusas esse observandum est. 126, 34 pro *inpellit* in R scriptum est *in bellũ*. Verum *ũ* et *a* saepius inter se commutata esse docent exempla quae iam (A. §. 3.) allata sunt. Apparet igitur aeque facile finales litteras *iͬ* in *a* coisse. Sed ut substantivum *iͬ* (i. e. iter), sic etiam adverbium *communiter* per compendium litterarum *communiͬ* scriptum est, ex quo neglectis lineolis supra ductis exstitit *cum una* 99, 41. Nam *cum* pro *com* frequentissimum est.

per, *pro* et *prae*, quae eadem littera diversis adpositis lineolis neque iis semper perspicuis scribebantur, inter se permutata sunt. Tamen cum ceterae mutationes rarae sunt, saepius in verbis compositis *pro* in *per* abiit. Habent enim 69, 37 *ꝑspiciendum* PRA, 59, 38 *ꝑfectum* AMT, 143, 35 *ꝑturbare* RT, 34, 31 *ꝑturbatis* VTU, 90, 27 *ꝑterritis* TU, quae quamvis absurda sint in editiones antiquas pleraque emanarunt; quinetiam 143,

41 *perterrent*, quod vix in ullo codice est, retinetur ab Oudendorpio. Contra optimos cdd. 114, 8 *produxerunt*, contra omnes fere 137, 14 *producuntur* scripsi. Reliquarum mutationum in paucissimis cdd. 112, 9; 89, 12; 8, 20; 137, 14; 71, 29 exempla manserunt.

pedes et *passus* pariter $\overline{p}$ scripta exstant in cdd., illud 83, 25, hoc 126, 1 et 137, 33. In quibus perscribendis quam facile erratum sit, iam per se intellegitur. Ceterum id comprobatur 83, 31, ubi $\overline{p}$, quod tenet prima cl., falso *pedum* in altera est exaratum. Contraria est res 38, 33, quo loco $\overline{p}$ servatum a TU in PRA aliis scriptum est *passuum*. Nam id quoque falsum esse vere mihi videor esse dicturus. In milliariis enim numeris passuum mentionem fieri satis constat, atque id quidem ad hunc locum pertinere infra ostendam; verum in numeris centenariis aut fraus est librariorum aut Caesar promiscue passuum mensura usus est et pedali. Dictum est enim 30, 12 *fossam duxit passuum quadringentorum*, contra ea 139, 2 *munitiones . . pedes quadringentos reduxit;* ac pari modo 34, 5 *collis nascebatur passus ducentos infimus apertus*, at 38, 20 *aditus . . ducentorum pedum relinquebatur.* De illo disceptaverunt rei militaris periti, hoc tacite omnes praeterierunt editores. Nonnullis autem locis terminationes tantum illorum verborum in controversiam vocari possunt; nam dubitationem habet *passus* 24, 30 et 34, vide pag. 51. *pedes* 163, 39 improbatum est ab editoribus, probatum 139, 31. Cf. 139, 2; 8.

Qui notis scripti inter se mutari potuerunt numeri mutati sunt. *ii* (i. e. *ii*), *n*, *ii*, *u* (i. e. *v* sive *quinque*) similitudinem quandam habebant; quo factum est, ut in A 125, 2 *ii* in *duo* converterit m. 2., atque 139, 19 quod fuerat *n* cum *a* supra vel iuxta scripto, ut *nostra* significaret, in PR scriptum sit *.ii.* remanente supra littera *a*, quare in *secunda* deinceps est permutatum. Pari modo 51, 2 *his* — nam hoc pro *iis* scriptum fuisse statuendum est — abiit in *iiii*, quod ex sec. cl. a Iucundo receptum etiamnunc retinet Schneider. 139, 11 *xv* pro *xii* est in V. 157, 36 ubi *duodecimam* vel *xii* omnes habent cdd., *quintam decimam* legendum esse docuit Nipperdey. Apertus eiusmodi error est 134, 25, nam *duodecima* AM, *quintadecima* ceteri tenent. Utrum

falsum sit, de ea re minus inter omnes convenit: namque ut hoc apud antiquissimos obtinuit, sic illud ab omnibus per sequentia saecula lectum fuit. Rem ipsam respicientes potius cum illis facimus, atque id eo magis quod, ubi anceps est in numeris *v* et *ii* scriptio, hic spurius esse solet. Qua in re verbis aliquot interpositis utroque servato exhibet A 160, 1 *hominum* duobus *milibus ex fuga quinque collectis*, ubi *duobus*, quamvis id solum ab TU teneatur, reiiciendum est. Simili duplicatione facta 27, 29; 30 in TU ceterisque illius generis cdd. est *ad eos* duodecimo die *proficisceretur* - - - *et diebus circiter quindecim* cet. (Cf. Petav. 139, 30 *scrobes* tres *in alt. trium pedum fodiebantur*, ubi *tres* ex meliore cl. accessit). Alio numero incerto pari modo geminato 83, 31; 32 liberius transpositis verbis in iisdem cdd. legitur: decem *milium in circuitu munitionem pedum xv perfecerunt*, quo loco subditivum numerum multi praetulerunt. De eiusmodi munitione 38, 33 his verbis in PR mentio fit: *uallo pedum in circuitum quindecim milium crebrisque castellis circummuniti*, quae vitio consuetudinis ita ab altera cl. redduntur: *uallo p̃.* XII. *in circuitu .x̅v̅. crebrisq.* cet. Nihilominus haec ipsa communi omnium consensu comprobantur, ita vero ut ex melioribus id solum, quod falsum est, *pedum* dico, retineatur, utpote quod cum numero insitivo egregie conveniat.

Quae in Livii aliorumque libris *milia* per duo *M* servata antiquiore litterarum forma *ωω* usurpatur scribendi ratio, ea si in Caesarianis fuit, abolita est. Fuisse autem documento sunt quae 140, 33 in P manserunt certissima vestigia; nam *ωω* ad similitudinem ∞∞ extenta radendo in XX aperte sunt commutata, quemadmodum in R nulla rasura cernuntur; cur autem in A omissa sint, eadem re perspicuum fit, cf. p. 17. Sed ut ex *ωω* ortum est *xx*, ita ex *ωωω* necessario *xxx* oriebatur. Quod paucis versibus ante, 140, 25, contigisse suspicatus novam viam perdifficilis illius loci emendandi inivi.

Quibus in numeris notandis plures lineae directe ad perpendiculum ducebantur, hi singulis vel demptis vel additis mutabantur lineolis. Ut 149, 14 non, quod est in ceteris, *x & viii*, sed *x & viiii* habet R, ita etiam in primis edd. legitur *decemnovem*. PRAM 142,

38 *tria* in *quattuor* auctum habent, A 13, 25 CCLXIIII habuit. Pariter minuendo 148, 21 *duodecimam* exhibent cdd. Simili damno R 149, 11 habet *xxx*. In disceptationem cadit quod 134, 12 ante Goelerum nemo non probaverat *tribus:* certa autem ratione nisus vir egregius *duobus* nuperrime proposuit. Quod quidem pervincere nihil erit negotii, cum et per se deminutione facta et ad *tres* subsequens accommodatione ortum esse possit.

Numeros multos, quos litteris perscriptos praebent cdd. nostri, olim notis editos fuisse, satis iis, quae iam allata sunt, declaratur. Non enim alio modo, ut exemplo utar, *tria* factum est *quattuor*. Cuius generis multa, quae quidem litteris diversissima sunt, in illa breviter scribendi ratione facile mutabantur. Quod si iam in ipsis numeris dignoscendis evenit, multo magis incertae fuerunt appellationes eorum ac terminationes. Primum id saepe in incerto fuisse videmus, utrum perscribendi fuerint numeri, necne. Ne dicam de magna illa et perpetua utriusque classis in hac re diversitate, iam primae classis haud parva est varietas. Modo *quattuor* scribitur et *duodecim*, modo IIII et *XII;* habent 29, 15 *duodexx*, 59, 37 *decem et octo*, 149, 14 *x & VIII;* iidem 75, 10 *XL*, 149, 11 *xxxx*, 142, 38 *quattuor milia*, 133, 34 *.IIII. m̄*, 56, 11 *.V̄*. Interdum inter ipsos discrepantia est, ut 147, 8 *uiginti* P, *xx* A, 135, 32 *octingentos* PR, *dccc* A, 137, 40 *XI m̄* A, *.XI.* PR littera *m* supra scripta, quod, ni fallor, posterius factum est; similiter fere 117, 41. Adeo compluribus modis *milia* scriptum est. Cf. pagg. 17 et 54. Male autem perscripta sunt *decim* P 28, 31; 33, *qina* PR 140, 23, *sescenti* vulgo PRA. Neque magis credibile est Caesarem contra suam ceterorumque consuetudinem 4, 17 *decem nouem* scripsisse. Terminationum autem falsarum exempla sunt 46, 9 *ducentas*, 88, 30 *milium* PRA (cf. 2, 8 *milib.* T, 40, 5 *mille* U). Tamen utrubique alia fuit mutationis causa, ideoque istaec, nisi alia accedant, non multum valent ad codicum fidem ubicumque in hac re ambigua videatur infringendam.

Nomina numeralia distributiva litteris fere omnia in nostris cdd. exarata sunt. Neque vero desunt loci, qui fidem faciant olim ea iisdem ac cardinalia signis si non semper, at interdum scripta fuisse. In tanto enim nu-

merorum perscribendorum studio non potuit contraria ratione *uicenos* in *xx* redire 97, 17, et *octogenos* in *LXXX* 139, 14. Illud cum etiam ii, qui primam cl. sequuntur, litteris scribendum esse putaverint, ut est in sec. cl., hoc quod notis describunt pro cardinali numero eos accepisse coniicere licet. Quod ab usu loquendi abhorret, cf. 118, 22. 139, 38. Ne credideris vero librarios in distributivis tractandis abstinentiores fuisse. Auctoris enim ipsius hoc certe non est: *duas fossas quindecim pedes latas - - perduxit* 139, 8. Cf. 139, 25. 124, 10. Tanto autem minus *quindecim* repetere debebat Nipperdey, quod hoc in P esse ignorabat. Noverat omissionem codicis A, quae in dubiis et suspectis rebus facta est (vid. c. I. B. II. 2.). Observarunt veteres nonnulli distributivum. Non magis 151, 34 Caesarem ita scripsisse iure statuatur: *turres excitari crebras in altitudinem trium tabulatorum.* Cf. b. civ. 2, 15 *duobus muris senum pedum crassitudine*, Tac. hist. 5, 11 *turres in centenos vicenos pedes attollebantur.* Similiter 139, 30 *scrobes III* (i. e. *ternos) in altitudinem pedes fodiebantur* corrigendum est. Etiamsi recte distributivos esse numeros intellexerint librarii, tamen in ipsis appellationibus facile erraverint. Fuerunt, qui *trinos* pro *ternos* scripserint 139, 38. *denum quinum*, quod habet pr. cl. 151, 33, et inauditum est et correctum ab altera cl., quae in eiusmodi re maioris fere fidei est. Monendum denique est, ut perscribendo in cardinalia permutata sunt distributiva, ita minime quidem in haec illa. Itaque, ut exemplum adferam, omni demum codicum cura abiecta *quina* in *v* mutari poterit 140, 23.

Adverbia quoque numeralia per compendia scripta permutationibus obnoxia fuerunt. Qua in re nihil vulgarius est, quam adverbia ordinis cum quotientivis mutari, neque eorum ulla facilius, quam *bis*, quod proprie *duis* est (Cic. Or. 153), et *iterum* et *secundum*, inter se commutabantur. Quemadmodum, ut vel unum adferam exemplum, in Livii VI, 8, ubi nuper litterarum formis describebatur *T. Quinctius Cincinnatus secundum*, vidi in cdd. Mediceo et primo Parisino aliis *cincinnatus .II.* Sed ut in editionibus ante Alschefskium, sic in multis cdd., quo in numero est Upsaliensis saec. fere X., per errorem perscriptum est *secundum;* namque *iterum* scribendum fuisse nemo negaverit. Pari ambiguitate *.II.*

cos. similia, quae in inscriptionibus frequentissima sunt, tum *iterum consul* tum *bis consul* appellari potuit. Quare apertum est ut *secundum* ita *bis* facile scriptum esse pro *iterum.* Id vero in his verbis, quae 45, 8 de aestu ex alto se incitante sunt, *quod bis accedit semper horarum .xII. spatio*, contigisse mihi videtur. Nota enim atque apud omnes pervulgata res est horarum XII spatio non bis, sed semel aestum se incitare, quare ambiguis mentibus hoc loco haesitarunt docti viri. Quod si altero loco evenit 136, 38, iam patet, quid in causa sit, cur, quod *bis* nonnulli librarii perscribere non dubitaverunt, id plerique prorsus omiserint. Cf. cap. I. B. II. 2. Apparet etiam, cur in U 45, 8 non sit *bis*, sed *iis* (quod in aliis, ut fit, *his* scriptum est); nam *.II.* et *ii*, *.III.* et *iis* inter se mutari supra declaratum est: itaque aut adiecta lineola *III* fuerat scriptum, aut, quod magis credo, cum *ii accidit* fuisset, hoc ex vulgari accommodatione *iis accidit* factum est.

Sunt nonnullae praenominum mutationes, quae ita tantum oriri potuerunt, si initio illa compendio litterarum scripta sunt. Nam pro *tito labieno* cdd. 10, 30 et 150, 13 habent *lucio labieno*, quod manifesto ex T cum L commutato exstitit mendum. Contraria mutatione facta 167, 3 *T* sive *τ̄. paulo* est in cdd. Hoc loco restitutum voluit praenomen Nipperdeius, illis delevit. In R et aliis 23, 38 est *conualeri*, quia *c* male interpretati sunt librarii. In optimis cdd. ubi 77, 29 praenominis littera cum nomine *arpineius* coaluit *(carpineius)* substitutum est *gaius.* Ex utroque exemplo probabile fit praenomen illud a principio *C.*, non *G.*, scriptum esse. Quamobrem etiam in T 136, 3 legitur *cũ ualerio*, quod quidem, si *G.* sive *g.* antiquitus fuisset, minime ortum esset. 168, 41 *ac non pompeio* est in P aliisque, quo apertum fit non *gn.*, sed *cn.* fuisse. *Q.* sive *q.*, ubi *Quintus* significabat, quod coniunctioni *que* simillimum erat (nam haec quoque *q.* scribebatur), saepius antecedenti verbo adhaesit: nam *At Q.*, quod 66, 33 tenet U, in AT eo loco legitur *atq.* (i. e. atque), in PRV *atquē* (i. e. at quem), quod deinceps in *ad quem* commutatum est. Etiam U 71, 20 *atq. atrio* habet. 76, 34 pro *militibus Q.*, 71, 1 pro *nauibus Q.* scriptum est in TU *militibusq.* et *nauibusq.* In P 77, 30 *Q.* in *quinque* detortum est. Nam-

que ad explendum quodcumque compendio designatum erat promptissimi fuerunt librarii, quamobrem ut alia pleraque sic etiam praenomina in probatissimis nostris cdd. plurimis locis plene scripta sunt, atque alias aliter unumquodque, quemadmodum paucissimis exceptis in nostra editione exhibentur.

Postremo de mutationibus in universum id est breviter admonendum ex huiusmodi erroribus longius progrediente corrigendi conatu novos haud raro esse procreatos. Ubi enim v. c. *ab* in *ad* mutatum est, sequens nomen casus mutationem subiit. Itaque 32, 26 *ad caesarem*, 163, 36 *ad vineas*, 144, 5 *ad munitionem* est in cdd. Similiter contraria mutatione facta 142, 24 *ab critognati sententia* legitur. 134, 35 ex scriptione, quae genuina esse videtur, *contra castra labieni* omisso proprio accusativo *castra* (cf. cap. I. B. I. 1.) *labieni* in eius locum successit. 145, 9 si *id animo* fuit atque *id* in *ad* vertit (cf. A. 2.), *ad animum* inde ortum est. 103, 42 si pro *aduatucis* scriptum est *ad uatucis* (vid. p. 45), novus facile error accessit *ad uatucos*, deinceps vero, ubi nominis forma cognita est, *ad aduatucos*, quod est in RA. Itaque ille locus videtur esse corrigendus: *quae Aduatucis adiacet.* Diversi praeterea generis exempla sunt. 26, 19 has mutationes cdd. praebent: *hostes equitatu: hostis equitatu: hostis equitatum: hostium equitatum.* 158, 6 si ad *fines* glossa accessit *partes*, deinde facile *partes fines* in *partes finis* et *partes finium*, ut habent AMTU, conversum est.